

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

131. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2018. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum); *Bagi Zoltán Péter*, PhD, főlevéltáros (MNL Csongrád Megyei Levéltára); *C. Tóth Norbert*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet); *Kemény Krisztián*, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kiss András*, történész, főlevéltáros (MNL Országos Levéltára); *Kincses Katalin Mária*, kandidátus, főszerkesztő (Hadtörténeti Intézet); *Kocsis Annamária*, szerkesztő (Hadtörténeti Intézet); *Kranzieritz Károly*, PhD-hallgató, főelőadó (HM HIM Külhoni Hadisírgondozó Osztály); *Lázár Balázs*, PhD, levéltáros (HM HIM Bécsi Kirendeltség); *Ligeti Dávid*, PhD, tudományos munkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet); *Miskolczy Ambrus*, az MTA doktora, egyetemi tanár (ELTE BTK Román Filológiai tanszék); *Nagy Domokos Imre*, egy. doktor, ny. középiskolai tanár; *Nagy Levente*, PhD, egyetemi adjunktus (ELTE BTK Román Filológiai tanszék); *P. Szabó Sándor*, PhD, egyetemi docens, igazgató (NKE Kínai Közigazgatás-, Gazdaság- és Társadalomkutató Központ); *Parádi Ákos*, szerkesztőségi munkatárs (Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság); *Polgár Balázs*, PhD-hallgató, régész-muzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet)

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol),
Márkus Andrea (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata
Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Fodor Veronika, Kocsis Annamária, Somogyi Gréta*

Munkatárs: *Tóth Andrea*

Szerkesztőbizottság:
B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, M. Szabó Miklós, Mészáros Kálmán, Okvách Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:
Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc, Urbán Aladár

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a
Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

TANULMÁNYOK

P. SZABÓ SÁNDOR

A MUHI CSATA ÉS A TATÁRJÁRÁS KÖZÉPKORI KÍNAI NYELVŰ FORRÁSOK FÉNYÉBEN

Az 1241–42-ben lezajlott magyarországi tatárjárással és sorsdöntő ütközetével, a muhi csatával (1241. április) kapcsolatban maradtak fenn tudományos szempontból rendkívül értékes középkori kínai nyelvű források a *Yuanshi* 元史 (*A Yuan-dinasztia története*) című történeti munkában. Ezen források elsősorban két okból bírnak különös jelentőséggel. Egyrészt számos olyan adatot, információt tartalmaznak, amelyek *más forrásban nem lelhetők fel*. Másrészt, bár kínai nyelven őrződtek meg az utókor számára, valójában a tatárok, azaz a mongol hódítók elbeszéléseit, visszaemlékezéseit tartalmazzák, tehát éppen *a tatárok szemszögéből* mutatják be a magyarországi hadjárat történetét.¹

A magyarországi tatárjárásról a *Yuanshi* című történeti munka *két életrajzában* történik említés, különböző terjedelemben és mélységben, eltérő, ugyanakkor összhangban lévő tartalommal. A két életrajzban nem csupán az a közös, hogy magyar vonatkozású részleteket tartalmaz, hanem az is, hogy mindkettő ugyanazon személyről szól: a híres-hírhedt mongol hadvezér, Szübeetej (Subutai 速不台 / Xuebutai 雪不台) életútját, illetve katonai pályáját mutatja be. Abból a tényből, hogy a magyarországi hódításról Szübeetej két életrajzában keretében értekezik a *Yuanshi*, ugyanaz tűnik ki, mint ami a szövegekben explicit módon is megjelenik: *a mongolok a magyarországi hadjáratban elért sikereket elsősorban Szübeetejnek tulajdonították*.

Miközben a magyarországi tatárjárással kapcsolatban világszerte folytak és folynak új és új tudományos eredményeket hozó kutatások, és a témának jelentős hazai és nemzetközi szakirodalma van, aközben ezekkel a kutatásokkal a sinológiai szakma nem tartott lépést. Mind a hazai, mind a nemzetközi sinológia ez idáig meglehetősen kevés figyelmet fordított a *Yuanshi* azon részleteinek tanulmányozására, amelyek a magyarországi tatárjárás kutatásának forrásaiul szolgálnak. Ez pedig természetesen azt eredményezi, hogy azok a szakemberek, akik a sinológia tudományterületén nem mozognak otthonosan, csak korlátozott mértékben tudják felhasználni munkájukhoz a *Yuanshi*-ben található releváns forrásokat.

¹ A tanulmányt megalapozó kutatás során jelentős segítséget, támogatást kaptam Padányi Józseftől és Négyesi Lajostól, akik időről-időre megosztották velem csataterkutatással kapcsolatos ismereteiket és tapasztalataikat, és ezzel nem csak orientálták, de nagymértékben *inspirálták* is a munkámat. Munkámhoz komoly segítséget kaptam továbbá Tomka Gábortól és Pető Zsuzsa Esztertől, akik nagy szerepet játszottak abban, hogy ez a sok éve folyó kutatás a jelenlegi fázisba ért. Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiket említettem, továbbá Bagi Juditnak, Bédi Sándornak és Jónás Zsoltnek. Ezt a tanulmányt feleségemnek, Szővérfi Emőkének ajánlom, aki nélkül ez az írás nem jöhetett volna létre.

A magyar sinológia régi és nagy adóssága volt például, hogy a *Yuanshi* részét képező két Szübeetej életrajznak eddig nem létezett az eredeti középkori kínai szöveg alapján készült teljes terjedelmű magyar nyelvű fordítása. Jelen tanulmány egyik célja ezt az adósságot törleszteni. A *Yuanshi* egyik Szübeetej életrajzának („Subutai.” In: *Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.) azon részletéről, amely a magyarországi mongol invázióról szól, Kara György, a magyar orientalisztika egyik nagymestere filológiai igényű, pontos magyar fordítást készített, ugyanakkor fordítása csak a szöveg említett részére korlátozódik, a teljes szöveget nem adja közre magyarul.² Ligeti Lajos fordítása szintén ugyanezre a rövid részletre terjed ki.³ A *Yuanshiben* fennmaradt másik Szübeetej életrajznak („Xuebutai.” In: *Yuanshi*. Juan 122., Liezhuan 9.) ez idáig még részleges magyar fordítása sem létezett. A szöveg – amely szintén tartalmaz magyar vonatkozású részletet – mindeddig jellemzően teljesen kívül esett a magyarországi tatárjárással foglalkozó szakemberek látóköri: még a témával kapcsolatos legmeghatározóbb kutatások felhasznált forrásai között sem található meg.

E tanulmány fontos célkitűzései közé tartozik az is, hogy a két kínai nyelvű középkori forrás – különösen a magyarországi eseményekkel összefüggő részek – vizsgálata révén olyan konklúziókat vezessen le, amelyek gazdagítják a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással kapcsolatos ismereteinket, illetve kiindulási alapot adnak a témakör kutatói számára (legyen szó történészekről, régészekről, a hadtudomány kutatóiról, orientalistákról vagy más szakemberekről) további kutatásokhoz. Ezzel összefüggésben szükséges rávilágítani, hogy a két forrás magyar vonatkozású részleteiben több olyan kulcsfontosságú földrajzi név található, köztük a muhi csata helyszínét megjelölő földrajzi név is, amelynek kínai nyelvű átírása máig megfejtetlen. Ezen földrajzi nevek átírásainak megfejtésére a tanulmányban kiemelt figyelmet fordítok.

A Yuanshi című történeti munka

A *Yuanshi* a Kínát is meghódító mongolok által 1271-ben alapított és Kína felett 1368-ig uralkodó Yuan-dinasztia történetét és létrejöttének előzményeit összefoglaló történeti munka. A művet a Ming-dinasztia alapító császárának parancsára 1369 és 1370 között állította össze tudósok egy csoportja Song Lian, Wang Hui és Li Shanzhang vezetésével, a Yuan-dinasztia történeti forrásaira támaszkodva.⁴

A mongolok az 1200-as évek első felében már komoly figyelmet fordítottak történelmük dokumentálására, és tudjuk, hogy legkésőbb az 1260-as évektől – tehát még a Yuan-dinasztia megalapítását megelőzően és hozzávetőleg mindössze két évtizeddel a muhi csata után – már intézményi keretek között foglalkoztak ezzel a feladattal. Az 1260-as években kínai intézményi modellek átvételével és kínai tudósok bevonásával szervezték meg a történelem dokumentálásának intézményi rendszerét. Legkésőbb ettől az időszaktól kezdve a történetírás nyelveként a mongol és a kínai nyelvet egyaránt használták a Mongol Birodalomban.⁵

² Kara 1981. 83–84. o. (Kara György fordítása tévesen jelöli meg a lefordított szövegrészletet tartalmazó tekercs számát: a 121. tekercs helyett a 120. tekercsre hivatkozik.)

³ Ligeti 1979. 78. o.

⁴ Chen 1999. 34–36., 40. o.; Wilkinson 2000. 505., 737., 862., 871–872. o.; Mittag 2012. 27. o.; Na 2012. 7. o.

⁵ Chan 1981. 58–67. o.; Shi 2008. 9–14. o.; Na 2012. 7. o.; Li 2016. 28–34., 53. o.

Ekkor már a mongolok maguk is rendelkeztek írással. Az 1200-as évek elején – tehát Dzsingisz kán korában – a mongolok az ujjur írásból átvett jeleket kezdték alkalmazni saját nyelvük lejegyzésére. Később Kubiláj kán parancsára Phags-pa láma – a birodalom egyik legjelentősebb tudósa – új írásmódot dolgozott ki a mongol nyelv számára. Ezt az írásmódot, amelyet „Phags-pa írásnak” is neveznek, Kubiláj kán 1269-ben a mongol nyelv hivatalos írásává tette.⁶

Mindebből fakadóan a mongolok nagymennyiségű írásos történeti anyagot hagytak a *Yuanshi* alkotóira, akik végül 210 tekercsben, kínai nyelven foglalták össze a Yuan-dinasztia történetét és előtörténetét.⁷

Szübeetej – a magyarországi tatárjárás legfőbb stratégája

Szübeetej (1175/76–1248) – vagy, ahogy gyakorta emlegették, Szübeetej-baatur (Szübeetej, a hős/bátor) – a Mongol Birodalom alapjait lerakó Dzsingisz kán és utódai egyik legjelentősebb hadvezére és egyik legmeghatározóbb katonai stratégája volt. Kiemelkedően fontos szerepe volt a mongolok által irányított haderő katonai sikereiben, a mongol uralom alatt álló területek rendkívül nagymértékű és dinamikus expanziójában, tehát abban, hogy a mongolok a XIII. században létrehozták a világtörténelem egyik legnagyobb kiterjedésű birodalmát. Szübeetej már nagyon fiatalon jelentős harci érdemeket szerzett, fokozatosan küzdötte fel magát a katonai hierarchiában, és élete során számos fontos hadműveletet vezetett az eurázsiai kontinens különböző részein. Egyike volt azoknak a mongol hadvezéreknek, akiket Dzsingisz kán a legtöbbször becsült. A mongol forrásokból kitűnik, hogy Szübeetejt három másik legendás mongol hadvezérrel együtt Dzsingisz „négy kutyájaként” emlegették.⁸

A *Yuanshi*ben fennmaradt kínai nyelvű mongol forrásokból egyértelműen az tűnik ki, hogy a mongol oldalon a magyarországi invázió – és ezen belül a muhi csata – legfőbb stratégája és legmeghatározóbb katonai vezetője Szübeetej volt. *Rogierius mester Siralmas Éneke* szintén azt állítja, teljes összhangban a kínai nyelvű forrásokkal, hogy Batu alatt „a leghatalmasabb vezért Bohetornak hívták”.⁹ A Rogerius-féle „Bohetor” név nyilvánvalóan a Szübeetej-baatur elnevezés rövidülése. Mindebből következően a magyarországi tatárjárás folyamatainak, eseményeinek, történeti kontextusának alaposabb megismeréséhez elengedhetetlenül szükséges teljes terjedelemben ismernünk és tanulmányoznunk Szübeetej azon két életrajzát, amely a *Yuanshi* című műben megőrződött.

Az alábbiakban az eredeti középkori kínai szöveg alapján készült magyar fordításban, teljes terjedelemben közlöm a *Yuanshi* című történeti munkában fennmaradt két Szübeetej életrajzot.

⁶ Cai 2004. 103–105. o.; Shi 2008. 9. o.; Na 2012. 7. o.; May 2017. 108–110. o.

⁷ Chen 1999. 34–35. o.

⁸ Buell 1993. 13–26. o.; Onon 2001. 100., 175., 190–191., 201., 221., 253., 263., 282., 285–286. o.; Gabriel 2004. xi–xii., 1–23. o.

⁹ Rogerius mester Siralmas Éneke. Lásd: Horváth 1981. 122. o.

A Yuanshi 121. tekercsében található Szübeetej életrajz

(„Subutai.” In: Yuanshi. Juan 121., Liezhuan 8.):¹⁰

Szübeetej (速不台 *Subutai*)

Szübeetej a mongol *wulianghe* [urjankhaj] emberek közül való volt. Ősei a *Wonan*-folyónál [Onon-folyónál] vadásztak, amikor *Dunbinai* Császári Őfelségével [Dzsingisz kán ükapja] összetalálkoztak, ezért egymással kötött szövetségük *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] idejére már öt nemzedékre nyúlt vissza. *Nielibi* nemzete *Beihudut*, róla mindenki úgy vélekedett, hogy ő egy „*zhelima*”. A „*zhelima*” a *hanok* úgy mondják, hogy „stratégiai gondolkodással rendelkező ember”. Leszármazottainak harmadik generációjába tartozó unokája, *Hechiwen* [Hechiwen tehát *Nielibi* dédunokája] nemzete *Habant*. *Habannak* két fia volt, az idősebbet *Huluhunnak* hívták, a másodszülöttet pedig Szübeetejnek.

Mindketten bátrak, merészek voltak, és jól értettek a lovagláshoz és az ijáráshoz. Amikor *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] a *Banzhuni*-folyónál tartózkodott, történt, hogy *Haban* birkákat hajtott, hogy átadja az uralkodónak. Hirtelen tolvajok törtek rájuk, és *Habant* foglyul ejtették. *Huluhun* és Szübeetej a nyomukba eredt, és utólérte őket, majd nekilátott lándzsával ledöfni¹¹ a haramiákat. Az emberek és a lovaik mind hullottak a földre, akik a tolvajbandából megmaradtak, azok megfutamodtak. Így az apjukat megmentették a veszedelemből, a birkák pedig eljutottak az uralkodóhoz.

Amikor *Huluhun* századosként szolgálta az uralkodót, és a *najman* [najman] törzs vezére ellen vívott háborúban vett részt a Nagy Faltól délre, *Huluhun* kilötte őt [a najman törzs vezérét], az általa vezetett sokaság pedig egészen a *Kuochitan*-hegyig menekült, ahol azután szerteszét szaladt.

Amikor Szübeetej szövetségi kezesként¹² szolgálta az uralkodót, és századosi rangot viselt, a *renshen* évben a *jin*beli [Jin] a dzsücsik alapította *Jin*-dinasztiát és az általuk uralt területet jelöli] *Huanzhou* elleni támadás során elsőként jutott át a falon, és bevette az erődítményt. Az uralkodó úgy rendelkezett, hogy adassék számára egy szekérnyi arany és selyem.

A *mieliji* [merkit] törzs erős volt, hatalmas, és nem akart behódolni. A *bingzi* évben az uralkodó gyűlést tartott a hadvezérekkel a *Tuwula*-folyónál [a Tola-folyónál vagy más néven Túl-folyónál] lévő Fekete-erdőben, és azt kérdezte: „Ki tudna számomra hadjáratot indítani a *mielijik* [merkit] ellen?” Szübeetej kérte, hogy ő vonulhasson hadba ellenük. Az uralkodó méltató szavakkal illette, és megadta számára az engedélyt.

¹⁰ A fordítás alapjául a *Wuying Dian ershi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat alábbi részlete szolgált: Subutai” 速不台. In: *Yuanshi* 元史. Juan 121. 卷一百二十一, Liezhuan 8. 列傳第八.

¹¹ Emendáció: 刺 = 刺. A kínai szövegben ezen a ponton nagy valószínűséggel szövegromlás történt. A „vágni” jelentésű 刺 *la* írásjegy helyett eredetileg minden bizonnyal a tőle alig eltérő struktúrájú „ledöfni”, „leszúrni” jelentésű 刺 *ci* írásjegy állt. A szöveghiba nyilvánvalóan az írásjegyek morfológiai hasonlóságából fakad. Mindezt alátámasztja, hogy a szöveg az alkalmazott fegyvert explicit módon „lándzsaként” (槍 *qiang*) azonosítja.

¹² A szövetség garanciájaként a szövetséges rendelkezésére bocsátott „kezes”, „tűsz”.

Ezt követően kiválasztotta alvezérének *Alichut*, és a vezénylete alatt előreküldött száz embert előrsnek, hogy kikémlelje az ellenség gyengeségeit és erősségeit. Szübeetej a nyomában járva haladt előre. Szübeetej (korábban) meghagyta *Alichunak*: „Vigyél magaddal kisgyermeket is, és ha éjszakára letáborozol, továbbinduláskor hagyj el belőlük, azt a látszatot keltve, hogy a családjaitokkal együtt szökésben vagytok.” A *mielijik* [merkitek] látván ezt, valóban azt hitték róluk, hogy szökevények. Ezért nem tettek semmilyen előkészületet.

A *jimao* évben a főserég elérkezett a *Chan*-folyóhoz, és összehatalmalkozott a *mielijikkel* [a merkitekkel], akiknek egyetlen csatában két hadvezérének ejtették foglyul, és teljes mértékben megadásra kényszerítették a népet. A törzs vezére, *Huodu* a *qinchakhoz*¹³ [a kipcakokhoz – a kipcak megnevezés valójában a kipcak-szári-kun törzsszövetséghez tartozó bármely népcsoportot jelölhette] menekült. Szübeetej üldözőbe vette őt, *Yyunél* megütöközt a *qinchakkal* [a kipcakokkal], és legyőzte őket.

A *renwu* évben az uralkodó hadjáratot indított a *Huihui* [a Hvárezmi] Birodalom ellen. Annak ura, *Mieli* [a *Mieli* feltehetően a sémi nyelvek „uralkodó” jelentésű malik/melik kifejezésének hangátírása] hátrahagyta birodalmát, és elmenekült. Parancsba adott Szübeetejnek és *Zhibienek* [Dzsebének], hogy eredjenek a nyomába. Amikor a *Huili*-folyóhoz [feltehetően a Hari-folyó, azaz a Hari Rüd] értek, *Zhibie* [Dzsebe] a harcban hátrányba került. Ekkor Szübeetej serege a folyó keleti partján állomásozott. Meghagyta embereinek, hogy (éjjel) mindegyikük három fáklyát gyűjtsen meg, hogy ezáltal nagyobbak tűnjön seregének létszáma. A (hvárezmi) király még az éjszaka folyamán megfutamodott.

Ezt követően (Szübeetej) parancsba kapta, hogy tízezer katona élén üldözze tovább a *Buhan*-folyótól, *Bilihan* falaitól. Eközben mindvégig olyan helyeken haladtak keresztül, ahol nem volt víz. Miután átkeltek a folyón [feltételezhetően a „*Buhan*-folyón”], előreküldött egy ezer főből álló könnyűlovasságot, mögöttük pedig a főserég éjjel és nappal erőltetett menetben haladt. Amikor már majdnem utolérték, *Mieli* beleugrott a tengerbe. Alig több mint egy hónap elteltével betegségben meghalt. Összeszedték mind az általa elhagyott kincseket, és beszolgáltatták az uralkodónak.

Az uralkodó ekkor azt mondta: „Szübeetej pajzzsal a feje alatt hál, véres csatákat vív, és családom szolgálatának szenteli erejét. Rendkívül nagyra becsülöm őt!” Majd megajándékozta őt hatalmas gyöngyökkel és ezüstkancsókcal.

A *guiwei* évben Szübeetej feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kérte, hogy megtámadhassa a *qinchakat* [a kipcakokat]. Engedélyt kapott rá. Ezt követően katonái élén megkerülte a *Kuandingjisi*-tengert [a Kaszpi-tengert], és hosszas forgolódást követően elérkezett a *Taihe*-hegységre [a Kaukázusba]. Sziklákat vágatott át, utakat nyitattott, és úgy bukkant elő, hogy nem számítottak rá. Amikor megérkezett, akkor a (kipcsakok) vezérei, *Yuliji* és *Tatahaer* éppen gyűlést tartottak a *Buzu*-folyónál. Rájuk eresztette katonáit, akik nagy hévvel rájuk zúdultak. A (kipcsakok) tömegei mind szerteszét szaladtak. Egy nyílvesző eltalálta *Yuliji* fiát, aki bemenekült az erdőbe. Egy szolgálja azonban megjelent, és elárulta őt, ezért sikerült foglyul ejteni. A maradék erők mind megadták magukat, így Szübeetej elfoglalta a területüket.

¹³ 欽察: *qincha*

Később, az *Aliji*-folyóhoz [az úgynevezett Kalka-menti csata helyszínének megjelölésére a szöveg az „*Aliji*-folyó” elnevezést használja] érkezvén, a *wolusi* [orosz] törzs fiatalabb és idősebb *Michisilao*jával [Msztjiszlavjával] találkozott szembe. Egyetlen csatával megadásra kényszerítette őket. Igazgatás alá vonta az *asu* törzset [az aszut törzset – az aszut, vagy egyes számban asz a kaukázusi alánok vagy oszétek, jászok neve¹⁴], majd távozott.

A *qinchaktól* [kipcsakoktól] eljött hozzá egy szolga, és elárulta az urát. Szübeetej szabadon engedte a szolgát, és a köznép tagjává tette. Miután visszatért az udvarba, beszámolt erről is. Az uralkodó ezt mondta neki: „Ha egy szolga nem hűséges az urához, akkor vajon máshoz hűséges lesz majd?” Ezt követően kivégeztette a szolgát.

Később feliratban kérte az uralkodótól, hogy a *mielijik* [merkitek], a *naimanok* [najmanok], a *qieliek* [a karaik – karai türkök/kara tatárok/fekete tatárok], a *hangjinek*, a *qinchak* [kipcsakok] és egyéb törzsek által kiállított ezredekéből egyesített hadsereget hozhasson létre. Az uralkodó jóváhagyta.

Igazgatás alá vonta a *yemilihuozhi* törzset, szerzett tőlük tízezer lovat, melyet beszállgáltatott az uralkodónak.

Az uralkodó hadjáratot akart indítani a *hexik* [a tangutok – a Tangut Birodalom és a tangut nép egyik elnevezése, szó szerinti jelentése: a Sárga Folyótól nyugatra lévő] ellen. Mivel Szübeetej éveken át otthonától távol tartózkodott, attól tartván, hogy a szülei már nagyon hiányolják, parancsot küldött számára, hogy térjen haza, és tegye tiszteletét náluk. Szübeetej feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kifejtette, hogy szeretne csatlakozni a nyugati hadjáratához. Az uralkodó ekkor megparancsolta neki, hogy keljen át a Nagy Sivatagon, és vonuljon csatába.

A *bingxu* évben győzelmet aratott a *sali weiwuk* [a sárga ujgurok – sárga ujgur/szari ujgur/szarig jugur/jugur], a *tegin*¹⁵ [a tegin], a *chiminek* és más törzsek, továbbá *Deshun*, *Zhenrong*, *Lan*, *Hui*, *Tao*, *He* és más körzetek felett. Közben ötezer kancára tett szert, mindet átadta az udvar számára.

A *dinghai* évben tudomást szerzett arról, hogy *Taizu* uralkodó [Dzsingisz kán] meghalt. Ekkor hazatért.

A *jichou* évben *Taizong*¹⁶ [Ögödej kán] került a trónra. Szübeetejnek feleségül adta *Tumiegan* hercegnőt. (Szübeetej) részt vett a *Tongguan* elleni támadásban, de a serege kedvezőtlen helyzetbe került. Az uralkodó őt hibáztatta ezért. *Ruizong* [Toluj – Ögödej testvére] ekkor az uralkodó palotájában tartózkodott, és ezt mondta neki: „A hadvezérek nem diadalmaskodnak vagy veszítenek örökké.” Kérte, adassék neki parancsba, hogy bizonyítson, és szerezzen érdemeket. Ezt követően az uralkodó megparancsolta (Szübeetejnek), hogy katonái élén csatlakozzon *Ruizong*hoz [Tolujhoz], aki arra készült, hogy kormányzás alá vonja a Sárga Folyótól délre eső területeket. Útjuk során keresztülhaladtak *Niutouguan*on [szó szerint: „a Marhafej-átjárón”], és szembekerültek a *jinek*

¹⁴ *Ligeti* 1962. 184. o.

¹⁵ Emendáció: 勒 = 勤. A kínai nyelvű eredeti szövegben a *tele* 特勒 minden bizonnyal a „tegin” jelentésű *tegin* 特勤 szó elírása. A szövegromlás feltételezhető oka az írásjegyek morfológiai hasonlósága. Mindezt alátámasztja az a tény is, hogy a *Yuanshi*ben található másik Szübeetej életrajzban („Xuebutai.” In: *Yuanshi*. Juan 122., Liezhuan 9.) szinte teljes mértékben egyező kontextusban a *tegin* 特勤 írásjegyeket olvashatjuk.

¹⁶ Emendáció: 祖 = 宗. Az eredeti kínai nyelvű szövegben ezen a helyen egyértelműen szövegromlás történt. A *zu* 祖 írásjegy helyesen: *zong* 宗.

hadvezérével, *Hedaval*, aki több százezer gyalogos és lovaskatona élén várta az ütközetet. *Ruizong* [Toluj] megkérdezte, hogy milyen stratégiát alkalmazzanak. Szübeetej ezt mondta: „A város lakó emberek nehezen viselik a fáradtságot és a szenvedést, ha sokat háborgatjuk, és ezzel kifárasztjuk őket, akkor a csatát meg tudjuk nyerni.” Seregeiket a *Sanfeng*-hegyen vonták össze, a *jin* katonák több gyűrűt képezve zárták őket körül. Egyszer csak hatalmas hóvihar kerekedett. Az ellenség katonái a dermedtségtől összeestek. A (mongol) sereg ezt kihasználva lemészárolt és kivégzett szinte minden katonát. Ettől fogva a *jin* haderő nem tudott többé feltámadni.

A *renchen* év nyarán *Ruizong* [Toluj] hazatért, és letáborozott *Guanshanban*. Szübeetejt otthagytá, hogy az összes sereg az ő vezénylete alatt vonjon ostromgyűrűt *Bian* [mai nevén *Kaifeng*] köré. A *guisi* évben a *jinek* uralkodója átkelt a Sárga Folyón, és észak felé menekült. Utolérte, és vereséget mért rá *Huanglonggang*-nál. Több mint tízezer fejet levágatott. A *jinek* uralkodója ezt követően dél felé menekült *Guidufuba*, majd kis idővel később tovább menekült *Caizhouba*. A *bian*beliek megadták magukat. Ekkor (Szübeetej) hadiszákmányává vált az uralkodó felesége, ágyasai és kincsei, ő pedig valamennyit beszolgáltatta az udvar számára. Ezt követően továbbvonult, és ostromgyűrűt vont *Caizhou* köré. A *jiawu* évben *Caizhou* elesett, és a *jinek* uralkodója saját magát felgyújtva meghalt. Ekkor *Bianliang* [*Bian* másik neve] már nagyon régóta szenvedett a harcoktól, olyan éhínség sújtotta, hogy az emberek egymást ették meg, ezért Szübeetej parancsot adott (seregeinek), engedjék a (város) népét észak felé átkelni (a Sárga Folyón), hogy az emberek élelemhez juthassanak.

A *yiwei* évben *Taizong* [Ögödej kán] parancsot adott *Badunak* [Batunak] és más fejedelmeknek, hogy indítsanak nyugaton hadjáratot *Bachiman* [Bacsman – Bacsman kán] ellen. Továbbá ezt mondta: „Úgy hallottam, *Bachiman* [Bacsman] nagyon bátor. Szübeetej is nagyon bátor. Ő alkalmas arra, hogy legyőzze.”¹⁷ Így parancsba kapta, hogy előörsként vegye fel vele a harcot. Később a főszereg vezetésével is őt bízták meg. Végül foglyul ejtette *Bachiman* [Bacsman] feleségét a *Kuantianjisi*-tengernél¹⁸ [a Kaszpi-tengernél]. Amikor *Bachiman* [Bacsman] meghallotta, hogy Szübeetej közeledik, rendkívül megrettent, és belevetette magát a tengerbe.

A *xinchou* évben *Taizong* [Ögödej kán] megparancsolta *Badunak* [Batunak] és más fejedelmeknek, hogy vezessenek hadjáratot a *wulusi*¹⁹ [orosz] törzs vezére, *Yelieban* ellen. Ő azonban legyőzte őket. Ostromgyűrűt vontak *Tulisige* falai köré, de nem tudták bevenni az erődítményt. Ekkor *Badu* [Batu] feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kérte, küldje el Szübeetejt, hogy ő irányítsa a harcokat. Szübeetej kiválasztott *habichi* hadseregéből [magánhadseregéből/személyes kíséretéből]²⁰ *qieliankoukat* [belső embereket] és másokat, összesen ötven embert, és velük ment a helyszínre. Az első összecsapás alkalmával sikerült foglyul ejtenie *Yeliebant*. Ostrom alá vette *Tulisige* falait, és három nap alatt bevette az erődítményt. Legyőzte a *wulusik* [az oroszok] által irányított összes hadsereget, majd ezt követően elvonult.

¹⁷ Ebben a néhány mondatban minden bizonnyal egy szójáték tükröződik vissza, amely a „Szübeetej-baatur”, azaz a „Szübeetej, a hős/bátor” elnevezésen alapul.

¹⁸ A Kaszpi-tenger másik, a szövegben korábban előfordulótól kissé eltérő hangátírása.

¹⁹ Az előző előfordulástól eltérő hangátírással.

²⁰ A „magánhadsereg”, illetve „személyes kíséret” jelentésű *habichijun* 哈必赤軍, más átírásban *hebichijun* 合必赤軍 kifejezéssel kapcsolatban lásd: Wang 1984. 45–52. o.

Átkeltek a *Hazali*-hegy(ek)en²¹ [a Kazár-hegy(ek)en]²², és támadást indítottak a *mazhaer*²³ [magyar] törzs uralkodója, a *qielian*²⁴ [a király]²⁵ ellen. Szübeetejék képezték az előőrset. Szübeetej és a fejedelmek – *Badu* [Batu], *Xuliwu*, *Xiban* [Siban vagy más néven Sejbán] és *Hadan* [Kadan]²⁶ – öt csapatba formálódva,²⁷ különválva haladtak előre. Sokan mondták, hogy „a *qielian* [a király] hadseregének ereje hatalmas, nem szabad könnyelműen előretörni”. Szübeetej ravasz stratégiát eszelt ki: odacsalja (a király) seregét a *Kuoning*-folyóhoz (潮寧河 *Kuoninghe/Huoninghe*), a fejedelmek seregei a felső folyásnál lesznek, ahol a víz sekély, és lóval át lehet kelni, középen ráadásul van híd is, az alsó folyásnál pedig, ahol mély a víz, Szübeetej majd fából tutajokat kötöttet össze, és titokban átkel, hogy kerülőt téve felbukkanjon az ellenség háta mögött. Még nem kelt át a folyón, amikor a fejedelmek őt megelőzve megkezdtek a folyón való átkelést, és harcba bocsátkoztak. *Badu* [Batu] serege a hídnál harcolt,²⁸ de a tervszellett ellentétben felülkerekedtek rajtuk. *Badu* [Batu] a vértesei közül elvesztett harminc főt, ráadásul elvesztette a zászlaja alatt szolgáló hadvezért, *Bahatut*²⁹ is.

Később, amikor már átkeltek, a fejedelmek úgy vélekedtek, hogy az ellenség még mindig³⁰ jelentős létszámú, ezért azt szerették volna, hogy Szübeetej fordítsa vissza a sereget. Alaposan fontolóra vették ezt. Szübeetej azonban ezt mondta: „Ha fejedelem uraim vissza akarnak fordulni, akkor forduljanak vissza. Én bizony addig nem vonulok vissza, amíg a *Tuna*-folyóig³¹ [a Duna-folyóig] (és) *Macha* (馬茶 *Macha*) falaihoz (城 *cheng*) el nem érek.” Így azután, (amikor) elvágtatott *Macha* falaihoz, a fejedelmek is odamentek. Ezt követően támadást indítottak ellene, bevették, majd visszavonultak.

Amikor a fejedelmek gyűlésre egybegyűltek, *Badu* [Batu] azt mondta: „Amikor a *Kuoning*-folyónál harcoltunk, Szübeetej segítsége késve érkezett, ezért megölték az én *Bahatumat*!” Szübeetej erre így felelt: „Fejedelem uraim csak azt tudták, hogy a felső folyásnál sekély a víz, ráadásul van híd is, így (azután) átkeltek, és harcba bocsátkoztak. Azt azonban nem tudták, hogy én az alsó folyásnál még nem végeztem a tutajok összekötözésével. Most csak azt hangoztatják, hogy én késve érkeztem, de gondolniuk kellene arra is, hogy mi volt ennek az oka.” Ekkor *Badu* [Batu] is ráébredt a valóságra. Később, amikor nagygyűlést tartottak, kancatejet és szőlőbort ittak, és *Badu* [Batu] a *qielian* [király] elleni hadjárat idején történekről beszélt, ezt mondta: „Amit akkor elértünk, az bizony mind Szübeetej érdeme volt!”

²¹ „Hazali-hegy(ek)”: *Hazalishan* 哈咂里山

²² *Kara* 1981. 83. o.

²³ 馬札兒: *mazhaer*

²⁴ 怯憐: *qielian*

²⁵ A magyar nyelvben használatos „király” szó a mongol kori (XIII–XIV. századi) keleti írott forrásokban gyakorta „kelér”, „kerel”, „kelar” alakokban szerepel. Lásd: *Ligeti* 1979. 72–91. o.

²⁶ 拔都: *Badu/Badou*; 吁里兀: *Xuliwu/Yuliwu*; 昔班: *Xiban*; 哈丹: *Hadan*

²⁷ Az eredeti kínai nyelvű szöveg *wu dao fen jin* 五道分進 részletében a *dao* 道 szó a seregekre használatos úgynevezett számlálószó. A *wu dao fen jin* 五道分進 kifejezés ebből fakadóan nem azt jelenti, hogy „öt úton, külön-külön” (azaz: öt eltérő útvonalon) haladtak előre, hanem azt, hogy „öt útnyi [tehát: öt menetoszlopba formálódott] hadsereggel, különválva haladtak előre”. E szövegrész értelmezése rendkívül fontos a tatár betörés folyamatának rekonstruálása szempontjából.

²⁸ „a hídnál harcolt”: *zheng qiao* 爭橋 (Másik lehetséges értelmezési mód: a híd megszerzéséért harcolt/a hidat vívta.)

²⁹ 八哈禿: *Bahatu*

³⁰ „még mindig”: *shang* 尚 (még mindig/továbbra is)

³¹ „Tuna-folyó”: *Tunahe* 禿納河

A *renyin* évben *Taizong* uralkodó [Ögödej kán] meghalt.

A *guimao* évben *Badu* [Batu] nem akart elmenni a fejedelmek nagygyűlésére. Szübeetej ekkor azt mondta: „Nagyfejedelem uraságod a nemzetség idősebb tagjai közé tartozik, hogyan is tehetné meg, hogy nem megy el!”

A *jiachen* évben azután sor került a gyűlésre a *Yezhili*-folyónál [az Etil-folyónál – azaz a Volgánál].

A *bingwu* évben *Dingzong* [Güjük kán] lépett a trónra. Az udvarban tartott gyűlést követően Szübeetej hazatért a *Tula*-folyóhoz³² [a Tola-folyóhoz – vagy más néven Túl-folyóhoz].

A *wushen* évben meghalt. Ekkor hetvenhárom éves volt. Halála után a „lankadatlan hűségével és minden erejével az égi megbízatást szolgáló érdemes alattvaló”, „a három főhivatallal azonos rangú hivatal viselő” és „a birodalom magas oszlopa” címeket adományozták neki, halála után felruházták továbbá a „Sárga-folyótól délre eső terület fejedelme” hűbéri címmel, templomi neve „Hűséges és Megingathatatlan” lett.

Fiát *Wulianghetainak* hívták.

A *Yuanshi* 122. tekercsében található Szübeetej életrajz

(„Xuebutai.” In: *Yuanshi*. Juan 122., *Liezhuan* 9.)³³

Szübeetej (雪不台 *Xuebutai*)

Szübeetej a mongol törzs *wulianghan* [urjankhaj] nemzetségéből való volt. Őse, *Nielibi* nemzette *Beihudut*, aki erős és bátor volt, és emellett bölcsességgel és stratégiai gondolkodással rendelkezett. Dédunokája,³⁴ *Hechiwen* nemzette *Habant* és *Habulit*. *Habannak* két fia született, az idősebbet *Huluhun*nak hívták, a fiatalabbat Szübeetejnek.

Taizu uralkodó [Dzsingisz kán] uralkodásának kezdeti időszakában a *Banzhuni*-folyónál alapított fővárost. Ennek a folyónak a mai neve *Longju*-folyó. Történt, hogy *Haban* épp birkanyáját terelt, hogy adóként beszolgáltassa, amikor is rablókba botlott, akik foglyul ejtették. Szübeetej és bátyja, *Huluhun* a rablók nyomába szegődtek, és utolérték őket. Ekkor nekiláttak leszúrni,³⁵ pusztítani a haramiákat. A rablók sokasága hanyatt-homlok menekült. Így azután *Habannak* sikerült a birkákat beszolgáltatni az uralkodónak [Dzsingisz kánnak]. Ettől kezdve az apa és fiai, az idősebb és a fiatalabb fivér egyaránt, híressé váltak kötelességtudásukról és bátorságukról.

Huluhun századosként részt vett a nyugati hadjáratban, és a *naimanok* [najmanok] legyőzése során hadi érdemeket szerzett.

³² A szövegben korábban előfordulótól kissé eltérő hangátírással írva.

³³ A fordítás alapjául a *Wuying Dian ershisi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat alábbi részlete szolgált: „Xuebutai” 雪不台. In: *Yuanshi* 元史. Juan 122. 卷一百二十二, *Liezhuan* 9. 列傳第九.

³⁴ Értsd: *Nielibi* dédunokája.

³⁵ Emendáció: 刺 = 刺. A kínai nyelvű szövegben ezen a ponton nagy valószínűséggel szövegromlás történt. A „vágni” jelentésű 刺 *la* írásjegy helyett eredetileg minden bizonnyal a tőle alig eltérő struktúrájú „ledöfni”, „leszúrni” jelentésű 刺 *ci* írásjegy állt. Lásd a *Yuanshi* 121. tekercsében fennmaradt Szübeetej életrajzot, ahol a szöveg a fegyver fajtáját is megnevezi. Az írásjegyek morfológiai hasonlóságából fakadó szöveghiba.

Miután Szübeetejre szállt a szövetségi kezesség³⁶ feladata, a hetedik évben a *Huanzhou* elleni támadás során elsőként jutott át a falon, és bevette az erődítményt. Aranyat és pénzt kapott adományként, összesen egy szekérrel.

A tizenegyedik évben, amikor a *Chan*-folyónál a *mielijik* [merkitek] seregei ellen harcolt, *Yuyuig* üldözte a (merkit) törzs urát, és nagy vereséget mért rá. Ezt követően birtokba vette a földjüket.

Részt vett a *Huihu* [a Hvarezmi Birodalom]³⁷ elleni hadjáratban. A (Hvarezmi Birodalom) uralkodója elhagyta országát, és elmenekült. Szübeetej serege élén üldözőbe vette. A *huihu* [a hvarezmi] végül belepusztult a menekülésbe. Kincseskamarájának halmai mind bekerültek az udvari kincstárba. Szübeetej értékes gyöngyöket és egy ezüst kancsót kapott adományként.

A tizennyolcadik évben megtámadta és engedelmességre bírta a *qinchak*³⁸ [a kipszakokat – a kipszak megnevezés a kipszak–szári–kun törzsszövetséghez tartozó bármely népcsoportot jelölhet]. Heves harcokat vívott a *woluosik* [az oroszok] idősebb és fiatalabb *Michisilaoj*-jával [Msztjiszlavjával], és megadásra kényszerítette őket. Feliratban kérte az uralkodótól, hogy a *mieliji* [merkit], a *naiman* [najman], a *qielie* [karai – karai türk/kara tatár/fekete tatár], a *jin* [a *Yuanshi* 121. tekerésében lévő Szübeetej életrajzban ugyanitt *hangjin* olvasható] és a *qinqa* [kipszak] törzsek által kiállított ezredekbeli egyesített hadsereget hozhasson létre.

A tizenkilencedik évben tízezer lovat szolgáltatott be az udvar számára.

A huszonegyedik évben győzelmet aratott a *sali weiwuk* [a sárga ujgurok – sárga ujjur/szari ujjur/szarig jugur/jugur], a *teqin* [a tegin], a *chiminek* és más törzsek, valamint *Deshun*, *Zhenrong*, *Lan*, *Hui*, *Tao* és más körzetek felett, és háromezer kancát szolgáltatott be az udvarnak.

Uralkodásának második évében *Taizong* uralkodó [Ögödej kán] nagy mozgósítás közepette támadást indított a *jinek* [*Jin* a dzsürcsik alapította *Jin*-dinasztia és az általuk uralt terület] ellen, átkelt a Sárga-folyón, és dél felé haladt. *Ruizong* [Toluj – Ögödej testvére] császári herceggént vezényelve csapatait átkelt a *Han*-folyón, és észak felé haladt. A Sárga-folyótól délre fekvő vidéken található *Sanfeng*-hegynél találkoztak. A *jinek* főhivatalnok, *Heda*³⁹ és más *jin* hadvezérek több százezer fős gyalogos és lovashadsereggel várták az összecsapást. Szübeetej *Ruizong*-gal [Tolujjal] együtt haladt át *Niutouguan*-on [szó szerint: „a Marhafej-átjárón”], és tanácsként a következőt mondta neki: „Városi katonák külső terepen zajló hadakozásban nem járatosak, könnyű legyőzni őket.” Seregeiket a *Sanfeng*-nél [a *Sanfeng*-hegynél] vonták össze. A *jinek* több gyűrűt képezve zárták őket körül, de hadvezérek és katonáik egyaránt nagyon féltek. Éhesek voltak, ráadásul hatalmas hóvihar kerekedett. Ekkor a *jin* katonák a dermedtségtől összeestek. (Szübeetejék) katonáinak ez felszította a harci kedvét, és az ellenséges hadsereget teljes egészében

³⁶ Lásd a 12. jegyzetet.

³⁷ A *huihu*/*huigu* 回鹘 kifejezés itt a Hvarezmi Birodalmat jelöli. A mongol-korban a *huihu*/*huigu* 回鹘, *huihui* 回回, *huihe*/*huige* 回紇 kifejezéseket gyakorta szinonimaként használták a kínai nyelvű szövegekben. Lásd: Yang 1992. 5–15. o.

³⁸ 欽察: *qincha*

³⁹ A szövegben a *da* 韃 írásjegy ismétlődik (*Hedada* 合韃韃). Tekintettel a név (*Heda*) más előfordulásaira (mind a Szübeetej életrajzokban, mind más történeti forrásokban), az ismétlődés minden bizonnyal szöveghiba.

legyilkolták. A Sárga-folyótól délre eső terület körzeteit (Szübeetejék) egymás után kényszerítették megadásra, győzték le.

A negyedik év nyarán Szübeetej az összes sereg fővezéréként támadást indított *Bian* [mai nevén *Kaifeng*] ellen. A *jinek Yizong* uralkodója *Weizhouba* menekült, majd *Guidebe*, azt követően *Caizhouba*.

A *guisi* év őszén *Bian* hadvezére feladta a várost.

A következő év telén (Szübeetej) támadást indított *Cai* [*Caizhou*] ellen.

A hatodik év tavaszán a *Jin*-dinasztia megdőlt. Mivel *Bian* népét éhínség sújtotta, Szübeetej hagyta, hogy átkeljenek a Sárga-folyón, és élelemhez jussanak. A nép erényesnek tartotta őt ezért.

Ebben az évben a császári fejedelem, *Badu*⁴⁰ [Batu] parancsba kapta, hogy indítson nyugati hadjáratot.⁴¹ Szübeetej vezette az előőrsöt. Hadakozásai nagy győzelmekkel zárultak.

A tizenharmadik évben hadjáratot vezetett a *wulusi* [orosz] törzs vezetője, *Yeliban* ellen, és foglyul ejtette őt.

Támadást indított a *mazha*⁴² [magyar] törzs ellen. A *Kuoning*-folyónál (遼寧河 *Kuoninghe/Huoninghe*) megütközött vezérükkel, a *qielian*⁴³ [a királlyal]. Elküldte oldalszárnyát, hogy keljen át az alsó folyásnál, mozsárban szétmorzsolta⁴⁴ (a magyar király) erődjét (城 *cheng*), és bevette azt.

Ekkoriban az Északi Udvar, a Nyugati Vidék, a Sárga-folyótól délre és északra fekvő terület, valamint *Guanlong* már mind teljes mértékben behódoltatott, és ez túlnyomórészt Szübeetej érdemeiből és erejéből fakadt.

Taizu uralkodó [Dzsingisz kán] korábban, amikor hadjáratot indított a *xixiak* [a tan-gutok] ellen, megszánta őt, hogy már nagyon hosszú ideje hadi szolgálatot teljesít, ezért megparancsolta neki, hogy térjen vissza, és tegye tiszteletét a szüleinél. Szübeetej azt felelte neki: „Ha alattvalód pihenéssel töltené idejét, miközben uraságod fáradozik, azt nem tudná nyugodt szívvel elviselni.” Az uralkodó méltató szavakkal illette, és jóváhagyta kérését.

Történt az is, hogy a *jinek* hadvezére, *Heda*⁴⁵ fogságba esett. Mivel nem adta meg magát, halálra ítéltetett. (Utoljára) még azt kérdezte: „Szübeetej hol van?” Kérte, hogy egyszer találkozhasson vele. Szübeetej megjelent nála, és azt mondta: „Te olyan ember vagy, aki már csupán néhány pillanatot ér meg. Mi értelme van annak, hogy megismerj engem?” (*Heda*) azt válaszolta: „Alattvalóként hasonlóképpen mindketten a saját urunkat szolgáljuk. Ám uraságod vitézsége túlesz minden más hadvezéréen, párját ritkító hős, aki az ég szülötte. Ilyen csak ritkán adatik! Most, hogy láhattam uraságodat, már nyugodt szívvel hunyom le a szemem.”

(Szübeetej) *Dingzong* [Güjük kán] uralkodásának harmadik évében halt meg a *Dulie*-folyó [a Tola-folyó vagy más néven Túl-folyó] vidékén, hetvenhárom éves korában.

⁴⁰ 拔都: *Badu/Badou*

⁴¹ „nyugati hadjárat”: *xizheng* 西征

⁴² 馬割: *mazha*

⁴³ 怯憐: *qielian*

⁴⁴ „mozsárban szétmorzsolta”: *dao* 搗

⁴⁵ A *Heda* név írásmódja a szövegben korábban előfordulótól kissé eltér. A másik Szübeetej életrajz ugyan-ezen írásmódot alkalmazza.

A *zhida* időszak első évében a „lankadatlan hűségével és minden erejével az égi megbízatást szolgáló érdemes alattvaló”, „a három főhivatallal azonos rangú hivaltalt viselő”, „a birodalom magas oszlopa” és a „Sárga-folyótól délre eső terület fejedelme” címeket adományozták neki, templomi neve „Hűséges és Megingathatatlan” lett.

A Kuoning-folyó és a muhi csata helyszíne

Mint látjuk, az ismertetett kínai nyelvű történeti források a magyarországi tatárjárásról, annak előzményeiről (tehát a magyarországi mongol invázióhoz vezető folyamatról) és a mongolok magyarországi hadjáratának legmeghatározóbb katonai vezetőjéről számos fontos adatot, információt közölnek.

Először is vizsgáljuk meg, hogy mit tudhatunk meg az ismertetett kínai nyelvű forrásokból a *muhi csata helyszínével* kapcsolatban!

Mindenekelőtt le kell szögeznünk: rendkívül széles körű kutatói konszenzus van abban a kérdésben, hogy az az ütközet, amelyet a *Yuanshi* a „*Kuoning-folyó*” (遼寧河 *Kuoninghe/Huoninghe*) közelében lezajló ütközetként ír le, azonos a muhi csatával.⁴⁶ Ez a konszenzus alapvetően azon alapul, hogy a „*Kuoning-folyó*” közelében lezajló ütközet leírása rendkívül nagyfokú egyezést mutat a muhi csatával kapcsolatos más forrásokban olvasható leírásokkal.

A kutatók közel százötven éve próbálják meghatározni a muhi csata pontos helyszínét, mely az elmúlt évszázadok során a feledés homályába veszett. A Magyar Történelmi Társulat Hadtörténelmi Bizottsága 1878-ban például terepbejárás keretében próbálta meghatározni annak az egykori hídnak a pozícióját, amely a csata egyik fontos helyszínéként szolgált.⁴⁷ Annyi bizonyosan tudható, hogy a csata mindenképpen a Sajó-folyó mellett, annak közelében zajlott. Írott forrásaink tanúsítják, hogy maga IV. Béla is gyakorta úgy emlegette a muhi csatát, mint a „Sajónál vívott ütközetet”.⁴⁸ A hagyomány azt is megőrizte, hogy a magyar és a tatár sereg összecsapására valahol „Muhi falu közelében”,⁴⁹ a „Muhi-pusztán” került sor. A történeti forrásokból azt is tudjuk, hogy a muhi csata során a magyar és a mongol haderő közötti összecsapás elsősorban két fő helyszínen zajlott:

1. egy stratégiai jelentőségű hídon és annak közvetlen környezetében;
2. azon a helyen, ahol a magyar sereg letáborozott.

A híd elhelyezkedésével kapcsolatban több elmélet létezik, azonban egyelőre egyik elméletet sem sikerült perdöntő bizonyítékkal alátámasztani, tehát kijelenthetjük, hogy *a híd elhelyezkedésének egyértelmű, minden kétséget kizáró meghatározására ez idáig nem került sor*. A csata egyik fontos helyszínéként szolgáló híd egyes kutatók szerint a mai Muhi (a korábbi Poga) és Köröm között haladt át a Sajó-folyón,⁵⁰ mások szerint Ónod és

⁴⁶ Négyesi 1997. 297., 304., 309–310. o.; Pintér 2005. 675–676., 680. o.; Kovács 2007. 16–21. o.; B. Szabó 2016. 139. o.

⁴⁷ Thallóczy 1878. 85–89. o.

⁴⁸ Lásd egyebek mellett az alábbi példákat: „a Sajónál vívott ütközetünkben” (IV. Béla Móric fia Móric főpohárnokmesternek – Gy. Ruitz 1981a. 325. o.), „az ...tatárok betörése idején a Sajónál vívott ütközetben” (IV. Béla Miklós dubicai ispánnak – Gy. Ruitz 1981b. 337. o.), „a Sajónál” (IV. Béla Ivánka fia András mesternek – Gy. Ruitz 1981c. 344. o.), „amikor a Sajónál a tatárok ellen vívtunk ütközetet” (IV. Béla Kozma ispánnak és Achilles ispánnak – Gy. Ruitz 1981d. 346. o.).

⁴⁹ Pozsonyi Krónika. Lásd: Katona 1981. 165. o.

⁵⁰ Szlabóczky 1995. 15–17. o.; Négyesi 1997. 301–302. o.

Sajóhidvég között,⁵¹ megint mások azt feltételezik, hogy Sajópetrinél.⁵² Még inkább tisztázatlan, hogy a muhi csata idején hol helyezkedett el a IV. Béla vezette magyar sereg tábora. *A magyar tábor pontos helyét, ahol a döntő összecsapásra sor került, a kutatóknak mindeddig nem sikerült beazonosítaniuk.*⁵³

A muhi csata helyszínének/helyszíneinek pontos meghatározása tehát olyan probléma, amellyel hosszú ideje nem képes megbirkózni a tudomány. Éppen ezért különös jelentőséggel bír, hogy a fentebb közölt két kínai nyelvű forrás *konkrétan megnevezi* a csata helyszínét – mégpedig *több alkalommal*, és minden esetben *következetesen* ugyanúgy. A *Yuanshí*ben fennmaradt két kínai nyelvű forrás a muhi csatát következetesen a *Kuoning-folyónál* (遼寧河 *Kuoninghe/Huoninghe*) lezajlott ütközetként emlegeti. Problémát jelent ugyanakkor, hogy a *Kuoning* 遼寧 szó által jelölt földrajzi nevet *ezidáig nem sikerült azonosítani*. Kara György az általa készített fordításhoz kapcsolódó jegyzetben ezt írja a *Kuoning* 遼寧 szóról: „ma még érthetetlen átírás: a Sajót jelöli”.⁵⁴ Laszlovsky József, Stephen Pow és Pusztai Tamás egy közelmúltban megjelent tanulmányban azt írja: „Az ázsiai forrásokban szereplő, a csatához kapcsolódó helynevek egy részét azonosították, más részükről viszont az a vélemény alakult ki, hogy olyan torzult alakokat örökítettek meg, amelyek nem alkalmasak további rekonstrukcióra.”⁵⁵ Fölmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ha a Duna folyó nevét, vagy a magyar nép nevét ma is egyértelműen azonosítható módon jelölik az átíráshoz használt kínai karakterek, *miért zárhatnánk ki* annak a lehetőségét, hogy a kínai karakterekkel történő átírás idején a *Kuoninghe* 遼寧河 (*Kuoning-folyó*) elnevezésben is viszonylag híven tükröződött vissza a csata helyszínének közelében lévő folyó korabeli magyar elnevezése.

Más nyelvek tulajdonneveinek kínai írásjegyekkel történő fonetikus átírása számos szempontból problematikus. Először is, a kínai írásjegyek kiejtése tértől és időtől függően változó. Másodszor, az idegen nyelvek számos olyan hangot használnak, amelyek kínai írásjegyekkel történő visszaadása meglehetősen nehéz feladat. Amikor azt szeretnénk meghatározni, hogy a *Kuoninghe* 遼寧河 (*Kuoning-folyó*) átírás milyen földrajzi nevet jelöl, mindezekre feltétlenül tekintettel kell lennünk.

A korszak úgynevezett rímszótárainak segítségével ugyanakkor rekonstruálható, hogy a mongolok által elfoglalt kínai területek centrális részén a korszak során miként ejtették az egyes kínai karaktereket. Az említett rímszótárak alapján a *Kuoninghe* 遼寧河 (*Kuoning-folyó*) karaktereknek három lehetséges kiejtési módozatát is tudjuk rekonstruálni.⁵⁶ Ezeket az alábbiakban nemzetközi fonetikai jelekkel (IPA) adom meg:

⁵¹ *Thallóczy* 1878. 85–89. o.; *Olchváry* 1902. 507–509. o.; *Szendrei* 1904. 10. o.

⁵² *Strakosch-Grassmann* 1893. 78. o.

⁵³ *Thallóczy* 1878. 85–89. o., különösen: 86. o.; *Olchváry* 1902. 505–510. o.; *Négyesi* 1997. 300–302. o.; *Laszlovsky* 2003. 453–456. o.; *Kovács* 2007. 17–18. o.; *Laszlovsky – Pow – Pusztai* 2016. 31–33. o.

⁵⁴ *Kara* 1981. 84. o.

⁵⁵ *Laszlovsky – Pow – Pusztai* 2016. 31. o.

⁵⁶ 1. A 遼 írásjegy a *Zhongyuan yinyun*ben 中原音韻 nem található meg. A *Hongwu zhengyun jian* 洪武正韻賧 szerint a 遼 lehetséges kiejtési módozatai: 廓 és 畫 (lásd: *Hongwu zhengyun jian* 洪武正韻賧, Juan 4. 第四卷, Rusheng liuyao 入聲六藥, illetve Juan 4. 第四卷, Rusheng qimo 入聲七陌). A *Zhongyuan yinyun* 中原音韻 alapján: 廓 = k^hau (Ning 1985. 266. o.), 畫 = xuai/xua (Ning 1985. 291. o.; Geng 2009. 198. o.). A 遼 írásjegy k^hou kiejtését megerősíti a *Menggu ziyun* 蒙古字韻 Phags-pa írásos adata: k^hwaw (hozzávetőleg: k^huau). (Lásd: *Menggu ziyun* 蒙古字韻, Juan xia 卷下, 17 十七.) 2. A *Zhongyuan yinyun* 中原音韻 alapján: 寧 = niəŋ (Ning 1985. 263. o.). 3. A *Zhongyuan yinyun* 中原音韻 alapján: 河 = xo (Ning 1985. 282. o.).

1. k^hau-niəŋ-xɔ
2. xuai-niəŋ-xɔ
3. xua-niəŋ-xɔ

Ugyanakkor fontos felhívni a figyelmet a következőkre:

1. A nem kínai szavak és nevek kínai karakterekkel történő fonetikus átírása során a mongol korban előszeretettel használták a kínai szavak [x] hangját más nyelvek (például a mongol nyelv) [k] vagy [k^h] hangjának helyettesítésére, jelölésére.⁵⁷ (Lásd például Kubiláj kán nevének átírását: 忽必烈 *Hubilie*). Ez azt jelenti, hogy a 2. és a 3. kiejtési módozat értelmezhető [k] vagy [k^h] kezdőhanggal is.

2. A mongol korban a nem kínai szavak vagy tulajdonnevek kínai írásjegyekkel történő fonetikus átírásakor a kínai szavak [n] hangja gyakorta szolgált a kínai nyelv hangzókészletével nehezen visszaadható [r] hang helyettesítésére, jelölésére.⁵⁸ Ebből fakadóan, szükséges számolni azzal a lehetőséggel mindhárom lehetséges olvasat esetében, hogy a niəŋ szótágak kezdőhangja valójában [r] hangot jelöl.

Ha ezen fonetikai rekonstrukciók birtokában megvizsgáljuk, hogy (1) a Sajó-folyó közelében, (2) az egykori „Muhi falu”, illetve a „Muhi pusztá” környezetében van-e, vagy valaha volt-e olyan folyó, amelynek elnevezése összhangban van az imént rekonstruált hangsorok valamelyikével, akkor azt találjuk, hogy korábban volt ilyen: a mai Szakáldtól keletre/délkeletre létezett egy folyó, ér vagy vízzel telített terület, amely mielőtt kiszáradt és eltűnt volna, az elmúlt századokban keletkezett térképeken Keringő, illetve Kerengő néven szerepel, de nem sokkal távolabbi területek földrajzi elnevezéseiből következtetve Karingó⁵⁹ néven is emlegethették. A folyó kiszáradt medrének vonala ma is határozottan látható a műholdképeken, légi felvételeken.⁶⁰ (Lásd az 1. képet.)

Ha a Keringő, Kerengő, illetve Karingó elnevezéseket összevetjük a fonetikai rekonstrukció során kapott hangalakokkal, akkor a következőket tapasztalhatjuk:

1. A Keringő, Kerengő, Karingó tulajdonnevek hangalakját a *Kuoning* 潮寧 átírás mindhárom rekonstruált kiejtési módozata meglehetősen nagy mértékben visszatükrözi. A *Kuoning* 潮寧 átíráshoz kapcsolódó három rekonstruált hangsor mindegyikében – tehát függetlenül attól, hogy a három közül melyiket vesszük alapul – a „Kerengő” szó első hat hangja esetében 6 hangból 4-hez, a „Keringő” szó első hat hangja esetében 6 hangból 5-höz, a „Karingó” szó első hat hangja esetében pedig 6 hangból 6-hoz kapcsolódóan azonosítható fonetikai marker. Lásd az alábbi táblázatokat:

Kereng – k^hau-niəŋ (6/4 fonetikai marker):

K	e	r	e	n	g
k ^h	au	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	-	+	+

⁵⁷ Lásd például: *Ao* 2012. 7., 11–12., 25. o.

⁵⁸ *Zhang* 1993. 103–109. o.; *Ao* 2012. 25–28. o.

⁵⁹ *Katona – E. Nagy* 2015. 167. o.; *Mozga – Tóth* 2015. 332. o.

⁶⁰ <https://www.google.hu/maps/dir///@47.9389834,20.9209373,2118m/data=!3m1!1e3> (A letöltés időpontja: 2017. március 15.)

Kering – k^hau-niəŋ (6/5 fonetikai marker):

K	e	r	i	n	g
k^h	au	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	+	+	+

Karing – k^hau-niəŋ (6/6 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g
k^h	au	r / n	iə	ŋ	
+	+	+	+	+	+

Kereng – xuai-niəŋ (6/4 fonetikai marker):

K	e	r	e	n	g
k / k^h / x	uai	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	-	+	+

Kering – xuai-niəŋ (6/5 fonetikai marker):

K	e	r	i	n	g
k / k^h / x	uai	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	+	+	+

Karing – xuai-niəŋ (6/6 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g
k / k^h / x	uai	r / n	iə	ŋ	
+	+	+	+	+	+

Kereng – xua-niəŋ (6/4 fonetikai marker):

K	e	r	e	n	g
k / k^h / x	ua	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	-	+	+

Kering – xua-niəŋ (6/5 fonetikai marker):

K	e	r	i	n	g
k / k^h / x	ua	r / n	iə	ŋ	
+	-	+	+	+	+

Karing – xua-niəŋ (6/6 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g
k / k^h / x	ua	r / n	iə	ŋ	
+	+	+	+	+	+

2. Figyelemre méltó, hogy a *Kuoninghe* 遼寧河 (*Kuoning*-folyó) átírás „folyó” jelentést hordozó *he* 河 részlete (korabeli kiejtése: xɔ) szintén funkcionálhat fonetikai markert (is) hordozó elemként, amennyiben az átírás egykor a „Karingó” hangalak visszaadását

célozta meg. Ebben az esetben 7 hangból 7-hez kapcsolódóan azonosíthatunk fonetikai markert. Lásd az alábbi táblázatokat:

Karingó – k^hau-niəŋ-xɔ (7/7 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g	ó
k ^h	au	r / n	iə	ŋ		xɔ
+	+	+	+	+	+	+

Karingó – xuai-niəŋ-xɔ (7/7 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g	ó
k / k ^h / x	uai	r / n	iə	ŋ		xɔ
+	+	+	+	+	+	+

Karingó – xua-niəŋ-xɔ (7/7 fonetikai marker):

K	a	r	i	n	g	ó
k / k ^h / x	ua	r / n	iə	ŋ		xɔ
+	+	+	+	+	+	+

Fontos kitérnünk arra is, hogy a kínai írásjegyekkel végzett fonetikus átírások a fonetikai markereken kívül gyakorta tartalmaznak *fogalmi markereket* is. Ez a jelenség abból fakad, hogy a kínai írásjegyek nem csupán hangalakokat hordoznak, hanem jelentést is. Ezért a fonetikus átírásnál a számos azonos kiejtésű karakter közül gyakran azokat használják fel, amelyek – a hozzájuk tapadó jelentésből fakadóan – egy szándékolt fogalmi asszociációt is kiváltanak.⁶¹ A *Kuoninghe* 滬寧河 (*Kuoning*-folyó) átírás *kuo* 滬 írásjegye meglehetősen ritkán használt írásjegy, és ez fokozza annak valószínűségét, hogy a magyar földrajzi név átírásakor kifejezetten a hozzá tapadó fogalmi asszociációk miatt választották ki. A *kuo* 滬 írásjegyhez a *várfalat*, *városfalat* vagy *erődítmény falát körülvevő vizesárok* vagy *folyó* asszociációja kapcsolódik.⁶² A műholdfelvételeken és az elmúlt századokban keletkezett térképeken jól látszik, hogy a Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér hasonlatos volt egy erődített terület vizesárához.

A fentiek fényében alapos okunk van feltételezni, hogy a muhi csata idején a *Keringő*, *Kerengő* vagy *Karingó folyó/ér által körülvett terület szolgált a magyar sereg táborhelyül*. Ezt a feltételezést egyebek mellett az alábbiak is alátámasztják:

1. A kínai nyelvű mongol források egyértelművé teszik, hogy a magyarok táborra erődített volt. Lásd: „(Szübeetej) mozsárban szétmorzsolta (a magyar király) erődjét, és bevette azt.”⁶³ Ugyanakkor *a csata helyszínét megnevező kínai írásjegyek fogalmi, illetve fonetikai markerei arra utalnak, hogy a csata helyszínén várfalat, városfalat vagy erődítmény falát körülvevő vizesárok vagy folyó volt, és ez a vizesárok vagy folyó nem más, mint a Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér*. A forrásokból az is egyértelműen kitűnik, hogy

⁶¹ Ao 2012. 17–18., 32. o.

⁶² Li 2015. 66. o.

⁶³ „Xuebutai” 雪不台. In: *Yuanshi* 元史. Juan 122. 卷一百二十二, Liezhuan 9. 列傳第九.

a csata mindent eldöntő végső ütközetére a magyarok táboránál került sor.⁶⁴ Ez teljes mértékben indokoltá teszi, hogy a mongol történetírás a csata helyszínét elsősorban a magyar tábornok védő folyóhoz köti, és nem a Sajó-folyóhoz, függetlenül attól, hogy a Sajó-folyó hídján, illetve vízen való átkelés a hadművelet alapvető fontosságú részét képezte.

2. A Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér által körbezárt terület számos olyan *stratégiai adottsággal* rendelkezett, amely ideálissá tette táborhely kialakítására: vízzel és mocsárral körbevett védett terület volt, a Pestre vezető középkori út közelében helyezkedett el,⁶⁵ továbbá a helyszín kiválasztásában minden bizonnyal a Sajó-folyón átívelő híd közelsége is nagy szerepet játszott. Az a tény, hogy a források szerint a tábor a hídhoz viszonylag közel volt, azokat a teóriákat erősíti, amelyek a híd elhelyezkedését a Keringő, Kerengő vagy Karingó folyóhoz/érhez közelebbi területekre teszik. (Megjegyzendő, hogy ugyanezen folyó/ér vizét már a bronzkorban is használták erődítési célra,⁶⁶ és a XX. században a Magyar Néphadsereg is használta a területet katonai célokra.⁶⁷)

3. Több forrás utal arra, hogy a magyar táborban nagy zsúfoltság uralkodott. Spalatói Tamás részletekbe menően beszél erről, leírása szerint a magyar táborban az emberek „nyáj módjára valamiféle szűk akolba” voltak „berekesztve”.⁶⁸ Rogerius mester szintén kifejti, hogy „a hely szűke” azon tényezők közé tartozott, amelyek komoly nehézségeket okoztak a tatárok által körülvelt táborban a harcosoknak.⁶⁹ Ez arra enged következtetni, hogy *a tábor területi kiterjedésének fizikai korlátai voltak*, például egy folyó, amely a tábor területét körülvette.

4. Az egykori Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér által körbezárt terület és környékének földrajzi viszonyai messzemenően összhangban vannak azzal a képpel, amelyet a tábor helyszínéről és környezetéről az írott források festenek. Komoly kutatói figyelmet irányul például arra a problémára, hogy bár Spalatói Tamás elbeszélése szerint „Bath, a tatár sereg fővezére fölment egy dombra”, és „gondosan megsejlelte a magyar hadsereg egész elhelyezkedését”,⁷⁰ azonban – ahogy Négyesi Lajos megfogalmazta – ez az állítás „nem egyeztethető össze azzal az általánosan elfogadott feltételezéssel, hogy a magyar tábor az egykori Muhi körzetében terült el”, „a környéken ugyanis nincs olyan domb, ahonnan az említett területet be lehetne látni”.⁷¹ Ezt az ellentmondást feloldja, hogy az egykori Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér környezetében több olyan domb, kiemelkedés is található (többnyire bronzkori lakódombok maradványai, mára jelentős mértékben lepusztult állapotban), amelyről a tábor megfigyelése lehetséges volt.

⁶⁴ Például a *Yuanshi* 122. tekercsében fennmaradt Szübeetej életrajz, Rogerius mester Siralmas Éneke. Lásd: Horváth 1981. 111–152. o., a Spalatói Tamás által írt A salónai és spalatói főpapok története. Lásd: Csonka 1981. 172–193. o.

⁶⁵ Laszlovszky – Pow – Pusztai 2016. 27. o.

⁶⁶ Tóth 2008. 37–48. o.

⁶⁷ Magyar Néphadsereg, 105/5. Honi Légvédelmi Tüzérsztyály, Szakáld.

⁶⁸ Spalatói Tamás: A salónai és spalatói főpapok története. Lásd: Csonka 1981. 175. o.

⁶⁹ Rogerius mester Siralmas Éneke. Lásd: Horváth 1981. 130. o.

⁷⁰ Spalatói Tamás: A salónai és spalatói főpapok története. Lásd: Csonka 1981. 175. o.

⁷¹ Négyesi 1997. 302. o.

Macha falai és a tatárok hadi stratégiája

A *Yuanshi* 121. tekercsének Szübeetej életrajzában („Subutai.” In: *Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.) található még egy földrajzi név, amelynek megfejtésével ez idáig adós volt a sinológia. A szóban forgó földrajzi nevet tartalmazó részlet így hangzik:

„Szübeetej azonban ezt mondta: »Ha fejedelem uraim vissza akarnak fordulni, akkor forduljanak vissza. Én bizony addig nem vonulok vissza, amíg a *Tuna*-folyóig [a Duna-folyóig] (és) *Macha* (馬茶 *Macha*) falaihoz (城 *cheng*) el nem érek.« Így azután, (amikor) elvágatott *Macha* falaihoz, a fejedelmek is odamentek. Ezt követően támadást indítottak ellene, bevették, majd visszavonultak.”

A *Macha cheng* 馬茶城, azaz „*Macha* falai” kifejezés jelentéstartalmát a korábbi kutatások nem voltak képesek feltárni. Kara György az általa készített fordításhoz kapcsolódó jegyzetekben ezt írja a *Macha* 馬茶 elnevezésről: „vagy Pestet, vagy Vácot jelenti”.⁷² Látható, hogy ez a magyarázat egyrészt teljes mértékben figyelmen kívül hagyja a *Macha* 馬茶 átírás írásjegyeinek fonetikáját, másrészt nagyfokú bizonytalanságot tükröz az általa jelölt földrajzi név tekintetében. Természetesen előfordulhat, hogy valamely idegen nyelvű szó hangalakját a kínai írásjegyekkel történő hangátírás valamilyen okból részben vagy egészében hibásan, vagy nehezen azonosítható formában adja vissza. Ugyanakkor fontos világosan látnunk, hogy a Kínát is meghódító mongolok hivatalnoki apparátusa (amely az általunk tanulmányozott történeti feljegyzéseket is készítette, illetve gondozta) meglehetősen nagy tapasztalattal rendelkezett az idegen szavak és nevek kínai karakterekkel történő hangátírása terén, abból fakadóan, hogy a mongol szavak kínai karakterekkel történő hangátírása napi rutinfeladatot jelentett számára.

Véleményem szerint lehetséges a *Macha* 馬茶 írásjegyek által jelölt földrajzi név pontos meghatározása. Ehhez először ebben az esetben is el kell végeznünk a kínai karakterek korabeli hangalakjának rekonstrukcióját. A korszak rímszótárainak segítségével megállapítható, hogy a *Macha* 馬茶 írásjegyek korabeli kiejtése a következő volt (IPA karakterekkel átírva):⁷³ ma-tɕʰa.

Ez után arra érdemes irányítani figyelmünket, hogy a fentebb idézett szövegrész szerint *Macha* 馬茶 falainak bevétele a tatárok utolsó jelentősebb Magyarországhoz kapcsolódó hadművelete volt, ezt követően elvonultak. Tudjuk, hogy a tatár főserég a Duna vonalát követve dél felé haladva hagyta el az országot,⁷⁴ ezért valószínűsíthető, hogy az utolsó nagyobb hadműveletükre, *Macha* 馬茶 falainak bevételeire, itt, a déli régióban került sor. Ennek fényében okkal feltételezhetjük, hogy a „*Macha* falai” (馬茶城 *Macha cheng*) kifejezés a délszláv Mačva és a magyar Macsó néven egyaránt emlegetett régió ugyanezen neveket (Macsó/Mačva) viselő központjának erődtítményét jelöli, tehát a Macsókönek nevezett várat vagy annak elődjét, a *Macha* 馬茶 kifejezésben pedig értelemszerűen a délszláv Mačva elnevezés tükröződik vissza.⁷⁵ A *Macha* 馬茶 írásjegyek rekonstruált korabeli hangalakja meglehetősen jól visszaadja a Mačva tulajdonnév hangalakját. Az alábbi táblázat segítségével láthatjuk, hogy a *Macha* 馬茶 írásjegyekhez kapcsolódó rekonst-

⁷² Kara 1981. 84. o.

⁷³ 馬 = ma, lásd: Geng 2009. 205. o.; 茶 = tɕʰa, lásd: Geng 2009. 205. o.

⁷⁴ Györffy 1981. 23. o.; Kristó 2003. 383. o.; Tolnai 2007. 25. o.; B. Szabó 2016. 161–162. o.

⁷⁵ Mačvaról/Macsóról lásd például: Mooyer 1859. 202–203. o.; SZIT 1873. 5–6. o.; Vásáry 2005. 103. o.

ruált hangsorban a Mačva szó 5 hangjából 4-hez kapcsolódóan *azonosítható fonetikai marker*:

Mačva – ma-tʂ^ha (5/4 fonetikai marker):

M	a	č	v	a
m	a	tʂ^h		a
+	+	+	-	+

Fontos megvizsgálunk azt is, hogy mit tudhatunk meg Szübeetej hadvezér *Machaval* 馬茶 (Mačvával) kapcsolatos alábbi kijelentéséből:

„Én bizony addig nem vonulok vissza, amíg a *Tuna*-folyóig [a Duna-folyóig] (és) *Macha* (馬茶 *Macha*) falaihoz (城 *cheng*) el nem érek.”⁷⁶

Ebben a mondatban a magyarországi tatár invázió legfőbb stratégiája és legmeghatározóbb katonai vezetője, Szübeetej kijelöli azokat a stratégiai fontosságú hadászati célokat, amelyek elérését feltétlenül szükségesnek látja a kivonulás megkezdése előtt. E stratégiai fontosságú hadászati célok közül az egyik a Duna vonalának elérése, ez a nyugati irányú invázió fő célkitűzése. A másik *Macha* 馬茶 falainak, azaz Macsó/Mačva erődítményének a bevétele, ez a déli irányú hódítás alapvető célkitűzése. *Az imént idézett mondatban tehát Szübeetej feltárja előttünk a tatárok Magyarországra vonatkozó hadi stratégiájának lényegét.*

A történelmi tények, illetve más források is azt mutatják, hogy valóban létezhetett ez a szübeeteji stratégia. Rogerius mester például az események korabeli tanújaként egy helyen ezt írja a tatárokról:

„És kezükben tartották az országot mind a Dunán túlön [tehát a Dunától keletre – a korszak során, a maival épp ellentétesen, a „Dunán túl” kifejezés jelölte a Dunától keletre eső területeket, a „Dunán innen” kifejezés pedig a Dunától nyugatra fekvő területet, tehát a mai Dunántúlt],⁷⁷ mind a Dunán innen, de a Dunán inneni rész [a Dunántúlt] nem volt olyannyira pusztasággá téve, mivel itt nem ütötték fel sátraikat, hanem csupán átvonulva pusztították, amit csak találtak.”⁷⁸

Konklúzió

A *Yuanshi* című műben a magyarországi tatárjárással és sorsdöntő ütközetével, a muhi csatával kapcsolatban felbecsülhetetlen értékű kínai nyelvű mongol történeti források maradtak fent.

A tanulmány egyik fő célja volt az eredeti középkori kínai szövegről készült magyar fordításban, teljes terjedelemben közreadni a híres-hírhedt mongol hadvezér, Szübeetej azon két életrajzát, amely a *Yuanshi* című történeti munkában őrződött meg. A két szöveg számos információt tartalmaz egyrészt a magyarországi tatárjárásról és a muhi csatáról, másrészt a magyarországi mongol invázió legmeghatározóbb katonai vezetőjéről, harmadrészt a magyarországi tatárjárás történeti kontextusáról. A két életrajz egyiké-

⁷⁶ „Subutai.” In: *Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.

⁷⁷ Horváth 1981. 150. o.

⁷⁸ Rogerius mester Síralmas Éneke. Lásd: Horváth 1981. 145. o.

nek („Subutai.” In: *Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.) *mindeddig csupán egy részlete volt magyar fordításban hozzáférhető*, a másik életrajznak („Xuebutai.” In: *Yuanshi*. Juan 122., Liezhuan 9.) *ugyanakkor még részleges magyar fordítása sem létezett*. Ez utóbbi szöveg ráadásul mostanáig *jellemzően teljesen kívül esett a magyarországi tatárjárással foglalkozó szakemberek látókörén*. A tanulmány az eredetileg megfogalmazott célkitűzéseknek megfelelően feldolgozza és hozzáférhetővé teszi e két fontos történeti forrást.

A tanulmány másik fontos célja volt a *Yuanshi*-ben található kínai nyelvű mongol források segítségével olyan konklúziókat levezetni, amelyek gazdagítják a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással kapcsolatos ismereteinket. A tanulmányban levezetett főbb konklúziók a következők:

1. A *Yuanshi*-ben fennmaradt kínai nyelvű mongol forrásokból az tűnik ki, hogy *a muhi csata idején a mai Szakáldtól keletre/délkeletre lévő, Keringő, Kerengő vagy Karingó néven emlegetett folyó/ér által körülvett terület szolgált a magyar sereg táborhelyéül*.

2. A *Yuanshi*-ben a muhi csata helyszínét megjelölő, mindeddig megfejtetlen *Kuoninghe* 遼寧河 (*Kuoning-folyó*) kifejezés ezt a mára kiszáradt folyót/eret jelöli.

3. A *Yuanshi* 121. tekercsének Szübeetej életrajzában (*Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.) található, korábban megfejtetlen *Macha cheng* 馬茶城, azaz „*Macha falai*” kifejezés a délszláv Mačva és a magyar Macsó néven egyaránt emlegetett régió ugyanezen neveket (Macsó/Mačva) viselő központjának erősítményét jelöli, tehát a Macsókönek nevezett várat vagy annak elődjét, a *Macha* 馬茶 kifejezésben pedig a délszláv Mačva elnevezés tükröződik vissza.

4. A *Yuanshi* 121. tekercsének Szübeetej életrajzából (*Yuanshi*. Juan 121., Liezhuan 8.) az tűnik ki, hogy *a tatárok Magyarországra vonatkozó hadi stratégiájának két fő célkitűzése volt*: nyugaton a Duna vonalának elérése, délen „*Macha falainak*” (*Macha cheng*), azaz Macsó/Mačva erősítményének a bevétele. A *Yuanshi*-ben fennmaradt forrásokból az is kiviláglik, hogy *a magyarországi tatár invázió legfőbb stratégiája és legmeghatározóbb katonai vezetője Szübeetej volt*.

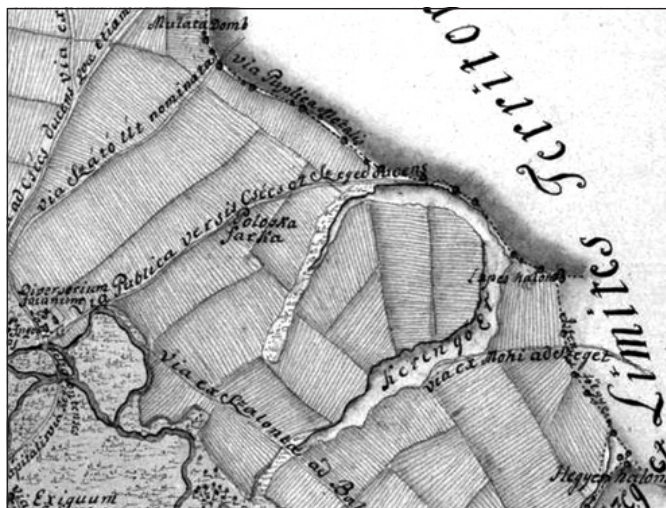
Ezt a tanulmányt azzal a céllal adom közre, hogy új támpontokat nyújtson a témával összefüggő jövőbeni régészeti, hadtörténeti, történeti és egyéb kutatások számára. Bízom benne, hogy ez a tanulmány segít közelebb jutni számos olyan kérdés megválaszolásához, amely már hosszú ideje foglalkoztatja a magyarországi tatárjárás és a muhi csata kutatóit itthon és külföldön egyaránt.

TÉRKÉPMELLÉKLET

1. kép

A Keringő, Kerengő vagy Karingó folyó/ér kiszáradt medrének vonala műholdfelvételen

2. kép

*A Kerengő-ér és környéke egy 1771-es keletkezésű térképen*⁷⁹

⁷⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Mappa regio coronalium praediorum Mohi et Csöllő [S 11-№. 830:62.], <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/2459/view/?bbox=764%2C-4169%2C4627%2C-2540> (A letöltés időpontja: 2017. március 15.)

3. kép

A Keringő-ér egy 1869–1887 között keletkezett térképen⁸⁰

BIBLIOGRÁFIA

- Ao 2012. *Ao Lingling* 敖玲玲: Yuandai baihuabei tongming yiyi ci yanjiu 元代白话碑同名异译词研究. [A Yuan-kori beszélt nyelvű köfeliratokban található azonos nevek eltérő átírásainak vizsgálata.] (Shuoshi xuewei lunwen 硕士学位论文.) Chongqing, Xinan Daxue, 2012.
- B. Szabó 2016. *B. Szabó János*: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2016.
- Buell 1993. *Buell, Paul D.*: Sübötei Ba'atur (1176–1248). In: In the Service of the Khan. Eminent Personalities of the Early Mongol-Yüan Period (1200–1300). Eds. *Rachewiltz, Igor de – Chan, Hok-lam – Hsiao, Ch'i-ch'ing – Geier, Peter W.* Wiesbaden, 1993. 13–26. o.
- Cai 2004. *Cai Chunjuan* 蔡春娟: Yuandaide Mengguzi Xue 元代的蒙古字学. [A Yuan-kori Mengguzi Xue (Mongol Írás Iskolája.)] *Zhongguo shi yanjiu* 中国史研究 [Kínai történelem kutatás], 2004. 2. sz. 103–122. o.
- Chan 1981. *Chan, Hok-lam*: Chinese Official Historiography at the Yüan Court. The Composition of the Liao, Chin, and Sung Histories. In: *China Under Mongol Rule*. Ed. *Langlois, John D.* Princeton, 1981. 56–106. o.
- Chen 1999. *Chen Fu* 陈浮: Song Lian yu Yuanshi 宋濂与《元史》. [Song Lian és a Yuanshi.] *Tianjin Zhiye Daxue Xuebao* 天津职业大学学报 [Journal of Tianjin Professional College], 27. (1999) 8/2. sz. 34–36., 40. o.

⁸⁰http://mapire.eu/hu/map/hkf_25e/?bbox=2324631.568094387%2C6093684.105065214%2C2337683.190674081%2C6099283.117387104 (A letöltés időpontja: 2017. március 15.)

- Csonka* 1981. Spalatói Tamás / A salonai és spatatói főpapok története [Részlet]. Ford. *Csonka Ferenc*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 172–193. o.
- Gabriel* 2004. *Gabriel, Richard A.*: Genghis Khan's Greatest General. Subotai the Valiant. Norman, 2004.
- Geng* 2009. *Geng Jun* 耿军: Yuandai hanyu yinxi yanjiu – Yi „Zhongyuan yinyun” yinxi wei zhongxin 元代汉语音系研究 —— 以《中原音韵》音系为中心. [A Yuan-kori kínai fonetikai rendszer vizsgálata – különös tekintettel a Zhongyuan yinyun fonetikai rendszerére.] (Boshi xuewei lunwen 博士学位论文.) Suzhou, Suzhou Daxue, 2009.
- Gy. Ruitz* 1981a. IV. Béla Móric fia Móric főpohárnokmesternek / 1246. január 10. (ford.) *Gy. Ruitz Izabella*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 323–327. o.
- Gy. Ruitz* 1981b. IV. Béla Miklós dubicai ispánnak / 1249. március 25. (ford.) *Gy. Ruitz Izabella*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 336–338. o.
- Gy. Ruitz* 1981c. IV. Béla Ivánka fia András mesternek / 1253. március 13. (ford.) *Gy. Ruitz Izabella*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 344–346. o.
- Gy. Ruitz* 1981d. IV. Béla Kozma ispánnak és Achilles ispánnak / 1256. június 21. (ford.) *Gy. Ruitz Izabella*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 346–347. o.
- Györffy* 1981. *Györffy György*: Bevezető. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 7–31. o.
- Horváth* 1981. Rogerius mester Siralmas Éneke. (ford.) *Horváth János*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 111–152. o.
- Kara* 1981. A Jüan-dinasztia története / 120. tekercs [Részlet Szübeetej életrajzából]. Ford. *Kara György*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 83–84. o.
- Katona – E. Nagy* 2015. *Katona Csilla – E. Nagy Katalin*: Hajdúböszörmény helynevei. In: Hajdú-Bihar megye helynevei. I. k. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei. Szerk. *Bába Barbara*. Debrecen, 2015. 99–252. o.
- Katona* 1981. Pozsonyi Krónika [Részlet]. (ford.) *Katona Tamás*. In: A tatárjárás emlékezete. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 165. o.
- Kovács* 2007. *Kovács S. Tibor*: Támadás és védekezés. In: A tatárjárás. Szerk. *Ritoók Ágnes – Garam Éva*. Budapest, 2007. 16–21. o.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula*: A tatárjárás. In: Tatárjárás. Szerk. *Nagy Balázs*. Budapest, 2003. 371–383. o.

- Laszlovszky – Pow – Pusztai* 2016. *Laszlovszky József – Pow, Stephen – Pusztai Tamás*: A muhi csata és az 1241-es tatárjárás. Új régészeti és történeti megközelítések. *Magyar Régészet*, 2016. Tél. 27–36. o.
- Laszlovszky* 2003. *Laszlovszky József*: Tatárjárás és régészet. In: Tatárjárás. Szerk. Nagy Balázs. Budapest, 2003. 453–468. o.
- Li* 2016. *Li Jiangwei* 李江伟: Yuanchu Hanlinyuan zhizhang fanwei ji qi tezheng chuyi 元初翰林院职掌范围及其特征刍议. [Meglátások a Yuan-kor eleji Hanlinyuan illetékességi területével és jellegzetességeivel összefüggésben.] *Lishi jiaoxue* 历史教学 [History Teaching], 735. (2016) 2. sz. 28–34., 53. o.
- Li* 2015. *Li Xiaoqian* 李晓倩: Shui rao cheng „鄯” liangqian nian 水绕城“鄯”两千年. [A vízzel körülvett város, „鄯” kétezer esztendeje.] *Shenzhou* 神州, 2015. 22. sz. 64–67. o.
- Ligeti* 1962. *Ligeti Lajos* (ford.): A mongolok titkos története. Budapest, 1962.
- Ligeti* 1979. *Ligeti Lajos*: A magyar nép mongol kori nevei (magyar, baskir, király). In: *Ligeti Lajos*: A magyar nyelv török kapcsolatai és ami körülöttük van. II. k. Budapest, 1979. 72–91. o.
- May* 2017. *May, Timothy*: Writing Systems. In: The Mongol Empire. A Historical Encyclopedia. Vol. I. Ed. *May, Timothy*. Santa Barbara, 2017. 108–110. o.
- Mittag* 2012 *Mittag, Achim*: Chinese Official Historical Writing Under the Ming and Qing. In: The Oxford History of Historical Writing: 1400–1800. Vol. III. Eds. *Rabasa, Hosé – Sato, Masayuki – Tortarolo, Edoardo – Woolf, Daniel*. New York, 2012. 24–42. o.
- Mooyer* 1859. *Mooyer, E. F.*: Oklevélt adalékok Magyarország régibb történetéhez. In: Magyar Történelmi Tár. VI. k. Pest, 1859. 169–204. o.
- Mozga – Tóth* 2015. *Mozga Evelin – Tóth Teodóra*: Hajdúhadház helynevei. In: Hajdú-Bihar megye helynevei. I. k. A Hajdúbosszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei. Szerk. *Bába Barbara*. Debrecen, 2015. 297–379. o.
- Na* 2012. *Na Heya* 娜和雅: Yuanshi diyi juan renming, diming, buluoming mengyi yanjiu 《元史》(第一卷)人名、地名、部落名蒙译研究. [A Yuanshi első tekercsében szereplő személynevek, földrajzi nevek és törzsnevek mongol megfeleltetésének vizsgálata.] (Yanjiusheng xuwei lunwen 研究生学位论文.) Lanzhou, Xibei Minzu Daxue, 2012.
- Négyesi* 1997. *Négyesi Lajos*: A muhi csata. 1241. április 11. *Hadtörténelmi Közlemények*, 110. (1997) 2. sz. 296–310. o.
- Ning* 1985. *Ning Jifu* 宁继福: Zhongyuan yinyun biaoqiao 中原音韵表稿. [A Zhongyuan yinyun vázlatos lajstroma.] [Changchun], Jilin Wenshi Chubanshe, 1985.

- Olchváry* 1902. *Olchváry Ödön*: A muhi csata. Harmadik és befejező közlemény. *Századok*, 36. (1902) 505–527. o.
- Onon* 2001. *Onon, Urgunge*: The Secret History of the Mongols. The Life and Times of Chinggis Khan. London–New York, 2001.
- Pintér* 2005. *Pintér János Zsolt*: Tatárok és magyarok (1241–1242). *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 3. sz. 660–696. o.
- Shi* 2008. *Shi Peilei* 时培磊: Shilun Yuandai guanfang shixue dui menggu tizhide jicheng 试论元代官方史学对蒙古体制的继承. [A mongol rendszer továbböröklődése a Yuan-kori hivatalos történettudományban.] *Neimenggu Daxue Xuebao (Zhexue shehui kexue ban)* 内蒙古大学学报 (哲学社会科学版) [*Journal of Inner Mongolia University (Humanities and Social Sciences)*], 2008. 9. sz. 9–14. o.
- Strakosch-Grassmann* 1893. *Strakosch-Grassmann, Gustav*: Der einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den jahren 1241 und 1242. Innsbruck, 1893.
- Szendrei* 1904. *Szendrei János*: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. II. k. Miskolcz város története 1000–1800. Miskolcz, 1904.
- SZIT 1873. Szent István Társulat: Mácsói bánság. In: Egyetemes Magyar Encyclopaedia. XI. k. Maar – Ozon. Buda-Pest, 1873. 5–6. o.
- Szlabócky* 1995. *Szlabócky Pál*: Vízépítési cölöprendszer maradványai a népvándorlás kori muhi átkelőhelynél. *Iparrégészeti és archeometriai tájékoztató*, 11–13. (1995) 15–17. o.
- Thallóczy* 1878. *Thallóczy Lajos*: A „Magyar Történelmi Társulat” Hadtörténelmi Bizottságának jelentése. *Századok*, 1878. 85–89. o.
- Tolnai* 2007. *Tolnai Gergely*: Erősségek a tatárjárás korában. In: A tatárjárás. Szerk. *Ritoók Ágnes – Garam Éva*. Budapest, 2007. 22–26. o.
- Tóth* 2008. *Tóth Csaba*: Pedological and Sedimentological Investigation of Tell Mounds (Nagycsösz and Test Mound). In: Anthropogenic Aspects of Landscape Transformations 5. – Proceeding of Hungarian–Polish Symposium. Eds. *Lóki József – Szabó József*. Debrecen, 2008. 37–48. o.
- Vásáry* 2005. *Vásáry István*: Cumans and Tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365. Cambridge, 2005.
- Wang* 1984. *Wang Xiaoxin* 王晓欣: Shi Yuandaide „hebichi” 释元代的“合必赤”. [A Yuan-kori „hebichi” kifejezés magyarázata.] *Nankai xuebao* 南开学报 [*A Nankai Egyetem Tudományos Folyóirata*], 1984. 3. sz. 45–52. o.
- Wilkinson* 2000. *Wilkinson, Endymion*: Chinese History – A Manual (Revised and enlarged). Cambridge–London, 2000.
- Yang* 1992. *Yang Zhijiu* 楊志玖: Huihui yicide qiyuan he yanbian 回回一词的起源和演变. [A huihui szó eredete és evolúciója.] *Huizu yanjiu* 回族研究 [*Hui nemzetiség kutatások*], 1992. 4. sz. 5–15. o.

- Zhang 1993. *Zhang Qingchang* 张清常: Cong Yuanshi yiming kan „er” yin wenti 从《元史》译名看“儿”音问题. [Az „er” hang problematikájának vizsgálata a Yuan-dinasztia története című munka névátírásai alapján.] In: *Zhang Qingchang* 张清常: Yuyanxue lunwenji 语言学论文集. [Egybegyűjtött nyelvészeti értekezések.] Beijing, 1993. 103–109. o.

Sándor P. Szabó

THE BATTLE OF MOHI AND THE MONGOL INVASION OF HUNGARY SEEN THROUGH
MEDIEVAL CHINESE-LANGUAGE SOURCES

(Abstract)

The historical work *Yuanshi* (History of the Yuan Dynasty) contains some Chinese-language sources which are especially valuable from a scholarly aspect in connection with the Mongol Invasion of Hungary in 1241–42 and its fatal battle at Mohi (April 1241). These sources include many data which are not recorded in any other source, and, though speaking to posterity in Chinese, they in fact record the narrations and reminiscences of the Mongol conquerors, presenting thus the events of the Hungarian campaign from the Mongol viewpoint. Despite all this, scholarly research of the Mongol Invasion of Hungary has paid very restricted attention to these sources in the past decades.

One of the main goals of this paper is to publish the Hungarian translation of the original Medieval Chinese-language texts of *Yuanshi* which explicitly mention the Mongol Invasion of Hungary. These texts contain much information about the Mongol Invasion of Hungary and the Battle of Mohi; about Subutai, the most important military leader of the invasion; and they reveal much about the historical context of the Invasion of Hungary.

The second important goal of the paper is to draw some conclusions with the help of these sources which may enrich our knowledge on the Battle of Mohi and the Mongol Invasion of Hungary, and may provide new aspects to future archaeological-, military-, historical- and other researches related to the subject. The author has tried to find answers in the Chinese-language sources to questions like where the Hungarian camp was situated in the Battle of Mohi, where the decisive fight between the two parties took place, and what the main aim of the military strategy of the Mongols in Hungary was.

Sándor P. Szabó

DIE SCHLACHT BEI MUHI UND DER MONGOLENSTURM IM LICHT
MITTELALTERLICHER CHINESISCHER QUELLEN

(Resümee)

Im Zusammenhang mit dem Mongolensturm in Ungarn im Jahre 1241–42 und dem damit verbundenen schicksalhaften Gefecht, der Schlacht bei Muhi (April 1241), sind aus

wissenschaftlicher Sicht äußerst wertvolle mittelalterliche, chinesischsprachige Quellen im historischen Werk mit dem Titel *Yuanshi* (Die Geschichte der Yuan-Dynastie) erhalten geblieben. Diese Quellen beinhalten einerseits zahlreiche Angaben und Informationen, die *in anderen Quellen nicht auffindbar sind*. Andererseits enthalten sie – obwohl sie der Nachwelt in chinesischer Sprache erhalten geblieben sind – in Wirklichkeit die Berichte und Erinnerungen der Tataren, also der mongolischen Eroberer, das heißt, sie stellen die Ereignisse des Feldzuges in Ungarn *aus Sicht der Mongolen dar*. Nichtsdestotrotz schenken die Forschungen im Zusammenhang mit dem Mongolensturm in Ungarn in den vergangenen Jahrzehnten diesen Quellen im Allgemeinen nur äußerst wenig Beachtung.

Eines der Hauptanliegen der Studie ist es, diejenigen Texte des Werkes *Yuanshi* in einer ungarischen Übersetzung aus dem mittelalterlichen chinesischen Original kundzutun, die auf explizite Weise die Mongoleninvasion in Ungarn erwähnen. Diese Texte beinhalten zahlreiche Informationen einerseits über den Mongolensturm in Ungarn und die Schlacht bei Muhi, andererseits über Subutai, den bestimmendsten militärischen Leiter der Mongoleninvasion in Ungarn, und drittens über den historischen Kontext des Mongolensturms in Ungarn.

Ein zweites wichtiges Anliegen der Studie ist es, mit Hilfe dieser Quellen zu Konklusionen zu gelangen, die unsere Kenntnisse im Zusammenhang mit der Schlacht bei Muhi und dem Mongolensturm in Ungarn bereichern und Anhaltspunkte für zukünftige archäologische, militärgeschichtliche, historische und sonstige Forschungen in diesem Thema bieten können. Die Studie sucht aufgrund der untersuchten chinesischsprachigen Quellen unter anderem Antwort auf die Frage, wo sich zur Zeit der Schlacht bei Muhi das ungarische Lager befand, wo es also zum entscheidenden Zusammenstoß zwischen den beiden Seiten kam, und was die wichtigste Zielsetzung der Militärstrategie der Mongolen in Bezug auf Ungarn war.

Sándor P. Szabó

LA BATAILLE DE MOHI ET L'INVASION MONGOLE À LA LUMIÈRE DE SOURCES MÉDIÉVALES EN CHINOIS

(Résumé)

Concernant l'invasion mongole de 1241–1242 de la Hongrie et la bataille décisive de Mohi (avril 1241), l'ouvrage *Yuan shi* (L'histoire de la dynastie Yuan) comporte des sources médiévales en chinois qui sont très précieuses du point de vue scientifique. Ces sources contiennent de nombreuses informations qui *n'apparaissent pas dans d'autres sources*, et même si elles ont été conservées en chinois pour la postérité, elles comportent des récits et des mémoires des conquérants mongols, ce qui veut dire qu'elles présentent les événements de la campagne hongroise *du point de vue des Mongols*. En dépit de ce fait, les recherches relatives à l'invasion mongole de la Hongrie ne leur ont consacré que très peu d'attention.

L'un des objectifs principaux de cette étude est de publier en traduction hongroise les textes médiévaux chinois de *Yuan shi* qui font état de manière explicite de l'invasion mongole de la Hongrie. Ces textes apportent beaucoup d'informations sur cette invasion et la

батайле де Мохи, маис эгалемант сур ле гэнэрал Суботай куй а диригэ лес опэрэтионс, аинси кве сур ле контексте историкве.

Л'аутре бут мажеур де л'этуде ест д'арривер а дес конклузионс куй енричиссент нос коннаиссансес концернэнт ла батайле де Мохи ет л'инvasion монголе де ла Хонгрие ет куй пеувент сервис де репére pour лес футурес речерчес архэологиквес, историквес, д'histoire милитэире ет аутрес. Басée сур лес sources ен чиноис examinées, л'этуде черче ла рéponse а дес questions telles кве л'emplacement exact ду camp hongrois аu момент де ла батайле де Мохи, л'endroit прéсис де л'affrontement дéсисиф енtre лес deux adversaires ou енcore л'objectif principal де ла stratégie милитэире дес Mongols ен Хонгрие.

Шандор П. Сабо

БИТВА У МОХИ И НАШЕСТВИЕ ТАТАР В СВЕТЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ КИТАЙСКОЯЗЫЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ

(Резюме)

В связи с венгерским нашествием татар, происходившем в 1241–42 гг., и решающей битвой у Мохи (апрель 1241-ого года), с научной точки зрения остались исключительно ценные средневековые китайскоязычные источники в исторической работе с названием *Юаньши* (История династии Юань). Эти источники, с одной стороны, содержат ряд таких данных и информации, *которые не могут быть обнаружены в других источниках*, а с другой стороны, несмотря на то, что они сохранились на китайском языке для будущего поколения, на самом деле они содержат рассказы и воспоминания татаров, то есть монгольских покорителей, и таким образом они *представляют события венгерского военного похода с точки зрения татаров*. Тем не менее, в течении прошедшего десятилетия этим источникам исследованиям, связанным с венгерским нашествием татар, обычно уделяли чрезвычайно ограниченное внимание.

Одной из основных целей исследования является опубликование в переводе на венгерский язык тех оригинальных средневековых китайских текстов *Юаньши*, которые явным образом упоминают монгольскую инвазию Венгрии. Эти тексты содержат многочисленную информацию, с одной стороны, о нашествии татар Венгрии и битве у Мохи, с другой стороны, о наиболее важном военачальнике монгольского нашествия в Венгрии Субэтеэе, и в третьих об историческом контексте венгерского нашествия татар.

Другая важная цель исследования – с помощью этих источников – привести к окончательным выводам, которые обогащают наши знания о битве у Мохи и о венгерском нашествии татар, и могут дать ориентиры для археологических, военноисторических, исторических и прочих исследований в дальнейшем будущем, связанных с этой темой. Это резюме на основе исследований источников на китайском языке, наряду прочего ищет ответ на такие вопросы, где располагался венгерский лагерь во время битвы у Мохи, то есть где произошло решительное столкновение двух сторон, а также, какова была главная цель военной стратегии татаров, относительно Венгрии.

**„ÁRNYÉKBOKSZ AZ ÁRNYÉKSEREGGEL” –
AVAGY MÁR MEGINT MINDENÉRT SZAPOLYAI A HIBÁS**

**A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról
Botlik Richárd új könyve kapcsán***

„A zágrábi püspök úr arra kért bennünket, hogy mellettünk lehessen, s mi ezt meg is engedték néki, de csak akkor, ha rendes hadi népét: mind gyalogosait, mind lovasságát, melyeket püspöksége után kiállít, ott hagyja (ti. a bálnál).”¹

Seregszámlálások – seregszámolgotók

Közeledik a mohácsi csata újabb kerek évfordulója, ismét keletje lett a „seregszámolgatásnak”. A csata előtt egyszer nyilván összeszámlálták a II. Lajos táborába érkező hadi népet – különben Brodarics István kancellár az összeccsapás után aligha tudott volna olyan meglepően részletes adatokkal szolgálni a külföldre szánt tájékoztató levelekben, mint amilyeneket a csata után jóval később írt beszámolójában közölt. Ennek ellenére a magyar történettudomány – amely sajátos módon rég nem hitt abban, hogy eleink egyáltalán vették volna a fáradságot és képesek lettek volna megszámlálni saját hadukat a harc előtt² – épp ilyen régóta küzd annak a kérdésnek megválaszolásával, hogy a magyar oldalon vajon mennyien is vehettek részt az 1526. augusztus 29-én a mohácsi síkon megvívott csatában. A főként Brodarics adatain nyugvó vélemények szerint magyar oldalon mintegy 25-27 000 katonával számolhatunk.³ Hogy ez az ország teljes bevethető haderejének mekkora részét is jelentette, arról azonban megoszlanak a vélemények.⁴

Telt-múlt az idő, és az 1960-as években Nemeskürty István azzal az elképzeléssel lepte meg olvasóit, hogy a magyar félnek nem is okozott túl nagy vérvesztést a legendássá vált összeccsapás, ráadásul a magyarok később a hadjárat során különféle megerősített táborok védelmében valójában több embert is veszítettek, mint Mohácsnál – mivel a nemesség zöme – szerinte – eleve el sem ment a csatába.⁵ Nem is vesztegette az idejét fölöslegesen valamiféle bonyolult számítgatásra: egyszerűen deklarálta, hogy „a történettudomány 15-20 000 főre becsüli” a Mohácsnál felvonuló magyar hadat. Azért sem lehe-

* A tanulmány a „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című projekt keretében készült. Ezzel párhuzamosan elkezdődött a csatában a magyar oldalon részt vettek adatainak összegyűjtése is. – A kötet: *Botlik* 2017.

¹ II. Lajos király levele Batthyányi Ferenc bánhoz, 1526. július 31. Közli: *Bartonic* 1926. Függelék II. 153–154. o.

² *Gyalóky* 1926. 216. o.; *Szakály* 1975. 28. o.; *B. Szabó* 2004. 450–455. o.

³ Hagyományos megközelítés: *Gyalóky* 1926. 216–218. o.

⁴ Minderre összefoglalóan lásd: *Kubinyi* 2007. 156–195. o.; *B. Szabó* 2015. 22–30. o.

⁵ *Nemeskürty* 1983. 203. o.

tett ennél magasabb a létszám, mert a csata után szerinte a „Mohács felől Buda irányában lassan és óvatosan mozgó török hadat két oldalról két erős és intakt magyar sereg” fenyegette: Horvátország felől Frangepán Kristóf, a Tiszántúlon Szapolyai János erdélyi vajda.⁶ Ugyanakkor szerinte a csatát követően kirobbant belharcokban is jóval több emberéletet pazaroltak el a magyarok, mint Mohácsnál.⁷ Pedig ha az akkori elit képes lett volna egységesen fellépni, a Dózsa-féle parasztháborúban nem idegenítette volna el magától a „népet”, a döntő pillanatban fegyvert adhatott volna a „dolgozó parasztok” kezébe is, nem juthatott volna ebek harmincadjára az ország.⁸ Az erkölcsi züllés azonban annyira elemészttette ezt a régi, „úri-nemesi-feudális” elitet – szólt a hatalmat akkoriban birtokló Magyar Szocialista Munkáspárt korifeusainak oly kedvesen hangzó verdikt –, hogy nem volt, nem lehetett menekvés...⁹

Az 1970-es években, a 450. évforduló alkalmából Perjés Géza is újraszámolta a Mohácsnál összegyűlt sereget. Ám ő már – az általa rendre leszólt – Brodarics helyett inkább az addig jókora fenntartással kezelt oszmán krónikák „adataiba” helyezte bízalmát. Sikerült neki a 25-27 000 főnél jóval nagyobb létszámúnak feltüntetnie a magyar sereget. Szerinte „a 25 000-es szám valamilyen tévedés következtében rögzülhetett Brodarics emlékezetében”, s arra a következtetésre jutott: „könnyen lehetséges, hogy a magyar sereg létszáma nem 25 000, hanem 50-60 000 fő volt”¹⁰ – ami mellesleg remekül illett az általa kidolgozott koncepcióba.¹¹ Hiába kárhoztatta ugyanis a magyar történetírás évszázadok óta a Jagelló-kor elitjét vétkes hanyagsága, széthúzása és gondatlansága miatt, a II. világháborút megjárt veterán hadtörténész a katonai katasztrófa okát már nem az elit, a katonák erőfeszítéseinek hiányában, hanem azok hiábavalóságában, az elhibázott háborút előidéző politikában vélte megtalálni, ami egy jóval erősebb nagyhatalommal keverte háborúba Magyarországot. Az oszmánok nyilvánvaló erőfölényét pedig sajnos a korábban nagyobbak beállított seregméret, vagy a Perjés által kiválónak minősített haditerv sem tudta orvosolni a harcmezőn.¹²

Perjés Géza fellépését több ok miatt sem övezte általános rokonszenv a történetírásban – mondhatnánk úgy is, hogy sok szempontból a Mohács-vitában játszott szerepe miatt a „mainstream” történetírás peremére sodródott.¹³ Szerencsére azonban az ő fellépése a Jagelló-kor akkori jeles kutatóját, Kubinyi Andrást is megihlette, s neki köszönhetően már sikerült az addigiaknál tisztább képet kapni Magyarország 1526 előtti potenciáljára.

⁶ *Nemeskürty* 1983. 187., 199. o.

⁷ *Nemeskürty* 1983. 258–260. o.

⁸ *Nemeskürty* 1983. 174–175. o.

⁹ *Nemeskürty* később hasonló „szellemben” dolgozta fel a magyar 2. hadsereg vereségét a Donnánál, amihez már direkt módon pártállami támogatást is kapott. Lásd: *Tabajdi* 2009. Érdekes módon a Molnár Erik által 1956 után megfogalmazott – közismert – célkitűzések és *Nemeskürty* 1966. utáni „eredményeinek” legnyilvánvalóbb összefüggései mégis mintha elkerülték volna a közelmúlt historiográfusainak figyelmét. Vö.: *Óze* 2004.

¹⁰ *Perjés* 1979. 370., 372. o.

¹¹ *Perjés* 1979. 94–105., 369–372. o.

¹² *Perjés* 1975.; *Perjés* 1979. 373–414. o.

¹³ Ez utóbbi *Perjés* Géza özvegyétől kapott szóbeli információ, amiből sajnos a Mohács-vita kapcsán utóbb megjelent anyagokból nem sok minden látszik (lásd pl.: *Erős* 2014.), holott nyilvánvalóan sokszor fontosabb volt, amit nem írtak le a kortársak, mint amit leírtak, lásd: *Tringli* 2013. 1439–1440. o.

ról, amelynek eredményeképpen a mai kutatók elkerülhetik a csapdát, amibe Perjés Géza még beleesett, amikor kétszer is számba vett egyes kiállítandó csapatokat.¹⁴

Az egészen pontosan talán soha meg nem válaszolható kérdésben a továbblépés logikus útját az írásunk mottójában is szereplő adatok gyűjtése jelenti, melyek alapján megközelítőleg összeállíthatóvá válna a magyar seregben résztvevők neve és körülbelüli létszáma. E munkában véleményünk szerint jó kiindulási alapként szolgálhatnak a csata után született „veszteséglisták”, gondolunk itt elsősorban Antonio Burgio,¹⁵ Brodarics István,¹⁶ Szentgyörgyi és Bazini Ferenc gróf,¹⁷ továbbá Zárai Jeromos¹⁸ leveleire, a Piotr Tomicki krakkói érsek, lengyel alkancellár iratai között talált listára,¹⁹ valamint Turzó Elek túlélők neveit tartalmazó névsorára.²⁰

Az 500. évforduló előestéjén az eddig túlnyomórészt 1526 utáni témákkal foglalkozó Botlik Richárd fogott ismét számlálásba, igaz, ő ezúttal nem azt kívánta számba venni, hogy hányan voltak Mohácsnál, hanem, hogy hányan *nem voltak ott* a harcmezőn, akiknek pedig szerinte ott kellett volna lenniük.²¹

Mi is az, amit eddig nem tudhattunk – vagy esetleg mégis tudtunk?

A fentiek miatt is kiemelt figyelemmel vettük kézbe Botlik Richárd közelmúltban az interneten megjelentetett munkáját – amelynek nyomtatott verzióját is beharangozta a szerző²² –, melyben a következő ígéretet teszi: „annak igyekszem utánajárni, hogy kik voltak ott a mohácsi ütközetben. Vajon a legfrissebb történettudományi értékelés értelmében²³ az erdélyi vajdát, erdélyi alvajdát, királyi kincstartót, egri püspököt, veszprémi püspököt, erdélyi püspököt, királyi lovászmestert, budai várnagyot, számos királyi kamarást és titkárt, mindezen személyek mögött álló familiárisi hálózatot, csaknem negyven (!) vármegye ispánjait és alispánjait nem sorolhatjuk a számottevő politikai vezetők és tisztviselők, a korabeli vezető réteg közé? Ezek az urak – az irányításuk alá tartozó haderőt összesítve (a cseheket is beleértve) – több mint 40 ezer fős sereggel hiányoztak a mohácsi csatából. Hol voltak ezek az »árnyékseregek«, és mivel töltötték idejüket e seregek veze-

¹⁴ Kubinyi 2007. 156–195. o.

¹⁵ Kalous 2007. 605., 611–613. o.

¹⁶ Brodericus 2012. 144. o. (1526. szeptember 6.), 149. o. (1526. október 2.), 152. o. (1526. október 3.); lásd még: Brodarics 1976.

¹⁷ Péterfi 2015.

¹⁸ Zárai Jeromosnak, Frangepán Kristóf gróf helytartójának levele Giovanni Antonio Dandolónak. Ford. Erdősi Péter. In: B. Szabó 2006. 111–116. o. (A továbbiakban: Zárai levele.)

¹⁹ A magyar hadsereg veszteséglistája Piotr Tomicki krakkói érsek és lengyel alkancellár iratai között, 1526. október. Ford. Bellus Ibolya. B. Szabó 2006. 108–110. o. (A továbbiakban: Tomicki lista.)

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF) 276 121.

²¹ Botlik 2017. – Úgy tűnik, hogy e munka készítése során a fenti „veszteséglisták” közül Botlik egyetlen egyet használt: Brodarics Históriaját.

²² Kósa 2018.

²³ E helyen Fodor Pálnak, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete igazgatójának 2017. augusztus 29-én az M1 televízióban elhangzott kijelentésére utal vissza: „nem volt ugyanis olyan számottevő politikai vezetője, tisztségviselője az akkori Magyarországnak, aki ne vett volna részt a küzdelemben.” Botlik 2017. 5. o.

tői az ütközet napjaiban? »Minden tőlük telhetőt« megtettek-e azok, akik a török támadás miatti zűrzavart kihasználva, saját országukat rabolták, fosztották ki?»²⁴

A meglehetősen erős felütést követően több, a mohácsi csatával és annak következményeivel kapcsolatos kérdés megválaszolását ígéri nekünk. Ezek egyik fele a szokásos bűnbak-keresés metódusát követi: kik és miért nem vettek részt a csatában. Az adatok gyors számbavétele után ismét szembesülhetünk például azzal a kissé bombasztikusan hangzó állítással is, „hogy II. Lajos 26 ezer fős mohácsi hadseregét meghaladó, 41 ezer katonából álló erdélyi–horvát–cseh–morva–sziléziai sereg hiányzik a király mellől a kritikusk napokban!”²⁵ Mint az a könyvből is kitűnik, az egyes távolmaradó nagyobb seregtestek létszáma azonban nem állapítható meg teljes pontossággal.²⁶ Így rögvest felmerülhet a kérdés, hogy valóban ennyi katonából állhatott-e ez a tömeg: hiszen például a Botlik által felsorolt horvátok nemcsak, hogy nem csatlakoztak a királyi sereghez, de nem is lettek volna erre kötelezhetőek, ellentétben a szlavóniai rendek hadával, amelynek azonban szintén csak egy részét vezette Batthyány bán a mohácsi táborba.²⁷

A könyvet olvasva azonban biztosan felmerül egy ennél sokkal fajsúlyosabb kérdés is az olvasóban: amíg Botlik mindezt le nem írta, a magyar történettudomány tényleg ne vett volna tudomást arról – ami nem mellesleg már a kortársak számára is nyilvánvaló adottság volt –, hogy egy augusztusban megvívott csatából komplett kontingensek foglalkoztak-e hiányozni – és hiányoztak is?²⁸ Az elmúlt ötven év történeti kutatásai jórészt nem azzal foglalkoztak-e Perjés Gézától kezdve Kubinyi Andrásón át a jelen írás egyik szerzőjéig – a Botlik által többször hivatkozott – B. Szabó Jánosig, hogy e seregtestek vélt vagy valós késedelmének okait feltárják?²⁹ Elég-e ezek után „tudományos tevékenység” címén annyit felmutatni egy hadtörténeti munkában, hogy az író 2017-ben verbálisan „toppant” egyet és – szót sem ejtve a hadviselés tér-idő problémájáról, a stratégiai, logisztikai és mozgósítási kérdésekről – úgy csinál, mintha minden távolmaradó keresztény katona rendelkezett volna egy névre szóló meghívóval a pontban augusztus 29-én Mohácsnál megvívandó csatába?

Természetesen így egy csapásra „érdektelen” mellékkörülménnyé válik számos igen fontos tényező, s „távolmaradók” címén egyszerűen egy kalapba kerülhetnek mindazok, akik ugyan jó messziről, de egyáltalán elindultak a török elleni harcba, de nem érték el Mohácsot augusztus 29-ig – mint például több cseh kontingens³⁰ –, esetleg a harc megvívásának a megérkezésükig történő elhalasztását szorgalmazták-e, mint az erdélyi vaj-

²⁴ Botlik 2017. 5. o.

²⁵ Botlik 2017. 37. o.

²⁶ Botlik 2017. 36–37. o.

²⁷ A horvátok távolmaradásáról lásd: Varga 2008. 1117–1119. o.

²⁸ Brodaries István magyar kancellár levele Mária magyar királynéhoz, Szentgyörgy, 1526. augusztus 6. Ford. Kapitány István. B. Szabó 2006. 82–84. o. – In: Brodericus 2012. 141. o.

²⁹ Például: Perjés 1979. 97–99. o.; Kubinyi 2005.; B. Szabó 2015. 43–44., 69–89. o. Vö.: „Mélyen elhallgatott adat, hogy a csatában részt vevők 25–27 ezres létszámát bőven túlszárnyalja az ott meg nem jelenők népes tábor. Vajon hogy alakult volna az ütközet, ha a szultán 70 ezer, ténylegesen harcra képes alakulatával szemben a Magyar és a Cseh Királyság 60–65 ezer főből álló sereget tud összegyűjteni?” Kósa 2018.

³⁰ Botlik 2017. 68–71. o. A szerző a cseh segélyhad kérdését taglaló alfejezetet egy különös állítással kezdi: „A cseh–magyar kapcsolat a Jagelló-házi királyok uralkodása alatt megromlott.” – Ezek szerint nyilván korábban, Mátyás vagy Zsigmond alatt közismerten „jobbak” voltak ezek a kapcsolatok?

da,³¹ netán épp a király óhajából voltak-e távol, mint egyes főméltóságok. Botlik szerint ez utóbbi jelenségre Várdai Pál távozása lenne az egyik jó példa, akit egy öt évvel korábbi esetre való hivatkozással marasztal el súlyosan e művében: „az ütközet előtt, augusztus 19-én (Bátáról) küldte vissza Budára II. Lajos, ezért a püspök nem vett részt a mohácsi csatában. »Várday ellen akart szegülni a király akaratának, azzal védekezve, hogy a közelgő ütközet miatt most nem lehet távol a királytól anélkül, hogy becsületét sérelem ne érje. Ezt elkerülendő oklevelet állíttatott ki az uralkodóval, miszerint a feladatot csak királya kényszerítésére vállalta el« [itt Laczlavik György munkájára hivatkozott – megjegyzés: tőlünk].» Várday tehát bebiztosította magát egy királyi oklevéllel, nehogy később a hűtlenség vádja érje. Zsigmond lengyel királynak írott levelében Várday azt állította, hogy augusztus 30-án vissza akart térni a királyi sereg táborába, amikor estefelé megérkezett a rossz hír Budára. Kétségsbe vonjuk, hogy állítása valós lehetett, és gyanúnkat egy öt évvel korábbi levél megerősíti. A Mohácsot megelőző, 1521. évi királyi hadjárat során Várday – akkor még a tolnai táborból – hasonló ürüggyel utazott vissza Budára, hogy életét mentse a küszöbön álló háborúból.»³²

A szerző által idézett levél 1521. szeptember 30-án kelt *Mohácson*, Agárdi Péter írta egy bizonyos „generosa domina”-hoz és valóban szerepel benne, hogy a kincstartó Budára távozik (*et bello non intererit, sed Budam ascendet*).³³ A levél azonban ennél jóval többet árul el számunkra, elsődlegesen azt, hogy kiról is van szó benne. Botlik feltételezésével szemben a levél nem Várdai Pál veszprémi püspök, kincstartó távozásáról szól. A mohácsi királyi táborban ugyanis a kincstartói tisztségben változás történt: Várdait, aki utoljára 1521. szeptember 8-án szerepel kincstartóként, a király leváltotta a posztról és helyére a levél kelte napján Bátori Andrást nevezte ki.³⁴ Az új kincstartó familiárisa, Agárdi Péter által Bátori feleségéhez írt levél szövege – már ha valaki veszi a fáradságot és végigolvassa – teljesen egyértelmű: a levélben többször szerepel a címzett asszony férje, aki egyben az új kincstartó.³⁵ E személy értelemszerűen nem lehet Várdai Pál, hiszen ő püspök volt – így az erre alapított érvelés is nyilvánvalóan okafogyott.

Miután Botlik nyilvánosan is egészen programszerűen vallja a saját maga által létrehozott honlapon, hogy célja: „tudományos igénygel, részrehajlás nélkül eloszlassa a Szapolyai-családról kialakult toposzokat”,³⁶ kissé meglepőnek tűnik, hogy a szándékosan távolmaradók listájának „éllovasa” ezúttal is az a Szapolyai János, akit olyan laza „ecsetvonásokkal” állít be ismét egyértelmű hazaárulónak, amit utoljára talán csak Nemeskürty

³¹ A vajdának II. Lajoshoz intézett e tárgyú levelét elvileg Botlik is idézi, de épp a csata kerülését javalló hosszú szövegrészlet „valahogy” kimaradt az idézetéből: *Bethlen* 2000. 26–27. o.

³² Botlik 2017. 60. o.

³³ MNL OL Diplomatikai Levéltár (DL) 39 618.

³⁴ Minderre lásd Arch. 1458–1526. I. 134. (A kötet 2016-ban jelent meg!)

³⁵ „Generosa domina! Post salutem sciatis maritum vestrum bona fraternitati sanitate unacum Francisco Tholdy, aliud est, quod hodie dominus noster gloriosus thesauratus regius pronunciat est et bello non intererit, sed Budam ascendet, sed Budam ascendet (!) factaque regia executurus erit. In consecutione enim thesaurarius dominus noster gloriosus nulla opera mariti vestri usus, cui, si ingratus extiterit, pro maximo vitio imputabitur, quod non credo facturum. Datum ex Mohach, feria secunda post Michaelis, anno Domini 1521. – Petrus de Agard manu sua etc.” – A levél utóírata: „Ceterum, quia Franciscus Iklody in Dob de nonis frugum suam portionem domino marito vestro dedit et dicit, id maritus vester per illum excuti faciat.” – MNL OL DL 39 618.

³⁶ <http://szapolyai.hupont.hu/108/ujdonsag-egy-konyv-urugyen-ii-lajos> (Kiemelés: tőlünk. A letöltés időpontja: 2018. február 9.)

István engedett meg magának: „Egyedül Brodarics István említette – megnevezetlen forrásra alapozva állítását –, hogy Szapolyai János a lassú csapatait hátrahagyva, »könnyű szekérre kapva, néhányad magával a királyhoz sietett, hogy akár egyedül is jelen legyen a csatában, melyről tudta, hogy elodázhatatlan.« Más források nem tudtak a vajda akciójáról. Brodarics állítása komolytalan.”³⁷

No, de miért is lenne az? Mert Botlik mindenféle érvelés és mérlegelés nélkül annak tartja? Mert egy közismerten „megbízható” oszmán történetíró utóbb mást ír a későbbi fejlemények ismeretében? Akkor nyilván az a cseh úr is ilyen komolytalan állítást tett, aki még 1526-ban megírta, hogy néhányadmagával Bécsből hasonló módon igyekeztek eljutni a király táborába – és nekik állítólag sikerült is.³⁸

A szerző Szapolyai esetében azt is hangsúlyozza, hogy lám, „II. Lajos király már egy hónappal korábban (július 18-án) teljesen egyértelmű parancsot küldött Szapolyainak, hogy csatlakozzon hozzá a seregével” – mint az a Neumann Tibor által összeállított Szapolyai-oklevéltárból kiderült számára –, ennek ellenére a vajda augusztus 24-én még mindig Kolozsváron tartózkodott.³⁹ Ezzel pedig el is jutottunk az erdélyi segélyhad szerepének sokat tárgyalt problémájához. Ugyanis ez esetben nem az a valódi kérdés, hogy a vajda, a gondjaira bízott tartományt hátrahagyva személyesen vagy akár a 400 fős bandériuma élén meg tudott volna-e jelenni már augusztus 29-e előtt a király táborában, hanem az, hogy mikor is lehetett már akkora a vele tartó haderő, ami valóságos változást eredményezhetett volna az erőviszonyokban, azaz mikor milyen mértékű lehetett augusztusban az erdélyi sereg mozgósítása.⁴⁰

Meglepő lenne, ha Botliknak írás közben nem sikerült volna az idézett kötetben az általa hivatkozott oldalak elé lapoznia, ahol a korábbi Szapolyai-levelekből bárki számára kiderülhet, hogy a vajda és az erdélyi natiók küldöttei a július 27-ére összehívott medgyesi gyűlésen hallgatták meg a király követét, s a vajda ezek után velük egyeztetve augusztus 9-ére hívta Kolozsvárra például a szászok rendkívüli mértékben mozgósított haderejét, 5000 lovast.⁴¹ Ám ezek még nyilvánvalóan augusztus 11-én sem jelentek meg a városban, különben ezen a napon a vajdának nem kellett volna megismételnie utasítását Beszterce városa számára.⁴² (Ennek fényében kellene tehát a néhány nappal későbbre datált tordai gyülekezést is értelmeznünk.⁴³)

Nehezen magyarázható tehát, hogy miért is nem sikerült ezeket az adatokat is beépítenie a szerzőnek a munkájába – azon kívül, hogy „koncepciójában” épp szükségtelenek voltak. Mindezek után pedig ezen írás egyik szerzője – Pataki József 1976-ban magyarul is megjelent cikke nyomán – hiába vélekedett már évekkel ezelőtt Botlikhoz hasonlóan úgy, hogy az erdélyi had valószínűleg nem a Maros-völgyében hagyta el a tarto-

³⁷ Botlik 2017. 40. o.

³⁸ B. Szabó 2006. 121. o.

³⁹ Botlik 2017. 40. o.; Szapolyai oklt. 531. o.

⁴⁰ Ahogyan ezt Gyalókay Jenő már 1926-ban felismerte: *Gyalókay* 1926. 244–245. o.

⁴¹ Szapolyai oklt. 527–528. o. A Medgyesen meghallgatott királyi követ valószínűsíthetően az a somlyói Bátori István volt, akit II. Lajos állítólag 1526. július 18-án vagy 19-én küldött az erdélyi vajdához, s így nem valószínű, hogy „tíz nap alatt oda-vissza megtette az utat II. Lajos király és Szapolyai János erdélyi vajda közt, pedig nem Kolozsvár–Mohács, hanem a még hosszabb, Érd–Torda viszonylattal kell számolni.” Botlik 2017. 59. o., 415. jegyz.

⁴² Szapolyai oklt. 530. o.

⁴³ Pataki 1976. 79. o.

mányt.⁴⁴ Azt, hogy a vajda tartózkodási helyéből vagy mozgási sebességéből automatikusan ki lehetne következtetni az akár tízezres nagyságrendű erdélyi tartományi sereg tartózkodási helyét vagy következtetni lehetne annak mozgására, igen durva és megtévesztő leegyszerűsítésnek kell tartanunk. Neumann Tibor legújabb kutatása már a vajda 1514. évi magyarországi hadjárata esetében kimutatta, hogy ezeket az adatokat nem lehetséges egy az egyben megfeleltetni egymásnak, a vajda nem tartózkodott mindig a felvonulóban lévő hadseregnél, viszont szűk kíséretével annál sokkal gyorsabb mozgásra is képes volt.⁴⁵

Mindezen pedig az sem változtat – sőt épp ezt a fent említett lehetőséget erősíti –, hogy Botlik szerint „az erdélyi vajda – ha érdekében állt – tudott gyors is lenni: 1522-ben például Budáról alig öt nap alatt ért Lippára”.⁴⁶ Ezúttal csak azt „felejtette el” hozzátenni a szerző – amit épp jelen írásunk egyik szerzője írt meg –, hogy akkor a vajda nem egy nagy hadsereg élén tette meg ezt az utat ennyi idő alatt, hanem szűk személyes kíséretével, s épp azért igyekezett Lippára, hogy ott gyűjtsön hadat.⁴⁷

Nem nagyon jutunk közelebb az erdélyi sereg felvonulásának megértéséhez akkor sem, ha a szerző bevezetőjében említett erdélyi alvajda vélt vagy valós szerepén keresztül próbáljuk megközelíteni a problémát, aki Botlik szerint „királyi tanácsos, erdélyi alvajda, Szapolyai János jobb keze” volt egy személyben. Mint később kiderül, e férfiú alatt a szerző somlyói Bátori Istvánt értette, aki a király küldötteként érkezett vélhetően július végén Erdélybe, s akiről a hozzátartozó jegyzetben a következőket közli: „Szapolyai János királlyá koronázása után Perényi Pétert, majd 1530-ban Báthoryt, 1534-ben pedig Majláth Istvánt nevezte ki erdélyi vajdának. Báthory Mohács előtt szabolcsi ispán, 1522-től erdélyi alvajda, 1524-től beregi ispán és Mária királyné munkácsi várnagya. Kubinyi: A Szapolyaiak i. m. 185.”⁴⁸

Nos, somlyói Bátori István valóban volt erdélyi alvajda, mégpedig – adatolhatóan – 1521. június 5. és 1522. november 28. között,⁴⁹ előtte és utána szabolcsi ispán (1520–1521, 1523–1524), utóbb Mária királyné beregi ispánja (1524–1526) lett.⁵⁰ Történetesen éppen 1526-ban nem volt erdélyi alvajda, így nem igazán érthető, hogy miképpen lehetett volna Bátori Szaniszlófi István „az egyesült erdélyi hadsereg vezetője” és miért kellett volna Szapolyainak vele előre küldenie lovasait Erdélyből Mohácsra.⁵¹

Ami korábbi történészeinknek talán még „elkerülhette” a figyelmét, annak Gyalóky Jenő 1926-ban megjelent munkája után egy komoly szakmunkában már nem lenne szabad előfordulnia. E Botlik által is ismert és hivatkozott szerző azzal zárta a Szapolyai késéséről szóló fejtegetéseit, hogy „azok pedig, akik később is Zápolyai elmaradásában keresték és találták meg a szerencsétlenség legfőbb okát, bizonyára nem nyúltak se a térképhez, se a körzökhöz, vagyis nem számoltak se a térrel, se az idővel, se az emberi erővel. Bizonyítékok hiányában nem hozhatunk a vajda ügyében elmarasztaló ítéletet, mert

⁴⁴ B. Szabó 2013. 170–171. o. Ezt azonban Botlik Richárd nem tartotta szükségesnek megemlíteni, bár igen gyakran hivatkozott e munkára.

⁴⁵ Neumann 2015. 143–144. o.

⁴⁶ Botlik 2017. 41. o.

⁴⁷ C. Tóth 2012a. 992–993. o.

⁴⁸ Botlik 2017. 59. o.

⁴⁹ Arch. 1458–1526. I. 88. o.

⁵⁰ Arch. 1458–1526. II. 67., 247. o.

⁵¹ Botlik 2017. 59. o. Az itt általa idézett 1526. augusztus 24-i levelet is Bátori mint királyi tanácsos írta alá (MNL. OL. DF 247 835.), épp azon a napon, amikor még a vajda is Kolozsvárott tartózkodott.

a szándékos megkésés bűnét csak akkor süthetjük igazságosan reá, ha a most még függő kérdésekre is határozott választ tudunk adni s ez a válasz mindenben a meggyanúsított ellen szól.”⁵² Ettől pedig még ma is igen messze vagyunk...

Mi is lehet akkor egy kutatás reális célja?

Botlik könyvének másik fele egy fokkal fontosabb kérdéskör megválaszolására vállalkozott (volna): mennyien jelentek meg a csatában, mekkora veszteség érte valójában a Magyar Királyságot?⁵³ A kérdések ismertetése után adjuk át ismét a szót Botlik Richárdnak: „A tanulmány szerkezete némileg rendhagyó, mivel a szerző nem titkolt célja, hogy személyről-személyre, lépésről-lépésre haladva, lehetőleg teljes körképet adjon az esemény minden szereplőjéről. A tanulmány *kiindulási alapja* [kiemelés tőlünk] három számadat. 1. A Mohácsnál, II. Lajos seregében harcoló katonák létszámát (25-27 ezer fő) meghaladta azok száma (41 ezer fő), akik nem vettek részt az ütközetben. 2. A 32 magyar főúr kevesebb, mint fele vett részt a csatában, és összesen 8 'igazi' báró (25%) veszítette életét. Közülük hárman folytattak aktív és cselekvő közéleti politikát a királyi udvarban. 3. 23 vármegye katonáinak [*azaz tanulmánya későbbi része alapján pontosabban fogalmazva: 23 megyésispán* – kiegészítés tőlünk] jelenlétét lehet kimutatni a mohácsi csatában, ami azt jelenti, hogy a királyi vármegyék katonaságának 64%-a (!) hiányzott az ütközetből.”⁵⁴ Mindehhez utóbb még hozzátette: „Halkan szeretném megjegyezni azt, amiről a hazai történettudomány eddig még nem tett említést: vármegyei viszonylatban 41 (!) megye bandériuma és megyés ispánja hiányzott a csatából, ezek létszámát minimum 9 ezer lovasra becsülöm.”⁵⁵

A szerző amellet, hogy már a dolgozata elején „kiindulási alapként” használja azokat a számokat, amelyeket – elvileg – annak későbbi részében fog bizonyítani, mindent megtett azért, hogy a munkájában használt adatokat ne lehessen ellenőrizni. Egyfelől nem ismerteti dolgozata egyik részében sem, hogy milyen adatok birtokában jutott el az általa közölt eredményekhez, vagy éppen milyen alapon döntötte el, hogy kit melyik kategóriába sorolt. Így ezeknek kénytelen az olvasó utánajárni. S ha már „táncba hívott” minket, mi örömmel vettük a „felkérést”: az alábbiakban ennek a kutatómunkának az eredményeit követheti nyomon az olvasó.

Mindenesetre már eleve óvatosságra int e kalkulációkkal kapcsolatban, hogy a „megyei bandériumok” általa átlagosan 219 főre becsült létszámával szemben valójában a korszakból⁵⁶ egyedül a Nógrád megye által kiállított bandérium létszámát ismerjük – az 1505 és 1508 közötti időszakban évente csupán 60 lovast számlált.⁵⁷ Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy a Botlik Richárd munkamódszerének felderítésére irányuló törekvésünk korántsem járt teljes sikerrel. Tanulmánya alapján úgy tűnik, már amennyiben nem tévedünk nagyt, hogy azt a kérdést, ki vett részt és ki nem a csatában, egy valami döntötte

⁵² *Gyalóky* 1926. 243–244. o.

⁵³ *Botlik* 2017. 6–7. o., 84. o., 3. diagram.

⁵⁴ *Botlik* 2017. 7. o.

⁵⁵ *Botlik* 2017. 37. o.

⁵⁶ A kérdést utóljára 1432/1433-ban szabályozták, vö.: *Decreta Regni Hungariae* 1301–1457. 419. o., 427–428. o.

⁵⁷ *Nagy* 1862. (MNL OL DF 283 447.)

el: szerepel-e Brodarics István *Igaz történet* című munkájában az illető neve, avagy nem. De ebben sem vagyunk teljesen bizonyosak, mivel nem minden személy esetében követhető az egyes jegyzetek logikája: a sok-sok – alapjában feleslegesnek tűnő – jegyzet között nem mindig sikerült megtalálnunk a kérdésre vonatkozót. Ráadásul az egyes személyek „életútjának”, azaz tisztség- és méltóságviselésének, illetve azok évkörének – önkényesen, időkereteiből kiragadott – forrásokkal történt leírása és megállapítása helyett célszerűbbnek látszott volna felhasználni a közkézen forgó munkákat: így például egyetlen jegyzetben sem idézi Főgel Józsefnek és Kubinyi Andrásnak a királyi udvarról írt munkáit,⁵⁸ valamint a késő középkori világi archontológia főpapok és bárók adatait tartalmazó első kötetét.⁵⁹ A fentebb idézett munkák használata, amellett, hogy sokat segített volna a szerzőnek adatai ellenőrzésében, semmilyen konkrétan megfogalmazott indok nélkül nem mellőzhetőek, ráadásul mindegyik jóval Botlik kéziratának lezárása (2017. szeptember 10.⁶⁰), sőt tanulmánya írásának vélhető megkezdése (2017. augusztus 29.)⁶¹ előtt jelent meg.

A vármegyei bandériumok

Botlik Richárd lehangsúlyosabb állítása, amint arra fentebb már kitértünk, hogy a vármegyei bandériumok, illetve megyésispánok alig harmada jelent meg a csatatéren – ami valójában az egyetlen „számon kérhető” megállapítás a Jagelló-korabeli hazai hadszervezet működését illetően. A szerző azonban nem tette meg nekünk azt a szívességet, hogy részletesen kifejtse: mely megyékből állt össze az általa említett 64 vármegye; melyik az a negyvenegy megyei bandérium és ispánja, amelyik nem vett részt a csatában, illetve melyik az a huszonhárom megye és ispánja, amelyik részt vett; végül, hogy mindez vajon hány harcoló katonát jelenthetett?⁶² Sajnos ezekre a kérdésekre a fentebb leírtak fényében mi nem tudunk választ adni.

Első feladatunk tehát a számításba vehető megyék számának meghatározása. 1526-ban a Magyar Királyságnak a források tanúsága szerint 68 működő megyéje volt. Ebből hét – Belső-Szolnok, Doboka, Fehér, Hunyad, Kolozs, Küküllő és Torda – Erdélyben, három megye – Körös, Varasd és Zágráb – Szlavóniában feküdt. A többi ötvennyolc megye a szűkebb értelemben vett Magyarországon terült el.⁶³ Ez az ötvennyolc megye azonban négygyel kevesebb, mint az 1458 előtt működő megyék⁶⁴ száma: 1458 és 1526 között nincsen adatunk Dubica, Keve, Krassó és Szana megyék létezésére. Krassó és – talán – Keve megyék maradéka a Sebesi kerületbe olvadt (ezért felvettük a listába). Rajtuk kívül Orbász, Szerém és Torontál megyék is a megszűnés határán mozogtak, létezésükre csak közvetett adatok utalnak. Ugyanakkor Fejér megyéből a XV. század végére kivált a

⁵⁸ Főgel 1917.; Kubinyi 1995. – Ugyanakkor a Botlik által lépten-nyomon használt Zolnay László által jegyzett munka (Zolnay 1977.) ismeretterjesztő-mesés jellege miatt talán nem a legmegfelelőbb szakirodalom állításainak alátámasztására.

⁵⁹ Arch. 1458–1526. I.

⁶⁰ Botlik 2017. 2. o.

⁶¹ Ekkor hangzott el a Fodor Pállal készült riport. Vö.: Botlik 2017. 5. o.

⁶² A Botlik által a vélelmezett hiányzók adataiból kiszámolt átlag alapján ez a huszonhárom megye esetében 5039 fő lehetne.

⁶³ A megyék felsorolását lásd: Arch. 1458–1526. II. 5–6. o. (tartalomjegyzék) – Varasd megye igazgatási szempontok miatt nem Szlavónia alá lett besorolva.

⁶⁴ A megyék felsorolását lásd: Engel 1996. I. VI–VII. o. – Varasd megyét Szlavóniához számítottuk.

Dunán túl fekvő solti szék/járás és önálló megyévé alakult Solt néven.⁶⁵ A fentiek értelmében tehát a Botlik Richárd által említett hatvannégyes megyeszámot a forrásaink semmilyen módon nem támogatják, vagy néggyel több (68), vagy hattal kevesebb (58) megyével kellett volna számolnia.

Mivel a két külön kormányzat területén fekvő megyék bandériumai ősidők óta és törvényileg is meghatározottan a terület vezetője, jelen esetben az erdélyi vajda, illetve a dalmát-horvát-szlavón bán zászlaja alatt vonultak hadba, az ő feladatuk elsősorban a két tartomány védelme volt.⁶⁶ Mint láthattuk, az erdélyi történeésekről vajmi keveset tudunk, Szlavóniában azonban a rendek bizonyosan nem vonták ki magukat a háborús készülődésekből: „a július 30-án kiadott parancs értelmében fejenként szálltak hadba. A mozgósítás lefolyásáról Istvánffy Miklós krónikájából tudunk. Körös megyében Hampó Ernuszt Jánost, Pogány Zsigmondot, Prasóczy Istvánt és Hobetics Boldizsárt, Varasdban Rátkay Lászlót, Zágrábban pedig Vojkffy Miklóst, Ádám ítélmester fiát bízták meg a csapatok összegyűjtésével. Verőce megye hadaival Bánffy Jánosnak kellett megjelennie, Barach Mátyás vranai perjel helyett pedig Tahy Jánosnak kellett hozni a priorátus seregét. Zágráb város is kivette részét a terhekből, negyven gyalogost és egy lovas kocsit *ad deducendas pixides* küldtek a táborba. A sereg létszámára csak becsléseink lehetnek, de az biztos, hogy a Burgio követ által említett 10 000 fő erős túlzás. Valószínűbb, hogy körülbelül 4000-5000 fő gyűlt össze a bán zászlaja alá.” Augusztus 16-án Lajos megparancsolta Batthyánnak, hogy csapataival haladéktalanul induljon meg hozzá... Vele voltak Tahy János, Bánffy János, Szlavónia legnagyobb birtokosai is. Szlavónia őrzését Ernuszt Jánosra bízták.”⁶⁷

Így a továbbiakban a maradék ötvennyolc megyével fogunk számolni (lásd az 1. táblázatot). Ebben az egyes megyék és ispánok nevei⁶⁸ mellett feltüntettük, hogy részt vett-e az adott ispán a mohácsi csatában, amennyiben pedig elhunyt a harcokban, akkor ezt két ++ jelzi. Ha egy megyének volt „főispánja” és ispánja is, ott mindegyikük szerepel, például Borsod megyének Mária királyné volt a „főispánja”, az ő ispánja Gallinczer Lénárd volt, aki a tisztséget ténylegesen ellátta.)

⁶⁵ Az adatokat lásd az egyes megyéknél: Arch. 1458–1526. II.

⁶⁶ Vö.: *Decreta Regni Hungariae* 1301–1457. 427–428. o.

⁶⁷ Varga 2008. 1117. o.

⁶⁸ A megyéispánokra lásd: Arch. 1458–1526. II. k.

1. táblázat: A megyésispánok 1526-ban

	A megye neve	Az ispán neve		Mohácsnál jelen volt?			Forrás
				igen	nem	n. a.	
1.	Abaúj	Perényi Péter örökös ispán		+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
2.	Arad	Paksi Gáspár				+	
3.	Árva	Szapolyai György és János		++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
4.	Bács	Tomori Pál érsek		++			
5.	Baranya	Csulai Móré Fülöp püspök		++			
6.	Bars	Dóci Ferenc				+	
		Lévai Zsigmond			+		<i>Kalous</i> 2007. 613. o.
7.	Békés	Brandenburgi György őrgróf (Gerlai Ábrahámfi Sebestyén)			+	+	<i>Brodarics</i> 1976. 30. o.
8.	Bereg	Mária királyné	Ártándi Pál		+	+	
			somlyói Bátori István		+		MNL OL DF 247 835.
9.	Bihar	Perényi Ferenc püspök		++			<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
10.	Bodrog	Várdai Mihály		+			Zárai levele, 115. o. ⁶⁹
		Tatárrevi Zoltai János				+	
11.	Borsod	Mária királyné (Gallinczer Lénárd)			+	+	
12.	Csanád	Macedóniai Miklós (?)				+	
13.	Csongrád	nincsen adat				+	
14.	Esztergom	Szalkai László érsek		++			<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
15.	Fejér	Szerdahelyi Imrefi Mihály		+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
16.	Gömör	Szapolyai György és János		++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
17.	Győr	Paksi Balázs püspök		++			
18.	Heves	Várdai Pál püspök			+		
19.	Hont	Gúti Ország Ferenc		++			
20.	Komárom	Korlátkövi Péter		++			
21.	Közép-Szolnok	Drágfi János		++			
22.	Kraszna	Drágfi János		++			

⁶⁹ A levéltár ugyan úgy tudta, hogy Várdai Mihály Imre nevű testvérével együtt meghalt, de Mihály szerencsésen túlélte a csatát. *Simon* 2008. 53. o.

	<i>A megye neve</i>	<i>Az ispán neve</i>	<i>Mohácsnál jelen volt?</i>			<i>Forrás</i>
			igen	nem	n. a.	
24.	Liptó	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
25.	Máramaros	Mária királyné (Ártándi Pál)		+	+	
26.	Moson	Mária királyné (Várkonyi Amadé István)		+	+	
27.	Nógrád	Balassa Ferenc	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
		Ráskai Gáspár	+			<i>Kalous</i> 2007. 613. o.
28.	Orbász	nincsen adat			+	
29.	Nyitra	Podmanicki István püspök	+			<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
30.	Pest	nincsen ispánja				
31.	Pilis	nincsen ispánja				
32.	Pozsega	Kerekszállási Markos Péter			+	
		Cserneki Dezsőfi János			+	
33.	Pozsony	Bornemissza János (Acél István)	+	+		<i>Brodarics</i> 1976. 24. o.; <i>Kalous</i> 2007. 612. o.
34.	Sáros	Tárcai Miklós	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
35.	Sebesi kerület	nincsen adat			+	
36.	Solt	Paksi János	++			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
37.	Somogy	Bátori György		+		<i>Kalous</i> 2007. 613. o.
		Bátori István	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
38.	Sopron	nincsen adat			+	
39.	Szabolcs	Bátori András	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
40.	Szatmár	Bátori András	+			
41.	Szepes	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous</i> 2007. 611. o.
42.	Szerém	nincsen adat			+	
43.	Temes	Perényi Péter	+			<i>Kalous</i> 2007. 612. o.
44.	Tolna	Paksi János	++			
		Szerecsen János	+			<i>Brodarics</i> 1976. 24. o.

	<i>A megye neve</i>	<i>Az ispán neve</i>	<i>Mohácsnál jelen volt?</i>			<i>Forrás</i>
			igen	nem	n. a.	
46.	Torontál	nincsen adat			+	
47.	Trencsén	Szapolyai György és János	++	+		<i>Kalous 2007.</i> 611. o.
48.	Turóc	Szapolyai György és János	++	+		
49.	Ugocsa	Perényi Gábor	++			
50.	Ung	Homonnai Ferenc	+			<i>Brodarics 1976.</i> 25. o.
51.	Valkó	Tomori Pál érsek	++			<i>Kalous 2007.</i> 611. o.
52.	Vas	Szécsi Tamás	++			
		Battyányi Ferenc	+			<i>Kalous 2007.</i> 612. o.
53.	Verőce	Alsólendvai Bánfi János	+			<i>Kalous 2007.</i> 613. o.
54.	Veszprém	Szalaházi Tamás püspök		+		<i>Brodarics 1976.</i> 24. o.
55.	Zala	Bátori István	+			<i>Kalous 2007.</i> 612. o.
		Ákosházi Sárkány Ambrus	++			<i>Kalous 2007.</i> 611. o.
56.	Zaránd	Bátori István	+			<i>Kalous 2007.</i> 612. o.
57.	Zemplén	Pálóci Antal	++			<i>Kalous 2007.</i> 611. o.
58.	Zólyom	Mária királyné (Beheim Bernát)		+	+	MNL OL DF 248 785.
	58 megye	79 személynév	42	18	19	

A melléktartományok nélkül a szorosán vett Magyarország területén fekvő ötvennyolc megye élén összesen hetvenkilenc ispán nevét találjuk, ami elvben azt jelentené, hogy sok megye ispáni tisztségét párhuzamosan többen viselték. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. Egyfelől tizenhat megyének valóban két ispánja volt. Másfelől viszont sok megyének azonos személy volt az ispánja: Szapolyai János és György kezén hét (Árva, Gömör, Liptó, Szepes, Torna, Trencsén és Turóc), Mária királyné kezén öt (Bereg, Borsod, Máramaros, Moson és Zólyom, miközben mindegyiknek volt külön ispánja is, akiket felvettünk a táblázatba), Bátori István nádor kezén három (Somogy, Zala és Zaránd, illetve a táblázatban nem szereplő Varasd) megye volt. Két-két megye élén állt Bátori András (Szabolcs és Szatmár), Drágfi János (Közép-Szolnok és Kraszna), Paksi János (Solt és Tolna), Perényi Péter (Abaúj és Temes) és Tomori Pál érsek (Bács és Valkó). Tehát annak megállapítása, hogy mely megyék csapatai lehettek ott a csatában, korántsem olyan egyszerű feladat.

Botlik Richárd e tekintetben – vélhetően – úgy kalkulált, hogy amelyik megyésispán jelen volt Mohácsnál, annak a megyének a bandériuma is ott volt, amelyik nem, azoké természetesen nem volt jelen. A meglepő állításból az talán még elfogadható, ha az ispán megjelent, akkor valószínűleg a megyei csapat is felvonult, az ellenkezője azonban már korántsem magától értetődő, így esetenként bizonyításra szorulna. Egyáltalán nem következik ugyanis a megyésispán távolmaradásából, hogy az adott megye bandériuma sem jelent meg a hadisíkon. Annál kevésbé, mert a megyei csapatokat, noha az ispán zászlaja alatt vonultak hadba, a megye közössége által választott kapitány vezette.⁷⁰ Így például Bornemissza János pozsonyi ispánról tudjuk, hogy Budán maradt a királyné mellett, de a megyei bandérium Acél István pozsonyi várnagy vezetésével megjelent a királyi seregben.⁷¹ Pest és Pilis megyék csapatai szintén jelen lehettek, noha ispánjaikat biztosan nem tudnánk kimutatni, mivel – Botlik Richárd állításával szemben⁷² – nem volt sem ispánjuk, sem alispánjuk.⁷³ Ráadásul több olyan megye is van, ahol nem ismerjük az ispán nevét, ettől függetlenül bandériumuk akár ott is lehetett Mohácson.

Mindezeket túl, mint láttuk, a megyésispánok és a megyék száma között sincsen semmilyen összefüggés. Ezért először is az a feladatunk, hogy meghatározzuk, ténylegesen hány személlyel kell számolnunk (azaz ki az, aki egy vagy több ispáni címet visel). Ezek a személyek nem meglepő módon átfedésben vannak a bárói méltóságokat viselőkkel, illetve jó néhány főpap egyúttal az egyházmegyéje központjának helyet adó megye ispáni címét is birtokolta. Kezdjük az utóbbiakkal! Összesen nyolc olyan megye van, melynek élén a „helyi” főpap állt (az egyházmegyéék sorrendjében): Esztergom, Bács, Heves, Győr, Nyitra, Baranya, Bihar és Veszprém. A sorhoz csatlakozik Valkó megye, melynek élén ekkor Tomori Pál kalocsa-bácsi érseket találjuk. A nyolc főpap közül hat jelen volt a csatában, a veszprémi püspököt, Szalaházi Tamást a királyné védelmére Budán hagyták,⁷⁴ míg Várdai Pál egri püspököt a bátai táborból küldték vissza Máriához.⁷⁵ (Ez utóbbi a magával hozott megyei bandériumot⁷⁶ bizonyára nem vezette el a táborból Budára.)

Az ötvennyolc megye élén összeszámolt hetvenkilenc név csupán negyvennyolc különböző személyt takar (lásd a 2. táblázatot; a nevek mögött annak a megyének a neve szerepel, amelyiknek az ispáni tiszét viselték, illetve amelyik nevében eljárak). A csatában jelen lévő huszonnyolc ispán legalább harminckilenc megye bandériumát vezethette a harcba. A Szapolyai János és György kezén lévő megyéket, mivel György jelen volt az ütközetben és – legalábbis Brodarics elmondása szerint – 300 lovassal és 1200 gyalogossal vett részt,⁷⁷ egyértelműen a megjelentek közé kell sorolnunk. Hasonló a helyzet Somogy megyénél is, mivel a két Bátori közül az egyik hadba vonult. Pozsony és Veszprém megyék esetében viszont az ispán távolmaradt, de a megyei bandérium ott volt:

⁷⁰ Kubinyi 2007b. 222. o.

⁷¹ Brodarics 1976. 24. o.

⁷² Botlik 2017. 13. o.

⁷³ Tringli 2001. 164–165., 186–191. o. Vö.: Arch. 1458–1526. II. 180., 183. o.

⁷⁴ Brodarics 1976. 24. o.

⁷⁵ MNL OL DF 248 785.

⁷⁶ Brodarics 1976. 18. o.

⁷⁷ Brodarics 1976. 18. o.; Burgio augusztus 13-i jelentése révén ezt az adatot is pontosítani tudjuk: a szepesi gróf vezette csapat 200 nehéz- és 100 könnyűlovassal, valamint 1200 gyalogossal állt. B. Szabó 2006. 86. o. Csapata összetétele miatt valószínűsíthető, hogy a felső részeken fekvő megyék gyalogos puskásai is vele tartottak. Lásd: B. Szabó 2004. 471. o.

az előbbinél, mint fentebb már említettük, Bornemissza Budán maradt, de csapatát – 300 lovast – elküldte Acél István pozsonyi várnagy vezetésével.⁷⁸ A veszprémi püspök, noha Bornemisszához hasonlóan őt is a fővárosban hagyták, bandériuma a királyi seregben maradt.⁷⁹ Nem ennyire egyértelmű a helyzet Mária királyné esetében: őt érthető módon szintén Budán hagyta a király, de csapatai vele tartottak,⁸⁰ ám mivel nem tudjuk, hogy ezek mely megyékből kerültek ki, így nem vettük fel őket a megjelentek közé. (A „Nincs adat a személyére” oszlopban szereplő megyék közül csak azokat vettük számításba, amelyek a másik kettőben nem szerepelnek – ezeket és a már egyszer szereplő megyék nevét dőlten szedtük.)

2. táblázat: A megyéispánok „aktivitása”

<i>Jelen volt Mohácsnál</i>	<i>Nem volt jelen Mohácsnál</i>	<i>Nincs adat a személyére</i>
Ákosházi Sárkány Ambrus (zalai)	Bátori György (somogyi)	Ártándi Pál (bereg, máramarosi)
Alsólendvai Bánfi János (verőcei)	Beheim Bernát (zolyomi)	Cserneki Dezsőfi János (pozsegi)
Balassa Ferenc (nógrádi)	Bornemissza János (pozsonyi)	Derencsényi Miklós (tornai)
Bátori András (szabolcsi, szatmári)	Brandenburgi György (békési)	Dóci Ferenc (barsi)
Bátori István (somogyi, zalai, zarándi)	Lévai Zsigmond (barsi)	Gallinczer Lénárd (borsodi)
Battyányi Ferenc (vasi)	Mária királyné (bereg, borsodi, máramarosi, mosoni, zolyomi)	Gerlai Ábrahámfi Sebestyén (békési)
Csulai Mór Fülöp püspök (baranyai)	somlyói Bátori István (bereg)	Kerekszállási Markos Péter (pozsegi)
Drágfi János (közép-szolnoki, krasznai)	Szalaházi Tamás püspök (veszprémi)	Macedóniai Miklós (csanádi)
Gúti Ország Ferenc (honti)	Szapolyai János (árvai, gömöri, lipői, szepesi, tornai, trencsényi és turóci)	Paksi Gáspár (aradi)
Gyalui Vas László (külső-szolnoki)	Várdai Pál püspök (hevesi)	Tatárrevi Zoltai János (bodrogi)
Heves megye bandériuma		Várkonyi Amadé István (mosoni)
Homonnai Ferenc (ung)		nem ismert az ispán:
Korlátkövi Péter (komáromi)		Csongrád
Paksi Balázs püspök (győri)		Orbász
Paksi János (solti és tolnai)		Sebesi kerület
Pálóci Antal (zempléni)		Sopron
Perényi Ferenc püspök (bihari)		Szerém
Perényi Gábor (ugocsai)		Torontál
Perényi Péter (abaúji, temesi)		
Podmanicki István püspök (nyitrai)		nincsen ispánja:
Pozsony megye bandériuma		Pest
Ráskai Gáspár (nógrádi)		Pilis

⁷⁸ Brodarics 1976. 24. o.

⁷⁹ Brodaricus 2012. 142. o.

⁸⁰ Brodarics 1976. 16. o.

<i>Jelen volt Mohácsnál</i>	<i>Nem volt jelen Mohácsnál</i>	<i>Nincs adat a személyére</i>
Szalkai László érsek (esztergomi) Szapolyai György (árvai, gömöri, lipthói, szepesi, tornai, trencsényi és turóci) Szécsi Tamás (vasi) Szerdahelyi Imrefi Mihály (fejéri) Szerecsen János (tolnai) Tárcai Miklós (sárosi) Tomori Pál érsek (bácsi, valkói) Várdai Mihály (bodrogi) Veszprém megye bandériuma		
28 ispán (40 megye)	10 ispán (7 megye)	11 ispán (3+6+2=11 megye)
49 ispán (58 megye)		

Az ötvennyolc megyéből ötven esetében tudjuk, hogy ki(k) volt(ak) az ispánja(i), a maradék nyolc megyéből – mint láttuk – kettőnek, Pestnek és Pilisnek nincsen ispánja, hatnak pedig nem ismerjük ekkori vezetőjét. Három megye esetében viszont nem lehet egyelőre eldönteni, hogy részt vettek-e a csatában. Ha a teljes megyeszámra vetítve akarjuk megadni az arányokat, akkor azt látjuk, hogy – kerekítve, a Botlik-féle értelmezéssel⁸¹ – a megyei csapatok 69 százaléka megjelent, 12 százaléka nem és 19 százalékaról pedig nem tudjuk eldönteni. Ez – ha az utóbbi kettőt egy kategóriának vesszük (31%), akkor is – pontosan a fordítottja a Botlik Richárd által megadott arányoknak (36–64%).⁸² Csakhogy ennek a megállapításnak még ebben a formában sem feltétlenül van köze a valósághoz!

A főpapok

Botlik Richárd tanulmánya három különböző helyen foglalkozik a főpapokkal: a csatában hősi halált haltak, a csatából elmenekültek és a csatától távolmaradók között és – összesen – tizenöt személlyel számol.⁸³ Hogy miért épp ezzel a tizenöt fővel, azt szokásához híven ezúttal sem osztja meg velünk. Éppen ezért először nézzük meg, kik alkották 1526-ban a magyar főpapi kart, illetve kikről tudható, hogy részt vettek a csatában (lásd a 3. táblázatot; az egyúttal megyéjük ispáni címét viselő egyháznagyokat félkövér betűvel jelöltük, a modrusi püspököt, noha semmilyen adatunk nincsen hollétéről, a csatában meg nem jelentek között tüntettük fel). A táblázatban nem szerepeltetjük a segédpüspököket, valamint – noha főpapi jelvények viselésére jogosultak – a pozsonyi⁸⁴ és szepesi prépostot,⁸⁵ mivel nem voltak bandérium tartására kötelezve,⁸⁶ így összesen két érseket, tizenöt püspököt, a fehérvári prépostot és a vránai perjelt vettük fel.⁸⁷

⁸¹ Valójában az ispánok részvételét tudjuk meghatározni.

⁸² Botlik 2017. 84. o.

⁸³ Botlik 2017. 83. o.

⁸⁴ A pozsonyi prépostság üresedésben volt ekkor, vö.: C. Tóth 2017 c. 140. o.

⁸⁵ A szepesi prépost a Szapolyaiak embere volt. C. Tóth 2017 c. 143. o.

⁸⁶ 1498. évi törvény 20. cikkelye (Decreta regni mediaevalis Hungariae 1490–1526. 100–101. o.).

⁸⁷ A főpapokat lásd: C. Tóth 2017.; a fehérvári prépost a káptalannal együtt kötelezve volt katonaállításra.

3. táblázat: A főpapság részvétele a mohácsi csatában

	Egyházmegye	Név	Ott volt a csatában		Nem volt ott / nincs adat	Forrás
			meghalt	elmenekült		
1.	esztergomi	Szalkai László	+			Kalous 2007. 611. o.
2.	kalocsa-bácsi	Tomori Pál	+			
3.	boszniai	Palinai György	+			
4.	csanádi	Csaholyi Ferenc	+			
5.	egri	Várdai Pál			+	
6.	erdélyi	Gosztonyi János			+	
7.	győri	Paksi Balázs	+			
8.	knini	Tuskanich András			+ ⁸⁸	
9.	modrusi	Simon de Begna			+	(nincsen adat)
10.	nyitrai	Podmanicki István		+		Kalous 2007. 611. o.
11.	pécsi	Csulai Móré Fülöp	+			
12.	szerémi	Brodarics István		+		
13.	váci	Gúti Ország János		+		
14.	váradi	Perényi Ferenc	+			
15.	veszprémi	Szalaházi Tamás			+	Brodarics 1976. 24. o.
16.	zágrábi	Erdődi Simon		+		Kalous 2007. 611. o.
17.	zenggi	Jozefics Ferenc		+		
18.	fehértvári pr.	Kretschmer Lőrinc		+		Brodarics 1976. 25. o.
19.	vránai perjel	Tahi János		+		Brodarics 1976. 24–25. o.
19 fő (100%)			7 fő (36,8%)	7 fő (36,8%)	5 fő (26,4%)	
			14 fő (73,6%)			

⁸⁸ Az ő részvétele, vagy távolmaradása eldönthetetlen: 1526 júliusában őt küldte II. Lajos Batthyány Ferenchez utasításaival, és a bánnak vele, azaz András knini püspökkel kellett tanácskoznia. *Mesić* 1873. 258. o. Tehát könnyen lehetséges, hogy a bánnal együtt ő is megjelent Mohácson.

A tizennyolc főpap abszolút többsége felvonult a püspöki és – ha volt – megyéspápai bandériumaival. A mohácsi csatában megjelentek (14 fő) fele a harcmezőn lelte halálát,⁸⁹ a másik felének sikerült kimenekülnie a csata forgatagából. Jelen esetben azonban fontosabb a maradék öt fő, akik nem jelentek meg Mohácsnál: ki és miért nem volt ott a királyi seregben?

Szalaházi Tamás veszprémi püspököt⁹⁰ – Turzó Elek társaságában – Lajos király rendelte felesége „örizetére”,⁹¹ így hiányzása a csatából nem róható fel neki. A másik hiányzó Várdai Pál egri püspök, akit a bátai táborból küldött vissza az uralkodó Budára. Ám mivel a püspök becsülete védelmében vonakodott elhagyni a sereget, ezért a királlyal igazoló iratot állíttatott ki a maga számára.⁹² A királyi megbízás teljesítését követően – ahogyan már említettük –, augusztus 30-án a püspöknek szándékában állt visszatérni a sereghez, de erre már az ismert események miatt nem volt lehetősége. Várdai ezért a védelem megszervezése céljából hazatért egyházmegyéjébe – amint arról Zsigmond lengyel királynak részletesen beszámolt.⁹³ (A források alapján teljesen világos és egyértelmű helyzetet, vagyis, hogy Várdai talpig becsületesen és jóhiszeműen járt el, Botlik Richárd mégis a fentebb említett módon Várdai befekettetésére használta fel.)

A harmadik távol lévő főpap, aki csak a „további hírességek” között kapott helyet, Gosztonyi János erdélyi püspök.⁹⁴ Az 1526. augusztus 23-i keltezésű, Kolozsvárról a szászoknak küldött levele alapján úgy tűnik, hogy ő sem önszántából, hanem királyi meghagyásra maradt Erdélyben az ügyek intézésére.⁹⁵

A knini püspökről, mint fentebb már szoltunk róla, eldönthetetlen, hogy merre volt, míg a modrusi püspök távolmaradásának okáról nem tudunk semmit. Az egyháziaknál, azokon belül is a „további hírességek” között maradvá, feltűnik Oláh Miklós neve is,⁹⁶ de nem igazán tudunk mit kezdeni a szerző rá vonatkozó kijelentéseivel: „Érdemeire hivatkozva Mária királyné győri kanonoknak nevezte ki, ami elég különös, ha meggondoljuk, hogy Oláh »sohasem tartózkodott Győrött; [...] a karban helyettese végezte kötelességét; a misézésben különben is helyettesre szorult, mert nem volt felszentelt pap[!]« [itt Bedy Vince munkájára hivatkozott – megjegyzés tőlünk, kiemelés a szerzőtől]. A királynénak már Mohács előtt megvolt a jogköre ahhoz, hogy egyházi embereket kinevezzen, de Oláh nem volt egyházi ember. Mária királyné valószínűleg *Oláh kinevezésével kívánta*

⁸⁹ A Botlik Richárd által a csatamezőn hősi halált haltak között felsorolt Keserű Mihály (Botlik 2017. 11. o.), korábbi boszniai püspök „természetesen” nem halt meg (a névhez tartozó egyetlen forrást tartalmazó jegyzetben sem szerepel ilyen), hanem a püspökségről történt lemondása után megházasodott és 1534-ben még életben volt. Lásd erre: Köblös 1994. 353/62. sz.

⁹⁰ Vö.: Botlik 2017. 57–58. o.

⁹¹ Brodarics 1976. 24. o.

⁹² MNL OL DF 248 785. – Vö.: Laczlavik 2014. 40. o.

⁹³ Laczlavik 2014. 42. o.

⁹⁴ Vö.: Botlik 2017. 64. o.

⁹⁵ „mandavit nobis dicta regia maiestas suis litteris mediantibus districtissime, ut nos abiecto omni prorsus favore, gratia et amore, vos et generalitatem vestram ad dationem et promptam ordinationem dictorum equorum redalium ad duos curros fiendam per omnia remedia compellere deberemus”; „verum nos mandato principis et domini nostri gratiosissimi (cui contravenire non licet) cum omni obedientia et prompta fidelitate obtemperare volentes iuxta seriem modumque et formam mandati regie maiestatis nobis inuncti auctoritate ipsa regia vobis firmissime precipientes committimus et mandamus, quatinus ...” – MNL OL DF 246 298.

⁹⁶ Botlik 2017. 65–66. o.

saját levelezését jogszerűvé tenni a győri egyházmegyében, mivel a királyné nem rendelkezett pecséttel”.⁹⁷

Valóban „különös” e megállapítás: eszerint egyfelől Botlik sohasem hallott még az egyházi javadalmak fizetésekként történő átadásáról, jöllehet erről nemcsak legfrissebb, hanem az utóbbi évszázadban megjelent munkákban is lehet olvasni.⁹⁸ Másfelől megmosolyogtató módon azt feltételezi, hogy egyrészt Oláh győri kanonokságával „levelezését jogszerűvé” tudta tenni Mária a győri egyházmegyében, másrészt hogy a királynénak nem volt pecsétje. Az előbbi állítása értelmezhetetlen, az utóbbi pedig nem igaz: a Mária nevében 1521 decembere, megkoronázása, és 1526 augusztusa, a mohácsi csata közötti időben kibocsátott és eredetiben ismert több mint hetven oklevele⁹⁹ mindegyikén a saját pecsétje van! A „futottak még” kategóriában szerepel – Botlik Richárd le nem írt meghatározása szerint¹⁰⁰ – a szintén távolmaradó Gerendi Miklós, Macedóniai László¹⁰¹ – akit egyébként a király (Duna)földvárról küldött vissza Máriához¹⁰² – és Statileo János¹⁰³ is, akik esetében nem igazán érthető, hogy a szerző miért hiányolja őket a mohácsi csatából. Egyikük sem volt főpap, sem pedig *banderiat*us úr.

A bárók (és méltóságviselők)

Botlik Richárd számításai szerint „a világi főméltóságok, a Magyar Királyság politikai elitjét... a kormányzatát alkotó 'igazi' bárók közül” nyolcan – „Drágffy” János országbíró, „a királyi kamarásmesterek közül ketten... Tárczay Miklós és Országh Ferenc”, „Horváth Simon főpohárnokmester és Korlátkövy Péter főudvarmester”, „Perényi Gábor királyi kamarásmester”, Szapolyai György székesi gróf, trencsényi ispán és Sárkány Ambrus zalai ispán – haltak meg a csatában (25%).¹⁰⁴ A szerző listájában szereplő Tárcai Miklós és Ország Ferenc egyike sem volt kamarásmester, ugyanis mindketten királyi kamarások voltak.¹⁰⁵ Horvát Simon annak ellenére, hogy Brodarics Istvánnál méltóságviselő báróként szerepel,¹⁰⁶ hasonlóképpen nem viselte a megadott tisztséget. Csakúgy, mint Perényi Gábor, aki valóban volt kamarásmester (1502–1515, 1519),¹⁰⁷ de Mohács idején – mint láttuk – már csak Ugocsa megye élén állt. A fentiek okán nem lesz haszontalan, ha áttekintjük, hogy 1526 nyarán kik és milyen bárói méltóságot töltöttek be,¹⁰⁸ illetve kik voltak közülük jelen a csatában (lásd a 4. táblázatot; a nevek mellett feltüntettük az egyúttal viselt – további – megyésispánságok számát).

⁹⁷ Botlik 2017. 66. o. (Kiemelés: tölünk.) – A 465. jegyzetben idézett oklevél (MNL OL DL 89 166.) 2009-ben nyomtatásban is megjelent, lásd: C. Tóth 2010. 126. o.

⁹⁸ Lásd például Bónis 1970. passim.

⁹⁹ Lásd az MNL OL DL és DF Adatbázisát. – A pecsét képe megjelent: Habsburg Mária 209. o. (V-10: Sölch Miklós katalógustétele).

¹⁰⁰ Úgy tűnik, hogy Botlik azokat tekintette a csatából távolmaradóknak, akiknek neve nem szerepel a veszteséglistákon, illetve nem említi róluk Brodarics István, hogy jelen voltak.

¹⁰¹ Botlik 2017. 66. o.

¹⁰² Brodarics 1976. 18. o., lásd még Brodarics István 1526. augusztus 6-i levelét Mária királynéhoz: Brodericus 2012. 141. o.

¹⁰³ Botlik 2017. 67. o.

¹⁰⁴ Botlik 2017. 10. o., 83. 2. diagram.

¹⁰⁵ Tárcai Miklós: MNL OL DL 23 999.; Ország Ferenc: MNL OL DL 75 782.

¹⁰⁶ Brodarics 1976. 29. o.

¹⁰⁷ Arch. 1458–1526. I. 120–121. o.

¹⁰⁸ Lásd: Arch. 1458–1526. I. passim.

4. táblázat: A méltóságviselő bárók „aktivitása”

	Méltóság	Név és az ispánság száma	Ott volt a csatában		Nem volt ott	Forrás
			meghalt	elmenekült		
1.	nádor	Bátori István (4)		+		Kalous 2007. 612. o.
2.	erdélyi vajda	Szapolyai János (7)			+	Kalous 2007. 613. o.
3.	országbíró	Drágfi János (2)	+			Kalous 2007. 611. o.
4.	dalmát-horvát-szlavón bán	[Tahi János]		+		Brodarics 1976. 24–25. o.
		Battyányi Ferenc (1)		+		Kalous 2007. 612. o.
5.	tárnokmester	Turzó Elek			+	Brodarics 1976. 24. o.
6.	ajtónálló-vagy udvarmester	Korlátkövi Péter (1)	+			Kalous 2007. 611. o.
		Trepka András	+			
7.	pohárnokmester	A. Bánfi János (1)		+		Kalous 2007. 613. o.
		Batthyányi Ferenc (1)		+		Kalous 2007. 612. o.
8.	asztalnokmester	Csulai Móré László		+		Kalous 2007. 613. o.
		Vingárti Horvát Gáspár			+	
9.	lovázmester	Bátori György (1)			+	
10.	kamarásmester	Gúti Ország Imre		+		Kalous 2007. 612. o.
		Turzó Elek			+	Brodarics 1976. 24. o.
11.	temesi ispán	Perényi Péter (1)		+		Kalous 2007. 612. o.
12.	pozsonyi ispán	Bornemissza János			+	Brodarics 1976. 24. o.
13.	kincstartó	Turzó Elek			+	
	13	15 fő (18 név)	3 fő	7 fő	5 fő	
		15 fő	10 fő		5 fő	

A méltóságviselő bárók közül tízen vettek részt csatában, és közel harmaduk hősi halált halt. Egyharmaduk, azaz ötven különböző okok miatt nem vettek részt a harcban. Közülük is az első helyen természetesen Szapolyai János áll. Évszázadok óta vita folyik arról, hogy a király ellentmondó parancsai és az erdélyi vajdaként ráháruló védelmi feladatok teljesítése miatt vagy pedig előre megfontolt szándékkal késett-e el, illetve eleve nem is akart megjelenni a csatában. Egy biztos, a vitát olyan „érvekkel”, amelyeket részben már fentebb érintettünk, nem lehet lefolytatni.

Botlik Richárd a „nem tudott, vagy nem is akart Mohácsra menni az erdélyi sereggel” kérdés megválaszolásának „felvezetéseképpen” két forrást is idéz. Az egyik Drágfi János országbíró 1526. augusztus 24-i végrendelete, amelyben családját és familiárisait

„Szapolyai János erdélyi vajda gondjaiba ajánlja. Természetes dolog egy ütközet előtt. Viszont a végrendeletben szereplő adat elgondolkodtató. A Szapolyaival szövetséges Drágffy tudhatott arról, hogy a vajda nem akar csatlakozni a királyi sereghez? Miből gondolta az országbíró a csata előtt öt nappal, hogy Szapolyai már nem fog odaérni Mohácsra, ezért rá lehet bízni a családját?”¹⁰⁹

Erre, úgy hisszük, a legjobb választ egy másik végakarat rendelkezése adhatja meg. Példának okáért legyen ez a Pálóci család utolsó férfitagjának, Antal zempléni ispánnak 1526. július 25-én, a hadjáratba indulás előtt tett végrendelete. Ebben felkérte II. Lajos királyt, hogy hűséges szolgálataira tekintettel intézkedéseit tartsa meg és segítse azok végrehajtását.¹¹⁰ Botlik gondolatmenete alapján tehát Pálócinak biztosnak kellett volna lennie abban, hogy a király nem fog megjelenni a csatában.

„A másik levél kész tényként megfogalmazza, hogy a vajda nem akart Mohácsra menni. Ezt a levelet Ferdinánd-párti nemesek Pozsonyból, 1527. március 7-én írták VIII. Henrik angol királynak. A Báthory István, Batthyány Ferenc, Szalaházy Tamás, Thurzó Elek és Horváth Gáspár által aláírt levélben a magyar urak egyöntetűen állították, hogy Szapolyai vajda cserbenhagyta II. Lajost és a királyi sereget, a vajda nem is akart részt venni az ütközetben. *Állításukat csak azért perdöntő bizonyítékként elfogadni, mivel ez része volt Ferdinánd lejárato propagandájának.*”¹¹¹

No, de akkor miért kellene mégis éppen ennek a dokumentumnak hinnünk? Miért kell egy kétes hitelű forrásra ilyen súlyú állítást alapozni?

Nem kevésbé meghökkentő állításokat tartalmaznak Botlik következő megállapításai, amelyekkel feltehetően a vajda motivációira próbált fényt deríteni: „A történészek közül Jászay Pál észlelte először azt az elgondolkodtató tény, hogy »a két testvér Szapolyai soha egyszerre a királyi udvarnál meg nem jelent, miként ha az egyik törbe esnék, a másik segedelemre siethessen.« *Ezért Szapolyai György részt vett a mohácsi csatában, de Szapolyai János kerülte azt, hogy a két fivérből az egyik biztosan életben maradjon.*”¹¹² Miért óvták egymást a Szapolyai-fivérek? Szapolyai János édesanyja, a lengyel Piast-ág (Árpád-házzal rokonságban álló) uralkodóinak leszármazottja, Hedvig hercegnő – 1499-ben meghalt férje nyomdokán haladva – tovább építette fiai jövőjét: nyomás alá helyezte II. Ulászló királyt, hogy adja feleségül Jánoshoz Anna hercegnőt; míg Szapolyai György eljegyezte Mátyás király természetes fiának, Corvin Jánosnak leányát, Erzsébetet (és ezzel a Szapolyai-család lett Magyarország legnagyobb birtokosa).”¹¹³

Az 1505. februári eljegyzésből, amint az közismert, nem lett házasság, így természetesen a birtokok sem kerülhettek a Szapolyaiak kezére. Annál kevésbé, mivel azokat 1508 végén II. Ulászló király rokonának, György brandenburgi örgrófnak adományozta Corvin János özvegyének, Frangepán Beatrixnak a kezével együtt.¹¹⁴ Ráadásul az időrend sem támogatja Botlik „érvelését”: Szapolyai István nádor vagyona már az 1490-es

¹⁰⁹ Botlik 2017. 39. o.

¹¹⁰ Détshy 1998. 39., 44. o.

¹¹¹ Botlik 2017. 39. o. (Kiemelés: tőlünk.)

¹¹² (Kiemelés: tőlünk.) Botlik gondolatmenetét felvéve innen már csak egyetlen lépés lenne annak feltételezése, hogy Szapolyai János szándékosan küldte a biztos halálba öccsét, hogy így a teljes vagyon az ő kezére kerüljön.

¹¹³ Botlik 2017. 44–45. o. (Kiemelés: tőlünk.)

¹¹⁴ Schönherr 1894. 306. o., skk. Vö.: Arch. 1458–1506. II. 59., 319., 405–406. o.

évek közepére elérte, de a század végére már biztosan felülmúlta Corvin János herceget, és a nádor 1499. december végi halálakor vitathatatlanul a királyság legnagyobb birtokosaként hunyta le a szemét.¹¹⁵

A második hiányzóról,¹¹⁶ Bornemissza János pozsonyi ispánról és budai várnagyról már elégszer szoltunk: ő maga nem, de csapata részt vett a mohácsi csatában.¹¹⁷ A harmadik személy Turzó Elek királyi kamarás- és tárnokmester, kincstartó,¹¹⁸ akinek II. Lajos király parancsára Érdről kellett visszafordulnia és visszatérnie Budára, hogy a királyné szolgálatára legyen.¹¹⁹ De kétszáz gyalogosból álló, „hadigépekkel” felszerelt bandériumát a király táborában hagyta.¹²⁰ A következő távolmaradó Bátor György lovászmester. Érdemes itt ismét átadnunk a szót Botlik Richárdnak, hiszen ritkán adódik olyan eset, amikor valaki az általa éppen vizsgált témában önként adja írásba meglepő mértékű tudatlanságát:

„Békeidőben, de háborús konfliktusok idején pláne fontos szerep hárult a királyi lovászmesterre. A lovászmester feladata volt az uralkodó lovainak felügyelete, friss ló (vagy lovak) biztosítása csata és/vagy menekülés esetére. A nádor fivére, ecsedi Báthory György lovászmester azonban nem jelent meg II. Lajos táborában, hanem birtokán, Babócsán tartózkodott. Nagy szükség lett volna a lovászmesterre, mert már fentebb említettem, hogy a király alig hagyta el a budai várt, mikor kedvenc lova elpusztult. Báthory viszont 1526-ban Babócsán nyaralt. Testvére, Báthory István nádor itt, Babócsán gyűjtötte azt a csapatot, mellyel csatlakozott II. Lajos tolnai seregéhez, de György nem tartott velük.”¹²¹

Bátor György valószínűleg örömmel felpattant volna lovára és testvérével együtt csapataik élén a mohácsi táborba ügetett volna. Ezt azonban nem tehette, mivel ekkor már évek óta betegeskedett: 1520-ban a segedi ferences kolostorban kereste fel a királyi ítélőmester egy bevallás felvétele céljából, mivel járóképtelen volt,¹²² de ugyanezt írta róla Antonio Burgio pápai követ is (*validudinaris*).¹²³ Noha ő maga nem, de zászlósúrként kiállított bandériuma testvére vezetésével jelen volt az ütközetben.

Természetesen lovászmestersége, mivel az méltóság és nem tisztség volt, semmilyen konkrét, fizikai és elméleti feladatot nem rótt rá a királyi udvarban. Az istállók takarítását, a lovak gondozását évszázadok óta az istálló- vagy allovászmesterek (*magister stabuli* / *vicemagister agazonum*) beosztottjai végezték. Ennek megfelelően a király paripáit is ennek megfelelően a lovaszok felügyelték.

Botlik listájában a következő világi hiányzó – a fentebb már említett somlyói Bátor Istvánt most kihagyva – II. Lajos király törvénytelen fia, Királyfia vagy Lantos János.¹²⁴

¹¹⁵ Engel 2003. 15. o., 52. o. Vö. még: Neumann 2014.

¹¹⁶ Botlik 2017. 54–57. o.

¹¹⁷ Brodarics 1976. 24. o.

¹¹⁸ Botlik 2017. 57–58. o.

¹¹⁹ Lásd: II. Lajos királynak a tolnai táborban, 1526. augusztus 10-én kiállított „igazoló” levelét: MNL OL DL 24 321.

¹²⁰ A létszámról és a királlyal történt elindulásról lásd: Brodarics 1976. 24. o.; a csapatainak királyi seregben maradására lásd: Brodarics István 1526. augusztus 6-i levelét Mária királynéhoz. Brodarics 2012. 142. o.

¹²¹ Botlik 2017. 58–59. o.

¹²² Documenta 306. o. („...qui ob corporis imbecillitatem ad nos usque proficisci nequiret.”)

¹²³ Kalous 2007. 613. o.

¹²⁴ Botlik 2017. 62. o.

Hogy az 1526-ban csecsemő „kis herceg” – aki mellől már csak a róka hiányzott – miként került a mohácsi csatától távolmaradók közé, nem is igényelne különösebb magyarázatot. De mert vannak olyanok, mint Botlik is, akik mindent mindennel összefüggésbe tudnak hozni, lássuk hát, mire jutott ezzel a mohácsi csata szempontjából tökéletesen irreveláns ténnyel:

„Ő egy kakukktojás a történetünkben, mivel csecsemőként nem sok mást tehetett volna a menekülésen kívül. Míg Hunyadi Mátyás kapcsán elég jól ismert természetes fia, Corvin János politikai pályafutása, II. Lajos fiáról szinte elfeledkezett a magyar történet-tudomány. Inkább csak pletyka szinten hallani felőle. Ennek három oka lehet. Az egyik, hogy Mátyás király gyermeke nemes [*valójában ugyanúgy 'nemtelen', anyja az alsó-ausztriai Stein városából származó polgárlány volt*]¹²⁵ – kiegészítés: tőlünk], míg Lajosé nemtelen nőtől született. Ebből következik a másik ok, hogy a magyar király fiát az udvar kirekesztette, és könyöradományokon kívül nem is akartak tudomást venni a létezéséről. Így jelentéktelen, politikailag súlytalan személy, nem szereplője, hanem csak megtűrt alakja volt a budai, majd a pozsonyi udvarnak. A harmadik ok, hogy II. Lajos törvénytelen gyermekének létezése igazolja azon korabeli források állítását, hogy a magyar királyhoz feleségül adott Mária királyné meddő volt. Ez a kényes kérdés még további kutatásra vár, mert egészen új megvilágításba helyezi az 1515. évi Habsburg–Jagelló családi szerződést, amely értelmében II. Lajos törvényes fiú utód nélküli elhalálozása esetén a Cseh- és Magyar Királyság trónja a Habsburg-családra száll. Kérdés, hogy vajon a házasságok útján terjeszkedő Habsburg-ház tudott-e Mária meddőségéről?” – Majd két, Beatrix királyné meddőségére vonatkozó mondat után így folytatja: „Feltűnő, hogy a házassággal terjeszkedő Habsburg-család II. Lajos halálát követően Mária királynét 'kivonta' a forgalomból: Mária nemcsak Szapolyainak, hanem Magyarországról történt távozása után minden kérésének kosarat adott.”¹²⁶

Botlik feltételezése, mely szerint a meddő Máriát szándékosan adták hozzá Lajoshoz, illetve hogy később „kivonták a forgalomból”, teljesen ellentmond egymásnak. Hiszen ha tudták volna, hogy meddő, akkor Szapolyai János nem akarta volna feleségül venni, és Ferdinánd király örömmel adhatta volna feleségül vetélytársához testvérét, hiszen így biztos lehetett volna benne, hogy annak nem lesz utódja (persze, ezzel a trónról is lemondott volna egy időre). Mindezen logikai buktatókon túl az igazi kérdés az, honnan kellett volna tudnia bárkinek is Mária feltételezett meddőségéről? Az 1505. szeptember 17-én született Habsburg hercegnő 1515-ben, a szerződés megkötésekor éppen tízéves volt, 1522. január 13-án, lakodalmuk idején pedig betöltötte a 16. életévét.¹²⁷ Azaz Botlik elmélete szerint Mária hercegnő tízéves korára kiderült, hogy nem lehet gyermeke. A „honnan tudták” kérdésére, reméljük, legalább egy adat felmutatásával felelni fog a szerző (abba nem is merünk belegondolni, hogy Mária esetleg nem érintetlenül ment hozzá Lajoshoz).

Mindezek után következzenek a „további hírességek” közül azon világiak, akik – Botlik Richárd szerint – nem voltak ott a csatában. Dóci János, noha két egymást követő jegyzetben is így szerepel, nem volt – jelentsen ez bármit is – „királynéi kamarásmester-

¹²⁵ Ritoókné Szalay 2002. 122. o.

¹²⁶ Botlik 2017. 62–63. o.

¹²⁷ Ortway 2014. 22., 96. o.; Réthelyi 2005. 107–108. o.

ként Mária aulicusa, tehát elvileg a királyné mellett lett volna a helye.”¹²⁸ Az idézett forrást valóban Dóci János (vagy valaki a nevében) írta, de a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára DL–DF Adatbázisának nyilvántartásával ellentétben egyszerű királyi kamarásként (*cubicularius regius*) tette azt (egyébként szerepel a levélben egy királynéi kamarás is!).¹²⁹ Hogy részt vett-e a csatában, az nem derül ki a jegyzetekből. Könnyebb helyzetben vagyunk Nádasdi Tamás királyi titkár személyével kapcsolatban, mivel őt éppen Lajos király küldte a speyeri birodalmi gyűlésre segélyért.¹³⁰ Így hiányzása „igazolt”. Balyomi(!) Fülöp, amint azt a szerző is idézte a jegyzetben, nem királynéi pohárnokmester, hanem alphárnokmester (*vicemagister*) volt.¹³¹ Batthyányi Orbán – Botlik jegyzete szerint – azért nem jelent meg a csatában, mert ő „protestáns főúr”.¹³² Derencsényi Imre és Dessewffy(!) István pedig egyszerűen azért nem, mert – a szerző által a személyükhöz tett jegyzetekben nem szerepel ilyen információ.¹³³ Ráadásul az előbbi személlyel további „gondok” is vannak. A Derencsényi családban 1526-ban nem ismert ilyen nevű személy: Imre az 1493-as udbinai csatában hunyt el.¹³⁴

Őket követi a névsorban Ernusz János, akiről megtudhatjuk, hogy „igazi báró; testvére meghalt a csatában.”¹³⁵ Szerencsére a források ennél többet is elárulnak számunkra: csáktornyai Ernusz János Kaproncán, 1526. augusztus 10-én egyfelől a törökkel történő ütközetre, másfelől fia lakodalmára készülve, a felesége által adott kölcsön fejében a Körös megyei Kapronca várat és mezővárost tartozékaival, valamint a Zala megyei Sztrigó várat zálogosította el feleségének.¹³⁶ A Kapronca–Mohács távolság nagyjából 170 km, ezt – ha akarta – Ernusz János csapatával együtt a hátralévő két hétben bőven megtehetné volna. De nem kellett, mivel őt és seregét Szlavónia védelmére rendelték.¹³⁷ Hédervári Ferenc és Paksi Gáspár (aradi ispán) hollétéről nem tudunk semmit, mint ahogy Pemfflinger István és Márk, Putnoki Imre – aki ekkor még nem volt borsodi ispán¹³⁸ –, valamint Serédi Gáspár tartózkodási helyéről sem. Verböci István valószínűleg – fő- és jószágvesztése miatt – nem jelent meg a királyi seregben, hanem otthonában maradt.¹³⁹ A felsorolásból kihagytuk Kanizsai Lászlót, akivel el is érkeztünk Botlik Richárd egyetlen biztos találatához: László „igazi báró”¹⁴⁰ biztosan nem vett részt a csatában, mivel 1525 szeptemberében meghalt.¹⁴¹

¹²⁸ Botlik 2017. 63. o.

¹²⁹ MNL OL DF 246 294.

¹³⁰ Botlik 2017. 64. o.; Brodarics 1976. 18. o.

¹³¹ Botlik 2017. 66. o. Vö.: Arch. 1458–1526. I. 162. o.

¹³² Botlik 2017. 66. o.

¹³³ Uo.

¹³⁴ Kubinyi 2008. 231. o. Vö.: Arch. 1458–1526. II. 556. o.

¹³⁵ Botlik 2017. 66. o.

¹³⁶ „...quomodo nos pro... arduis nostris factis et negotiis infradeclarandis nos admodum urgentibus evitandis utputa [...] ad expeditionem [...] nostrarum [...]. Ipsa itaque regia maiestas, dominus noster gratiosissimus, volens huic imminenti periculo occurrere levato regni sui omni robore et potentia, ut cum eo pro patria pugnet, personaliter contra eundem proficisci paratur, quo et nos ipsas gentes nostras equitum et peditum maiori, quo possumus, numero mittere et expedire tenemur illicque, quamdiu voluntas sue maiestatis erit ad latus eiusdem aut sui ductoris conservare debemus.” MNL OL DF 232 746.

¹³⁷ Tomicki listája, 110. o.

¹³⁸ Botlik Richárd jegyzete szerint ekkor borsodi ispán, de az általa hivatkozott Kubinyi András munkájában mint Mohács után hivatalba lépő ispán szerepel. Korábbi munkájában Botlik is 1529-től datálta Putnoki ispánságát. Botlik 2005. 51. o.

¹³⁹ Botlik 2017. 67. o.

¹⁴⁰ Botlik 2017. 66. o.

¹⁴¹ Arch. 1458–1526. II. 331. o.

Mindezek után joggal tehető fel a kérdés: mi értelme volt összeállítani ezt a listát, mikor a rajta szereplő személyek egy része királyi engedéllyel, sőt parancsra maradt távol a csatától, másik részének hollétéről pedig nem tudunk semmit? Ráadásul többüknek – például a Pemfflingereknek, Bajoni Fülöpnek, az egyháziak közül Gerendi Miklósnak és Statileo Jánosnak – semmilyen kötelezettsége sem volt arra, hogy megjelenjen a király táborában.

Az elit veszteségei

Lássuk mindezek után, hogy mekkora veszteségeket szenvedett el az ország vezető rétege. Az összesített kimutatásba csak a főpapokat (névsoruk a 3. táblázatban), a bárói méltóságviselőket (névsoruk a 4. táblázatban), illetve rajtuk kívül a megyésispánokat (névsoruk az 1. táblázatban) vettük fel. Így értelemszerűen a királyi titkárokat, a különböző, Mohács utáni méltóság- és tisztségviselőket nem szerepeltetjük az alábbi táblázatban (a pozsonyi és temesi ispán a méltóságviselők között szerepel, az „ispánok” sorban a főpapokon és méltóságviselőkön kívüli tisztségviselők kaptak helyet).

5. táblázat: Az országnagyok és ispánok részvétele és veszteségei

	Összesen	Ott volt a csatában			Nem volt a csatában	Nincs adat
		meghalt	túlélte	összesen		
főpapok	19	7	7	14	4	1
ebből ispán	8	5	1	6	2	0
méltóságviselők	15	3	7	10	5	0
ebből ispán	9	2	4	5	3	0
„csak” ispánok	32	10	6	16	5	11
összes személy	66	20	20	40	14	12
arányok:				60,6%	21,2%	18,2%
csak az ismert adatok alapján (54 fő, 100%):				74,1%	25,9%	
összes ispán	49	17	11	28	10	11
arányok:				57,2%	20,4%	22,4%
csak az ismert adatok alapján (38 fő, 100%):				73,7%	26,3%	

A Magyar Királyság méltóság- és tisztségviselői – amint fentebb részletesen ismertett forrásaink alapján kiderült – nem futamodtak meg az előttük álló feladat elől, és – hiányos adatsoraink ellenére is állítható – többségük (60,6%) megjelent a királyi seregben. A biztosan ismert adatokból kirajzolódó arányok még inkább ezt húzzák alá: akikről tudható, hogy merre jártak 1526. augusztus 29-én, azok háromnegyedét (74,1%) a mohácsi síkon találjuk. (*Ad absurdum* persze számon lehetne kérni, hogy miért nem volt a részvétel még magasabb – de vajon reális elvárás volna-e ez? Vajon mi történt volna akkor az

ország többi részével a háború idején?) A „halálózási arány” mind a megjelentek körében, mind csoportonként, mind pedig összességében nézve magas volt: az egyháznagyok esetében a főpapi kar 37, a méltóságviselők 20, míg a „mezei” ispánok 31 százaléka – az összes megyéspánpa vetítve: 35 százaléka – a harcmezőn maradt. Mindezek alapján Botlik Richárd egyetlen idevágó állításával sem tudunk egyetérteni.

*Különvélemény a „mainstreamen” kívülről – avagy egyszerűen egy régi igazság:
„hamar munka ritkán jó”*

Az általunk fentebb szóvá tett tévedések, hiányosságok jó részét nyilván még a munka megírása és szerkesztése során, azaz menet közben is ki lehetett volna javítani, ha a kézirat még időben, internetes publikálása előtt hozzáértő szakember kezébe jut. Erre a feladatra azonban a lektorként megjelölt szombathelyi orvosdoktor, Nemes István nyilvánvalóan alkalmatlan volt. Egy némely korábbi eset azonban azt mutatja, hogy nem elég a segítő szándékú előzetes vélemény, az abban foglaltakat a szerzőnek meg is kellene hallania és fogadnia.

Botlik Richárd nemrégiben publikálta a mohácsi csatával kapcsolatos másik írását az Illik Péter által szerkesztett *Különvélemény. A mainstream magyar történelem határán* című kötetben. Ennek szerkesztője a következőképpen magyarázta a maga és a kötet szerzői nevében a címben szereplő fogalmakat:

„A mainstream (magyarra fordítva talán fő sodorként lehetne említeni) a fő csapásirányt, jelen esetben a hazai történettudományét jelenti. A borítón szereplő kép sok mindent elmond. Szemléletesen fejezi ki, hogy mindig mindenben volt és van mainstream és alternativitás. Ezt a mainstream történészek gyakran szakmai, tudományos, objektív és a hozzá nem értő dilettantizmus ellentétéként értelmezik a magyar történettudományban. Míg a pálya szélén állók szeretik ugyanezt a jelenséget az ásatag, unalmas... monolit és az izgalmas, érdekfeszítő történészi felfedezés oppozíciójaként tekinteni... Jelen kötet szerzőinek a zöme a hazai intézményi szakmán kívül áll. Ez természetesen a kötet írásait is meghatározza: nem jobbak vagy rosszabbak, mint a mainstream történeti művek, hanem más módszerekkel, más témákat, és értelmezési tartományokat kínálnak... Bár sokféle szerző és téma, cikk szerepel itt, a módszertan tekintetében kirajzolódni látszik egy közös elv: ad fontes.”¹⁴²

Nos, ha mottónk valóban „vissza a forrásokhoz”, akkor – mint fentebb láthattuk – Botlik Richárd új könyve kétségtelenül sok szempontból megfelel e definíciók több pontjának is, sajnos azonban leginkább a vélelmezett „mainstream” szempontok szerintieknek.

Ha egy kutató a szerzőhöz hasonló „korszakváltásba” kezd, elkerülhetetlen, hogy munkája során komoly nehézségekbe ne ütközzék: egy ilyen igénnyel írt, de közben mégis 2017. augusztus 29-ei tv-interjúra „reagáló” mű kéziratát 2017. szeptember 10-én lezárni alighanem elszett lépés volt. Ám ha valaki professzionális képzettségű történész, aki még a harmincadik évét sem töltötte be, amikor PhD-fokozatot szerzett, s több cikket is jegyez a hazai történettudomány legtekintélyesebb folyóiratában, a *Századokban*,¹⁴³ akkor nehéz elfogadható magyarázatot találni arra, hogyan fordíthat ilyen mértékben

¹⁴² Illik 2017. 7–8. o.

¹⁴³ Botlik 2002.; Botlik 2003.; Botlik 2013. Botlik Richárd rövid szakmai életrajza: Illik 2017. 385. o.

hátat tanult mesterségének: miként használhatja ennyire szelektíven a szakirodalom megállapításait, „dobhatja sutba” a forrásokat, rúghatja fel azok használatának és értelmezésének bevett módszereit, magyarázhatja őket tartalmukkal ellentétesen, s hogyan hagyhatja figyelmen kívül a szakirodalom és a források idézésének szabályait. És ez sajnos már nem pusztán a „többségi vélemény” és a „különvélemény” közötti különbség, vagy a „mainstreamen” belüli vagy kívüli pozíció kérdése – ez pőrén a történész szakma műveléséhez szükséges professzionalitás meglétének vagy nemlétének fokmérője. S egyben újabb szomorú példa a hazai tudományban arra, hogy egy kutatónak sokkal nehezebb megszereznie szakmai jó hírét, mint elveszítenie azt.

*

A mohácsi csatáról szóló diskurzus a kezdetektől fogva súlyos morális ítéleteket tartalmazott, és hiába született meg az elmúlt öt évszázad alatt a tudományos történetírás, az „ítélkezés” régi kényszerétől nehéz megválni: úgy tűnik, minél nagyobb szerepet tulajdonítunk egy múltbéli történeti eseménynek jelenkori létünk kialakításában, annál inkább így van ez.

Ezért nem árt újra és újra tudatosítanunk: a középkori Magyarország utolsó királya, méltóság- és tisztségviselői semmivel sem voltak jobb vagy rosszabb emberek a korabeli vagy más időszakokban élő társaiknál.¹⁴⁴ Ők is ugyanolyan hús-vér emberek voltak, mint a ma embere, életük folyamán, ahogyan mindenki más, különböző eredményekkel járó döntéseket hoztak. Minden bizonnyal nem kevés alkalommal döntöttek rosszul egy adott helyzetben, s bizonyára követtek el kisebb és nagyobb hibákat, ám nehéz lenne kétségbe vonni, hogy ők sokkal jobban ismerték azt a világot, amiben működtek, mint az utókor tudományos kutatói vagy botcsinálta „ítészei.” A túlélők csata utáni cselekedetei alapján megítélni 1526. augusztus 29-e előtti tevékenységüket pedig nem csak mindenféle szempontból történelmietlen, hanem esetünkben módszertani zsákutca is.¹⁴⁵

Sokan sokszor hitték, sőt hiszik, hogy a történész „dolga” az ítélezés, a múlt eseményeinek mindenkori saját jelenkori szempontok szerinti minősítése, „értékelése” – pedig ez valójában egy a sok közkeletű tévedés közül. Az ilyen vélekedések politikai, ideológia szempontból tűnhetnek ugyan a jelenben ideig-óráig „hasznosnak”, de nem árt tudni róluk, hogy vajmi kevés közülük van a valódi történeti kutatáshoz. A történésznek a rendelkezésére álló töredékekből ugyanis sokkal inkább megérteni kell(ene) az eltűnt múlt egy-egy szeletét.¹⁴⁶

Éppen ezért a Mohácsnál harcba szálló magyar elittől eltagadni annak elismerését, hogy amikor kellett, kötelességüket szó nélkül teljesítették, több mint tiszteletlenség – értelmetlenség is: az akkori ismert világ legerősebb hadserege ellen szinte a győzelem reménye nélkül hadba szállókról érdemes inkább higgadt tárgyilagossággal szólnunk. Ők akkor „csak” tették a dolgukat – tegyük ma mi is azt!

¹⁴⁴ Amire már Szakály Ferenc felhívta a figyelmet: *Szakály* 1975. 44–47. o.

¹⁴⁵ Vö.: *C. Tóth* 2012b.

¹⁴⁶ „Nem őseink szigorú bírálata a kitűzött cél, hanem egy rég letűnt világ megértése, mert enélkül még múltunkból sem lehet igazán okulni” *B. Szabó* 2013. 12. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- Arch. 1458–1526. I. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak). Budapest, 2016.*
- Arch. 1458–1526. II. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyéek. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak). Budapest, 2017.*
- B. Szabó* 2004. *B. Szabó János: A mohácsi csata és a „hadügyi forradalom”, I. rész. Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004) 2. sz. 443–480. o.*
- B. Szabó* 2006. Mohács. Szerk. *B. Szabó János. (Nemzet és Emlékezet.) Budapest, 2006.*
- B. Szabó* 2013. *B. Szabó János: A mohácsi csata. Budapest, 2013.*
- B. Szabó* 2015. *B. Szabó János: Mohács. Régi kérdések – új válaszok. A Magyar Királyság hadserege az 1526. évi mohácsi csatában. Budapest, 2015.*
- Bartoniék* 1926. Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. Ford. *Bartoniék Emma. Budapest, 1926.*
- Bethlen* 2000. *Bethlen Farkas: Erdély története. I. könyv. Ford. Bodor András. Budapest, 2000.*
- Botlik* 2002. *Botlik Richárd: 1526. október 19.: Adalékok Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentéséhez. Századok, 136. (2002) 3. sz. 669–677. o.*
- Botlik* 2003. *Botlik Richárd: Az 1531. évi krakkói alku. Titkos megállapodás az I. Ferdinánd párti erdélyi területek katonai utánpótlásának kérdéséről. Századok, 137. (2003) 3. sz. 582–586. o.*
- Botlik* 2005. *Botlik Richárd: „De vidua Christiana” – Gondolatok Habsburg Máriáról. KÚT (2005) 4. sz. 29–54. o.*
- Botlik* 2013. *Botlik Richárd: Statileo János diplomáciai küldetése János király (1526–1540) uralkodásának idejéből. Századok, 147. (2013) 4. sz. 813–854. o.*
- Botlik* 2017. *Botlik Richárd: Az 1526. évi mohácsi csata árnyékseregei. Budapest, 2017. E-book. https://www.academia.edu/34807761/Az_1526_%C3%A9vi_moh%C3%A1csi_csata_%C3%A1rny%C3%A9kseregei._Bp._2017._Shadow_Militaries_of_the_Battle_of_Moh%C3%A1cs_-_1526_ (Utolsó letöltés: 2018. március 9.)*
- Bónis* 1970. *Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971.*
- Brodarics* 1976. *Brodarics István: Igaz leírás a magyaroknak a törökkel történt mohácsi összecsapásáról. Ford. Kardos Tibor. In: Mohács emlékezete. Szerk. Katona Tamás. Budapest, 1976. 10–31. o.*

- Brodericus* 2012. *Stephanus Brodericus: Epistulae*. Edidit, introduxit et commentariis instruxit *Petrus Kasza*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, Tomus XVI.) Budapest, 2012.
- C. Tóth* 2012a. *C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 4. sz. 987–1014. o.
- C. Tóth* 2012b. *C. Tóth Norbert: Egy legenda Nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok*, 146. (2012) 1. sz. 443–463. o.
- C. Tóth* 2010. Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi *C. Tóth Norbert*. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Budapest, 2010.
- C. Tóth* 2012. *C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok*, 146. (2012) 443–463. o.
- C. Tóth* 2017. *C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr, 2017.*
- Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt *Georgius Bónis, Vera Bácskai*. Budapest, 1976. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 11.)
- Decreta regni mediaevalis Hungariae 1490–1526. Decreta regni mediaevalis Hungariae – The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. 1490–1526. From the manuscript of *Ferenc Döry* ed. and transla. by *Péter Banyó* and *Martin Rady* with the assistance of *János M. Bak*. (The Laws of Hungary. Series I., Vol. 4.) Idyllwild, 2012.
- Détshy* 1998. *Détshy Mihály: Az utolsó Pálóci végrendelete*. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. *Csukovits Enikő*. Budapest, 1998. 37–44. o.
- Documenta Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Közzéteszi *Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert*. Szerk. *C. Tóth Norbert*. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza, 2011.
- Engel* 1996. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. k.* (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest, 1996.
- Engel* 2003. *Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században*. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerk. a jegyzeteket gondozta *Csukovits Enikő*. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok) Budapest, 2003.
- Erős* 2014. *Erős Vilmos: A Mohács-vita. Magyar Szemle*, 23. (2014) 5–6. sz. 55–76. o.

- Fógel* 1917. *Fógel József*: II. Lajos udvartartása (1516–1526). Budapest, 1917.
- Gyalókay* 1926. *Gyalókay Jenő*: A mohácsi csata. In: Mohácsi emlékkönyv, 1526. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 198–276. o.
- Habsburg Mária Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk. *Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő és Végh András*. Budapest, 2005.
- Illik* 2017. Különlélemény. A mainstream magyar történelem határán. Szerk. *Illik Péter*. Budapest, 2017.
- Kalous* 2007. *Antonín Kalous*: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.
- Kósa* 2018. *Kósa András*: Feketelista történészeknek, fünyírás a szállodában PhD-vel. *Magyar Nemzet*, 2018. február 15. (<https://mno.hu/belfold/feketelista-torteneszeknek-funyiras-a-szallodaban-phd-vel-2447238>; Utolsó letöltés: 2018. március 12.)
- Köblös* 1994. *Köblös József*: Az egyházi középélet Mátyás és a Jagellók korában (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával) (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 12.) Budapest, 1994.
- Kubinyi* 1995. *Kubinyi András*: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. *Kosztai László*. Szeged, 1995. 309–335. o.
- Kubinyi* 2005. *Kubinyi András*: Logisztikai kérdések a Mohács előtti magyar hadszervezetben. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. *Hausner Gábor*, Budapest, 2005. 441–457. o.
- Kubinyi* 2007a. *Kubinyi András*: A mohácsi csata és előzményei. In: *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 156–195. o.
- Kubinyi* 2007b. *Kubinyi András*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. In: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 216–232. o.
- Kubinyi* 2008. *Kubinyi András*: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*, 13. (2008) fasc. 3. 227–265. o.
- Laczlavik* 2014. *Laczlavik György*: Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549). (Sziluett. Korszerű történelmi életrajzok.) Pécs–Budapest, 2014.
- Mesić* 1873. *Matije Mesić*: Gradja mojij razprava u “Radu”. *Starine*, V. (1873) 109–288. o.

- Nagy 1862. *Nagy Iván*: Magyarország pénzügyi történetéhez a XVI. sz. elejéről. *Magyar Történelmi Tár*, 11. (1862) 233–238. o
- Nemeskürty 1983. *Nemeskürty István*: Önfia vágta sebét. Budapest, 1983. 3.
- Neumann 2014. *Neumann Tibor*: A gróf és a herceg magánháborúja (Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegségért). *Századok*, 148. (2014) 387–426. o
- Neumann 2015. *Neumann Tibor*: Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború. In: Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. *C. Tóth Norbert és Neumann Tibor*. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések.) Budapest, 2015. 103–154. o.
- Ortvay 2014. *Ortvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–1558) (Magyar Történelmi Életrajzok 30.) Budapest, 1914.
- Réthelyi 2005. *Réthelyi Orsolya*: „...Maria regina ... nuda venerat ad Hungariam...” A királyné kincsei. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Szerk. *Réthelyi Orsolya et al.* Budapest, 2005. 107–113., 107–108. o.
- Ritoókné Szalay 2002. *Ritoókné Szalay Ágnes*: Borbála. In: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Szerk. *Jankovics József*. (Humanizmus és reformáció) Budapest, 2002. 121–133. o.
- Őze 2004. *Őze Sándor*: A Molnár Erik-vita és a Mohács-szindróma. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok *M. Kiss Sándor* tiszteletére. Szerk. *Ötvös István*. Piliscsaba, 2004. 360–427. o.
- Pataki 1976. *Pataki József*: Radu de la Afumați és Zápolya János magatartása a mohácsi csata előestéjén. In: A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel, 1. Főszerk. *Demény Lajos*. (Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel.) Bukarest, 1976. 63–84. o.
- Perjés 1975. *Perjés Géza*: Az országút szélére vetett ország. (Gyorsuló idő.) Budapest, 1975.
- Perjés 1979. *Perjés Géza*: Mohács. Budapest, 1979.
- Péterfi 2015. *Péterfi Bence*: A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Hungarikakutatók a müncheni levél- és kéziratárakban. *Világtörténet*, 5. (37.) (2015) 1. 113–143. o.
- Schönherr 1894. *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János 1473–1504. (Magyar történelmi életrajzok.) Budapest, 1894.
- Simon 2008. *Simon Zoltán*: A kisvárdai vár inventáriuma. (A Rétközi Múzeum Füzetek 10.) Kisvárd, 2008.

- Szakály 1975. *Szakály Ferenc: A mohácsi csata, 1526. augusztus 29.* Budapest, 1975.
- Szapolyai oklt. A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja *Neumann Tibor*. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak). Budapest, 2012.
- Tabajdi 2009. *Tabajdi Gábor: Töredékek az állambiztonsági irattár működésének történetéhez (1965–1980) Betekintő*, 2009. 2. sz. <http://www.betekinto.hu/node/62> (Utolsó letöltés: 2018. március 9.)
- Tringli 2001. Tringli István: Pest megye a késő középkorban. In: Pest Megye Monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. *Torma István* közreműködésével szerk. *Zsoldos Attila*. Budapest, 2001. 75–194. o.
- Tringli 2013. *Tringli István: Kosáry Domokos és a Mohács-vita. Magyar Tudomány*, 174. (2013.) 12. sz. 1437–1441. o.
- Varga 2008. *Varga Szabolcs: Az 1527. évi horvát–szlavón kettős „királyválasztás” története. Századok*, 142. (2008) 5. sz. 1075–1134. o.
- Zolnay 1977. *Zolnay László: Kincses Magyarország.* Budapest, 1977.

János B. Szabó – Norbert C. Tóth

“SHADOWBOXING WITH THE SHADOW ARMY”, OR IT IS AGAIN SZAPOLYAI TO
BLAME FOR EVERYTHING

Reflections on Richárd Botlik’s new book about how the Hungarian elite took military
roles in 1526

(Abstract)

On the eve of the five hundredth anniversary of the Battle of Mohács, Richárd Botlik’s new book wished to list the number of those who took part in the battle and to describe how big loss the Kingdom of Hungary suffered in reality. Contrary to his conclusions the authors here claim that the dignitaries and officials of the Kingdom of Hungary did not escape the task they had to face in 1526, and even the scant sources prove that the majority of them was present in the royal army. Three quarters of those about whom we know for sure where they were on 29 August 1526 did turn up on Mohács’s field. The “death rate” was very high, too: 37 percent of the prelates, 20 percent of the dignitaries, and 31 percent of the “plain” *comes* officials – 35 percent when looking at all of the county *comes* officials – fell at the battlefield. To sum up, the authors do not agree with any of Richárd Botlik’s relevant statements.

„SCHATTENBOXEN MIT DEM SCHATTENHEER“, ODER: SCHON WIEDER TRÄGT
SZAPOLYAI DIE SCHULD FÜR ALLES

Über die militärische Rolle der ungarischen Elite im Jahr 1526 anlässlich des neuen
Buches von Richárd Botlik

(Résumé)

Am Vorabend des 500. Jahrestages der Schlacht bei Mohács (Mohatsch) wollte Richárd Botlik in seinem neuen Buch untersuchen, wie viele bei der Schlacht erschienen waren und wie groß der Verlust für das Königreich Ungarn tatsächlich gewesen ist. Entgegen seiner Schlussfolgerungen sind die Verfasser dieser Studie der Ansicht, dass die Würden- und Amtsträger des Königreichs Ungarn im Jahr 1526 nicht vor der vor ihnen stehenden Aufgabe flüchteten. Auch aufgrund der mangelhaften Quellen kann festgestellt werden, dass die Mehrheit von ihnen im königlichen Heer erschienen war. Und Dreiviertel derjenigen, von denen wir mit Sicherheit wissen, wo sie am 29. August 1526 waren, finden wir auf der Ebene von Mohács wieder. Auch die „Sterberate“ war äußerst hoch: Im Fall der Kirchengrößen verloren 37 Prozent der Hohepriester ihr Leben auf dem Schlachtfeld, bei den Würdenträgern waren es 20 Prozent und bei den „gemeinen“ Gespanen 31 Prozent bzw. 35 Prozent aller Komitatsgespane. Aufgrund dessen können die Verfasser keiner diesbezüglichen Behauptung von Richárd Botlik zustimmen.

« DE LA BOXE FANTÔME AVEC UNE ARMÉE FANTÔME » – OU BIEN TOUT EST
ENCORE LA FAUTE DE SZAPOLYAI

À propos du nouveau livre de Richárd Botlik. Réflexions sur l'engagement militaire
de l'élite hongroise en 1526

(Résumé)

À la veille du 500ème anniversaire de la bataille de Mohács, Richárd Botlik a tenté, dans son nouveau livre, d'évaluer les effectifs engagés dans la bataille et les pertes réelles subies par le Royaume de Hongrie. Contrairement à ses conclusions, les auteurs estiment que les dignitaires et les fonctionnaires du Royaume de Hongrie n'ont pas fui devant leur mission en 1526. Même les sources incomplètes permettent d'affirmer que la plupart d'entre eux ont rejoint l'armée royale. Les trois quarts des personnes dont nous connaissons avec certitude le parcours du 29 août 1526 se trouvaient sur la plaine de Mohács. Le « taux de mortalité » fut assez élevé : 37 % du haut clergé, 20 % des dignitaires et 35 % des préfets de comitats (ce qui correspond à 31 % des « simples » préfets) sont tombés sur le champ de bataille. Par conséquent, les auteurs réfutent les allégations de Richárd Botlik.

Янош Б. Сабо – Норберт Ц. Тот

«ТЕНЕВОЙ БОКС С ТЕНЕВОЙ АРМИЕЙ» – ИЛИ ОПЯТЬ ВО ВСЁМ ВИНОВАТ
ЗАПОЛЬЯИ

О военной роли венгерской элиты в 1526-ом году в связи с новой книгой
Рихарда Ботлика

(Резюме)

В канун 500-и летней годовщины битвы у Мохач в своей новой книге Рихард Ботлик хотел пересчитать сколько участников было в битве, и каковы были действительные потери, которые понесло Венгерское Королевство. Авторы видят так, что в противоречии с выводами Ботлика высокопоставленные и должностные лица Венгерского Королевства не избегали от задачи, стоящей перед ними в 1526-ом году, и на основе неполных источников можно установить, что большинство из них воевало в королевской армии. Из тех о которых определённо можно знать, где они находились 29-ого августа 1526-ого года, три четверти из них можно найти на равнине Мохач. «Процентность смертности» также был очень высок: в случае церковных иерархов 37%-ов первосвященников 20%-ов высокопоставленных лиц, в то время как «полевых» жупанов 31% – в проекции ко всем областным жупанам 35% – остались на поле битвы. Исходя из всего этого авторы не могут согласиться ни с одним относящимся к этому утверждением Рихарда Ботлика.

A MÁSODIK SZOLNOKI ÜTKÖZET (1849. MÁRCIUS 5.)

Bevezetés

Az 1848–1849. évi szabadságharc összecsapásai közül az 1849. március 5-i szolnoki ütközet a szélesebb közvélemény számára az ismertebbek közé tartozik. Köszönhető ez elsősorban annak, hogy 1849-ben a főhadszíntéren itt szenvedte el első, valóban súlyos veszteségekkel járó vereségét a cs. kir. hadsereg, és ezt a győzelmet elsősorban a már a Délvidéken magának nevet szerző, de országos ismertségre csak ez által emelkedő Damjanich János tábornok vívta ki. Így nem csoda, hogy az ütközethez kezdettől fogva számos „legendás történet” tapadt, és eseményei már a kortársak érdeklődését is kiváltották. Erre az igényre elsőként Jókai Mór reagált, aki hadijelentésekből, hírekből és szemtanúi beszámolókból megalkotta saját elképzelését a történetekről, amelyet „romantikus köntösbe bújtatva” már 1850-ben *A két menyasszony* című novellájában a nagyközönség elé tárt. A számos toposzt tartalmazó írás lényegében mindmáig érezhető hatást gyakorolt a szélesebb közvélemény ütközetre vonatkozó elképzeléseire, és ezt csak tovább erősítették a népszerűsítő munkák (elsősorban Gracza György ötkötetes műve), amelyek elsősorban a résztvevők visszaemlékezésein alapultak. Bár a katonai szakírók és történészek összefoglalói már a XIX. század végétől jó néhány ellentmondásra rámutattak a népszerűsítő kiadványok leírásaiban, azok hatása azonban továbbra is erős maradt, és később a szakmunkákba is beszivárgott. Jelen írás – elsősorban a levéltári forrásokra támaszkodva – kísérletet tesz az ellentmondások feloldására, és az ütközet lefolyásának eddiginél pontosabb tisztázására.¹

Az előzmények

Miután Perczel Mór tábornok támadó hadjárata véget ért és a magyar csapatok 1849. január 27-én feladták Szolnokot, a cs. kir. I. hadtest elővéde azt már január 28-án elfoglalta. A cs. kir. fél ezúttal komolyan vette a város védelmét: Szolnokot a megerősített Gramont-dandár (körülbelül 4800 fő és 12 löveg) szállta meg, és szinte azonnal megkezdődött a helység megerősítése. A cs. kir. utászok a helyi és a környékbeli lakosságból kivezényelt munkásokkal együtt előbb a vasútvonalat, illetve a leégetett cölöphidat állították helyre, majd megkezdődött a hídfő sáncokkal való megerősítése. 1849. február máso-

¹ Az ütközetről szóló népszerűsítő irodalom történeteire példaként lásd a novella újabb kiadását: *Jókai* 1989. 53–81. o.; a többire: *Gracza* 1894–1898. IV. k. 168–172. o. A XIX. század közepétől az ütközetrel kapcsolatos legfontosabb leírásokra lásd: *Nobili* 1851. 341–359. o.; *Rüstow* 1866. I. k. 263–268. o.; a század végén: *Breit* 1897–1898. I. k. 283–289. o., ill. *Gelich* é. n. (1882–1889.) II. k. 475–484. o. Az ütközet részleteire újabban lásd: *Bagi* 2009. 47–70. o.; az újabb népszerűsítő jellegű cikkekre példa: *Kedves* 2006. 55–59. o. (A szerző itt mond köszönetet Hermann Róbertnek, aki pótolhatatlan segítséget nyújtott a szükséges iratmások bécsei Kriegsarchivból történő beszerzésénél, és saját gyűjtésével is segítette e sorok íróját. Köszönetet mond még a szerző Lenkefi Ferencnek, aki a nehezebb szövegek átírásában és fordításában segítette.)

dik felére elkészült a hídfőszánc, a Tisza jobb partján pedig több megerősített ágyúállás, amelyekből keresztűz alá lehetett venni a hídhöz vezető töltésutat. Noha felmerült az az elképzelés, hogy a várost teljesen körbevegyék sáncokkal, erre időhiány miatt végül nem került sor. Mindössze a Szentjános külváros északi szélénél lévő kápolnadombon építettek ki egy megerősített ágyúállást.²

A városban állomásozó cs. kir. helyőrséget a Pest–Szolnok vasútvonal mentén, Abony és Cegléd körzetében elhelyezkedő cs. kir. csapatoknak kellett támogatniuk egy ellenséges támadás esetén, elsősorban az Abonyban állomásozó Ottinger-lovasdandárnak. Franz Gramont vezérőrnagy azonban már január 31-én azon a véleményen volt, hogy amíg a cibakházi híd a magyarok kezén van, azok bármikor átkelhetnek és oldalba támadhatják. Miután pedig a rossz utakon az Ottinger Ferenc vezérőrnagy vezette lovasság aligha érkezhethet meg időben, így egy visszavonulás során a helyőrségi dandár könnyen elveszítheti poggyászát, lőszerét és a Szolnokon található készleteket. Noha felettesei nem látták ilyen sötétben a helyzetet, elfogadták a véleményét, így Ottinger dandára február 4-én és 24-én is kísérletet tett a cibakházi híd lerombolására, de nem járt sikerrel. Ennek ellenére a cs. kir. pozíciókban jelentősebb változtatás nem történt; csak annyi, hogy február végén Gramont csapatait Szolnokon Leopold Edler von Karger vezérőrnagy dandára (körülbelül 4600 fő és 15 löveg) váltotta. Március elején már egyre több jel utalt arra, hogy magyar támadás várható. Március 3-án egy kisebb támadás érte a hídfőt, míg egy magyar osztag megrongálta az Szolnok–Abony közti vasútvonalat, valamint hírek érkeztek a magyar csapatösszevonásokról. Ennek ellenére a cs. kir. parancsnokok szemlátomást bíztak abban, hogy a helyőrség tartani tudja magát, amíg az erősítés meg nem érkezik.³

A magyar oldalon az új főparancsnok, Henryk Dembiński altábornagy a döntést valószínűleg a Felső-Tisza vidékén, az Eger–Gyöngyös–Hatvan útvonalon tervezte, így Szolnok–Cibakháza körzetében csak védekezni szándékozott. Ezért február első felében a Répássy Mihály vezérőrnagy vezette II. hadtestnek, míg február közepétől a gróf Vécsey Károly vezette 6. (bácskai) hadosztálynak (körülbelül 6400 fő és 21 löveg) csak a feldeírítás, illetve a cibakházi hídfő védelme jutott feladatul, amelyet sikerrel meg is oldottak. Megváltozott a helyzet akkor, amikor február 25-én Damjanich János 8. (bánsági) hadosztályának (körülbelül 5600 fő és 20 löveg) elővéde is megérkezett Cibakházához. Mivel ekkora már Dembiński tudomást szerzett arról, hogy a tervezett föcsepás irányában jelen-

² A Perczel Mór tábornok vezette Középponti Mozdó Sereg ellentámadására összefoglalóan lásd: *Hermann* 2015. 141–260. o. A város második cs. kir. megszállására és a bevonuló csapatokra lásd: uo. 237–239. o. A beosztásokra és létszámokra lásd a cs. kir. I. hadtest 1849. február 28-i hadrendjét. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-ad 121. A vasútvonal és a híd helyreállítására lásd: *Hermann* 2015. 239–240. o.; a hídfő és a város megerősítésére: *Brinner* 1878–1881. I/1. k. 116–117. o., illetve Kászonyi Dániel rendőrbiztos Kállay Ödön képviselőnek 1849. február 17-én Egerben, valamint ismeretlen magyar kém 1849. február 21-én Pusztai [Tisza]süllyön írt jelentéseit. HL 1848–49. 14/62a. (közli: Sajtó kezébe 81–82. o.), illetve MNL OL KPA 628.

³ A cs. kir. csapatok elhelyezkedésére lásd a cs. kir. I. hadtest 1849. február 28-i hadrendjét. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-ad 121. Gramont január 31-i jelentésére, és Hartlieb válaszára lásd: *Hermann* 2015. 240–242. o. A február 4-i és 24-i akciókra lásd: Ottinger Abonyban február 5-én és 24-én Jellačićnak írott jelentését. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-27, ill. 93. Közli: *Csikány* 2003. 22., ill. 26. o. A szolnoki helyőrségben bekövetkező váltásra lásd Karl Hartlieb altábornagy, hadosztályparancsnok február 24-i javaslatát, illetve a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának rendeletét. KA AFA Karton 1955. I. Ak. u. J. 1849-2-94d., f., ill. 94. A Karger-dandár hadrendjére és létszámára lásd a február 28-i hadrendet. A március 3-i eseményekre és a magyar csapatösszevonásokra lásd Karger március 3–4-i jelentéseit. KA AFA Karton 1956. I. Ak. u. J. 1849-3-16., 17., 51., ill. Ottinger március 4-i, valamint a nagykőrösi cs. kir. helyőrség 3-i jelentéseit: KA AFA Karton 1956. 1849-3-50., ill. 9b. Az utóbbi iratot közli: *Csikány* 2003. 33. o.

tős cs. kir. haderő mozog, ezért február 26-án délelőtt 11 órakor Egerből írt levelében utasította Damjanichot, hogy Cibakházáról kiindulva foglalja el Szolnokot és rongálja meg a vasútvonalat. Ugyanakkor felhívta a figyelmét arra is, hogy biztosítsa a bal szárnyát és semmiképpen ne hagyja, hogy az ellenség nagyszámú lovassága elvágja a visszavonulási vonalát a hídfőhöz. A vállalkozáshoz Vécsey segítségét is megígérte, akinek hasonló tartalmú levelet küldött még aznap. A lengyel altábornagy ettől az akciótól azt remélte, hogy a cs. kir. erők kénytelenek lesznek délebbre erőket átcsoportosítani a tervezett magyar támadás főirányából a döntő csata előtt és ez megkönnyíti legyőzésüket. Ám a február 26-án délután fél 2 órakor – Dembiński által vártnál két nappal korábban – kezdődő kápolnai csata keresztülhúzza a számításait.⁴

Az előzetes egyeztetés után a tervezett támadásra március 3-án került sor. Egy magyar vadászosztag hajnalban Cibakházáról szekereken előrement és Szolnok, illetve Abony között megrongálta a vasútvonalat. Ám a támadás mégsem sikerült, mivel a Damjanich vezetésével Cibakházáról elinduló, Vécsey csapataival megerősített főerő (körülbelül 7000 fő és 23 löveg) két oszlopa közül a bal oldali a pusztában eltévedt és nem érkezett meg a kijelölt találkozási pontra, Vezsenyre. Így a tábornok kénytelen volt lefűjni a támadást. Közben Vécsey elővéde hajnalban megtámadta a szolnoki hídfő előtti cs. kir. előőrsvonalat, de mivel a magyar főerők nem érkeztek meg, ezért végül megszakította a harcot és visszavonult Törökszentmiklósról. Az újabb támadás időpontját Damjanich március 5-re tűzte ki. Mivel Dembiński március 3-án megérkező utasításából Vécsey már értesült arról, hogy a Klapka György ezredes vezette I. hadtest is Szolnokhoz tart, aznap úgy döntött, hogy további erősítéseket küld Damjanichnak. Erről még 3-án levélben értesítette a tábornokot és jelezte, hogy a küldött csapatok Várkony térségében fognak csatlakozni a 8. hadosztályhoz. Ugyanakkor javasolta, hogy a rajtaütésre hajnali 4 órakor kerüljön sor, mivel a hírek szerint minden nap hajnali 5 és 9 óra között az egész cs. kir. helyőrség riadókészültségben van. Március 4-én Vécsey végül Vezseny térségébe küldte utászait, hogy ott is készítsék elő az átkelést, és erről értesítette Damjanichot is. Ugyanaznap Klapkát is tájékoztatta a készülő támadásról, amelynek március 5-én hajnali fél 5 órakor kellett kezdődnie, és kérte, hogy csapatai támogatásul szintén nyomuljanak előre Szolnok felé.⁵

⁴ Dembiński hadműveleti elképzeléseire és a kápolnai csatára összefoglalóan lásd: *Borus* 1975. passim. Répásy tevékenységére lásd február 9-én Lenkey János ezredesnek, a 6. hadosztály dandárparancsnokának írt levelét. HL 1848–49. 13/57.; a február 4-i cibakházi összecsapásra lásd: az OHB Mesterházy István őrnagy február 5-i jelentésén alapuló, 7-én kiadott közleményét. *Közlöny*, 1849. február 8. Közli: *Csikány* 2003. 56–57. o. Vécsey hadosztályának felvonulására és tevékenységére lásd: Bács. (III.) hdt. pkv. február 3–március 1. közti parancsok, ill. Bács. (III.) hdt. eln. lk. február 3–március 1. közti bejegyzések. A 6. hadosztály hadrendjére és létszámára lásd a február 23-i, Törökszentmiklóson kelt hadrendet. HL 1848–49. 14/447. A február 24-i cibakházi ütközetre lásd Mesterházy február 25-én, ill. március 5-én írt jelentéseit Kossuthnak. MNL OL OHB 1849:2612., 4363/e. Közli: *Csikány* 2003. 59–60., ill. 62–63. o. Damjanich hadosztályának felvonulására lásd: Bács. (III.) hdt. pkv. utólagos bejegyzését, ill. *Hermann* 2013. 87–102. o., valamint Damjanich február 25-én Cibakházáról írt jelentését Dembińskinek. Közli: *Danzer* 1874. 120. o., A 8. hadosztály február 25-i hadrendjére és létszámára lásd a III. hadtest Törökszentmiklóson kelt március 12-i hadrendjét. HL 1848–49. 17/1. (A március eleji létszámok utóbbiak alapján lettek megbecsülve.)

⁵ Az előzetes egyeztetésre és a tervre lásd Kleinheinz Oszkár őrnagy, Damjanich tábornok főnökének február 28-án Cibakházáról írott jelentését. HL 1848–49. 15/343. Közli: *Csikány* 2003. 60–61. o. A Vécsey által addig átadott csapatokra lásd uő. március 10-én Debrecenben írt igazoló jelentését Kossuthnak. MNL OL H 2. OHB 1849:4362/E. A március 3-i támadási kísérletre lásd: Bács. (III.) hdt. pkv. március 2-i parancsok, ill. az utólagos összefoglaló jelentést a Szolnok elleni március 3-i és 5-i támadásról, valamint Vécsey március 3-án írt levelét Damjanichnak. Erre: Bács. (III.) hdt. eln. lk. №. 91/B., ill. Vécsey március 10-i igazoló jelenté-

Az ütközet első szakasza: harc Szolnokért

Vécsey március 4-én este indította el a Damjanich megerősítésére szánt csapatokat Várkony és Vezseny felé, a megmaradt egységeknél pedig március 5-én hajnali 2 órára rendelhetette el a menetkészültséget. A Törökszentmiklósról a legnagyobb csendben elinduló 6. hadosztály Szajolnál felvette az elővéd csapatait, majd a ködben hajnali 4 óra körül érte el a tervezett kiindulási állását (valószínűleg a Szanda csárdát). Az I. hadtest elővéde, a Bátori-Sulcz őrnagy vezette dandár (körülbelül 2300-2400 fő és 6-8 löveg) ugyan igyekezett, de a sáros utakon már két napja jóformán pihenés nélkül menetelő, kimerült csapatok csak 5-én pirkadatkor, 6 óra körül érték el Törökszentmiklóst. Noha maga a parancsnok, Bátori-Sulcz már korábban előresietett, hogy Vécseyt tájékoztassa csapatai várható megérkezésének idejéről, a dandár alakulataira Szolnokig még jó kétórai erős menet várt a szállingózni kezdő hőésésben. Így Vécsey hadosztálya megmaradt alakulataival, nagyjából 2900-3000 fővel és 12 löveggel együtt egyelőre Damjanich (és Bátori-Sulcz) csapatainak beérkezésére várt.⁶

Damjanich Cibakházán március 4-én délután 4 órakor rendelte el a menetkészültséget, csapatai pedig aznap este, az utolsó cs. kir. őrző elvonulása után fél órával kezdtek meg az átkelést a jobb parti hídfőbe. Ennek befejezése után – ezúttal egyetlen oszlopban – indult meg a Tisza jobb partján a hadosztály Szolnok felé; az elővédet ezúttal is a lengyel ulánusok képezték. A hídfő védelmére ismét Mesterházy önkéntes és nemzetőr csapatai maradtak hátra a Hajdú-féle félüteggel. A hadoszlop éjszaka a legnagyobb csendben – anélkül, hogy egyszer is cs. kir. előőrsekbe ütközött volna – egyetlen menettel nyomult előre Várkonyig, ahol letáborozott és pihenőt tartott, illetve bevárta a Várkonynál és Vezsenynél kompokon és csónakokon átkelő Knezić-dandár csapatait. Ezek beérkezése után a megerősített 8. hadosztály létszáma körülbelül 9000 főre és 26 lövegre nőtt. A pihenés végeztével az oszlop tovább indult észak felé, a 2. huszárezred egyik (valószínűleg ezredesi 1.) százada pedig előre sietett, hogy Szolnok és Abony között ismét megrongálja a vasútvonalat. Ez az akció azonban nem sikerült. Az alakulat parancsnoka, gróf Alexander Wartensleben kapitány ugyanis egy idő múlva a századot hátrahagyta és felderítés címén egy 8 huszárból álló járőr élén Abony felé kanyarodott, ahol embereit elhagyva a cs. kir. előőrsekhez ment és megadta magát. A század ezért dolgvégezetlenül tért vissza a hadoszlophoz, amely közben az előzetesen megbeszélt támadási időponthoz (fél 5) képest jó másfél óras késéssel, 6 óra körül közelítette meg észrevétlenül a haj-

sét. A pozsonyi vadászok akciójára lásd Mesterházy március 7-én Kossuthnak írt jelentését. MNL OL OHB 1849:5413. Közli: *Csikány* 2003. 63. o. A menetre még lásd: *Kovács* 1998. 262–263. o., ill. *Hegyesi* 1898. 104. o., a kudarc okára még: *Leiningen* visszaemlékezését. In: *Katona* é. n. (2003.) 86. o., ill. *Danzer* 1874. 196–197. o. Az I. hadtest megindulására: *Klapka* 1886. 110. o.; elővédenek menetére: *Egervári* 1870. 49. o., ill. *Karsa* 1993. 138–139. o.; a Bátori-Sulcz dandár hadrendjére lásd a február 22-i, Miskolcon kelt hadrendet. HL 1848–49. 14/406. Az újabb erősítésekre és Vécsey javaslatára lásd március 3-i levelét Damjanichnak. (A Knezić Károly alezredes vezette „ad hoc” dandár a 34. sorgealozezred 3. zászlóaljából, a 65. honvédszászlóaljából, és az 1. lovasüteg feléből állt; összesen körülbelül 2140 fő és 3 löveg.) Vécsey március 4-én délben Pották Lajos századosnak, a szegedi utászok parancsnokának adott utasítására: HL 1848–49. 41/406. Damjanichnak aznap küldött levelére: Bács. (III.) hdt. eln. lkv. №. 92/B. (Az átkelésnek Vezsenynél és Várkonynál március 4-én éjjelkor kellett megkezdődni.) A Klapkának küldött levélre lásd: Bács. (III.) hdt. eln. lkv. №. 94/B.

⁶ A Knezić vezette dandár csapatainak elindítására lásd: *Lengyel* 1897. 8. o., Vécsey csapatainak menetére és a Szolnok körzetébe érkezés időpontjára: *Szalkay* 1998. 38. o.; *Virtoslog* 1871. 351. o., ill. Vécsey március 10-i igazoló jelentése. Bátori-Sulcz csapatai menetére lásd: *Egervári* 1870. 49. o., ill. *Karsa* 1993. 139–140. o.

nali ködben Szolnok városát. A hadosztály ezután harcrendbe fejlődött, majd itt is elkezdődött a várakozás. A két magyar parancsnok valószínűleg egymásra várt: Damjanich arra, hogy Vécsey megtámadja a hídfőt, Vécsey pedig arra, hogy Damjanich megindítsa a fő támadást.⁷

Közben azonban a szolnoki vasútvonaltól délre lévő Szentjános külvárost valószínűleg biztosító báni huszárszakasznak gyanús lett a tőlük dél-délnyugati irányból hallatszó zaj, és a kiküldött cs. kir. huszárrór a nagy ködben szinte azonnal beleszaladt a magyar jobbszárnyon lévő 19. sorvagyolozred 3. zászlóaljának csatáiraiba, akik rájuk lőttek. A cs. kir. lovasok gyorsan hátráltak, majd az elővárost kiürítve Szolnok délnyugati szegélyéhez húzódtak vissza; parancsnokuk pedig azonnal jelentette az esetet Karger vezérőrnagynak, aki fél 7 órakor riadóztatta a helyőrséget. A három riasztó ágyúlövést a Tisza-hídfőben álló fél 5. gyalogüteg adta le.⁸

⁷ A Damjanich-hadosztály átkelésére és menetére lásd: *Katona* é. n. (2003) 86–87. o.; *Kovács* 1998. 263. o.; *Hegyesi* 1898. 104–106. o. (Utóbbi szerint a várkonyi táborozás két órán át tartott.) A Hajdú-féle fülűteg viszszaamaradására lásd Mesterházy március 5-i jelentését Kossuthnak. A Knezić-dandár átkelésére: *Lengyel* 1897. 8. o. (Eszerint a 65. honvédszászlóalj és az 1. lovas fülűteg Várkonyánál kelt át, míg maga Knezić a 34. sorvagyolozred 3. zászlóaljával már valószínűleg korábban, Vezsenynél. Utóbbira utal: *Hegyesi* 1897. 105. o., ill. *Virtuolog* 1871. 351. o. Noha eredetileg nem volt a tervben, úgy tűnik, hogy az átkelő csapatokhoz csatlakozott a selmeci vadászszázad is. Erre lásd szolnoki ütközetről készült korabeli magyar tábornoki vázlatot (HL 1848–49. 16/117a., b.), valamint az ütközetleírások többségét, például: *Hegyesi* 1898. 106. o. A 2. huszárezred századának vasút ellen tervezett akciójára és Wartensleben átválására lásd Bács. (III.) hdt. pkv. utólagos összefoglaló jelentését a Szolnok elleni március 3-i és 5-i támadásról, valamint a kapitány ellen lefolytatott cs. kir. vizsgálat anyagát. HL IV. 2. K. k. Militär und Politische Central Commission. 1849-10-40., ill. 1849-10-175. (Wartensleben azonnal Ottinger vezérőrnaggyal akart beszélni, mivel valószínűleg a készülő magyar támadásról akarta informálni. Mire azonban elé vezethették volna, 8 óra körül már megérkezett vasúton Karger segítségkérése, így a százados áruulásának nem lett külön következménye. Mindenesetre a cs. kir. vizsgálobizottság értékelte a „szándékot”: Wartensleben 1849. április 11-én felmentették és visszavették a cs. kir. hadseregbe. Életrajzára lásd: *Bona* 2008–2009. II. k. 549. o., valószínű beosztására a 2. huszárezred Újpecsen, 1848. február 29-én kelt szolgálati beosztását és rangjegyzékét. HL 1848–49. 1/16. Az Ottinger-lovasdandár mozgósítására lásd Ottinger vezérőrnagy Abonyban, valószínűleg 1849. március 7-én írott jelentését. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-23.) A 8. hadosztály megérkezésének valószínű idejére lásd: *Egervári* 1870. 49. o. (Ez arra is utal, hogy Vécsey észlelte Damjanich csapatainak megérkezését. Noha a Bács (III.) hdt. pkv. utólagos jelentése fél 7 órára teszi a 8. hadosztály beérkezését, a visszaemlékezések egy jelentős részében szerepel a harcrendbe állás utáni hosszas várakozás a cs. kir. csapatok riadóztatásáig. Erre például: *Hegyesi* 1898. 106–107. o.; *Kovács* 2016. 124–125. o., ill. Büttner Emil, a 9. honvédszászlóalj örvezetőjének 1849. március 7-én anyjához írott levelét. Közli: *Kaposvári* 1975. I. k. 99–100. o. A tervezett, összehangolt rajtaütés elmaradása valószínűleg a hadművelleti tervet kidolgozó és az egyeztetéssel megbízott Kleinheinz őrnagy hibája lehetett, mivel a tervről eddig ismert egyetlen írásos dokumentumban, Kleinheinz február 28-án Damjanichnak írt, már idézett jelentésében lényegében mind a két vezérőrnagy elképzelése benne maradt, és nincs határozottan leszögezve, hogy melyik az elsőbbség. („Vécsey tábornok késznek mutatkozik, hogy abban a pillanatban, amikor mi a Tisza jobb partjára lépünk, tüntetést hajtsunk végre Szolnok felé.” „Vécsey tábornok csapatainkat, mint második vonal fogja követni, és Szolnokot egyenes vonalban szállja meg, ha mi előrenyomulunk.”) Így mindkét vezérőrnagy azt hihette, hogy a közös támadás a saját elképzelései szerint fog megvalósulni. Vécsey mindenképp szeretne volna elkerülni, hogy csapatai a hídfő ostromakor súlyos veszteséget szenvedjenek, illetve Dembinski újabb utasításának megfelelően a hidat is épségben kellett megszereznie. Erre még lásd Vécsey március 10-i igazoló jelentését.

⁸ Az előrsi összecsapásra lásd Horváth Pál százados visszaemlékezését a szolnoki ütközetről (az esetet tévesen Töszegre helyezi); közli: *Kaposvári* 1975. I. k. 101. o. Az itt lévő báni huszárokra lásd Schön alezredes, a cs. kir. 3. sorvagyolozred 3. zászlóalja parancsnokának Abonyban, 1849. március 7-én a szolnoki ütközetről írott jelentését. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-34aa. A Kargerhez vitt jelentésre (tévesen előző nap éjjelre datálva) His. Dom. 54. o., a csapatok riadóztatására Karger Abonyban, 1849. március 5-én este 10 órakor, ill. március 6-án írott jelentéseit. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-ad 24., ill. 24. (Utóbbi közli: Von der Revolution 256–258. o.) A riadólovésre lásd Schrinner főhadnagy és Sirowatka hadnagy, a cs. kir. 5. hatfontos gyalogüteg parancsnokainak Kecskeméten, 1849. március 14-én írott jelentését az ütközetről.

A gyorsan megreggeliző Karger és a dandár tábornoki tisztje, Friedrich Semetkowski százados kezdetben valószínűleg egyáltalán nem tartotta súlyosnak a helyzetet. A várost észak, kelet és dél felől a Tisza, a Zagyya, valamint a jól kiépített hídfősánc és a lövegállások biztosították; délnyugat és nyugat felől pedig, noha az ide tervezett sáncok jobbára még csak a tervekben léteztek, sem volt teljesen reménytelen a védelem. A Tisza melletti Szentjános-kápolnadombon már elkészült egy zárt lövegállás egy félüteg részére, ettől nyugatra a vasúti pályaudvar és a temető, valamint a vasúti töltés kínálkozott védelemre alkalmas terepszakaszként. Magát a várost nyugatról egy vizes, mocsaras terület (az egykori úgynevezett „Tófenék” és vízfolyásai), valamint a sűrűn beépített területeket a Tiszától a Zagyyáig övező, az egykori városárokból kialakított széles és mély belvízvezető árok övezte, amelyen csupán két nagy köhíd (és valószínűleg több kisebb ideiglenes átjáró) vezetett keresztül. Épp ezért a vezérőrnagy szemlátomást először a város megvédésére gondolt: csapatai zömét ugyan délnyugatra csoportosította át, de jelentős egységek maradtak a városban is. A cs. kir. főerők azonban nem az említett tereptárgyakra építve alakították ki a védelmet, hanem a vasúttól délre, egy lapályosabb terület északi, magasabb peremén sorakoztak fel, balszárnnyal a Tiszára támaszkodva. A baloldalon a 3. sorgyalogezred 3. zászlóalja (13-16. század) és az 5. vadászzászlóalj 1. osztálya (az 1., és a 2. század fele) állt, a centrumban a 7. határőr-yalogezred 2. zászlóalja (7-8., ill. 11-12. század), valamint a 11. határőr-yalogezred 3. zászlóalja (13-16. század; összesen 3,5 század) foglalt helyet, míg a jobbszárnnyon az első vonalban a 3. dragonyosezred (őrnagyi osztály és az alezredesi osztály egyik százada), a második vonalban a báni huszárok (ezredesi osztály) álltak. A balszárnny előtt, a Szent János kápolnadomb sáncában az 1. 12 fontos félüteg (2 löveg), a centrumban pedig az 5. hatfontos gyalogüteg fele (3 löveg) és az 1. hatfontos lovasüteg (6 löveg) foglalt állást. A gyalogság csatárláncok biztosította századoszlopokban (fél osztályoszlopokban), míg a lovasság osztályonként, egymás mögött állt fel. A hídfősáncban a 3. sorgyalogezred 18. századának 3 szakasza és az 5. vadászzászlóalj 2. századának 2 szakasza, valamint az 5. hatfontos gyalogüteg másik fele (3 löveg) védett, a vár területén lévő lövegállásba valószínűleg egy 12 fontos ágyú került, az itt a keleti partra vezető, felszedett Zagyya-hidat pedig a 18. század negyedik szakasza biztosította. A Tisza-híd északi hídfőjénél álltak a cs. kir. utászok: a 7. és a fél 16. század. A városba vezető bejáratokat a Tisza partján valószínűleg a báni huszárok alezredesi 1. századának egy szakasza, míg a Zagyya mentén, egy másik felszedett hídnál a dragonyosok egyik alezredesi szakasza fedezte. A város többi bejáratát és a belvízvezető árok hídjait valószínűleg a gyalogság maradéka (a 7. és a 11. határőr-yalogezredek összesen 2,5 százada) védte, míg a 3. sorgyalogezred 17. százada a lőszertartalékokat és a poggyászt őrizte. A dragonyosok alezredesi másik századának 3 szakasza (valamint valószínűleg a báni huszárok alezredesi 1. századának 3 szakasza) a város központjában maradt, mint

(A szolgálati ügyben Pesten tartózkodó Schrinner helyett az összecsapásban Sirowatka vezette az üteget.) KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-43. A riadóra még: *Landesmann* 1859. II. k. 120–121. o. (A cs. kir. helyőrség katonáinak lelkiállapotát jól jellemzi, hogy az ekkor a cs. kir. 3. sorgyalogezred 3. zászlóalja 18. századában tizedesi rangban szolgáló J. Landesmann az ágyúlövések után riadót jelző kürtök és dobok megszólalását eleinte a „szokásos vaklármák” egyikének hitte.)

készenléti tartalék. A mozgósítás mindenesetre olajozottan ment: a riadójel elhangzása után egy negyed-, legkésőbb fél órán belül minden egység elfoglalta állásait.⁹

A vasútvonaltól körülbelül 1500 lépésre, az említett lapályosabb terület déli, magasabb peremén felsorakozott magyar csapatok jobbszárnyát és centrumát a megerősített, illetve átszervezett, Józef Wysocki alezredes vezette dandár, míg a centrum bal oldalát és a balszárnyat a Nagysándor József ezredes irányította dandár képezte. Az első vonalban jobbszárnyon, a Tisza mentén a 19. sorgyalogezred 3. zászlóalja, a centrumban a 3. honvéddzászlóalj, a lengyel légió 1. zászlóalja, a 9. honvéddzászlóalj, illetve a vadászok (2 század) álltak, míg a második vonalban a 60. sorgyalogezred 3. zászlóalja, a 28. honvéddzászlóalj, illetve egy fél utászs század foglalt helyet. A balszárnyon állt fel a 2. huszárezred, előtte elővédként a lengyel légió 1. ulánusszázada. A jobbszárny előtt valószínűleg a 11. hatfontos fél gyalogüteg (4 löveg), a centrumban a 4. hatfontos gyalogüteg (8 löveg), míg a balszárnyon a 8. hatfontos lovasüteg (8 löveg), illetve az 1. hatfontos lovasüteg fele (3 löveg) helyezkedett el. A Knezić alezredes vezette tartalék dandár (a 34. sorgyalogezred 3. zászlóalja, a 65. honvéddzászlóalj, a 3. huszárezred 2. őrnagyi osztálya, az 1. hatfontos lovasüteg másik fele (3 löveg), illetve a Dullesko Balázs százados vezette utászs század másik fele) a centrum és a jobbszárny mögött állt. A gyalogság osztályoszlopokban állt fel, a lovasság pedig osztályonként. Időközben, úgy 7 óra körül Vécsey csapatai is előrenyomultak egészen a hídfőszáncig, majd harcrendbe álltak. Az első vonalban a 6. honvéddzászlóalj és az 52. sorgyalogezred 3. zászlóalja került, a két szárnyra a 3. huszárezred alezredesi és 1. őrnagyi osztálya. A vonal előtt valószínűleg az 5. hatfontos gyalogüteg (6 löveg)

⁹ Karger „reggelijére” lásd: His. Dom. 54. o.; a város védműveire a korábbi kémjelentéseket; a település földrajzi viszonyaira a városról 1860-ban készült II. katonai felmérés térképszelvényét (másolata: HM HIM Hadtörténeti Térképtár. II. katonai felmérés 53/XXXVII. szelvény), ill. Szolnok könyve 83–85. o. (Noha a „Tőfenék” lecsapolása már a XIX. század elején megkezdődött, nyugati részének maradványai még az 1860-as térképen is jól látszanak. A korábbi városárok, majd belvízlevezető árok („Büge”) pedig korábban körülbelül 14 méter széles, ill. 4-5 méter mély volt, így vízzel feltelve még a XIX. század közepén is komoly akadály elé állította mind a csapatokat, mind a fogatokat és kocsikat. Utóbbira még lásd: Szolnok könyve 72. o. Valószínűleg ez a két vizes akadály együtt a visszaemlékezések döntő többségében előforduló „Zagyva-patak”, ami nem azonos a Zagyva folyóval. A fenti „vizes akadályrendszer” szemlétomást a magyar katonai vezetést is meglepte. Erre utalhat Leiningen naplóbejegyzése: „Kleinheinz őrnagy derék, becsületes, vitéz ember, de ki, sajnos, a csatában el szokta veszteni a fejét, különös hajlandósággal viseltetett irántam, ámbár ráfogtam, hogy nem tudta Szolnoknál, hogy a Zagyva ott folyik, és hogy ezáltal elrontotta a lehető legnagyobb sikert, mit eleinte igen zokon vett.” In: *Katona* é. n. (2003.) 94. o. Nem valószínű, hogy Kleinheinz térképeiről, aki a szolnoki támadás megtervezéséért utóbb megkapta a Magyar Katonai Erdemrend III. osztályát, hiányzott volna a Zagyva; így sokkal inkább a fenti „vizesárokról” és a mocsaras területekről lehetett szó, amelyek nemcsak a cs. kir., hanem a magyar csapatok mozgását is jelentősen akadályozták. A cs. kir. csapatok felállítására lásd Karger fenti, valamint az alakulatok már idézett jelentéseit. (Karger szerint délen csapatai két vonalban álltak fel, de az alakulatok jelentéseiből kiderül, hogy a gyalogság esetében létszáhiány miatt csak egy vonal volt, tartalékok nélkül.) Ezen kívül még a 3. dragonyosezredre lásd Hartelmüller őrnagy Kecskeméten, 1849. március 12-én, a 11/3. zászlóalja Oreskovich százados uo. 15-én, a 7/2. zászlóalja Wittoss őrnagy uo. 14-én, az 5. vadászzászlóalj 1. osztályára Christoph főhadnagy Abonyban március 9-én, az 1. lovasütegre Bylandt főhadnagy Pesten március 12-én, az utászokra Munschke hadnagy Budán március 12-én írt jelentéseit. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-41a., 35., 34., 28 ½., 42., ill. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-140. A 3/3. zászlóalja még lásd: *Stanka* 1894. I. Bd. 554–555. o., ill. *Landesmann* 1859. II. k. 120–121. o.; az utászokra még: *Brinner* 1878–1881. I/1. 119. o. (A báni huszárok esetében sajnos az ütközetjelentést nem sikerült fellelni. Karger március 5-i jelentése, valamint a 3. dragonyosezred ezredtörténete a jobb szárnyon csupán két báni századot említ, noha a forrásokban nincs nyoma annak, hogy egy századot elvezényeltek volna. Így valószínű, hogy a harmadik század nagy része eredetileg a városban volt és csak később csatlakozott a zömhöz. Erre lásd: *Dedekind* 1879. 482. o., ill. *Reiter-Regiment* 1862–1863. II. Bd. 325. o.)

állt fel. A tartalékot a 3. lovasüteg (6 löveg), a hajdú önkéntes lovasosztály, illetve a szegedi, Pották-féle utászs század képezte.¹⁰

Mivel Vécsey még mindig nem támadta meg a hídfőt, a valószínűleg a balszárny és a centrum csatlakozásánál tartózkodó Damjanich, noha már többször meg akarta indítani a csapatait, mégis várt a végleges paranccsal. Bizonytalanságát növelhette, hogy most először vezetett majd hadtestnyi erőt egy nyílt útközetbe, míg alakulatainak ez volt az első összecsapása a cs. kir. reguláris csapatokkal. Eközben a kód szinte teljesen feloszlott, és a cs. kir. főerőknél lévő Karger most szembesülhetett csak igazából azzal, hogy mekkora túlerővel áll szemben valójában. Ezért fél 8 körül a készenlétben tartott vonaton saját segédtisztjét küldte Abonyba Ottingerhez segítségért és valószínűleg ekkor rendelte el a város kiürítésének megkezdését is. Az elrobogó vonat jelentőségét Damjanich azonnal megértette és kiadta a tűzparancsot a tüzésnek, amely megkezdte az útközetet.¹¹

A megkezdődő tűzpárbajban a cs. kir. tüzéség kezdettől hátrányba került kétszeres túlerejű ellenfelével szemben, és nemcsak a számbeli fölény, hanem amiatt is, mert a magyar tüzéség gyorsan és pontosan lőtt. Ugyan a kilőtt gránátok és srapelek egy része túl magasban robbant, ám a többivel, illetve a tömör ágyúgolyókkal a magyar tüzerek eredményesen támadták mind a cs. kir. tüzéséget, mind a mögötte álló gyalogságot. Rövid időn belül cs. kir. 1. lovasüteg 5, az 5. fél gyalogüteg 6 lovát veszítette el, és több löveget, valamint kezelőt is találat ért, noha ők sem maradtak adósak a válasszal. A legsúlyosabb helyzet mégis a cs. kir. jobbszárnyon alakult ki, ahová már nem jutott fedező üteg, így itt a magyar lovastüzéség szinte zavartalanul lőhette a vele szemben álló lovastömeget. A problémát észlelő Karger korábban úgy próbált segíteni a dolgon, hogy a hídfőszáncból idehozatta az ott lévő fél gyalogüteg hétfontos tarackját, majd a készenléti dragonyos századot is a jobbszárnyra vezényelte; ez azonban lényegi változást nem jelentett. Az ellenséges szárny gyengeségét maga Damjanich is észrevette, ahogy azt, hogy a túlerő miatti hosszabb magyar arcvonalon itt lehetőséget kínál a cs. kir. harcrend

¹⁰ A magyar felállásra és a harcrendekre lásd az útközetéről készített magyar tábornoki vázlatot. Ezen kívül: a Bács. (III.) hdt. pkv. az utólagos összefoglaló jelentését a Szolnok elleni március 3-i és 5-i támadásról, ill. *Katona* é. n. (2003.) 87. o. és *Kaposvári* 1975. I. k. 101. o. (19/3. zászlóalj és a 11. fél gyalogüteg); *Hegyesi* 1898. 106–107. o. (3. honvédzászlóalj); *Kovács* 2016. 124–125. o. (1. lengyel zászlóalj); *Hoffmann* 1906. 38. o. és *Kaposvári* 1975. I. k. 99. o. (9. honvédzászlóalj); *Virtsolog* 1871. 351. o. (60/3. zászlóalj); *Kovács* 1998. 263. o. (1. lengyel ulánusszázad). Az 1. hatfontos lovasüteg Tóth Adolf főhadnagy vezette fele kezdettől részt vett az összecsapásban, így a Schiedebaum Vince hadnagy vezette másik fele lehetett a tartaléknál. Erre lásd előbbi Debrecenben, 1849. május 9-én tett vallomását. MNL OL. HM Igazságügyi osztály 1849:1621. Közli: *Hermann – Kucza* 2002. 83–84. o. Vécsey előrenyomulására lásd: *Szalkay* 1998. 38. o.

¹¹ Damjanich bizonytalanságára lásd: *Wysocki* 1993. 45. o., ill. *Kovács* 2016. 125. o.; a csapatok útközet előtti figyelmeztetésére: *Hegyesi* 1898. 106. o., ill. *Kaposvári* 1975. I. k. 99. o. A segítségkérésre lásd Karger jelentéseit. (Ezekben a cs. kir. vezérőrnagy ugyan azt írta, hogy az ellenség közeledésének első hírére elindította a vonatot a segédtisztjével, de ez aligha lehetséges. Szolnok és Abony között körülbelül 15 km a távolság vasúton, amit egy körülbelül 30 km/h átlagsebességgel haladó vonat körülbelül fél óra alatt tett meg. (A korabeli mozdonyok akár 40 km/h sebességre is képesek voltak, de a két nappal korábbi vasútrongálás miatt aligha kockáztatták meg a csúcssebességet.) Így Ottingernek már 7 órakerészt kellett volna a magyar támadásról, erre azonban csak 8 órakerült sor; vagyis a mozdony fél 8 előtt aligha indulhatott. Ráadásul elindulása szolgáltatta a fő indokot a magyar félnek az útközet megkezdésére, az pedig Karger jelentése szerint is fél 8-kor kezdődött a tüzéség párbajával. Erre még lásd: Ottinger idézett jelentését; a vonatok sebességére: Szolnok könyve 90. o.) Az általános kiürítés kezdetére utal, hogy a cs. kir. katonai kórház betegeit a tüzéségi párbaj megkezdése után kezdték kihordani az utcára. Erre lásd: *Kaposvári* 1975. I. k. 109. o. Az útközet kezdetére még: *Hegyesi* 1898. 107–108. o. (a vonat indulását tévesen 8 órára teszi), ill. *Wysocki* 1993. 45. o. (Ugyanakkor a fentebb már ismertetett magyar, ill. cs. kir. források egy része szerint a cs. kir. tüzéség nyitott előbb tüzet.)

átkarolására. Ezért egy lovasoszlopot és lovastüzérséget küldött a cs. kir. lovasság oldalába, amely a helyére érkezve oldalazó tűz alá vette a dragonyosokat és báni huszárokat. A kereszttűzbe kerülő cs. kir. lovasság nem maradhatott helyben sokáig: egy század, illetve a tarack tűzfedezete mellett a vasúti töltés túloldalára hátrált.¹²

A tűzérségi tűznyitással körülbelül egy időben Damjanich elrendelte a centrum, illetve a jobbszárny gyalogságának előrenyomulását is. Az osztályoszlopokból két-két szakasz csatárláncba fejlődött, majd a zászlóaljak Wysocki alezredes vezetésével a lapályosabb területre aláereszkedve megindultak előre. A jobbszárnyon a 19. sorgyalogezred 3. zászlóaljának valószínűleg a szélső osztálya keletnek fordult és ellenállás nélkül megszállta Szentjános elővárost, majd a folyópart mentén szintén északi irányba tört előre. A cs. kir. tűzérség igyekezett megtörni a támadást: az ütegek az összes, első vonalban menetelő zászlóaljat tűz alá vették. A csatárláncok mögött találatok érték a 9. honvédzászlóalj, az 1. lengyel zászlóalj, a 19/3. zászlóalj rohamoszlopait (utóbbiból 15 ember dőlt ki), mégis legrosszabbul a támadás főirányában haladó 3. honvédzászlóalj járt: valószínűleg a cs. kir. centrum mindkét ütegének figyelmét magára vonta, és az osztálytűzben 52 főt vesztett. A támadó zászlóaljok azonban rendezték soraikat, majd kisebb irányváltásokat hajtottak végre, hogy egyes kiemelkedések fedezékében haladhassanak tovább, de előrenyomulásuk nem állt meg. Közben a Tisza partján fedve haladó, Horváth Pál százados vezette 19/3. zászlóalj szélső osztálya megkísérelte lerohanni a zászlóalj zömét lövő, Szentjános kápolnadombi cs. kir. 12 fontos félüteget, de a cs. kir. 3. sorgyalogezred itt lévő 16. százada a segítségére küldött 5. vadászászlóalj 1. századának felével együtt ezt szuronyrohammal visszaverte, és így időt nyert a félüteg hátravonására. A cs. kir. zászlóalj arcvonala azonban ezzel úgy megnyúlt, hogy Adolph Schön alezredes, az egység parancsnoka attól tartott, hogy a felé közeledő, két sorzászlóalj erejűre becsült ellenséges oszlop (a 19/3. zászlóalj Leiningen-Westerburg Károly őrnagy vezette 4 százada, illetve mögötte alighanem a 60/3. zászlóalj) át fogja törni a védelmet. Ekkor azonban megérkezett Karger egyik parancsörtszjtje azzal az utasítással, hogy a csapatok vonuljanak vissza a városba és azt mindaddig tartsák, amíg a hídfőt nem sikerül kiüríteni. Schön alezredes ezért a saját zászlóaljával, valamint a vadászokkal csatárláncok fedezete mellett a városba húzódott vissza.¹³

A két szárny hátrahúzódásával a legtovább a helyén kitartó cs. kir. centrum csapatai sem maradhattak tovább. Annál is inkább, mivel a magyar csatárláncok már lőtávolságba értek, mögöttük pedig az oszlopok is rohamra indultak. Az amúgy is erős magyar tűzérségi tűz alatt lévő cs. kir. gyalogság egységei közül előbb a 11. határőr-gyalogezred 3. zászlóalja követte a jobb oldaláról eltűnő lovasság példáját és húzódott vissza előbb a

¹² A magyar tűzérség működésére, eredményességére, ill. a magyar lovasság és lovastüzérség manővereire lásd Karger, valamint a cs. kir. 1. lovas-, az 5. gyalogüteg, és a 3. dragonyosezred idézett ütközetjelentéseit, ill. Hegyesi 1898. 108. o.

¹³ A magyar gyalogság támadására és veszteségeire lásd: Wysocki 1993. 45–46. o.; Hegyesi 1898. 108–110. o.; Kovács 2016. 125. o.; Kaposvári 1975. I. k. 99. o. (9. honvédzászlóalj), ill. uo. 101–102. o. (19/3. zászlóalj); Virtsolog 1871. 351. o., valamint Leiningen visszaemlékezését: Katona é. n. (2003.) 87–88. o. Wysocki, Leiningen és az 1. lengyel zászlóalj tetteire még lásd Damjanich Törökszentmiklóson, 1849. március 11-én a HM-nek írt kitüntetési előterjesztését, ill. a HM Debrecenben, március 19-én kelt kitüntetési okiratát. MNL OL H 75. 1849:6842. A Tisza partján, ill. a jobbszárnyon végbemenő összecsapásra még lásd a cs. kir. 3/3. zászlóalj, az 5. vadászászlóalj ütközetjelentéseit, ill. Stanka 1894. 555–556. o. (Noha Horváth saját visszaemlékezésében azt állítja, hogy sikerült elfognia az itt lévő cs. kir. üteget, ezt egyetlen korabeli forrás sem támasztja alá. Erre lásd: Kaposvári 1975. I. k. 101–102. o.)

vasúti töltés innenső, majd túlsó oldalára. Őket követte a jelentős veszteséget szenvedő 5. fél gyalogüteg, ami egyelőre a pályaudvarral egyvonalban, attól balra foglalt új löállást a vadászok egy részének fedezetével. A végig a helyén kitartó cs. kir. 1. lovasüteg és a mögötte álló 7. határőr-gyalogezred 2. zászlóalja viszont ekkor már a baloldalon előrenyomuló magyar lovastüzérség oldalazó tüzébe került, miközben szemből továbbra is lötték őket. Az összesen 12 lovat és számos tüzért elvesztő cs. kir. lovasüteg, miután a 3. honvédzászlóalj előretörő csatárai már a kezelőszemélyzetére puskáztak, azonnal a vasúti töltés mögé vonult, míg a határőrök fél-fél százada csatárként a temetőt és a pályaudvart szállta meg, hogy fedezze a zöm visszavonulását. Ezek az 5. fél gyalogüteggel egy ideig feltartották a magyar és lengyel csatárláncokat, de mivel a jobboldalon a cs. kir. vadászok meghátrálása után Leiningen oszlopa nyílt terepen nyomult a város felé, a baloldalon Nagysándor pedig a magyar lovassággal és lovastüzérséggel átkelt a vasúti töltésen és ismét átkarolta gyengébb cs. kir. ellenfelét, a vasúti töltés vonalát és az előtte lévő tereptárgyakat nem lehetett tovább tartani. Ezzel – alig több mint fél óra harc után – az ütközet lényegében eldőlt: megkezdődött az általános cs. kir. visszavonulás.¹⁴

A jobb parton megkezdődő tüzérségi párbajjal egy időben Vécsey tüzérsége is löni kezdte a hídfőt: a gyalogüteg négy ágyúja közvetlenül a sáncokban lévő cs. kir. csapatokat, míg valószínűleg a helyszűke miatt távolabb felállított két tarack a sáncok mögötti területet árasztotta el gránát- és srappellövedékekkel. Ezt a sáncokban lévő cs. kir. gyalogüteg két hatfontos ágyúja nem tudta sokáig sikeresen viszonzni, így itt a cs. kir. védelmet irányító Eduard Ghilain utász százados aránylag hamar elrendelte a hídfőből lévő kivonásukat. Magyar oldalon 8 óra körül megérkezett a Bátori-Schulz-dandár, amely a 6. hadosztály mögött, a töltésút fedezékében foglalt állást. Ezt követően Vécsey szárnysegéde, Julian Przyjemski őrnagy vezetésével a 6. honvéd- és az 52. sornyalogezred 3. zászlóalját rohamra küldte a sáncok ellen; támogatásul pedig Bátori három honvédzászlóalját is utánuk indította. A magyar roham megindulásakor Ghilain visszavonta a hídfőben addig lévő alig egy és ¼ századnyi cs. kir. sor- és vadászgyalogságot a jobb partra, a 7. utászszázad felét a hid lerombolására küldte, míg a többi csatárláncba oszlott a parton, hogy puskatűzzel akadályozza meg a magyar csapatok átkelését. A fél 16. utászszázad a tartalékot képezte. Az utászoknak a hídon mintegy 11 pallót sikerült is felszedniük, de aztán a hídfőt birtokba vevő magyar gyalogság csatárláncainak tüze megakadályozta a munka folytatását; hiába küldte az osztag segítségére Ghilain a 7. utászszázad másik felének ácsait is. Viszont sikerült megakadályozni a magyar csapatok átkelését, így megkezdődhettek az előkészületek a hid innenső részének felgyújtására.¹⁵

¹⁴ A centrumban történetekre lásd: *Hegyesi* 1898. 110–112. o.; *Kovács* 2016. 125. o.; *Kaposvári* 1975. I. k. 99. o. (9. honvédzászlóalj); Leiningen visszaemlékezését: *Katona* é. n. (2003.) 87–88. o., ill. Bács. (III.) hdt. pkv. az utólagos összefoglaló ütközetjelentését. Nagysándor, valamint Bobich János őrnagy és az általa vezetett 3. honvédzászlóalj tetteire még lásd Damjanich említett kitüntetési előterjesztését. (Azt a legendát, miszerint a 3. honvédzászlóalj elfogta volna a cs. kir. 1. lovasüteget, egyetlen korabeli magyar, vagy cs. kir. forrás sem támasztja alá. A valóságot Leiningen így fogalmazta meg visszaemlékezésében: „De a 3. zászlóalj a vitéz Bobich őrnagy alatt egyenesen nekiment az ütegnek, és a legborzasztóbb kartácsolás ellenére elkergette, és benyomult a városba.” In: *Katona* é. n. (2003.) 88. o.) A cs. kir. oldalra lásd: az 1. lovas-, az 5. gyalogüteg, a 11/3. és 7/2. határőrzászlóaljak említett ütközetjelentéseit.

¹⁵ A hídfőnél folytatott harcokra lásd Karger és a cs. kir. utászok idézett jelentését, valamint *Brinner* 1878–1881. I/1. 119–120. o. A Bátori-Schulz dandár beérkezésére és tevékenységére lásd: *Egervári* 1870. 49. o., ill. *Karsa* 1993. 140–141. o.; a magyar támadásra Vécsey 1849. március 5-én este 5 órakor írott jelentését. MNL OL OHB 1849:2954.; *Szalkay* 1998. 39. o.; *Kovács* 1998. 265–266. o.

Közben a jobb parton folytatódott a cs. kir. főerők visszavonulása a város felé. A cs. kir. tüzérség ütegei egymást váltva időről-időre állást foglaltak a lovasság fedezetével, és tüzükkel igyekeztek lassítani a magyar csapatok előretörését; míg a cs. kir. gyalogság zöme a csatárláncok fedezetében hátrált Szolnok felé. Miután a magyar előrenyomulás elvágta a Szolnok–Abony főutat, a visszavonulás a városból egyedül az északnyugatra, Zagyvarékas felé vezető úton volt lehetséges. Karger ezért valószínűleg a következő védőállásba vonta vissza a csapatait, hogy fedezze az utat: a báni huszárok (amelyhez ekkorra valószínűleg már csatlakozott a városban addig hátrahagyott alezredesi 1. század 3 szakasza is) a „Tófenék” és vízfolyásai által alkotott mocsaras terület északi oldalára kerültek. Velük egy magasságban, de a déli oldalon, a Szent Anna (vagy Partos-) kápolna által jelölt kisebb dombon és környékén állt fel a cs. kir. tüzérség zöme (az 1. lovasüteg, az 5. gyalogüteg négy, valamint az 1. 12 fontos félüteg két lövege) a 3. dragonyosezred két osztályának (utóbbihoz valószínűleg csatlakozott a korábban kikülönített szakasz), illetve a báni huszárok egy alezredesi szakaszának a fedezetével. Ez a különítmény lényegében elzárta a mocsaras területek, illetve a belvízlevezető árok közti átjárót, és így fedezte az árkon keresztül északnyugatra vezető út egyetlen kőhídját. A várost nyugatról övező szérűskerteken keresztül hátráló cs. kir. 11/3., illetve 7/2. határőrzászlóaljnak valószínűleg Szolnok északnyugati részét kellett volna tartani az árok mentén; míg a közvetlenül a városba visszavonuló cs. kir. 3/3. szerezdi zászlóaljnak és a vadászoknak pedig a déli részét, az árkon nyugatra átvezető abonyi főút kőhídjával együtt. Szolnokból valószínűleg előbb a poggyász- és szerkocsiknak, a szanitécek betegszállító kocsijainak, az utászok hadihíd-szállító járműveinek, majd a löszerkocsiknak kellett kivonulniuk; ezt követte volna előbb a Tisza-hídfőnél, aztán a város egyéb részén állomásozó gyalogság és tüzérség. Az utóvédet a cs. kir. lovasság és tüzérség adta volna.¹⁶

Az előrenyomuló magyar csapatok követték a hátráló ellenfelet és lényegében ahhoz igazodva alakították ki az új harcrendet. A balszárnyon Nagysándor valószínűleg a 2. huszárezred ezredesi osztályát és az 1. lovasüteg Tóth főhadnagy vezette felét a báni huszárok ellen küldte, míg a lovasság zömével és a 8. lovasüteggel a kápolna irányába nyomult előre. A centrum balszárnyát (a vadászok, a 9. és a 28. honvédzászlóalj, valamint a 1. lengyel zászlóalj) Wysocki egy időre (valószínűleg a torlódás elkerülése céljából) megállította, majd a szérűskerteken keresztül balra húzódva igyekezett felzárkóztatni a lovasság jobb oldalához. Valószínűleg őket követte a 4. és a fél 11. gyalogüteg is. Eközben a 3. honvédzászlóalj nyugatról, míg a 19/3., illetve a 60/3. sorzászlóaljak pedig délnyugatról igyekeztek behatolni a városba. A Szolnokba betörő gyalogságnak minél hamarabb el kellett érnie a Tisza hídját, hogy azt az ellenség ne semmisíthesse meg, és így Vécsey csapatai mielőbb csatlakozhassanak a jobb parton lévő erőkhöz. Végül Damjanich a tartalék

¹⁶ A cs. kir. visszavonulásra, illetve a város előtt elfoglalt új védőállásokra lásd Karger idézett jelentéseit, az ütközetéről készült magyar tábornoki vázlatot, az 1860-as katonai felmérés térképszelvényét, illetve a 3. dragonyosezred, a cs. kir. 1. lovas-, és 5. gyalogüteg, a 11/3., a 7/2. és a 3/3. zászlóaljak, valamint a vadászok jelentéseit. (A báni huszárokra nincs külön adat; pozíciójuk csak a magyar tábornoki vázlat alapján valószínűsíthető. A „Tófenéken” és vízfolyásai által létrehozott mocsaras terület valószínűleg a zagyvarékas útnál megszűnt, és az út túloldalán folytatódott. Erre lásd az 1860-as katonai felmérés térképszelvényét.) A kiürítés kezdetére és a városban uralkodó viszonyokra lásd: *Landesmann* 1859. II. k. 122–123. o.

lovasságát és lovastüzérségét a balszárnyra, míg gyalogságát a jobbszárny támogatására, a város bevételére küldte.¹⁷

A cs. kir. félnek azonban nem sikerült rendezetten lebonyolítania a visszavonulást. Ennek fő oka az volt, hogy a dandár sok, megközelítőleg akár 150 kocsival és fogattal is rendelkezhetett, amelyeknek a belvízlevezető árok egyetlen köhídján kellett áthaladniuk, hogy Zagyarékas felé kijussanak a városból és azt követően a mocsaras terep miatt kezdetben csak a főúton haladhattak. E miatt előbb a híd környékén, majd a környező utcákban is óriási torlódás alakult ki; hiába irányította az átkelést személyesen a dandár tábor-kari tisztje. A magyar csapatok közeledése miatt aztán pánik tört ki, amit csak a hídfőtől ide vezényelt 3. sorgyalogezred 18. század bevetésével lehetett letörni, és úgy-ahogy rendezett keretek között tartani a kocsik átvonulását.¹⁸

A másik ok az volt, hogy a cs. kir. gyalogság parancsnokai mindenáron szerették volna elkerülni, hogy a magyar fél elvágja a visszavonulás lehetőségét, ezért nem az árok vonalánál vették fel a harcot, hanem gyorsan visszahúzódtak a városba. Így az üldöző magyar csapatok aránylag nagyobb ellenállás nélkül szerezték meg az árok átkelőit, és jutottak be Szolnokba, ahol elkezdődött a tényleges küzdelem. A cs. kir. fél a harcot elsősorban a megerősített csatárláncokkal vívta, melyek mögül a zöm olykor szuronyrohammal időlegesen ellenlökést hajtott végre. A cs. kir. csapatok dolgát megkönnyítette, hogy az üldözés közben a magyar gyalogság harcrendje felbomlott, így nem nagyon tudott zárt sorokban támadni; ugyanakkor megnehezítette az, hogy a helyi lakosság egy része a magyar oldalon ténylegesen bekapcsolódott a harcokba. A város északi felén a cs. kir. 11/3. határőrzászlóalj aránylag gyorsan átvonult a helységen és átkelt a köhídon is, azonban a cs. kir. 7/2. határőrzászlóalj, illetve a cs. kir. 5. vadászászlóalj délről ide hátráló 1. osztálya komoly ellenállást fejtett ki, és ezzel nagyon lelassította a 3. honvédszászlóalj, valamint a 60/3., majd valószínűleg a tartalékból felzárkózó 34/3. soredredi zászlóaljak itteni előretörését. Ezt tovább nehezítette, hogy a város déli részén a parancsnokságot átvéő Schön alezredes a Tisza-hídfőnél addig ott lévő két hatfontos (és valószínűleg a várból kivont egy 12 fontos) löveget fél századnyi cs. kir. vadász, illetve néhány szakasz határőr kíséretében Szolnok északi részébe küldte, illetve, hogy a keletre nyíló utcák bejáratait eddig védő határőrszakaszok is zömmel visszacsatlakoztak törzsalakulataikhoz. A beérkező három lövegből és a cs. kir. vadászokból Karger az árok köhídjának védelmére a város peremén újabb védelmet rögtönzött.¹⁹

Közben délen a 19/3. soredredi zászlóalj Leiningen vezetésével ellenállás nélkül elfoglalta az árok nyugatra vezető köhídját, majd benyomulva a városba a ferences kolostor kör-

¹⁷ A magyar csapatok új harcrendjére és feladataira lásd az ütközetről készült magyar tábor-kari vázlatot. Ezen kívül még: a Bács. (III.) hdt. pkv. az utólagos összefoglaló ütközetjelentését, Karger jelentéseit, ill. *Wysocki* 1993. 45–46. o.; *Hegyesi* 1898. 112. o.; *Kovács* 2016. 125–126. o.; *Kaposvári* 1975. I. k. 99–100. o. (9. honvédszászlóalj), ill. uo. 102–103. o. (19/3. zászlóalj); *Virtuolog* 1871. 351. o.; Leiningen visszaemlékezését in: *Katona* é. n. (2003) 87–88. o., valamint *Lengyel* 1897. 9. o.

¹⁸ A kocsik feltételezett számára, a híd körül kialakuló torlódásra és a pánikra lásd: *Landesmann* 1859. II. k. 122–123. o.

¹⁹ A cs. kir. gyalogság visszavonulására és a város északi részén folyó harcokra lásd a cs. kir. 11/3., 7/2. határőrzászlóaljak, ill. az 5. vadászászlóalj 1. osztályának idézett ütközetjelentéseit; a délről küldött erősítésre a cs. kir. 3/3. soredredi zászlóalj jelentését. A magyar csapatokra lásd: *Hegyesi* 1898. 112–113. o., ill. *Virtuolog* 1871. 351. o. (utóbbiban ugyan a hídfő ellen irányuló előrenyomulás szerepel, de a cs. kir. vadászokkal vívott hosszas harc bemutatása bizonyítja, hogy a zászlóalj a város északi részében harcolt); a felbomló harcrendre általában Leiningen visszaemlékezését. In: *Katona* é. n. (2003.) 88. o.

nyékén ütközött a cs. kir. 3/3. szerezdi zászlóalj négy századának védelmébe. Leiningen ekkor valószínűleg Horváth Pál százados vezetésével zászlóalja egy osztályát egy melékutcában a cs. kir. csapatok átkarolására küldte, egy osztagot hasonló céllal a Tisza-partra küldött, a főerőkkel pedig szemből igyekezett előrenyomulni. A cs. kir. csapatok lassan hátráltak a hídfő felé és közben szívósan küzdöttek; egyik ellenlökésüknek majdnem maga Leiningen is áldozatul esett. Schön alezredes cs. kir. zászlóalja másodszerre a söraktárak vonalában akasztotta meg a magyar előrenyomulást a főutcán, de mivel a jobb oldalukat átkarolta Horváth különítménye, így Schön az északi irányú kitörés mellett döntött, amit sikerrel végre is hajtott. Erről azonban szemlátomást nem értesítette Ghilain századost, akiknek a cs. kir. utászai, miközben Vécsey csapatait tartották fel és a híd felgyújtásán dolgoztak, észlelték, hogy a jobb oldalukban a Tisza-parton magyar gyalogos-osztag jelent meg. Ghilain csapatai zömét ekkor ellenük fordította és szuronyrohammal vissza is vetette őket a söraktárokig; itt azonban beleütközött a tartalékból a parton beérkező 65. honvédzászlóalj főerőibe. A cs. kir. utászok egy osztaga ekkor bevette magát az egyik söraktárba és onnan nyitott tüzet, míg a többiek a parton védekeztek. Közben azonban Horváth különítménye elérte és elfoglalta a Tisza-híd északi hídfőjét, ezzel a cs. kir. utászok bekerítésbe kerültek. Ghilain ekkor utászaival északi irányba tört ki; hamarosan pedig a raktárba szorult osztag (akikre közben a honvédek rágyújtották az épületet) is követte őket, nyomukban a 65-ösök katonáival. Ezzel a város déli része és a Tisza-híd is (lényegében sértetlenül) a magyar csapatok kezére került. Vécsey gyalogsága a gerendákon azonnal megkezdte az átkelést, míg a magyar utászok hozzáláttak a felszedett pallók pótlásának, hogy a tüzéség és lovasság is átjuthasson az innerső partra. Leiningen zászlóalja közben szintén északi irányba fordult és a 65. honvédzászlóaljjal együtt megkezdte a város keleti felének a megtisztítását a visszavonulás közben felbomló cs. kir. csapatok (elsősorban az utászok) zömtől elszakadó töredékeiktől.²⁰

A városon kívül a Szent Anna-kápolnánál közben folyt a cs. kir. tüzéség 12, illetve a magyar tüzéség 8 lövege között a tűzpárbaj, amelyben mind a két fél és a fedező lovasságuk is makacsul kitartott. A cs. kir. oldal gondjait azonban növelte, hogy a magyar lovasság jobb oldalán egy magyar gyalogososzlop (vadászok, 1. lengyel zászlóalj, 9. és 28. honvédzászlóalj) tűnt fel a szérűskerteken keresztül, amelyre valószínűleg a 12 fontos félüteg tüzét át kellett irányítani. A fő problémának azonban az bizonyult, az ütközet kezdete óta szinte szakadatlanul tüzelő cs. kir. ütegek lassan kifogytak a lőszerből, és mivel a lőszer-tartalék kocsijai beszorultak az árok hídjánál kialakuló „forgalmi dugóba”, nem lehetett feltölteni őket. Így ütegenként ki kellett vonni őket a tűzvonalból a lovasság háta mögé és fokozatosan elindítani a már átkelt cs. kir. csapatok mögé a zagyarékesi útra. Ezt a folyamatot észlelhette Władisław Poniński százados, az 1. lengyel ulánuszrezd 1. századának parancsnoka, aki Pikéty Ágoston ezredestől, a 2. huszárezred parancsnokától engedélyt kért a rohamra. Mivel a korban nem volt szokás nehézlovasságot könnyűlovasság-

²⁰ A város déli részén és a hídfő mellett folyó harcokra, valamint az utcákon lezajlott üldözésre lásd a cs. kir. 3/3. sorzászlóalj, ill. a cs. kir. utászok említett ütközetjelentéseit, valamint *Brinner* 1878–1881. I/1. 120–121. o. A magyar csapatokra lásd Leiningen visszaemlékezését in: *Katona* é. n. (2003.) 88. o., *Kaposvári* 1975. I. k. 103–104. o. (19/3. zászlóalj), ill. *Lengyel* 1897. 9–11. o. (Lengyel ugyan a cs. kir. vadászokkal vívott harcról ír, de a helyszín miatt egyértelmű, hogy ezek cs. kir. utászok voltak, akiknek a hasonló színű egyenruhája (világosszürke, zöld zsinórozással) megtévesztette a visszaemlékezőt.) Vécsey és Batori-Schulz gyalogságának átkelésére: *Szalkay* 1998. 39. o.; *Karsa* 1993. 141. o.

gal szemből megrohanni, Pikétynek nem volt kedvére a dolog, de a lengyel tiszt sürgetésére végül a „Ha nem akaródnak ácsorognotok, menjetek, a három ördög nevében!” mondat kíséretében engedélyezte a támadást. Ponińskit a lengyelek közismert vakmerőségén kívül az is inspirálhatta a rohamra, hogy ulánusainak zárt rendben, hosszú dzsidáikkal támadva sokkal nagyobb esélyük volt a cs. kir. dragonyosok vonalának áttörésére, mint a huszároknak.²¹

A 8. lovasüteg tűzbeszüntetése után a lengyelek megindultak előre. Annak érdekében, hogy a támadást felfogja és a tűzérés számára a visszavonulást lehetővé tegye, Josef Regelsberg alezredes is támadásra indult dragonyosaival. Az általa személyesen vezetett – karabélysortüzet is adó – alezredesi osztály vonalát azonban a nagyobb lendülettel, zárt rendben támadó ulánusok áttörték. Ezt követően érvényesült a túlerő, a lengyeleket körbefogták, akik – mivel dzsidáikkal a közelharcban már nem élveztek előnyt – súlyos veszteségeket szenvedtek. Segítségükre azonban hamarosan megérkezett az addig a 8. lovasüteg fedezetét ellátó 2. huszárezred alezredesi osztályának egyik (valószínűleg a 2.) százada Mukits Aurél alkapitány vezetésével, és együttesen megfutamították a cs. kir. lovasokat. A dragonyosok szintén rohamra induló, Prokop Dobrzonsky (Dobrzenský) őrnagy vezette őrnagyí osztálya még rosszabbul járt. A támadás megkezdése közben a magyar lovasság jobbszárnyára megérkezett a tartalékból a 3. huszárezred 2. őrnagyí osztálya az 1. lovasüteg másik felével, és a Schiedebaum hadnagy vezette félüteg villámgyors lemozdonyozás után kartáccsal belelőtt a közeledő ellenséges lovasságba, melynek sorai felbomlottak, rohamuk megtört. A megzavarodott dragonyosokat ezután érte a 2. huszárezred Teodor Rudzinsky kapitány vezette 1. őrnagyí osztályának támadása, amely „A tiszteket vágjátok!” parancsal jobboldalról is átkarolva az ellenséget egészen a cs. kir. 5. gyalogüteg és az 1. 12 fontos félüteg vonaláig vetette vissza őket. A szétszóródott cs. kir. lovasoknak, tűzereknek és szekerészeknek itt közelharcban sikerült megakadályozniuk az áttörést és kimenteniük az ütegek löveganyagát, de közben jelentős személyi veszteséget szenvedtek, és összesen 5 lőszerkocsi is a huszárok kezére került. Eközben a másik oldalon is eldőlt a harc. Az addig valószínűleg az 1. lovasüteg felének fedezetét ellátó, a 3. huszárezred 2. őrnagyí 1. századának Melczer János főhadnagy vezette (talán a 2.) szárnya is engedélyt kapott a rohamra. Melczer átvágva a még vívó feleken, a cs. kir. 1. lovasüteg oldalába került, majd a fedezetként szolgáló báni huszárszakasz szétszórása után az ütegre vetette magát huszáraival és két löveget elfoglalt. Arthur Bylandt főhadnagynak a másik félütegét még sikerült hátraküldenie. Aztán a menekülő dragonyosokat üldözve megérkezett Poniński egy szakasz ulánussal, valamint Mukits huszárainak egy része is. Együttesen megtörték az ellenállást, a cs. kir. 1. lovasüteg kezelőszemélyzetének kétharmadát, valamint összesen 3 lövegét, 5 lőszerkocsiját és két egyéb szerkocsiját is elvesztette. Az elmenekülő maradék cs. kir. tűzérés és a dragonyosok egyik része a hídnál csatlakozott a dandár zöméhez, más része pedig valószínűleg a

²¹ A Szent Anna-kápolnánál kialakuló helyzetre lásd Karger idézett jelentéseit, a cs. kir. 3. dragonyosezred, az cs. kir. 1. lovas-, ill. az 5. gyalogüteg idézett ütközetjelentéseit; a magyar oldalra a Bács. (III.) hdt. pkv. az utólagos összefoglaló ütközetjelentését. A magyar gyalogososzlopra és összetételére lásd: *Kaposvári* 1975. I. k. 99–100. o. (9. honvédszázalój), ill. *Kovács* 2016. 125–126. o. Poniński kezdeményezésére: *Kovács* 1998. 267–268. o. (A mocsaras terület északi partján lévő magyar, valamint báni huszárok küzdelméről nincs adat; vélhetően egyik oldal sem ért el jelentősebb előrehaladást; ill. a magyar fél csupán az ágyúzásra szorítkozott. Erre lásd Tóth főhadnagy, a fél 1. lovasüteg parancsnokának idézett vallomását.)

mocsáron keresztül vergődött át a túlsó partra. Ezzel a szervezett cs. kir. ellenállás itt összeomlott, és a magyar lovasság számára megnyílt az út az árkon átvezető köhíd északi hídfőjéhez.²²

Az említett híd előterében a rögtönzött cs. kir. félüteg, amelyet ekkor már a cs. kir. 3. sorgealozezred 18. századának szakaszai fedeztek, egyelőre sikeresen akadályozta ágyútüzével a magyar gyalogság kibontakozását a városból. Ennek köszönhetően a trén nagy része átjutott a hídon. Karger ezzel párhuzamosan a 3. sorgealozezred 17. századát, majd az 5. vadászok 1. osztályát, illetve a 7/2. határőrzászlóaljat át tudta küldeni a túlpartra, amelyeket aztán valószínűleg maga is követett. A 3. honvédszászlóalj nem erőltette tovább a frontális támadást, hanem valószínűleg a mellékutácokon keresztül megpróbált az árok mentén balról a cs. kir. félüteg oldalába kerülni. Közben azonban megérkezett a hídfőhöz a cs. kir. 3/3. szerezeti zászlóalj négy százada, majd a cs. kir. utásosztály meglehetősen felbomlott állapotban, illetve az első menekülők a kápolnától, hírül hozva a magyar lovasság áttörését. Erre ismét kitört a pánik és végleg felbomlott a rend. Noha a poggyász és a lőszertartalék egy része még az innenső parton volt, Schön alezredes épphogy rendezett zászlóalját nekiindította a hídnak, illetve mellette az ároknak és átkelt rajta. Példáját a 18. század és az utászok is követték. Erre felmozdonyozott a cs. kir. félüteg is, és a poggyászszekerekkel, valamint a lőszertartalékkal együtt igyekezett elérni az átkelőt, hogy átnyomakodjon rajta, ám ez csak az egyik hatfontos ágyúnak sikerült. Időközben ugyanis délkeleti irányból Leiningen a hídfő közelébe jutott katonáival és egy vegyes (a 19/3. sorzászlóalj és a 65. honvédszászlóalj tagjaiból álló) osztagot összegyűjtve támadásra készült. Az őrnagy egy kisebb osztag katonát a házak között fedetten a híd közelébe küldött, amelyek tüzet nyitva az éppen átkelő kocsi lovait leterítették, és ezzel megakasztották a forgalmat. Majd a zömmel maga is szuronyrohamra indult és a megmaradt ellenállást leküzdve elfoglalta hidat. Az innenső parton rekedt két löveg (közülük a 12 fontos valószínűleg belefordult az árokba) lőszerkocsistól, a lőszertartalék egy része, valamint a poggyász maradéka Leiningen gyalogságának a zsákmánya lett.²³

A cs. kir. dandár közben megkezdte a visszavonulást Zagyarváras és Abony felé. Az elővédet, illetve a poggyász fedezetét a báni huszárok alkothatták, míg a cs. kir. gyalogság az utóvédet adta. Ennek oltalma alá érkeztek be a cs. kir. tüzérség és dragonyos lovasság szétszóródott egységei. Kisebb, rendezetlen huszárosztagok támadásai már a mocsaras terület és az árok között is érték a cs. kir. gyalogság egyes alakulatait, ezt azonban azok tömeget formálva aránylag könnyen elhárították. Egy huszárosztag időlegesen elfogta a

²² A kápolnánál lezajló lovassági összecsapásra lásd Karger, a cs. kir. 3. dragonyosezred, a cs. kir. 1. lovas-, valamint az 5. gyalogüteg ütközetjelentéseit, ill. *Dedekind* 1879. 482–483. o.; a veszteségekre még: a cs. kir. I. hadtest Budán, 1849. március 22-én a szolnoki ütközetéről készült végleges veszteségi jelentését. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-44d. A magyar oldalra lásd: Bács. (III.) hdt. pkv. az utólagos összefoglaló ütközetjelentését, Damjanich említett kitüntetési előterjesztését és a HM kitüntetési okiratát, *Zámbo* 1861. I. k. 74–75. o.; *Wysocki* 1993. 46., 209. o.; *Kovács* 1998. 268–273. o.; *Kovács* 2016. 126–127. o.; a huszártisztek valószínű beosztására pedig a 2. huszárezred említett szolgálati beosztását és rangjegyzékét.

²³ A hídfőnél történetekre lásd a cs. kir. 5. vadászsászlóalj 1. osztálya, a 7/2. határőrzászlóalj, az 5. gyalogüteg, a 3/3. szerezeti zászlóalj, a cs. kir. utászok ütközetjelentéseit, ill. *Stanka* 1894. 556. o., *Landesmann* 1859. II. k. 123–125. o., valamint *Brinner* 1878–1881. I/1. 122. o. A magyar oldalra lásd Damjanich kitüntetési előterjesztését és a HM okiratát, Leiningen visszaemlékezését in: *Katona* é. n. (2003) 88–89. o.; *Lengyel* 1897. 12. o.; *Hegyesi* 1898. 112–113. o. (A 3. honvédszászlóalj átkaroló hadmozdulatára nincs külön adat, de mivel nem ők érték el elsőnek a hidat, illetve tanúi voltak a 3. huszárezred 2. őrnagy osztálya, ill. az 1. lovas félüteg felvonulásának és bevetésének, ez a manőver valószínűnek tűnik.)

hídtól visszavonuló hatfontos cs. kir. löveget is, de a cs. kir. 3. sorgealozezred 18. százada ellentámadással visszaszerezte azt. Közben Nagysándor támadásra indította eddig tartalékban lévő, rendezett lovasságát, a 2., ill. a 3. huszárezred 2. őrnagyi osztályait. A cs. kir. főoszlop ekkorra már átjutott a mocsaras területen és jól járható terepre ért; kivéve az „utóvéd utóvédét” alkotó cs. kir. utászokat. Őket ugyanis még az innenső oldalon, menetben érte a valószínűleg Ernst Hügel őrnagy vezette 2. huszárezred 2. őrnagyi osztálya és egy szakasz lengyel ulánus támadása, és mielőtt tömegbe fejlődhetett volna, a lovasság súlyos veszteséget okozva szétverte, illetve a mocsárba szorította ezt a cs. kir. egységet. Az üldözés a nyílt terepen is folytatódott: a 2. huszárezred osztályai, a 3. huszárezred 2. őrnagyi osztálya, illetve a lengyel ulánusok három irányból folyamatosan támadták a hátráló cs. kir. gyalogság zárt alakzatait, amelyek (szervezett lovassági és tűzérési fedezet hiányában) puskatűzzel igyekeztek védekezni. Ám megváltozott a helyzet, amikor megérkeztek a magyar lovasütegek és tűz alá vették a hátráló cs. kir. gyalogságot. A cs. kir. 11/3. határőrszászlóalj soraiban az első becsapódó lövedékek után pánik tört ki, és Eugen Lazić őrnagy minden erőfeszítése ellenére a zászlóalj egy része megfutott. Hasonlóan bomlani kezdtek az amúgy is több különálló részben hátráló cs. kir. 3/3. sorgealozezredi zászlóalj sorai is; csak a cs. kir. 5. vadászok 1. osztálya és a 7/2. határőrszászlóalj tudta továbbra tartani a zárt alakzatot. Az azonban csak idő kérdése volt, hogy ezeket is mikor lövi szét a jól működő magyar tűzérés, hogy aztán megindulhasson a lovasság mindent elsöpörő rohama, ami a cs. kir. dandár futókat fedező, még harcképes alakulatainak a teljes szétveréséhez vezetett volna. Ekkor azonban a magyar üldözés hirtelen félbeszakadt, csak az 1. lovasüteg Tóth főhadnagya vezette fele követte tovább lovassági fedezettel a közeli kiserdő felé hátráló cs. kir. utóvédet. Nem „csoda” történt, megérkezett Szolnok elé a cs. kir. Ottinger-lovasdandár.²⁴

Az ütközet második szakasza: az Ottinger-lovasdandár felvonulása és harca

Ottinger Abonyban 8 óra körül értesült Karger vonaton érkező segédtsíjtjéről arról, hogy Cibakházánál és Tiszaföldvárnál magyar csapatok keltek át a Tiszán és Tószeg irányából nagy erővel nyomulnak előre Szolnok felé. Erre azonnal riadóztatta a dandárát, Karger segédtsíjtjét továbbküldte Ceglédre, hogy Hartlieb altábornagyot is értesítse a magyar támadásról. Fél 9 körül Ottinger dandárja zömével (a cs. kir. 6. vértesezred 5, a 7. vértesezred 6 százada, az 5. lovasüteg, illetve az 1. 12 fontos üteg fele; összesen kb. 1400 fő és 9 löveg) megindult Szolnok felé; a cs. kir. 11/3. határőrszászlóalj itt állomásozó, 3. osztályát Abony védelmére hagyta hátra. Mivel úgy gondolta, hogy megerősí-

²⁴ A cs. kir. visszavonulásra és a Szolnoktól északnyugatra folyó harcokra lásd Karger, a cs. kir. 5. vadász-zászlóalj 1. osztálya, a 7/2. és 11/3. határőrszászlóalj, az 5. gyalogüteg, a 3/3. sorgealozezredi zászlóalj, a cs. kir. utászok ütközetjelentéseit; *Stanka* 1894. 556. o.; *Landesmann* 1859. II. k. 125–127. o.; *Brinner* 1878–1881. I/1. 122. o. (Noha kezdetben a cs. kir. poggyászt északra, az úgynevezett „Malomzugba” küldték, hogy a Zagyván átkelve forduljon nyugati irányba és így a folyó déli oldalán Zagyvarekas felé vezető út a csapatok számára maradjon nyitva, az ott lévő híd korábbi felszedése miatt ezt nem sikerült végrehajtani. Így a cs. kir. trén kénytelen volt visszafordulni a déli útra, ami csak tovább növelte a zűrzavart cs. kir. oldalon. Erre lásd a cs. kir. 3. dragonyos-ezred említett ütközetjelentését.) A magyar oldalra lásd Damjanich kitüntetési előterjesztését és a HM okiratát, Leiningen visszaemlékezését in: *Katona* é. n. (2003) 89. o., ill. Tóth főhadnagy idézett vallomását, valamint *Kaposvári* 1975. I. k. 105. o. (Horváth Leiningen valószínű ténykedését az üldöző félütegénél tévesen a hídhöz helyezi.)

tett dandárával Karger tartani tudja Szolnokot, amíg ő megérkezik, ezért nem egyenesen a város felé indult el, hanem a vasútvonaltól délre, a Tószeg felé vezető úton, hogy így a támadó magyar sereg bal oldalába kerülve annak visszavonulási útját fenyegeesse. Az egyre erősödő ágyúdörgés miatt Tószegtől főlórányi járásra Ottinger kíséretével előre ügetett Szolnok felé, ahol előbb azt észlelhette, hogy a magyar tüzérség tűzvonalra már a vasút északi oldalán látható, majd a vasútvonal déli oldalán lévő kisebb magaslatra feljutva döbbsen konstataálhatta, hogy a harc már a várostól északnyugatra folyik és Karger dandára a magyarok által három irányból erősen szorongatva Zagyarékas felé hátrál. Ottinger ezért úgy döntött, hogy dandárját balra fordítva a Szolnoktól körülbelül 3000 lépésre lévő pályaotháznál átkel a vasúti töltésen és a Szolnok–Abony országúton foglal állást a várossal szemben. Ezzel vélhetőleg magára vonja majd a magyar csapatok figyelmét, és így segíti Karger csapatainak visszavonulását.²⁵

A cs. kir. nehézlovasság vasúttól délre való megjelenését a magyar fél észrevette. Mivel Damjanich lovassága, gyalogságának és tüzérségének egy része éppen Karger dandárját üldözte, gyalogságának másik része pedig még Szolnokon rendeződött, ezért Vécsey átkelt csapataira várt a feladat, hogy az új cs. kir. erőket feltartóztassa. Mivel a Tisza-híd kijavítása közben befejeződött, a vezérőrnagy lovasságát és tüzérségét átvezényelte az innesső partra, majd saját csapataival a város nyugati széle felé sietett, míg Batori-Schulz gyalogságának két zászlóalját Szolnok biztosítására, illetve a foglyok és a zsákmány őrszésére hagyta hátra. A dandár többi része a Tisza túlszárnyán maradt. A város előtt, a Szolnok–Abony út két oldalán aztán harcrendbe állt a hadosztály. Az első vonalba a 3. lovasüteg, illetve a 3. huszárezred alezredesi és 1. őrnagyi osztálya került, míg a második vonalba az 52/3. sorászlóalj, az 5. gyalogüteg, illetve a 6. honvédzászlóalj. Valószínűleg a második vonal balszárnyán zárta le a vasútvonalat a hajdú önkéntes lovasosztály a gyalogüteg két lövegével; utóbb ide érkezett még a lengyel légió 1. ulánusszázada is. Vécsey gyalogságának jobbszárnyához aztán fokozatosan zárkóztak fel Damjanich üldözésből visszafordított, illetve a városból kivonuló zászlóaljai a gyalogütegekkel, és álltak harcrendbe Szolnok előtt.²⁶

Ottinger a cs. kir. 5. lovasüteget valószínűleg a 7. vértesezred alezredesi 2. századának fedezetével a vasúti töltés északi oldalára küldte át, hogy lekösse a közben tüzet nyitó magyar tüzérséget, majd ennek tüzfedezete alatt megkezdte többi csapatainak átvezénylését a töltésen. Ezek közül elsőként valószínűleg a cs. kir. 1. 12 fontos félüteg kelt át a 6. vértesezred őrnagyi 2. százada egyik szárnyának a kíséretében a túloldalra és mozdonyozott le a főúton. Ezt a pillanatot (amikor még a cs. kir. nehézlovasság zöme a töltés túloldalán volt) próbálta meg kihasználni Vécsey, aki a 3. huszárezred két osztályát táma-

²⁵ Az Ottinger-lovasdandár mozgósítására és felvonulására lásd Ottinger vezérőrnagy Abonyban, valószínűleg 1849. március 7-én írott jelentését. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-23. A létszámra lásd a február 28-i hadrendet. (A cs. kir. 6. vértesezred őrnagyi osztályának 1. százada ekkor Nagykőrösön állomásozott. *Wrede* 1906. 501. o.)

²⁶ Vécsey csapatainak átkelésére és a város előtti felfejlődésére, valamint a többi alakulat csatlakozására lásd: az ütközetről készült tábornoki mellékletet. A felvonulásra lásd Vécsey említett jelentését, valamint *Kaposvári* 1975. I. k. 106–107. o. (Komlóssy Lajos őrnagy visszaemlékezése), uo. 104–105. o. (Horváth százados visszaemlékezése); *Leiningen* visszaemlékezése in: *Katona* é. n. (2003) 89. o.; *Lengyel* 1897. 11. o.; *Kovács* 2016. 128–129. o. (Utóbbi szerint a lengyel 1. zászlóalj szintén a vasúti töltés mellett állt fel, a tábornoki vázlat szerint viszont a jobbszárnyon volt. Ez alapján lehet, hogy az átvonulásra később került sor.) Batori-Schulz csapatainak szerepére lásd: *Karsa* 1993. 141. o.

dásra küldte a cs. kir. ütegek ellen. Noha a felázott terep némileg lelassította a rohamot, a cs. kir. ütegek tüze ellenére mindkét osztály elérte az ellenséget. A cs. kir. 7. vértesezred alezredesi 2. századának ugyanakkor még a cs. kir. 5. lovasüteg előtt sikerült feltartóztatnia a támadó huszárosztályt, majd miután a fenti vértesezred őrnagyai osztálya és ezredesi 2. századának egy része is megérkezett, együttesen visszavetették az ellenséget. A másik oldalon a cs. kir. 1. 12 fontos félütegnek nem volt ekkora szerencséje: az itt támadó 3. huszárezredbeli osztály előbb visszaszorította a 6. vértesezred őrnagyai 2. századának felét, majd betört az üteg állásába, és a cs. kir. tüzérek minden erőfeszítése dacára egy 12 fontos ágyút és három löszerkocsit is elfoglalt. A cs. kir. 6. vértesezred beérkező ezredesi osztályának sikerült visszaszerelni a löveget, majd a 7. vértesezred őrnagyai osztálya és ezredesi 2. századának csatlakozása után a túlerő súlyos veszteséget okozva itt is megfutamította a huszárokat. A három löszerkocsi ismét cs. kir. kezekbe került.²⁷

A magyar támadás visszaverése után a teljes cs. kir. lovasdandár felfeljölődhetett az út két oldalán, és a két fél egyelőre megelégedett a kölcsönös ágyúzással. Ez addig maradt így, míg oldalról egy újabb magyar lovasoszlop (a 2. huszárezred 1. őrnagyai osztálya, valószínűleg a 8. lovasüteg, illetve még egy huszárosztály) nem kezdett közeledni. Ottinger ekkor úgy érezte, hogy már elég időt adott Kargernak a visszavonulásra, és mivel nem szerette volna, ha az oldalába kerülnek, elrendelte a lépcsőzetes visszavonulást, amit osztályonként hajtott végre. Ez sem ment könnyen, mivel a dandár hátában egy helyen a sáros, ingoványos területek miatt a járható terep jóformán a közútra szűkült le; ráadásul a visszavonuló cs. kir. tüzérség négy löszerkocsija itt úgy megsüllyedt, hogy nem tudott továbbmenni. Ottinger ezek kiemelésének fedezetére a cs. kir. 6. vértesezred alezredesi osztályát, illetve a 7. vértesezred egyik osztályát hagyta hátra, amelyek a hátráló cs. kir. dandárt követő 3. huszárezredbeli két osztály első támadási kísérletét még elhárították. Ám amikor a Hardegg-vertések osztálya szintén az ingovány túloldalára húzódott vissza, a magyar oldalra pedig megérkezett a 2. huszárezred 1. őrnagyai osztálya is, az újabb támadást már siker koronázta: a cs. kir. 6. vértesezred alezredesi osztálya kénytelen volt meghátrálni, a négy löszerkocsi (a cs. kir. 5. lovasüteg egy, valamint az 1. 12 fontos üteg három kocsija) pedig a huszárok kezére került. Ezzel – úgy 11 óra körül – az ütközet lényegében véget ért. Ottinger vérteseivel Abonyhoz vonult vissza, ahol a helység előtt egészen besötétedésig harcrendben állt, a magyar csapatok pedig körülbelül még egy óráig maradhattak az állásaikban, majd az előőrsök kiállítása után Szolnokon, illetve a város körül szálltak táborba.²⁸

Közben, még a reggel folyamán Ceglédre, Karl Hartlieb altábornagy hadosztályparancsnokhoz megérkezett Karger segédtitstje, és közölte vele a történeteket, valamint Ottinger intézkedéseit. Hartlieb is riadót fúvatott, és délelőtt 10 óra körül elindult a

²⁷ A lovassági összecsapásra cs. kir. oldalról lásd Ottinger jelentését (a 6. vértesezred ezredesi osztálya helyett az alezredesit említi); *Wrede* 1906. 502–503. o., *Kovarik* 1904. 101–102. o.; *Victorin* 1879. 323–324. o. A magyar oldalra lásd Vécsey jelentését, Damjanich említett kiténtetési javaslatát és a HM okiratát; *Kaposvári* 1975. I. k. 104–105. o. (Horváth százados visszaemlékezése); *Karsa* 1993. 142–143. o.; *Zámbery* 1861. I. k. 75. o.

²⁸ Az ütközet végére lásd Ottinger jelentését; *Wrede* 1906. 502–503. o., *Kovarik* 1904. 101–102. o.; *Victorin* 1879. 323–324. o. A magyar oldalra lásd Vécsey jelentését, Damjanich említett kiténtetési javaslatát és a HM okiratát; *Karsa* 1993. 142–143. o.; *Zámbery* 1861. I. k. 75. o. Az ütközet utáni időszakra: *Kovács* 2016. 127–128. o. (a táborba vonulást délután 1 órára teszi), ill. *His. Dom.* 55. o. Noha két magyar visszaemlékezés is említi, hogy a cs. kir. helyőrség számára utánpótlást hozó szerelvényt az ütközet után a magyar fél elfogta, erre cs. kir. forrás nincs. *Lengyel* 1897. 11. o.; *Kaposvári* 1975. I. k. 107. o. (Komlóssy őrnagy visszaemlékezése.)

megeősített cs. kir. Gramont-dandárral (a cs. kir. 1/3., valamint a 8/2. határőrzászlóalj, a Bittermann gránátoszászlóalj, a báni huszárezred őrnagy osztályának egyik százada, a 6. gyalog-, és a 2. 12 fontos üteg, illetve a 16. röppentyű üteg fele; összesen körülbelül 2900 fő és 15 löveg) Törtel felé, míg Daniel Rastić vezérőrnagyot a maradék csapatokkal Cegléd védelmére hagyta hátra. Intézkedéseiről természetesen értesítette a cs. kir. I. hadtest parancsnokságát is. Mivel Hartlieb is abból indult ki, hogy Karger tudja majd tartani Szolnokot, ezért ő is Tószeg irányába tervezett előrenyomulni, hogy Ottinger jobbszárnyához csatlakozva az ellenség visszavonulási útját fenyegetse. Törtelhez érkezve azonban kiderült, hogy Karger segédtisztje, akit az altábornagy Ottinger után küldött, hogy tájékoztassa terveiről, dolgavégezetlenül tért vissza. A kiküldött cs. kir. őrzáratok és tisztek sem Ottinger csapatairól, sem az ellenségről nem tudtak érdemleges híreket szerezni. Gyenge lovassága miatt Hartlieb ezért nem kockáztatta meg a további előrenyomulást, így inkább csapatait Abony irányába indult el, ahova délután 5 órakor érkezett meg. Még délután 1 óra körül szintén ide érkezett meg Tápiószeléről a cs. kir. II. hadtest elővédét alkotó Bellegarde-lovasdandár egy része (összesen körülbelül 1000 fő és 6 löveg) is. Az így rendelkezésre álló, körülbelül 5600 fő és 30 löveg elegendőnek tűnt egy esetleges további magyar előrenyomulás feltartóztatására, ezért Hartlieb itt kezdte meg aznap este és az éjjel folyamán a Karger-dandár beérkező csapatainak a rendezését.²⁹

Összegzés

A cs. kir. haderő az 1849. március 22-én kelt, végleges veszteségjelentés szerint halottakban, sebesültekben és foglyokban 545 főt; emellett 311 lovat, 5 löveget, 25 lőszerkocsit és két egyéb szerkocsit, valamint 12 poggyász- és egyéb szerkocsit, illetve két pénztárkocsit veszített. A magyar fél pontos vesztesége nem ismert, azt általában körülbelül 300 főre teszik. A cs. kir. oldalon Karger nem kerülhetett el a felelősségre vonást. Mivel a dandárja nemcsak súlyos veszteségeket szenvedett, de több napra harcképtelenné is vált, ezért leváltását megelőzve, valószínűleg március 6.-a délutánján betegét jelentett, majd a fővárosba távozott. Csapatokat harctéren többé nem vezethetett, 1850-ben egy időre kényszernyugdíjazták. A magyar oldalon közben vezetési válság bontakozott ki, ami az összevont csapatok főparancsnoki posztja körül csúcsosodott ki. Ennek győz-

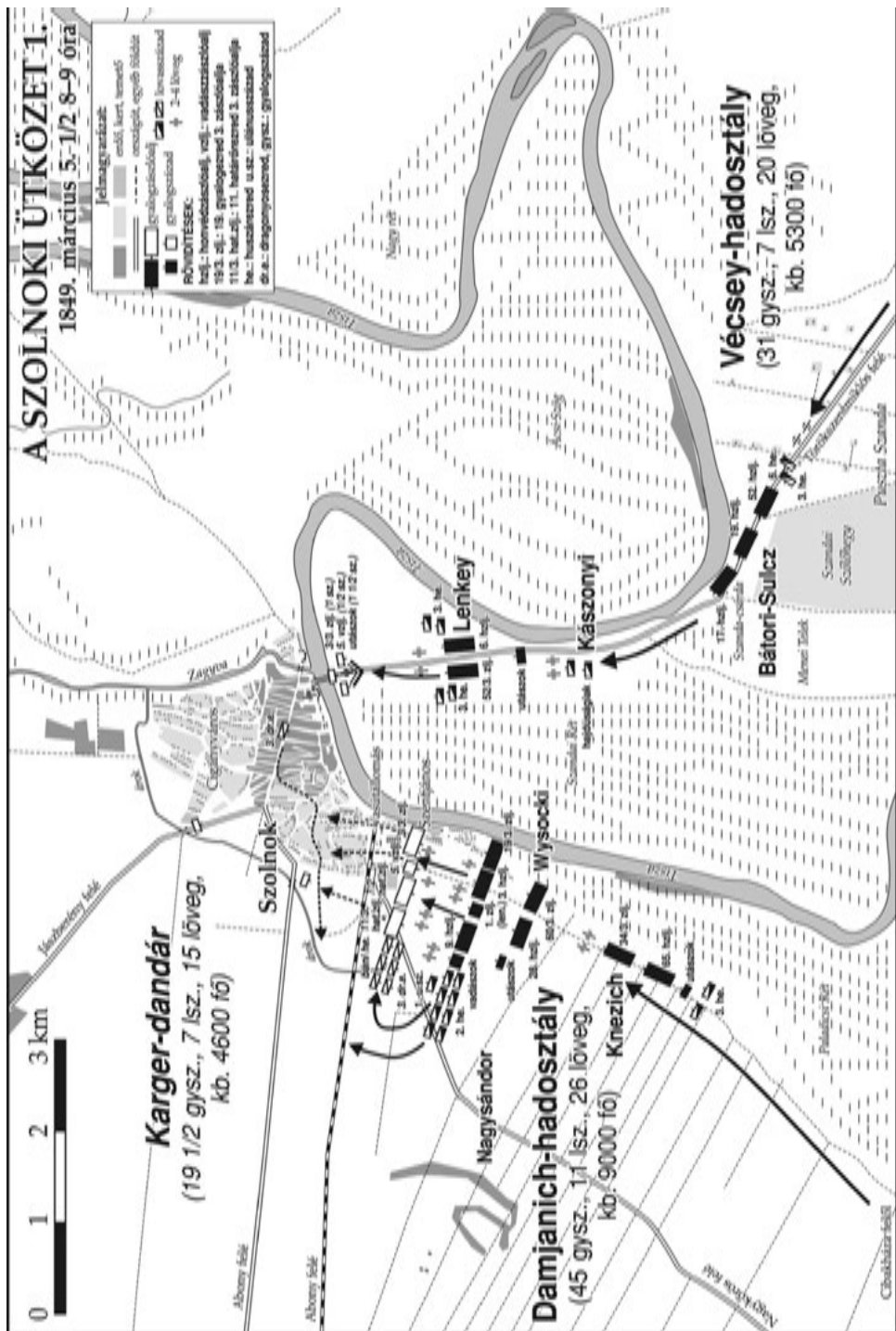
²⁹ Hartlieb aznapi tevékenységére lásd 1849. március 5-én 10 órakor Ceglédre, valamint március 7-én Abonyból a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának írt jelentéseit, valamint március 5-én Gramontnak írott parancsát. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-22., ad 23. ill. 170. fasc. B. u. FML J. 1849-3-2. Az első közli: *Csikány* 2003. 34. o. (Ebben Hartlieb tévesen a 9. 12 fontos üteget említi, de valójában a 2.-ról van szó. Ugyanakkor Karger üzenetének megérkezését is 10 órára teszi, ami nehezen hihető.) A Bellegarde-dandár beérkezésére lásd Ottinger említett jelentését; becslült létszámára a cs. kir. II. hadtest 1849. március 21-i létszámjelentését. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-ad 246. Az Abonyban március 5-én este rendelkezésre álló cs. kir. erőkre lásd Hartlieb március 6-án hajnali 2 órakor írt jelentését a cs. kir. I. hadtest parancsnokságának. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-21d. (Fenti jelentésében Hartlieb megjegyezte, hogy a cs. kir. 3. dragonyosezredből, a 3/3. soryalagezred-i zászlóaljból, illetve a báni huszárokból eredeti létszámuk alig egyharmadát sikerült addig összeszedni; valamint a Karger-dandár megmaradt 10 lövegéből is csak kettőhöz van lőszer. Ezért mielőbb sürgette a cs. kir. Zeisberg-dandár beérkezését. A támadásról 5-én valószínűleg kora délután értesülő Josip Jellačić altábornagy, a cs. kir. I. hadtest parancsnoka délután fél 3 órakor írt üzenetében tájékoztatta a cs. kir. II. hadtest legközelebbi dandárját a történekről, illetve 3 órakor Hartliebot arról, hogy Bellegarde aznap érkezik Abonyba, valamint, hogy Zeisbergnek parancsba adta, hogy siessen Ceglédre. Aznap délután pedig a fővárosi helyőrségből is egy zászlóaljat (cs. kir. 2/2. határőrzászlóalj) indított útnak vasúton Ceglédre. Ezekre lásd: KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-56., ill. 56a-d.)

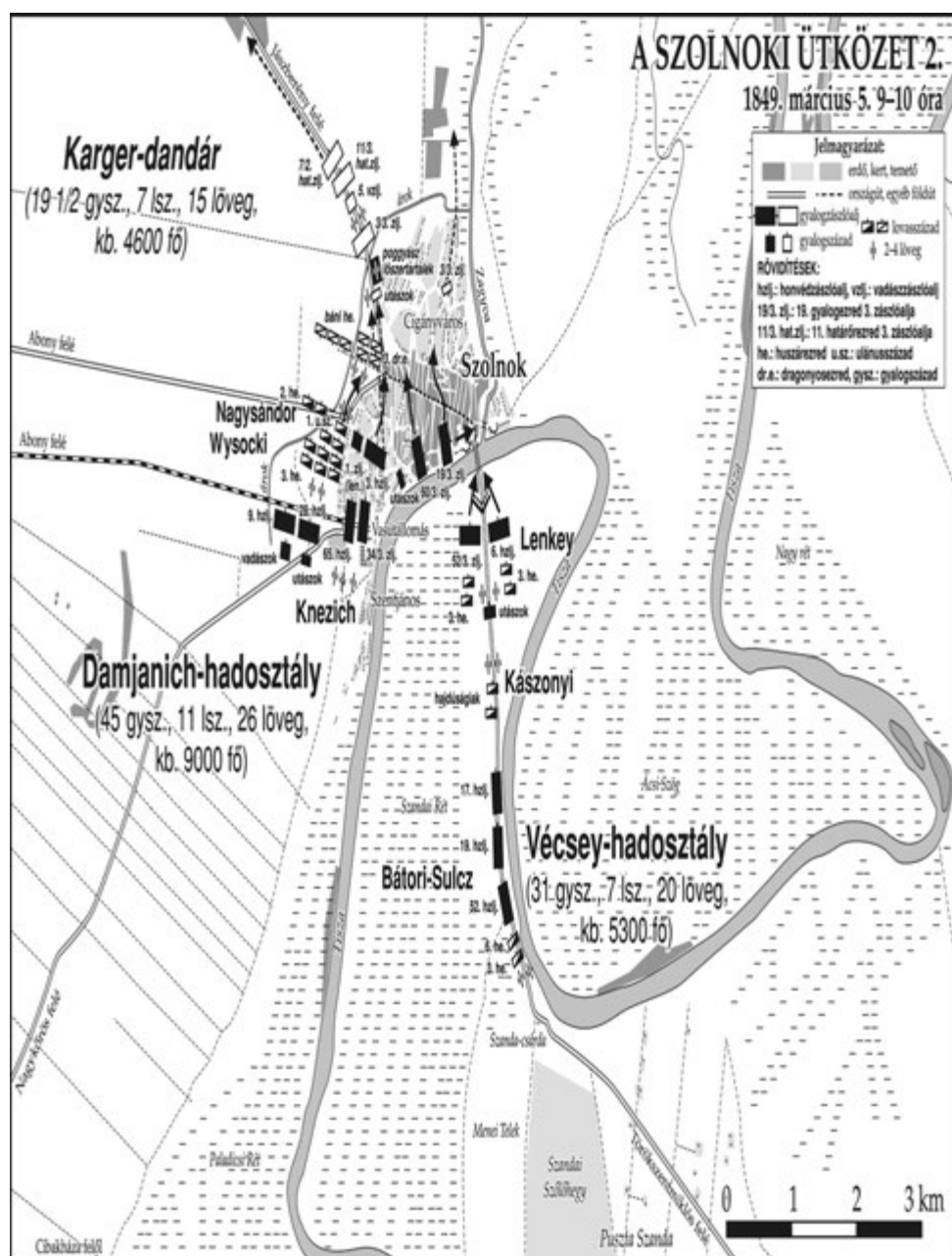
tese végül Damjanich lett; Vécsey március 6-án hadosztályát átadva Debrecenbe utazott. Noha Damjanich először védeni akarta Szolnokot, a felderítés hírei világosan jelezték a cs. kir. haderő növekvő túlerijét. Ezért a tábornok március 9-én délután kivonta csapatait a városból, amelyek a védművek és a híd lerombolása után Törökszentmiklóásra és Cibakházára húzódtak vissza. Ezután állandó helyőrséget egyik oldal sem helyezett el Szolnokon: március folyamán csak a két fél felderítői keresték fel napi rendszerességgel a várost.³⁰

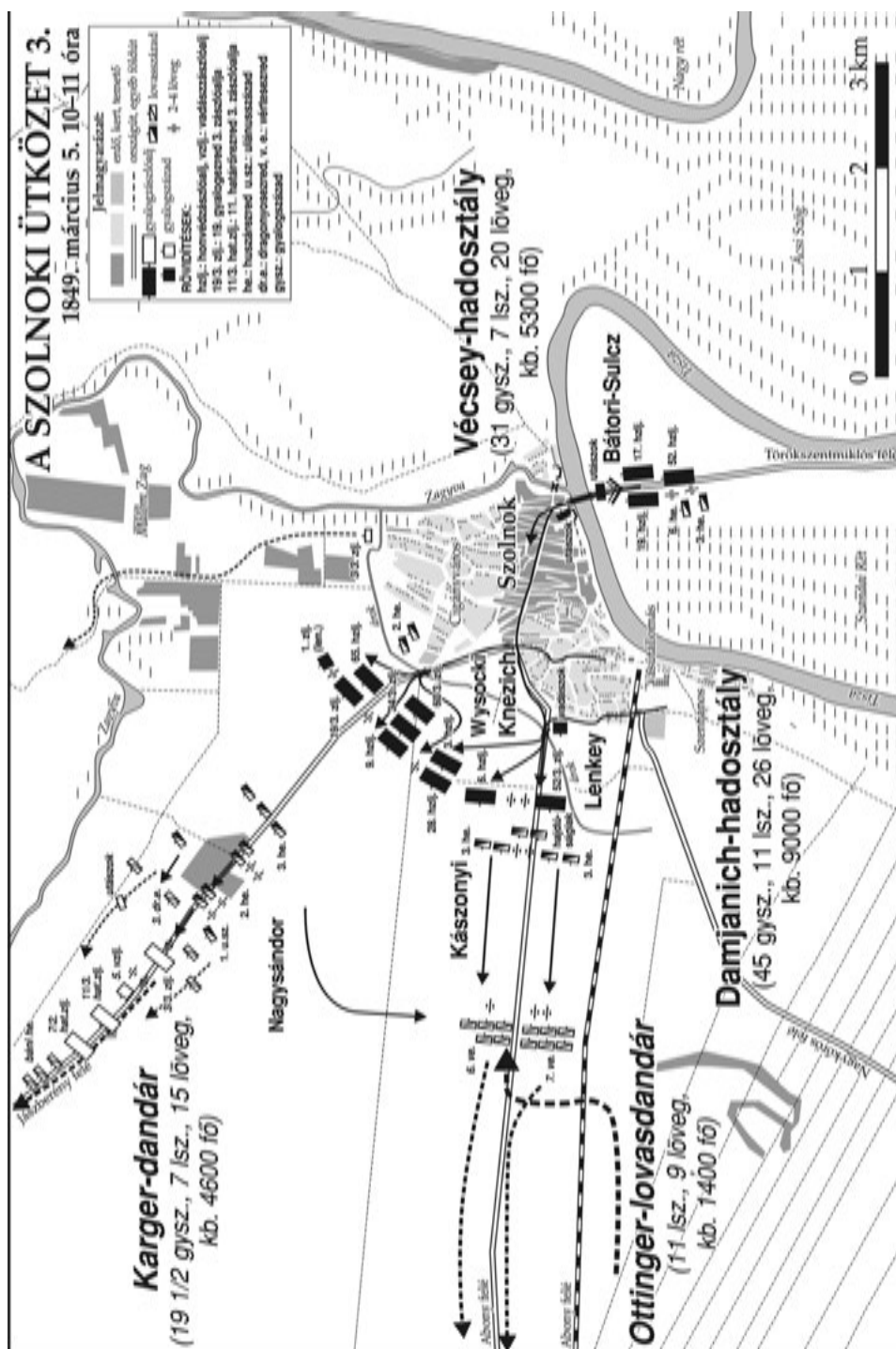
A 1849. március 5-i szolnoki ütközet eseményei és eredménye (azon kívül, hogy a cs. kir. fél elvesztette egyetlen átkelőjét a Tiszán) már világosan jelezte, hogy a magyar csapatok és parancsnokaik egy jelentős része már eljutott a harcképesség azon szintjére, hogy nem volt tanácsos velük szemben taktikai-stratégiai hibákat elkövetni abban bízva, hogy a cs. kir. csapatok vélt nagyobb harcerejükkel majd helyben valahogy „megoldják” a helyzetet. Ám a cs. kir. főparancsnokság szemlátomást nem a megfelelő következtetést vonta le a példából: Windischgrätz tábornagy 1849. március 7-i, Budán kelt levelében csak a felderítés és a biztosítás fokozására szólította fel Jellačić altábornagyot, hogy a szolnokihoz hasonló eseteket el lehessen kerülni a jövőben. Mert, ahogy a cs. kir. főparancsnok írta, csak így fordulhatott elő, hogy a cs. kir. alakulatok alulmaradtak egy olyan erővel szemben, amely „felkészületlen, gyenge csapatokból állt”. Utóbbi téves megjegyzésnek bizonyult. Még 5 hét, és a „felkészületlen, gyenge csapatok”, hasonlóan „kezdő” parancsnokaikkal együtt pontot tesznek a herceg katonai karrierjének végére.³¹

³⁰ A cs. kir. Karger-, és Ottinger-dandárok végleges veszteségére lásd: a cs. kir. I. hadtest Budán, 1849. március 22-én a szolnoki ütközetéről készült veszteségi jelentését és mellékleteit. KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-44d-e. Az anyagi veszteségekre még lásd: a cs. kir. I. hadtest Pesten, 1849. március 18-án írott veszteségi jelentését. KA AFA Karton 1827. HA. u. W-G. 1849-3-205., 205b-e., valamint a Bács. (III.) hdt. pkv. utólagos összefoglaló ütközetjelentését. A magyar összveszteségre lásd: *Hermann* 2004. 190. o.; Karger lemondására és további pályafutására lásd: uo. 189. o. A Damjanich és Vécsey között kirobbanó vitára és a végeredményre összefoglalóan lásd: *Hermann* 2007. 214. o. A magyar felderítés híreire és Damjanich döntésére lásd: 1849. március 8-án kelt, a HM-nek írott levelét. Bács. (III.) hdt. eln. lkv. №. 100/B. A magyar kivonulásra még lásd: Hartlieb Abonyban, 1849. március 10-én írott jelentését Jellačićnak. Másolata: KA AFA Karton 1826. HA. u. W-G. 1849-3-82., ill. Ottinger Kecskeméten, március 13-án írott jelentését Jellačićnak. KA AFA Karton 1956. I. AK. u. J. 1849-3-29. Előbbieket közli: *Csikány* 2003. 34–35., ill. 35–36. o.

³¹ Windischgrätz levelére lásd: KA AFA Karton 1956. I. Ak. u. J. 1849-3-26. Közli: *Csikány* 2003. 34. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Bagi* 2009. *Bagi Gábor*: Szempontok, megjegyzések az 1849. március 5-i szolnoki ütközet császári veszteségeinek megállapításához. In: Fejezetek Szolnok megye múltjából. (*A Tiszántúli Történelmi Társaság Közleményei* 5. 2009. évi különszám.) Debrecen, 2009. 47–70. o.
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.³
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Borus* 1975. *Borus József*: Dembinski fővezérsege és a kápolnai csata. Budapest, 1975.
- Breit* 1897–1898. *Breit József*: Magyarország 1848–49-ik évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k. Budapest, 1897–1898.
- Brinner* 1878–1881. *Wilhelm Brinner*: Geschichte des k. k. Pionnier-Regimentes. I–II. Bd. Wien, 1878–1881.
- Csikány* 2003. *Csikány Tamás*: A cibakházi híd 1849. A cibakházi híderő 1849 január–márciusában folytatott harcok katonai irataiból. Budapest, 2003.
- Danzer* 1874. Dembinszki Magyarországon. S. a. r. *Danzer F. Alfonsz*. Budapest, 1874.
- Dedekind* 1879. *Franz Dedekind*: Geschichte des K. k. Kaiser Franz Joseph I. Dragoner-Regimentes №. 11. Wien, 1879.
- Egervári* 1870. *Egervári Ödön*: Batori Schulcz Bódog emlékiratai 1848/9-ki szabadságharcból. Pest, 1870.
- Gelich* é. n. *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. I–III. k. Budapest, é. n. [1882–1889.]
- Gracza* 1894–1898. *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I–V. k. Budapest, 1894–1898.
- Hajagos* 1998. *Hajagos József*: A 28. zászlóalj története. In: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban (1848–1849.) Szerk. *Bene János*. (A Jósza András Múzeum Kiadványai 44.) Nyíregyháza, 1998. 93–140. o.
- Hegyesi* 1898. *Hegyesi Márton*: Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Budapest, 1898.
- Hermann* 2004. *Hermann Róbert*: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. (Nagy csaták sorozat.) Budapest, 2004.

- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, 2007.
- Hermann* 2013. *Hermann Róbert*: Damjanich János Szentesen. In: Negyven–Hatvan. Tanulmányok Labádi Lajos 60. születésnapjára. Szerk. *Georgiádes Ildikó – Tánczos Roland*. Csongrád, 2013. 87–102. o.
- Hermann* 2015. *Hermann Róbert*: A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14.–1849. január 27. ('48as könyvtár sorozat.) Budapest, 2015.
- Hermann – Kucza* 2002. *Hermann Róbert – Kucza Péter*: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. A tápióbecskei ütközet. Nagykáta, 2002
- Hoffmann* 1906. *Hoffmann Arnold*: Az 1848–49-iki vörös-sapkás 9-ik honvédszászlóalj története. Kassa, 1906.
- Jókai* 1889. *Jókai Mór*: A két menyasszony. In: Forradalmi és csataképek 1848- és 1849-ből. (Jókai Mór Összes Művei. 2/A. k.) Szerk. *Lengyel Dénes – Nagy Miklós*. Budapest, 1989.
- Kaposvári* 1975. *Kaposvári Gyula*: Szolnok város története. I–II. k. Szolnok, 1975.
- Karsa* 1993. *Karsa Ferenc*: Szabadságharcos napló. S. a. r. *Bona Gábor*. Budapest, 1993.
- Katona* (2003.) *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Budapest, é. n. [2003.] Negyedik, átdolgozott kiadás.
- Kedves* 2006. *Kedves Gyula*: A szolnoki diadal. *Regiment*, 2006. 2. sz. 55–59. o.
- Klapka* 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1986.
- Kovarik* 1904. *Othmar Kovarik*: Chronik des österreichischen Sechsten Kürassier-Regiments (1701–1867). Berlin–Leipzig, 1904.
- Kovács* 1998. *Kovács István*: „...Mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998–1999.
- Kovács* 2016. *Kovács István*: „Érdek és szeretet” Lengyel visszaemlékezések a szabadságharcra 1848–1849. Budapest, 2016.
- Landesmann* 1859. *J. Landesmann*: Tagebuch über die Erlebnisse im Kriege und im Frieden vom Jahre 1848 bis 1856. I–II. Heft. Wien, 1859.
- Lengyel* 1897. *Lengyel Sándor*: Az 1848–49-iki évben Szolnoktól fel Pozsonyig, onnan le Világosig történt csatákról és egyebekről. Erzsébetfalva, 1897.
- Nobili* 1851. [*Johann Nobili*]: Der Winter-Feldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851.

- Reiter-Regimenter 1862–1863. Die Reiter-Regimenter der k. k. Österreichischer Armee. I–III. Bd. Wien, 1862–1863.
- Rüstow 1866. *Wilhelm Rüstow*: Az 1848–1849-diki magyar hadjárat története. Ford. *Vértesi Arnold*. I–II. k. Pest, 1866.
- Saját kezébe Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Böhm Jakab – Farkas Gyöngyi – Csikány Tamás*. Budapest, 1998.
- Stanka 1894. *Julius Stanka*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regimentes Erzherzog Carl. №. 3. I–II. Bd. Wien, 1894.
- Szalkay 1998. Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédszászlóalj történetéről. S. a. r. *Székelyné Kőrösi Ilona*. (Kecskemétiak a szabadságharcban, I. k.) Kecskemét, 1998.
- Szolnok könyve Szolnok könyve. Szerk. *M. Román Béla – Dr. Pókász Endre – Szutorisz-Szügyi Csongor – Tapasztó Ildikó – V. Szász József*. Szolnok, 2010.
- Victorin 1879. *Josef Victorin*: Geschichte k. k. siebenten Dragoner-Regimentes Erzherzog Wilhelm von Braunschweig. Wien, 1879.
- Virtsolog 1871. *Coloman Rupprecht von Virtsolog*: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes (Gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa). Wien, 1871.
- Von der Revolution Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearb. *Róbert Hermann, Thomas Kleťčka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi*. Hrsg. *Christoph Tepperberg – Jolán Szijj*. Budapest-Wien, 2005.
- Wrede 1906. *Alphons von Wrede*: Geschichte des K. u. k. Mährischen Dragoner Regiment №. 6. Wien, 1906.
- Wysocki 1993. *József Wysocki*: Együtt a szabadságért 1848–1849. S. a. r. *Kovács István*. Budapest, 1993.
- Zámbory 1861. *Zámbory Emil*: Adatok a 3-ik számú (Ferdinánd-) huszár-ezred 1849-iki hadjáratának történetéhez. (Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. I–II. k.) Szerk. *Vahot Imre*. Pest, 1861. I. k. 74–81. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- HL Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
- B. u. FML J. Brigade unter FML Jellačić (Másolat: Mikrofilmtár 193. doboz.)
- His. Dom. 1848–49. 52b/15. A szolnoki ferences rendház Historia Domusa. Tomus III. 1848. november–1849. október. (Másolat.)
- 1848–49. VII. 203. Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai.

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest
Bács. (III.) hdt. eln. lkv.	P 295. b/32. fasc. A bácskai (később III.) hadtest elnöki levelezőkönyve
Bács. (III.) hdt. pkv.	P 295. b/26. fasc. A bácskai (később III.) hadtest parancskönyve
H 75.	Hadügyminisztérium. Általános iratok
KPA	H 2. Kossuth Polizei Akten
OHB	H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány, és a Kormányzóelnökség iratai 1848–1849.
P 295.	A Görgey-család levéltára
KA AFA	Kriegsarchiv Alte Feldakten, Bécs
I. Ak. u. J.	I. Armeekorps unter Jellačić
HA. u. W-G.	Hauptarmee unter Windisch-Grätz

Krisztián Kemény

THE SECOND BATTLE AT SZOLNOK (5 MARCH 1849)

(Abstract)

From among the fights of the 1848–1849 Hungarian War of Independence the Battle at Szolnok on 5 March 1849 is more known by the wide public. This is mostly because of the fact that the Imperial-Royal Army suffered its first really serious defeat here in the main war theatre in 1849, and the victor was General János Damjanich, a leader previously winning fame in the southern parts of Hungary and reaching nation-wide recognition at Szolnok. No wonder then that many “legends” came to be associated with the battle from the beginnings, and already the contemporaries were interested in the events. The popular descriptions containing numerous topoi (the first such writing was the short story *The Two Brides* by Mór Jókai in 1850) had an influence, perceptible even today, on the wider public’s ideas of the battle. Although the summaries of the historical and special military works pointed out many contradictions in the descriptions of the popular writings as early as the late-19th century, their influence remained strong and later infiltrated scholarly papers, too. Using mainly archival sources, this paper endeavours to resolve the contradictions and to clarify, more exactly than previously, the power relations of the two parties, the course of the battle, as well as the losses in human life and material suffered on both sides. By doing so, the paper claims that even though the Hungarian success can be thanked mainly to General János Damjanich, but a large share of the preparatory and basic work was done by Károly Vécsey, an officer undeservedly downplayed by Damjanich.

Krisztián Kemény

DAS ZWEITE GEFECHT BEI SZOLNOK (SOLLNOCK) (5. MÄRZ 1849)

(Resümee)

Von den Gefechten des Freiheitskampfes von 1848-1849 gehört das Gefecht vom 5. März 1849 bei Szolnok für die breitere Öffentlichkeit zu den bekannteren. Dies ist in erster Linie der Tatsache zu verdanken, dass die kaiserlich-königliche Armee im Jahr 1849 auf dem Hauptkriegsschauplatz ihren ersten, tatsächlich schwerwiegenden Verlust hier erleiden musste und dieser Sieg vorrangig von demjenigen János Damjanich errungen wurde, der sich im südlichen Teil des Königreichs Ungarn bereits einen Namen gemacht hatte, jedoch erst durch diesen Sieg landesweite Bekanntheit erlangte. Kein Wunder, dass sich seit jeher zahlreiche „legendäre Geschichten“ um das Gefecht ranken und seine Ereignisse auch schon das Interesse der Zeitgenossen weckten. Populäre Beschreibungen mit zahlreichen Topoi (darunter als erstes die im Jahr 1850 erschienene Novelle *Die zwei Bräute* von Mór Jókai) übten eine im Grunde bis heute spürbare Wirkung auf die Vorstellungen der breiteren Öffentlichkeit vom Gefecht aus. Zwar wiesen die Zusammenfassungen der militärischen Fachautoren und der Historiker bereits ab dem Ende des 19. Jahrhunderts auf zahlreiche Widersprüche in den Beschreibungen dieser Werke hin, blieb die Wirkung dieser auch weiterhin stark und sickerte später auch in die Fachwerke ein. Die vorliegende Studie unternimmt – in erster Linie auf Archivquellen basierend – einen Versuch, die Widersprüche aufzulösen und die Kräfteverhältnisse der beiden Parteien, den Ablauf des Gefechts sowie die auf beiden Seiten erlittenen Personen- und materiellen Verluste genauer als bislang zu klären. Dabei gelangt der Verfasser zur Feststellung, dass zwar der ungarische Sieg erstrangig tatsächlich mit den Namen von General János Damjanich verbunden ist, an der Vorbereitung und Begründung jedoch auch Károly Vécsey eine bedeutende Rolle zukam, der von Damjanich auf unwürdige Weise in den Hintergrund gedrängt wurde.

Krisztián Kemény

LA SECONDE BATAILLE DE SZOLNOK (5 MARS 1849)

(Résumé)

Parmi les affrontements de la guerre d'indépendance de 1848–1849, la bataille de Szolnok du 5 mars 1849 fait partie des batailles connues du grand public. En effet, c'est à Szolnok que l'armée impériale-royale a subi sa première défaite majeure sur le théâtre principal des opérations en 1849. Cette victoire fut l'œuvre du général János Damjanich qui s'était déjà fait un nom dans le Sud du pays, mais sa réputation nationale date de cette bataille. Il n'est donc pas étonnant que de nombreuses légendes soient liées à cette bataille et que ses événements aient éveillé l'intérêt des contemporains. Les descriptions de bataille populaires (la première en date fut le récit « Deux fiancées » de Mór Jókai en 1850) ont eu une influence sur l'opinion publique qui dure toujours. Les historiens et les spécialistes des questions militaires ont eu beau insister sur certaines contradictions de ces descriptions dès la fin du 19ème siècle, celles-ci ont continué à exercer une influence même

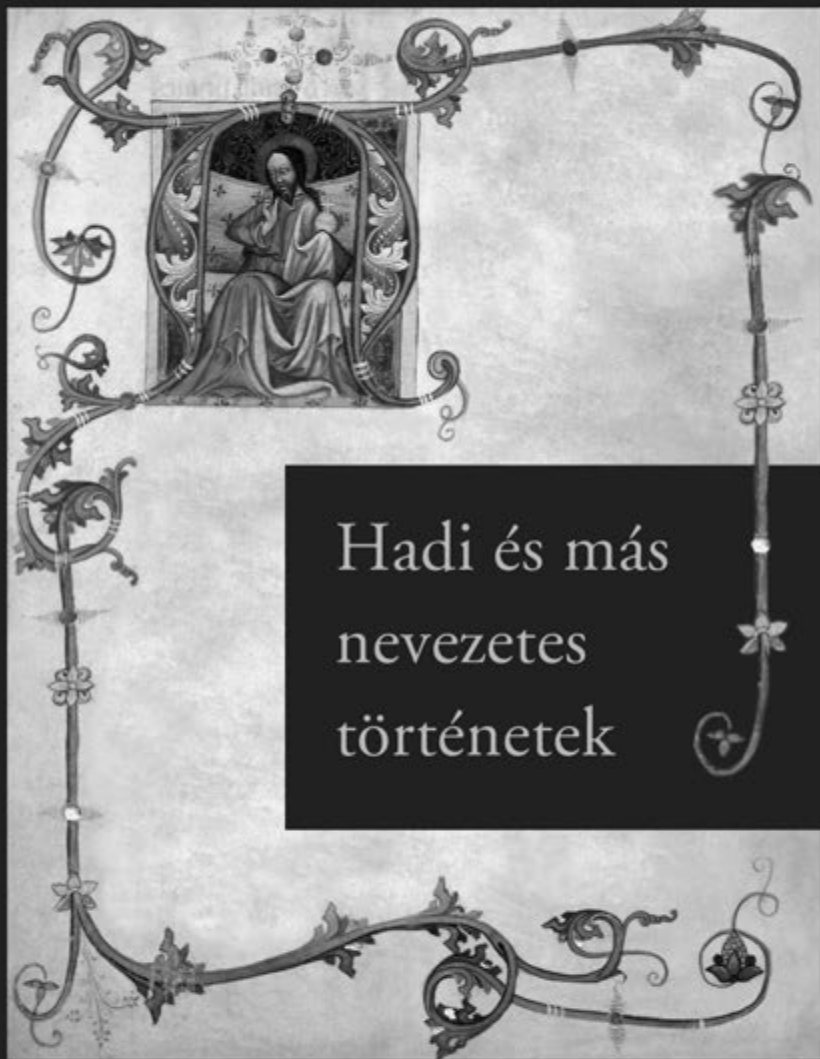
sur les ouvrages d'histoire militaire. Principalement basé sur des sources d'archives, cet écrit tente d'expliquer les contradictions et de préciser le déroulement de la bataille, ainsi que les pertes humaines et matérielles. Cette clarification permet de constater que même si la victoire hongroise est liée au nom du général János Damjanich, Károly Vécsey, qui fut éclipsé par le général de manière injuste, a beaucoup contribué au triomphe dès les préparatifs de la bataille.

Кристиан Кемень

ВТОРАЯ БИТВА У ГОРОДА СОЛЬНОК (5 МАРТА 1849 ГОДА)

Резюме

Среди сражений борьбы за свободу в 1848–1849-их годах, к числу более известных широкой публике относится битва у города Сольнок 5-ого марта 1849-ого года. В первую очередь это могло произойти благодаря тому, что в 1849-ом году королевско-императорская армия именно здесь потерпела своё первое действительно тяжёлое поражение, с большими потерями, и эту победу в первую очередь одержал генерал-полковник Янош Дамьянич, который уже завоевал авторитет в южных районах, и стал общеизвестным по всей стране благодаря победе в битве у города Сольнок. Поэтому не удивительно, что в связи с этой битвой с самого начала прилагалось много «легендарных историй», и эти события вызвали интерес даже и у современников. Популяризированное описание, содержащее многочисленные топосы (в том числе первый рассказ Мора Йокаи «Две невесты» в 1850-ом году), по сути дела до сих пор оказывает ощутимое влияние на представления более широкой общественности в отношении битвы. Несмотря на обобщения военных специалистов и историков уже с конца XIX. века указывающих на некоторые противоречия в описаниях этих произведений, влияние их сохраняется и в дальнейшем просачивается в позднейших работах специалистов. Настоящий документ, опираясь главным образом на архивные источники, пытается разрешить противоречия и более точно выяснить соотношения сил обеих сторон в ходе битвы и наряду с этими на человеческие и материальные жертвы, понесенные с обеих сторон. В ходе этого он устанавливает, что хотя успех венгров в первую очередь действительно связан с именем генерала Яноша Дамьянич, но в его подготовке и обосновании значительная часть успеха также выпала на Карой Вечеи отодвинутого им на задний план.

Hadi és más
nevezetes
történetek

KÖZLEMÉNYEK

MISKOLCZY AMBRUS

A FÉLHOLD ÁRNYÉKÁBAN HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS MAGYARORSZÁG ROMÁN HATÁRVIDÉKEIN*

A XIV. század derekáig a Nyugat kereszties háborúkat viselt a Közel-Keleten, valamint a Kárpátoktól délre és keletre különböző iszlám hatalmi alakulatok ellen, a XIV. század második felében viszont arról a vidékről indult „szent háború” a keresztény világ ellen. Az oszmán hatalom képes volt arra, amire korábban egyetlen török törzs sem. Egyre hatékonyabban fogta össze az iszlám erőket. A kereszténység viszont megoszlott. A Nyugat – a pápa – elvárta Bizánctól, hogy egyháza olvadjon be a katolikus egyházba. Nagy Lajos a pápai akarat hordozójaként lépett, és hatékonyan csak így léphetett fel, különben nem élvezhette volna a pápa támogatását. Márpedig Magyarország lehetett az egyetlen komoly hatalom, amely gátat vethetett a tatárok és az oszmán-törökök terjeszkedésének. A század derekán a tatárokat kiszorították, de délen megjelentek az oszmánok. Bizánc és a Balkán két tűz közé került. A megmaradásért mindegyik hatalmi tényező úgy küzdött, ahogy tudott. A keleti és nyugati keresztényeknek azt kellett mérlegelniük, hogy milyen engedményeket tudnak tenni egymásnak, ha az oszmánok ellenében akarnak fellépni. A magyar királyoknak elsősorban saját alattvalóik hűségét kellett biztosítaniuk. És tették ezt mindenekelőtt a legveszélyeztetettebb vidékeken, a Szörénységben és Erdélyben. Amikor a pápa 1412-ben a katolikus plébánosi jövedelmek felének behajtását rendelte el, Zsigmond király visszaírt, hogy a nemesek ezt saját jövedelmeik megcsapolásának tartják, és amiatt háborognak, hogy a „szakadárok nagyobb mentességnek örvendenek, mint a keresztények papjai.” Márpedig neki a szent királyok példáját követve a szabadságukat kell védenie, hiszen ezek az elődök „az erdélyi részeket, amelyeket különböző népek és különböző nyelveket beszélők vegyesen laknak mint nemesek és pedig magyarok, szászok és székelyek, és még együtt élő románok, valamint más szakadárok, annál jobban védelmezték a többi vidéknél, minél szükségesebbnek tartották a hitetlenek szomszédsága miatt, és azokat világi és egyházi téren sok és nagy szabadságokkal ruházták fel.”¹ Kérdés, melyek lehettek azok a szabadságok, amelyeknek a románok is részesei lehettek, amikor az Anjou királyok úgy élnek a történetírás egyik cellájában, mint akik korlátozták a románok szabadságait. Sőt! Uralmuk egyenesen végzetesnek bizonyult a magyarországi románok számára – ha igaz. De vajon igaz-e?

* A munka az ELTE BTK Román Filológiai tanszék műhelyében készült az NN 111 871 sz. OTKA-pályázat támogatásával.

¹ Urkundenbuch 515. o.; *Mályusz* 1993. 396. o. Az oklevél kelte: Buda, 1412. január 14. A fordításnál az eredetiben szereplő *eosque*, a lakosokra vonatkozó névmást tartottam valószínűbbnek, az emendált *easque*-nél, amely az erdélyi részekre utalna.

A kenézségtől a nemességig vezető törvények

A románok jogfosztásáról szóló tézis a következő: az Árpádok alatt a katonai hódítás Erdélyben és Máramarosban felületes, az Anjouk alatt intézményesült.² „A XIV. században a királyi hatóságok megpróbálták a román intézményeket (vajdaság, kenézi birtoklás, román jog) Nyugat felől hozott intézményekkel (megye, nemesi birtoklás, királyi jog) helyettesíteni és idegen lakosokat telepíteni.”³ Finomabban és ékebben szólva 1351-ben „második honfoglalásra” került sor.⁴ 1351-ben ugyanis a 11. törvénycikk kimondta: „Ugyanazon nemeseknek kérésébe is beleegyeztünk: hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek.”⁵ A tézis szerint ezzel a törvénnyel, majd az újabb – bemutatásra kerülő – 1366-os királyi intézkedésekkel felszámolták a román területi társadalomszervezetet és elejét vették a román nemesi rend kialakulásának. Hiszen az, aki valódi nemesnek minősül, előbb-utóbb magyarrá válik. Ha nem katolikus, áttér a katolikus vallásra, és mivel a nemesség többsége magyar nyelvű, nyelvében is hasonul. Ez a társadalmi emelkedés útja. És ki nem akart emelkedni? Minél magassabban megkapaszkodni! Aki viszont nem tudott valódi nemességre szert tenni, annak sorsa a társadalmi süllyedés volt. Az eltávolodás az anyanyelvi csoporttól „öntudatlanul és akaratlanul zajlott.” Az eredmény: „a románokat megfosztották a politikai képviselőtől (tulajdonképpen önmagukat fosztották meg), elvesztett a csoport-autonómiához vezető fejlődés alapja.”⁶ Viszont készen van, pontosabban már a XVIII. század vége óta készen van a román nemzeti szenvedéstörténet. Ennek része a bűnbakkeresés, amelynek művelői azt firtatják, hogy ki vagy mi a hibás azért, hogy Erdélyben nem alakult ki olyan román rendi nemzet, mint a magyar, a székely és a szász. A kérdés: miért? – megkerülhetetlen. A bűnbakkeresés csapda, mert a terep ingoványos. Forrásaink ugyanis szűkösek. Két konstrukció feszül egymásnak. Az egyik szerint a románok őslakók, akiket a hódítók megfosztottak a feudális fejlődés kiteljesedésétől. A másik szerint a románok későn jöttek, csak az adott keretek közé illeszkedhettek be. E két konstrukció hol élesebb, hol kevésbé éles körvonalat ölt és állandó interaktív kapcsolatban áll egymással, ami hol előnyére válik a történetírásnak, hol nem. Más szóval, ezeknek a konstruktivista szemléleteknek a művelői hol kifinomultabb és tudományosabb, hol naivabb és leegyszerűsítőbb magyarázattal szolgálnak. Amikor 1945 után deklasszált parasztok, munkások, kispolgárok mint kommunisták kerültek hatalomra, a feudális hatalmaskodások köznépi áldozatai az osztályharc mártírjai lettek, a román nemesek – elnyomók. Később már a rendszerrel való szembenállást fejezte ki a román nemesi múlt feltárása, majd miután – Lucian Boia találó kifejezésével – „a kommunizmus megbukott, és a kommunisták győztek”,⁷ az elitkultusz jött divatba, részben azzal a hátsó gondolattal, hogy az érdemtelen újjazdagokat szembesítsék az egykori érdemes elittel. Kétségtelen, a történetírás konstrukcióit, illetve azok indítékait olykor könnyebb magyarázni, mint azok tárgyát, a történelmet. De ebben az a

² Pop 2010. 45–62. o.

³ Pop – Bolovan 2013. 58. o.

⁴ Philippi 2008. 93. o.

⁵ Magyar Törvénytár, 175. o.

⁶ Philippi 2008. 93. o.

⁷ Boia 2016. 25. o.

szép, hogy a történelem nem mindig szereti a sémákat, és biztató, hogy ezeket a történeszek egyre kevésbé szeretik, és egyre inkább árnyalnak.⁸

A jog hol követi a társadalmi folyamatokat, hol irányt akar azoknak szabni. A törvény norma és óhaj, és mindez korok szerint változó erővel érvényesül. Már az első magyar szerző tollából született román történet figyelmeztet arra, hogy „állandó rendet ne keressünk a XIV–XV., sőt a következő századokban sem, amelyekben az állam eszméje inkább *személyes hatalom*, mintsem *elvont országos jog*.”⁹ A társadalmi táj olyan változatos, mint a földrajzi. Igaz, a törvényhozó igyekszik rendet teremteni, jelen esetben a rendi modellt érvényesíteni, egységes rendelkezet kialakítani, az egyházi rend mellett egységes nemességet és parasztságot. A törvényhozó legjobb munkatársa az élet, és ez a rendiesedés irányába haladt. A XIV. század derekára eltűnt a (rab)szolga jogállású parasztság és a különböző jogállású szolgákból, lesüllyedt szabadokból és a bevándorló földművesekből kialakult az a jobbágyság, amely személyében szabad volt, de a nemes földesúrnak szolgálatokkal, termény-, pénz-és némi munkajáradékkal tartozott. A földesúri függőségben élő parasztok vagyoni helyzetét nagyon eltérő lehetett, a nincstelentől a jómódú gazdáig épült fel a társadalmi piramis. A nemesi rend még tagoltabb volt, a jómódú jobbágnál is szegényebbtől a tartományúrig foglalta magába azokat, akiknek fő kötelezettségük a katonáskodás volt. Károly Róbert uralmának első tíz éve valóságos polgárháború volt, és ezek során a neki ellenkező tartományurak elesetek, megtörttek és kihaltak. A nagy tisztségekbe királyhű új emberek kerültek. A váruradalmak nagy részét a király visszaszerezte és élükre a maga embereit helyezte, akik élvezték a tisztségükkel járó uradalmi jövedelmeket, de állandóan bizonyítaniuk kellett békében és háborúban, különben uruk, a király mást állított helyükbe. A sok háború élénk társadalmi mobilitással járt, és ez megmaradt a történeti emlékezetben. A XV. század végi történetíró szerint Lajos király „sokakat paraszti kunyhóból a legnagyobb tisztségre emelt”, a feltételes nemeseket „ugyanolyan szabadságjogokkal ruházta fel, mint a valódi nemeseket.”¹⁰

A tisztségviselők, a bárók sorrendje – az 1351-es országgyűlés előbeszédje szerint – így alakult: a nádor, aki egy személyben a kunok bírása, az erdélyi vajda, a tárnokmester (aki egyben az anyakirálynő udvarbírája), az országbíró, a horvát bán, a macsói bán, a szörényi bán, a királynői tárnokmester, a pohárnokmester, az asztalnokmester, a lovászmester, az ajtónálló mester, a királynői asztalnokmester, a pozsonyi ispán, végül a többi ispán és a várnagyok. Az Anjou királyok nem bajlódtak az országgyűlésekkel. Károly Róbert 1320 után már elég erősnek érezte magát, hogy ne hirdessen diétát. Fia, Lajos király csak kétszer tette, 1351-ben, majd egy év múlva, de télen, hogy a résztvevők minél hamarabb hazamenjenek. Míg Károly Róbert szinte tüntetően érzékeltette, hogy az ő szava a törvény, Lajos király okos diplomáciával járt el. Erre szüksége volt, mert szinte évente hadba szállt, a nápolyi trón megszerzése túl nagy véráldozattal járt és kudarcba is fulladt. Míg apja az Aranybullát semmibe vette, ő megerősítette – egyetlen módosítással. Az Aranybulla leszögezte, hogy az örökösök nélküli nemesek birtokaikat eladhatják és eladományozhatják, Lajos király ezt megtiltotta. Azt írta elő, hogy az ilyen nemeseknek „éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül,

⁸ Achim 2000.; Pecican 2001.; Diaconescu 2013.

⁹ Hunfalvy 1894. 466. o.

¹⁰ Thuróczy 1978. 295. o.

minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.”¹¹ Ez a törvény kimondta azt, amit később ősiségnek neveztek: az ősi birtok elidegeníthetetlen, a széles értelemben vett család tulajdona. A törvény több célt szolgált. Egyrészt a király birtokszerzését, másrészt a nemesi birtok védelmét. Hiszen magszakadás esetén nincs örökös és a király rendelkezik az ilyen örökség fölött. A nemesi birtokvédelem abban nyilvánult meg, hogy a nagyurak nem tehették rá kezüket a kis- és középnemesek ősi birtokára. (Az ősiség nem vonatkozott a pénzen vásárolt és szerzett birtokokra, ezekkel tulajdonosa szabadon rendelkezhetett.) A törvényhozás a király katonai erejének biztosítását szolgálta. Noha az Aranybulla szerint a nemesek külföldi hadjáratra csak pénz ellenében foghatók, Károly Róbert tüntetően közölte az ellenkezőjét, Lajos király mosolyogva és a hadakozásban élen járva tette ezt, és úgy járt el, mintha a nemesi közakaratot képviselné. Végso soron azt is tette. Megbízható híveit és harcostársait örökre szóló adománybirtokokban részesítette és hűségüket honor birtokokkal, azaz a tisztséggel járó birtok jövedelmeinek átengedésével biztosította. Törvényeivel megszálltatta a katonaszkadás alapját biztosító birtokrendszert. A nemesi egyenlőség – már említett – kimondásával az egyes nemesi csoportok fölé emelkedett mint valami döntőbíró (ahogyan a király évszázadok múlva az egyes politikai pártok fölé). Lajos király törvényben tiltotta, hogy egyik nemes a másik jobbágyságot önhatalmúlag a maga birtokára telepítse. Emellett előírta, hogy a bárók, a nemesek, valamint az egyházak jobbágyságok terményeinek (a bornak is) kilenced részét pontosan behajtsák maguknak. Ezzel azt akarta megakadályozni, hogy a földesurak engedményekkel magukhoz csábítsák mások jobbágyságait.

Kétségtelen, a két Anjou, apa és fia sok mindent hozott Nyugatról, de alkalmazkodtak a helyi feltételekhez (például francia királyként nem hozhattak volna ilyen törvényeket). Hűbériséget intézményesítettek hűbériség nélkül, más szóval a hűbéres megkapta jutalmát, de ha kötelezettségeit nem teljesítette, tisztségét más vette át. „Az uralkodó tetszése szerint adományozza vagy veszi el a báróságokat”, mármint a nagy jövedelmekkel járó vezető tisztségeket.¹² Az uralkodói hatalommal dacoló tartományurak kialakulását nem tűrték, ugyanakkor azt már igen, hogy a bárók és ispánok a maguk hatalmát a hadra és egyéb szolgálatra fogható nemesekre is kiterjesszék, és pedig úgy, hogy szolgálatok fejében ellátást biztosítsanak nekik. Ezek a nagybirtokosi udvarokban élő nemesek, az úgynevezett familiárisok úgy éltek, mintha egy nagy família tagjai lennének, akiknek hűségét nem szerződészerű hűségeskü biztosítja, hanem bensőséges családi viszony és a benne rejlő szelíd erőszak. A tartományúri família a királyi família kicsinyített mása.¹³

Az állandó hadviselés felértékelte a hadra fogható román csoportokat. A királyi udvarban teret nyert a lovagi kultúra, a lovagok páncélba burkoltan pompáztak, de a haderő javát a könnyűlovasok tették ki. A régi harcmódot nem felejtették el, ha kellett, azt színlítették, hogy megfutamodnak, és közben visszafelé nyilaztak.¹⁴ A románok olyan kiváló íjászok voltak, hogy a XV. századi történetíró szerint „a lövésről és nyílhegyről (ἀπό τοῦ βάλλειν καὶ τῆς ἀκίδος) kapták a nevüket”, a valachus, vlach nevet.¹⁵ A katonaszkódó románok jelentős része Magyarország déli részein, zárt katonai kerületekben élt,

¹¹ Magyar Törvénytár, 169. o.

¹² A három Villani krónikája, 1909. 258. o.

¹³ Hóman 1936.; Engel 2001.; Csukovits 2012.

¹⁴ A három Villani krónikája, 259. o.

¹⁵ Bonfini 1995. 385. o.

Máramarosban, Bereg és Ung megyében maguk által választott vajdai fennhatóság alatt. Innen indultak nemesi familiákba, majd az udvarba, a királyi familiába. A folyamat a XV. században teljesedett ki, amikor a társadalmi emelkedés felekezettváltással, felekezeti és nyelvi asszimilációval járt.

A katolikus vallást Lajos király erőszakkal is terjesztette – ha kellett. A kérdés: hol is? Buzgó katolikus volt, de nem elvakult. A kor szelleme szerint célszerű, ha az uralkodó és alattvalói egyazon valláson vannak. A kemény és erőszakos hittérítést szorgalmazó boszniai vikárius, Bartolomeo de Alverna 1380 táján kifejtette, hogy „sohasem lehetnek uraikhoz hűségesek azok, akik más hittel Isten iránt hűtlenek.”¹⁶ Kétségtelen, Lajos király a saját vallásán lévő katolikusokat lojálisabbaknak tartotta, mint a keleti keresztényeket, annál is inkább, mert egy-egy bolgár, szerb uralkodó és olykor román az oszmánokkal szövetkezett, az ő szemükkel nézve saját helyzetüket: két tűz között próbálták hatalmukat megszilárdítani és terjeszteni. Egymásnak kölcsönös engedményeket tettek. Lajos király itthon nem erőltette a katolikus térítést, moldvai és halicsi hatalmi törekvései érdekében szüksége volt a hűségükre. A déli határokon az oszmánokkal szembeni védelemnek rendelte alá a katolikus térítést. Ennek színtere a Szörényi és Macsói bánság volt. Alverna a térítő akciót azzal igazolta, hogy sok „keresztények ellen elkövetett rossznak, rablásnak és gyilkosságnak” lehet elejét venni a térítéssel, mert a magyarországi skizmatikusok összejajszanak a velük „egy nyelvet beszélő és egy szektán lévő határokon-túliakkal.”¹⁷ A király a Rómából kiküldött hittérítők tevékenységéhez biztosította a katonai erőt és hatalmi súlyt. 1351-ben kifejtette a pápának, hogy „a királyságában és királysága szomszédságában élő skizmatikusokat, filiszteusokat [muzulmánok], kunokat, tatárokat, pogányokat és hitetleneket a szent keresztségre és a katolikus hit felvételére akarja vezetni és számukra plébániás templomokat akar építeni, alapítani és dotálni.” A siker érdekében a megtértek tizedmentességet élvezzenek, mert „eddig az említett hitetlenek a tizedfizetés miatt vonakodtak felvenni az említett hitet.”¹⁸ A pápaság ismerte a problémát. 1328-ban – Károly Róbert kérésére – mérsékleltre intette a magyar főpapokat. Most is – 1351-ben – ezt tette, a tized helyett harmincadot engedélyezett. A király a kalocsai „egyházat” nevezte meg az áttérítendő főhatóságaként, a pápa viszont a magyarországi főpapokhoz fordult. (Mivel a pápai levélből a címzettek nevének egy része kitört, csak az esztergomi érsek, a váradi és a zágrábi püspök biztos címzett.¹⁹) Mindebből az következne, hogy a király Erdélyt nem akarta volna bevonni a térítésbe vagy eleve beleértette a térítendő területbe, hiszen a gyulafehérvári püspökség a kalocsai érsekség alá tartozott. A pápa feltehetően Erdélyt is missziós területnek tekintette, ha már a váradi püspököt értesítette döntéséről. Lajos király apja, Károly Róbert minden fellépése a „skizmatikusok” ellen, a Kárpátokon és a Dunán-túliak ellen irányult és nem a magyarországiak ellen.²⁰ Lajos király a határhoz közelebb eső részekben már próbálkozott a térítéssel, de úgy tűnik, Erdélyben kevésbé erőltette a hittérítést, mint a Dunához közelebb eső déli országrészekben. 1351-ben a pápa átíratta azt az 1327-es utasítását, amelyben meghagyta a domonkosoknak, hogy keresz-

¹⁶ Papacostea 1999. 101. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ DRH X. k. 40–41. o.; Jakó 2008. 233. o.

²⁰ Suciu 1977. 53. o.

tes háborút hirdessenek az erdélyi, boszniai és szlavóniai eretnekek ellen.²¹ Erre lehetett volna erdélyi térítő akció elrendelését építeni,²² de nem volt érdemes, mert a pápa 1327-ben sem szólított fel erőszakos térítésre, hanem szóbeli meggyőzésre, és aztán fél éven belül megtiltotta a domonkosoknak az inkvizítorok kiküldését, mert az a ferencesek feladata és előjoga volt.²³ Erdélyi térítésről nem tudunk, igaz, a stratégiailag fontos helyeken, mint Hátszegen is, kolostorokat állítottak fel, de a hátszegi ferencesek aligha látták tanácsosnak a kenézek háborgatását.

Jellemző, hogy az első olyan oklevél, amely magyarországi ortodox papot említ, egyben alkalmi adómentességet biztosított neki, éspedig 1349-ben, amikor a váradai püspök annak érdekében, hogy venter birtokán „népek sokaságát” telepítse meg – nyilvánapestis okozta veszteségek pótlására – azt „a sajátos kegyet” helyezte kilátásba, hogy a helyi román vajda, aki egyben falusbíró volt, egy román papot (unum presbiterum olachalem) adómentesen alkalmazzon, „amíg akarunknak tetszik.”²⁴ 1358-ban Lackfi Miklós (Nicolaus Lath) zempléni ispán búcsút eszközölt ki a pápától annak a két Arad megyei templomnak, melyeket saját birtokain emelt „a románok körében” azok számára, akik „e felfuvalkodott népek közül nem sokkal a katolikus hitre tértek meg.”²⁵ A pápa egyébként akkor bizonyult nagylelkűnek, amikor – 1356-ban – azért engedte el a tizedet, mert annak fejében Lajos királynak nemcsak a szerbiai skizmatikusok ellen kellett fellépnie, hanem az ő itáliai ellenfeleit is meg kellett fegyelmeznie.²⁶

Bihar még nyugodt országrész volt, Erdély keleti és déli vidékei már kevésbé, mert ezek a terjeszkedés bázisaként szolgáltak. Az 1340–50-es években innen indultak a tatárok elleni harcra, aztán a szászok tagadták meg az adót és az engedelmisséget, melynek következtében a királynak személyesen kellett hadba szállnia. 1366-ban Vidinből jött Erdélybe és bejárta az egész országrészt azzal a céllal, hogy a különböző helyi sérelmek orvoslásával biztosítsa a közrendet. Érdeksérelmek jócskán előfordultak, hiszen a rendiség felé haladó társadalmi változások csak sérelmekkel járhattak. A honvédelem miatt alapvetően a nemesség helyzetét kellett megszilárdítani. 1365-ben Lajos király megerősítette az erdélyi nemesek azon jogát, hogy jobbágyaik és szolgálók fölött bíraskodhassanak, leszámítva a lopást, a rablást és a súlyosabb bűneseteket, amelyek a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak.²⁷ Egy év múlva a király a rendelkezést konkrét esetekben érvényesítette,²⁸ egész sor megyei és néhány székhelyi birtokviszály ügyében döntött, majd június 28-áról keltezett oklevelében a románok ügyében hozott olyan határozatot, melynek értelmezése körül ma is folyik némi vita, pontosabban kétféleképpen ítélik meg azt vita nélkül. Az egyik nézet szerint románellenes intézkedésről van szó, a másik szerint románvédőről. Hol az igazság? A válasz az oklevél szövegében rejlik. „Lajos, Isten kegyelméből Magyarország... királya ezen sorainkkal mindenki tudomására akarjuk hozni, hogy mivel erdélyi földünk valamennyi nemese, hűséges híveink

²¹ Theiner 1863. I. k. 233–234. o.

²² Pop 2015. 43. o.

²³ Urkundenbuch, 412–413. o.; AO 160–161. o. (Avignon, [1327.] július 1.)

²⁴ DHV114. o. (Királymező, 1349. július 17.)

²⁵ DRH XI.k. 235. o. Vö.: DHV 137. o. (Avignon, 1358. február 24.)

²⁶ Theiner 1860. II. k. 24–25. o.

²⁷ Jakó 2014. 170. o. (Zólyom, 1365. november 6.)

²⁸ Jakó 2014. 182–183. o.

nap mint nap rengeteg kárt szenvednek a különböző gonosztevők, jelesen a mi földünkön élő románok merész csalárdsága, valamint ezek rendezetlen állapota és szokása miatt, ezért királyi hatalmunk teljével és különös kegyelmével azt a szabadságot adjuk meg e hűséges erdélyi földi nemeseknek is, hogy azon a földön kiirtsák és megsemmisítsék a bármelyik nemzetből, jelesen a románokból való gonosztevőket.”²⁹ Ennek a szövegnek a román fordítása félreérthető. Először, amikor a rendezetlen állapot és szokás említését úgy adja vissza, hogy „életmódjuk és vad viselkedésük miatt” szenvednek kárt a nemesek. Másodszor, amikor „bármely nemzetből való gonosztevők, jelesen a románok” kiirtására ad jogot a király.³⁰ És ha csak eddig szól az idézet, akkor románellenes királyi és nemesi megnyilvánulásnak tűnik az egész.³¹ Annál is inkább, mert a magyar történetírás egyik jelese, Szilágyi Sándor is úgy vélte, hogy „az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sok helyt rögtönítelő bírósági szigorral van fogalmazva.”³² A historiográfiai naivitásnak viszont sok arca van: ez az értelmezés az egyik.

A király Erdélyben rendet és békét szeretne teremteni. A rendetlenség és békétlenség a rendiesedés kísérő jelensége és a társadalmi változás alapvetően a lesüllyedő szabad és félszabad elemeket sújtotta. A változás súlyos helyi konfliktusokkal, birtokviszályokkal, azaz földért folyó harccal járt, és ezekből a románok sem maradhattak ki. 1344-ben a gorbóvölgyi románok megölték a kolozsmonostori apát egyik jobbágját és ötöt megsebesítettek. 1346-ban Járai Péter alvajda és kecskési várnagy a gyulafehérvári káptalan – Bocsárd nevű – magyar falvának határát elfoglalta és a falu mellé erőszakkal románokat telepített, velük új falut alapított. A káptalan jobbágyait Péter alvajda az általa elfoglalt erdő használatá miatt is elverette, és így járt el a vajasdi egyházi birtok jobbágjai ellenében is. 1352-ben a kecskési váruradalom románjai „ragadozó farkasokként” csaptak le a felgyógyi és gáldi nemesek szőlőire. 1353-ban a csicsói várnagy „románjait és kenézeit” Kozárvár és Kérő ellen indította, ahol egy jobbágyot megöltek, többet megsebesítettek és egyet Csicsóra hurcoltak. (A megtorlás nem maradt el, 1364-ben a csicsói várnagy megírta a románoknak [olachonibus], hogy ne féljenek, mert jön és békét teremt.) 1357-ben az alparéti román vajda és emberei a bálványosi váruradalom két falvát rohanták le és többek között 1000 juhot zsákmányoltak, majd miután az egyik megrablott falu kenéze vissza akarta szerezni az elvitt jószágot, őt is súlyosan megsebesítették. A viszályt a dobokai nemesek előadásából ismerjük, akik az okról hallgattak. Nem tudni, hogy esetleg valamelyik földesúr parancsára cselekedett-e a román vajda vagy sem. Ugyancsak 1357-ben Doboka megyében az egyik földesúr peres társa elleni birtokviszályban a román vajda segítségét vette igénybe. 1365-ben két Bebek-testvér gazdatisztje román vajdákkal, egy kenézzel és azok embereivel (többek között egy G[y]ulával) szentpéteri jobbágynyakat Szentmihálytelkére hurcolt, Hídalmásról állatokat vittek magukkal, de azért asszonyokat és szüzeket is lemeztelenítettek...³³

Az 1366-os oklevél természetesen a nemeseken esett károkat emlegeti fel, de valójában földbirtokos nemesek hadakoztak földbirtokos nemesek ellen. Okkal hangsúlyozta

²⁹ DRH XIII. k. 159. o.: „propter... eorundemque statum simul et usum inordinatum; malefactores quarumlibet nationum, signanter olachorum”.

³⁰ DRH XIII. k. 162. o.

³¹ Pop – Bolovan 2013. 63. o.

³² Szilágyi 1866. 104. o.

³³ DHV 105–183. o.

Makkai László, aki a forrásokat feltárta, hogy az erdélyi nemesség „telepítő tevékenységével maga idézte fel a zavart”, melyben a románok szokásjogaikra hivatkoztak, nem fogadták el a megyei bíróságok hatáskörét, s elfogott társaikat kiszabadították a megyei hatóságok kezéből.³⁴ Elképzelhető, hogy hasonló eset korábban is előfordult, megtörtént az is, hogy szabályos békeszerződést kötöttek, mint Nagyszeben város és szék 1383-ban a talmácsi románokkal, miután legelőhasználat miatt elszabadultak az indulatok, egész a gyűjtogatásig és gyilkosságig. (Aki csak gyűjtogatással fenyegetőzött, máglyára ítélték, ha heten eskü terhe mellett rávallottak.)³⁵ Az 1366-os rendeletben a király rögtönítélő szigora általában a bűntettek ellen irányult: a fentebb félbeszakított idézet így folytatódik: „...bármely ember, akit lopással vagy rablással nyilvánosan vádolnak, noha nem érték tetten, az ellenkező fél az előállított embert törvényesen megölheti, abban az esetben, ha nemes, ötven nemes vallomása szükséges, ha nem nemes, ötven nem nemesé. Azt, akit nyilvánosan tetten érnek az említett bűnök valamelyikének elkövetésében, ha hét vele egyenlő rendű személy vall reá, az ellenkező fél megölheti. És ha közromán az, akit a vád alá fognak vagy tetten érnek, bármilyen közember tanúskodhat ellene, és fordítva, közromán hasonló esetben más nemzetbeli közember ellen tanúskodhat, közrománokkal vagy más közemberekkel törvényesen bizonyíthatja a vádat, ha pedig közromán valamely nemes embert nyilvánosan bűntettel vádol és nincs elég nemes a vád bizonyítására, akkor a bizonyítást nemesekkel, vagy kenézekkel vagy közemberekkel vagy románokkal eszközölheti, összesen 50 nemes személlyel, ebben az esetben minden egyes olyan kenéz, akit királyi oklevelünkkel erősítettünk meg kenézségükben, egy igazi nemessel ér fel, a közkenéz az egy fertős falusbíróval és a közembereket vagy románokat félfertősnek tekintsék a jelzett bizonyításban, és a közromán ily módon lehet képes a vádját bizonyítani a nemes ellen, akit azokban bűntettekben nyilvánosan tetten értek.”³⁶ A fertő 14 garas, és egy perben a falusbíró egyedül tehet le az esküt, ha a per tárgya egy fertőt ért, a közromán csak félfertős kár esetén esküdhetett egyedül. Nem nagy összeg, mert komoly perekben a főúr és a főpap esküje 10 márkát ért, a nemesé és a papé egy márkát, a jobbágyé 1 forintot.³⁷

A királyi rendelet egységesítette az igazságszolgáltatást, nemes és nemes, közember és közember között nem tett különbséget, a nemes és közember közötti különbséget viszont meghatározta. Gyakorlatilag a román úgynevezett leveles kenézeket a nemesekkel egyenjogúsította, és innen már csak egy lépés volt a valódi nemességbe emelkedés. (Csak pozitív diszkriminációval találkozhatunk.) A rendelet alapvetően az önkényeskedések ellen irányult. Leszögezte, hogy bárkit, nemest vagy közembert csak akkor lehet egy adott városban vagy falun letartóztatni, ha az illetőt rajtakapják a tett elkövetésekor. A rendelkezés megtiltotta és büntette a szemet szemért, fogat fogért önbíráskodási gyakorlatot, azaz, hogy egy jogtalanságot hasonlóval toroljanak meg. Kilátásba helyezte a törvényszerűséget elkövető királyi és vajdai tisztségviselők bíróság elé állítását. A nemesek más eljárás alá estek, mint a közemberek, fölöttük a vajda ítélkezett. Aki viszont olyat pártolt, aki király elleni hűtlenséget követett el, maga is ilyen vádnak tette ki magát. Ebből arra lehet következtetni, hogy a király tartott az erdélyiek és havaselveiek esetleges közös fel-

³⁴ Makkai 1948. 52. o.

³⁵ DHV 301. o.

³⁶ DRH XIII. k. 159. o. (Kivonatolja: Jakó 2014. 206–207. o.)

³⁷ Miskolczy 1922. 114. o.

lépésétől. Legfeljebb ilyen értelemben lehetne a rendelkezést románellenesnek tartani, de ez is naivság, hiszen a hűtlenség vétké is általános volt, soha nem öltött etnikai jelleget, és ennél is nagyobb naivitás azt gondolni, hogy a rendelet az erdélyi románok diszkriminációját célozta volna meg. Valójában az erdélyi románok a bizonyítás módja miatt haszonélvezői is lettek a rendelkezésnek.³⁸ Az okleveles román kenéz előnyösebb helyzetbe került, mint az oklevél nélküli magyar nemes, akinek nemességéről egyszerűen nem volt semmiféle írás, viszont környezete nemesnek tekintette (ilyen lehetett az erdélyi kisenesség többsége).

Az viszont kétségtelen, hogy az 1366-os királyi rendelkezés korlátozta a román szokásjogot, ugyanakkor a kenézi székek egészen a XV. század derekáig az életformákat is szabályozó helyi szokásjog, „a román jog” szerint működhettek. A legkorábbi adat a kenézi székek összetételére a hátszegi román ítélőszékről maradt fenn 1360-ból: Péter erdélyi alvajda ítéletlevele. Eszerint az ítélőszék a királyi várnagy elnöklete alatt 12 kenézből, hat papból és hat közrománból (olachys populanis) állt.³⁹ Előfordult, hogy amikor a várnagy valakit lopásért maga elé akart idézni, hogy az országos jog (regni consuetudine) szerint ítélkezzen, a dévai vár négy körzetének kenézei és szabad románjai ellenálltak, mert a maguk törvénye szerint akartak eljárni.⁴⁰ Olykor a helyi konfliktusokban és birtokviszályokban döntő összerdélyi közgyűléseken is vettek részt románok. Erdélyben ugyanis „nem a megye maga fejlődik autonóm közeggé, hanem a tartomány.” A király nevezte ki a vajdát, a vajda a főispánokat, a megyei nemesség együttes közgyűléseken jött össze, és miután ezekre meghívták a székely és szász területek vezetőit, immár vajdai közgyűlésekről beszélhetünk, ebben az értelemben szólnak a források erdélyi regnumról, Erdélyországról.⁴¹ A közgyűlések elsősorban az igazságszolgáltatás fórumaként működtek, peres ügyekben döntöttek. 1355-ben az erdélyi vajda fősege alatt a tordai – bírói – közgyűlésről (congregatio generalis) kiadtak egy olyan oklevelet, amely hosszan felsorolja az összehívottakat: főpapokat, bárókat, nemeseket, székelyeket, szászokat, románokat, valamint más rendű és állású embereket. Bírói közgyűlésről, melynek résztvevői közt románokat is említettek, csak egyről, az 1291-es gyulafehérváriiról tudunk. A tordai gyűlés egy hétig ülésezett, és hat oklevele maradt fenn, melyekben a nemeseket résztvevőként mindig megemlítik, továbbá a székelyeket és szászokat csak egy oklevél említi meg, és kettő a más rendű és állású embereket. Az oklevelek birtokviszályokról szólnak, az is, amelyik a románokat említi. Ebben a vajda elrendelte, hogy a Kolozs megyei szolgabírák mérjék fel a kolozsmonostori apát birtokainak határait és adják vissza azt, amit mások elfoglaltak tőle.⁴² Lehet-e azt állítani, hogy 1355-ben a románok még testületileg megjelenhettek, tehát még rendet alkottak, aztán kirekesztették volna őket? Állítani mindent lehet, bizonyítani nem. Az az ügy, melynek kapcsán az oklevél a tordai gyűlés résztvevői között a románokat is említi, nyilván olyan lehetett, amelyikkenézeket is érintett. A diszkriminációs tézis szerint a kirekesztést az 1366-os rendelet pecsételte [volna] meg.⁴³ Sőt, drámai fordulatot jelentett volna, mert az 1351-es törvény a román kenézeket „összes-

³⁸ Diaconescu 2013. 61. o.

³⁹ DHV 146. o.; Jakó 2014. 50–51. o. (Hátszeg, 1360. június 1.)

⁴⁰ DHV 233. o.

⁴¹ Gábor 1908. 180–183. o.

⁴² DRH X. k. 311–325. o.; Jakó 2014. 286–289. o.

⁴³ Pop 1997. 69–84. o.

ségükben a nemességhez számította”, az 1366-os rendelet „a román feudálisokat kettéosztotta”, és ezzel megakadályozta a román rendi nemzet kialakulását.⁴⁴ Más szóval az írásbeliség, az a gyakorlat, melynek során a kenézek birtoklását királyi adománylevéllel erősítették meg, véget vetett az eredeti román feudalizmusnak.⁴⁵ Mindez másképpen történt, amint ezeknek a folyamatoknak egyik elemzője is felhívta a figyelmet.⁴⁶

Az 1366-os királyi rendelet a kenézek jogállapotának szabályozásával a valós helyzethez igazodott, hiszen ez a kenézi társadalom már maga is erősen rétegzett volt, és most a rendelet lehetőséget kínált az örökös falubirtokos kenézek számára helyzetük megszilárdítására, valamint utat mutatott az országos tisztségek és a velük járó vagyonosodás, birtokhalmozás felé. Másképpen szólva megeremtette a státus és pozíció összhangját, a státus ugyanis rangot, a pozíció társadalmi helyzetet jelent. Azzal, hogy a leveles kenéz és a nemes jogilag egyenlőnek tekintette, szélesebbé tette az utat a kenézek nemessé válása előtt. Egyelőre a leveles kenéz is még (vagy már) feltételes nemes, de a következő lépés már a nemesi státus megszerzése volt, akár korábban a magyar várjobbágyok és királyi szolgálók, a serviensek esetében.⁴⁷ Lajos király még csak néhány román kenézt erősített meg úgy kenézi birtokában, hogy ezt már teljes jogú nemesi birtoknak minősítette. Sem most, sem később a görögkeleti ortodox románok esetében nemesítő kiváltságslévével nem utalt a vallási hovatartozásra.⁴⁸ Igaz, 1366-ban egy hónappal az idézett erdélyi oklevél után a király Lippán elrendelte, hogy Keve és Krassó megyében a „szláv vagy skizmatikus papokat” vagyonukkal és családjukkal együtt sértetlenül és épségben vigyék Himfy Benedek comeshez, aki majd sorsukról rendelkezik.⁴⁹ A királyi parancs egyértelműen a Duna jobb partjáról ide menekült papokról szól és nem a magyarországiakról. Emellett létezik egy (keltezetlen) 1366-os királyi parancs, amely szerint Sebes kerületben csak hithű római katolikus őrizheti meg nemesi és kenézi birtokát. Erről az oklevélről 1428-ban a karánsebesi minoriták tudatták a királyt, sőt, lehet, ők találták ki, talán éppen a király tudtával, mert azt akarták volna elérni és legitimálni, hogy a vidéken a német lovagrend telepedjen le, az ország határainak megerősítésére – mint ezt a bánáti román érsekség történetében olvashatjuk.⁵⁰

Az 1428-as oklevélbe foglalt 1366-os királyi (ál)parancsnak egyébként példamutató mozzanata annak elrendelése, hogy szombaton senki sem ehet húst, a húsevőt három márká bírsággal sújtják.⁵¹ A német lovagrend a kezdeti tapogatózás után nem rendezkedett be Magyarországon, a déli honvédelemben a románok egyre jelentősebb szerepet játszottak. Nem is lett volna őket célszerű térítéssel zaklatni. Vajon Lajos király próbálkozott ilyesmivel? A római katolikus hivatalos szemléletben a görögkeleti ortodoxok jogtalan birtokosoknak (iniusti possessores) minősültek. A XIV. század elején a Kelet-Európát bejáró francia domonkos szerzetes eltűnődik azon, hogy ha ura Valois Károly király megszerezne Görögországot a magyar királlyal, együtt leigázhathatná „az összes skizmatikus

⁴⁴ Drăgan 2009. 182. o.

⁴⁵ Drăgan 2000. 222. o.

⁴⁶ Pecican 2001. 67. o.

⁴⁷ Andea 1996. 133. o.; Pecican 2001. 75–76. o.

⁴⁸ Rusu 1997. 22. o.

⁴⁹ DHV 201. o.

⁵⁰ Suciu 1977. 52–56. o.; Achim 2008. 71. o.

⁵¹ Fermezzin 1892. 127., 289. o.

és barbár nemzetet”, amelyek a közöttük fekvő „gazdag és szép országokat jogtalan birtokosként foglalják el.”⁵² A pápai udvarban minden olyan uralkodót, aki nem ismerte el a pápa fennhatóságát, jogtalan birtokosnak tekintettek, Bizáncban pedig nem ismerték el kereszténynek a katolikusokat. VI. Kelemen pápa, aki több keresztes háborút is tervezett, élete végén, 1352-ben felelevenítette a skizmatikus jogbitorlást,⁵³ és aztán a bizánci császár kétszer, 1355-ben, majd 11 év múlva szintén hajlott a pápai fennhatóság elfogadására.⁵⁴ Lajos király a kenézek nemesítésével a pápai politikát képviselte. Nincs egyetlen olyan oklevél sem, amely a nemesítés feltételeként kötötte volna ki a vallásváltást. Ment az magától. Igaz, katolikus vallásra való áttérésről egy adománylevél szól, az, amelyik megemlíti, hogy acsvai Sorbánt katolikus hitre keresztelték át és a kereszttségben Stephanus nevet nyert (a juhötvenedet és a disznótizedet viszont nem engedték el).⁵⁵ A keresztapaságot maga a király vállalta.⁵⁶ A katolikus hegemonia kétségtelen. A pápa 1376-ban meghagyja a kalocsai érseknek: ne engedje, hogy egyházi tartományában „a görög és skizmatikus papok” olyan közfeladatokat lássanak el, mint a katolikusok, annál is inkább, mert ha ilyen „skizmatikusok a katolikusokkal gyakran társalognak, Krisztus híveinek lelkére nem kis kárral vannak.”⁵⁷

Dívatos ma a civilizációk összecsapásáról beszélni. Ezt rá lehet vetíteni a római katolikus és a bizánci-szláv kereszténység szembenállására; olykor a magyar király és a Kárpátokon túli román vajdák viszonyára. De vajon Magyarországra is? Sikerült, és eszerint a tézis szerint úgy zajlott a „civilizációk összecsapása” Magyarországon, hogy a magyar királyi – „céltudatos” és „titkos” – politika a nemesi privilégiumokkal elválasztott egyes kenézeket és vajdákat a közrománoktól, a parasztoktól, akik „az etnikai identitás és felekezeti identitás nevében ellenálltak”, de osztályrészük *Apartheid* lett. Az „oszd meg és uralkodj” politikája révén sok kiváló román a magyar nemesség tagja lett, de „nem sokáig. A magyar nemességgel való amalgámolásnak nem sikerült önálló »oláh« nemességet kialakítani!”⁵⁸ A „titkos politika” célja a görögkeleti ortodoxia ellen fellépni képes román katolikus nemesség megteremtése lett volna? Ha igen, akkor a posztmodern politika spekulációjáról lenne szó. De lehetett szó ilyesmiről? A térítés és az átkeresztelés nyilvános volt. A végén – ha jól értjük – a titkos politika „az amalgámolással” nyilvános célt ért. Viszont még nyilvánosabb a historiográfiai tanulság, éspedig az – mint a fenti idézet dokumentálja –, hogy a hagyományos interpretációs keretből milyen nehéz kilépni, még akkor is, ha törekszünk rá. És törekszünk rá, a fenti idézetek olyan cikkből valók, amely a román nyelv magyar jövevényszavainak jelentőségét méltatja objektívi-

⁵² ADEO 89. o.

⁵³ Barbu 1998. 113. o.

⁵⁴ Medieval History, 875. o.

⁵⁵ DHV 189. o.; Jakó 2014. 195. o. (Az oklevél kelte: Kolozsvár, 1366. május 16.)

⁵⁶ Barbu 1998. 173. o.

⁵⁷ DHV 262. o.

⁵⁸ Alexandru Niculescu: „ROMANIA HUNGARICA” – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare. www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte.../Niculescu.pdf (Utolsó megtekintés: 2016. december 11.): „Chiar dacă această politică – *DIVIDE ET IMPERA!* – nu a atras decât unele familii „kneziale” sau descendente din voievozi locali, ea a avut un țel (secret) bine determinat: a se p a r a pe Românii „communis”, pe țărani „valahi” care opuneau o rezistență în numele identității etnice și confesionale („schismatici”) de România atrași de privilegiile economice și sociale ale „nobilării”. Au avut acces în „nobilimea” maghiară Hunyadi, Drágfy, Bánfi, Kende, Máilath, Láckfy (Lațcu), Pálffy, Bárcsai și cițiva alții – dar... pentru nu multă vreme. Amalgamarea cu nobilii maghiari nu reușea a se face distinctă o nobilime „valahă”!”

tásra törekvéssel és rokonszenvvel, például nem nevezi a magyarokat allogén népességnek, amire gyakran van példa.

A vita alapja az őshonosság kérdése. Az axiómából következik az összeesküvés-elmélet, melytől nem lehet mentes a kenéz-vita sem. A vita a kenéz jogállása és a kenézi intézmény jellegének megítélése körül forog. A kérdés: mi lehetett a kenéz? A népvándorlást túlélő nép vezetője vagy királyi várnagy alá tartozó feltételes nemes, aki szolgáltatásokkal és szolgáltatásokkal tartozik, vagy éppen mentességet élvez, népességlepitő vállalkozó? A korabeli oklevelek sokféle találgatásra adnak alkalmat. Jóhiszeműséggel mindkét álláspontnak vannak hívei, de rosszhiszeműséggel is, ha a forrásértelmezésben elhomályosít az axióma. A kenéz-vita – akár az őshonos folytonosság vitája – pavlovi reflexeinknek megfelelően – egyesek fejében – magyar–román vitává egyszerűsödött.

A kenéz-vita és tétje (konstrukciók és „valóság”)

A vitát a magyarok kezdték, ők fedezték fel a kenézeket a tudomány számára. Areformkori jogtudós, Gál László kezdeményezte: Anonymusnak adott hitelt, Töhötöm és Gyalu magyarjai és románjai „frigyesársak”, a románok részben római maradványok, részben meghívottak várőrzésre, vezetőik, a kenézek maguk is nemesek.⁵⁹ Véleménye megfeleltetett a műveltebb körök véleményének. A Hunyad megyei orvos szerint például a régi kenézek „hasonlók minden tekintetben a skóciai Hochlandban lévő klánokhoz, közvetlenül csak a vajdától függöttek, de liber baronatussal nem bírtak, hanem ha különös diploma mellett, mit a Csolnokosi família Hunyadi Jánostól nyert”,⁶⁰ mely diploma egyébként hamisítványnak bizonyult. Gál Lászlóval szemben a kor legjelentősebb forrásgyűjtője, Kemény József azt bizonygatta, hogy a kenéz nem nemes, hanem uradalmi és falusi bíró, és amely kenéz nem lett nemes, jobbágysorba süllyedt. Ugyanakkor – hangzott Kemény – a román nemzet a legjobb hazafiakat, hősöket és államférfiakat adta az országnak.⁶¹ Leegyszerűsítés lenne a történeti álláspontokat csupán politikai szándékokra alapozni. De ki tagadná, hogy nem politikai szelek dagasztják a képzelt vagy valós történelmi tények tengerén hajózók vitorláit? A történeti ítélet háttére mindig némi magyarázattal szolgál. Gál László viszont a szászöldi románok és szászok egyenjogúságának biztosítását kívánatosnak és méltányosnak tartotta, és ezért megidézte a történelmet, hogy lássák: a magyarok a románokat nem nyomták el, viszont a szászok már annál inkább. Kemény József viszont a szász–román vitában a szászok mellé állt és még hamisított is.⁶² Például egy olyan 1363-as oklevelet, amelyben a kenézi jog új irtványföldre vonatkozott,⁶³ aztán egy 1377-es hamisítványában „tisztázta” a kenézek jogállását, amikor elbeszélte azt, hogy a kenézek saját alattvalóikat adókkal nyomorítják, ugyanakkor földesuraiknak hűséggel és szolgáltatásokkal tartozó alattvalók ők maguk is, akik viszont kötelezettségeiket nem akarják teljesíteni.⁶⁴ Ezt a hamis oklevelet akár Max Weber-féle ideáltípusnak is lehetne tekinteni, modellnek, amely a valóságban nem létezik, de a való-

⁵⁹ Gál 1846. 16., 19. o.

⁶⁰ MTAK Kt., Díszművek, 314. o.; Fodor 1840. 45. o.

⁶¹ Kemény 1846. 286–335. o.

⁶² Rady 1993. 102–125. o.

⁶³ Jakó 2014. 100. o.

⁶⁴ DHV 270. o.; Holban 1981. 224–225. o.

ságosnak vélt tényeket a modell egyes elemeihez hasonlítjuk, hogy magát a valóságot jobban jellemezni tudjuk. A hamisítványban valós elem, hogy a földesúr megadóztatja parasztjait (és persze egyben védi őket, hogy ne veszítse el), továbbá ő sem szeret adózni. Ezt tették az országos, királyi privilégiummal rendelkező nemesek. Akkor miért ne tették volna a kenézek, akik közül, aki tehetett, maga is országos nemesként tette ezt immár törvényesen? Valószínűleg Kemény ez esetben hitte is, amit hamisított, és hitét egy kis hamisítással támasztotta alá, a hamisítást pedig hitével. Ma is járnak el így történészek, de már nem veszik a fáradságot, hogy hamisítsanak egy-egy olyan oklevelet, amellyel feladják a leckét az utókornak. Sőt, még azt sem tudják, amire Kemény – a több kenézséget összefogó vajdaságokról értekezve – klasszikus érvennyel figyelmeztetett: „Egyes szavak értelmét egy közelebbi századról idősb századokra is alkalmaztatni nem örökké biztos okoskodás, mert némely szavaknak értelme a változó századok folyamata alatt gyakran változott.”⁶⁵ Kemény a kenézekről olyan meggyőzően érvelt, hogy álláspontját a modern román történetírás egyik alapító egyénisége, Ioan Bogdan is elfogadta,⁶⁶ és azóta is akadt tapasztalt kutató, akit egy-egy hamisítványa megtevésztett.⁶⁷

A dél-magyarországi román autonómiákat Pesty Frigyes fedezte fel a tudomány számára, és forrásról forrásra haladva olyan koherens történetbe foglalta, amelynek máig nincs párja.⁶⁸ Nem beszélve a térség egészének forrásfeltárásáról, amelyet aztán román kortársai használtak.⁶⁹ Míg ezek Eftimie Murguval az élen olyan Temesi bánság történetet konstruáltak, amelyben a Tisza, Maros, Kárpátok határolta terület római folytonosságot őrző román országgént jelenik meg, Pesty éppen azt nyomozta, hogy a román kerületek miként illeszkedtek Temes és Krassó megye, valamint a Szörényi bánság és Szörény megye szervezetébe. Nem polemizált, de tagadta, hogy az, amit a források román jognak (jus valachicum) neveztek, eltért volna a magyar jogszokásoktól, sőt, amikor a családi vagyon védelméről volt szó – „oláh szokás szerint” (juxta ritum volachie) –, még hangsúlyozta is, hogy „...ezen joggyakorlat a magyar nemzetenél kétségkívül megelőzi azon kort is, a melyben az oláhok Magyarországra be vándoroltak”. Egyébként a román kerületekben „...a birtokos nemesség ezen kerületekben, kivált a karánsebesiben és miháldiban, nyelvére, érzületére többnyire magyar volt”, és „a magyar nyelv ezen családok közt általános használatban volt, sőt még a köznép is, ha nyelvére nézve származásilag oláh volt volna is, a magyar nyelvet értette, azzal el bánni tudott, bizonyosság arra, hogy tanúvallatáskor nem ritkán magyarul fejezték ki nyilatkozatukat, valamint végrendeletet, és hasonló magán természetű okiratot sokszor ezen nyelven fogalmaztak. Ez így levén, annál kevesbé fog meglepni, ha a politikai testületek és törvényszékek hivatalos működésében a magyar nyelv használatát divatozóknak találjuk.”⁷⁰ – Ez az értékelés és hangvétel a reformkor és az 1860-as évek mérsékelt magyar nacionalizmusának szemléletére vall. Maga a dák–római román származás sem volt probléma. A magyar történészek elfogadták Anonymus meséjét, a románok egy csata után meghódoltak a magyar vezérnek. Ennek

⁶⁵ Kemény 1854. II. k. 120. o.

⁶⁶ Bogdan 1968. 168. o.

⁶⁷ Andea 1996.143. o.; A hamisítást leleplezte: Mályusz 1956. 399. o. 3365. sz.

⁶⁸ Pesty 1876.

⁶⁹ Pesty 1877. (A birtokomban lévő példány Vasile Maniu – Eftimie Murgu harcostársa – bejegyzéseit tartalmazza, és Ștefan Niculescu ajándékozta Atyámnak.)

⁷⁰ Pesty 1877. 26., 40. o.

megfelelően Szabó Károly úgy vélte, hogy a különböző magyarországi román „vajdák hatóságában az oláhoknak eredeti hadi s polgári szerkezetét láthatjuk, mintegy megöröklöve, melyet a magyar hódítók nemzeti fensőbbiségek fönntartása mellett... ha tán szűkebb hatáskörre szorítva is, fönntartottak.”⁷¹

Az 1880-as évekre a közéleti és vele a történetírói hang is durvult. A hunyadi helytörténész és oklevélgyűjtő, Sólyom-Fekete Ferenc érdekesen és polemikusan fogalmazott, akár sok román kortársa: a kenéz balkáni hordavezér, a kenézség „idegen csemete volt, itt bíz az nem vert mély gyökereket. És bár annyira se vert volna, mint amennyire vert.” A kenézség hűbériség, „a hűbérül kapott jószágokon letelepített lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgáláivá tette s vagyonuk s életük fölött is rendelkezett”. Ezért „az oláh jobbágyiség eredete jóformán itt keresendő, azt ők önként vállalták el és hozták magukkal.” A király viszont enyhíteni akarta a nyomást, felállította a közrománokat is képviselő kenézi széket, ennek befogadására Hátszegen külön királyi palota épült, és „a magyar állameszme, a magyar államhatalom kimagasló természete nem tűrte sokáig a hűbériségnek ama szláv kinövését, sem azt nem engedhette meg a magyar emelkedetebb szempont, hogy a tulajdon oly nemű korlátozása fönnálljon”, a hűbéri kenézbirtokot felváltotta a tulajdon római jogi fogalmához közelebb álló nemesi birtok.⁷² – Ez az indulatos vélemény már a román kenézek tudatos diszkriminációját valló román nézetekre adott válasz. Aki papírra vetette, a magyar hegemonia és a magyar állami integritás elleni veszélyt látott abban a román nemzeti ideológiában, amely az erdélyi román őshonosságot vallotta, és régi római intézmények továbbélését, amelyeket aztán a magyar királyok számoltak volna fel.

Jancsó Benedek, a román nemzeti törekvések első magyar elemzője kemény honvéd volt. 1896-os nagy műve – *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* – véd- és vádirat. Védi a magyar politikát és vádolja-cáfolja a román nemzeti történelemszemléletet. Valamiféle *Hassliebe* jellemezte a románokhoz való viszonyát. Tanfelügyelőnek készült, és mint minisztériumi tisztviselőnek meg kellett tanulnia románul, ezért hosszabb időre Bukarestbe ment, ahol 1892-ben ezt látta: „Éspedig van egy dolog, mi fájdalom, nálunk nincs. Itt minden román, még az isten is, nem úgy, mint nálunk, hol bizony csak amolyan osztrák magyarocskák vagyunk. Istenem, mikor lesz Budapest olyan magyar város, mint Bukarest oláh, pedig mondhatom, hogy itt több az idegen elem, mint Budapesten.”⁷³ Jancsó egyébként nem szerette a Kárpátokon túli világot, nyomasztotta a luxus és a nyomor ellentéte, de nem volt zsigerből románellenes. Megvallotta: „Most a román históriát olvasgatom – egy kissé nehezen megy még – és bámulva látom: mily szoros volt e két nemzet között minden tekintetben egész a XVII. század végéig a kapcsolat, s mily nagy a magyar műveltségi befolyás, ősi bűnünk szerint figyelembe se vesszük, mit írnak a román historikusok... Nem lehetetlen, hogy idővel felcsapok oláh–magyar historikusnak.”⁷⁴ Különös iróniája a sorsnak, hogy Jancsó, miután a magát sovínisztának valló miniszterelnök, Bánffy Dezső bizalmasa volt, az 1910-es években – magánlelélben – őszintén szorgalmazta a magyar kormányzati politika radikális megváltoztatá-

⁷¹ Szabó 1878. 212–213. o.

⁷² Sólyom-Fekete 1881–1883. 16–20. o.

⁷³ OSzK Kt., Levelestár, Jancsó Benedek levele Jakab Ödönhöz, 65. (1892. április 24.)

⁷⁴ MTAK Kt., Ms. 5162/502. Jancsó Benedek levele Márki Sándornak. (1892. március 27.)

sát a demokratikus alapon lehetséges megbékélés érdekében. Nagy műve rossz és jó részekben egyaránt gazdag. Kárhoztatta a román értelmiségit, dicsérte a román parasztot. Nála a tömeges román bevándorlás még a XVIII. században is tart, amikor erre az időszakra a gondos forráselemzés ennek képtelenségét kimutatja.⁷⁵ Viszont nagy művében azt is kifejtette, hogy a XIV–XV. század folyamán az erdélyi és dél-magyarországi román kerületek milyen értékesnek bizonyultak az ország déli határainak védelmében. „A helyzet arra kényszerítette e királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített oláhságot fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyverviselés e korban tekintélyt biztosító és sok előnyt nyújtó dolog volt, a vajdák és kenézek szívesen vállalkoztak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyveresre volt szükség, kik felett szükség esetén a várak parancsnokai azonnal rendelkezhessenek, bele vonják azokat a kenézeket is e szolgálatba, kik nem a várjóságokon voltak letelepítve, hanem oláh földeknek nevezett irtványokon. Így fejlődik ki, külön-külön mindenik vár körül egy oláh kerület, amelyeket aztán V. László király a mai Krassó-Szörényben egy közigazgatási egésszé egyesít. Az oláh kerületek szervezete tehát nem maradványa valami régi római vagy román katonai intézménynek vagy előbb bírt politikai jognak, hanem eredménye egyszerűen a viszonyok által teremtetett fejlődésnek.”⁷⁶

Azt, hogy miként és mikor települt meg a románság a várbirtokokon és azok körzeteiben, nem lehet pontosan rekonstruálni. Temes és Krassó megyében, illetve a Szörényi bánságban az Anjou királyi hatalom szervezte meg a körzeteket.⁷⁷ Okleveleink már erősen rétegzett és erős helyi hatalommal rendelkező kenézi világokról szólnak. A máramarosi és hátszegi román világ kenézeit gyakran kis feudálisoknak nevezik jobb terminus híján. Az erősebb kenézek ugyanis a jövedelmek behajtásával tartoztak a várnak és adott esetben katonai szolgálattal.⁷⁸ Az elszegényedő kenézek szabadparaszti sorba süllyedtek. És ezt a kis „feudalizmust” a nagyobb, a királyi „feudalizmus” foglalta magába. Jancsó Benedek jól érzékelte, hogy az ország legveszélyeztetettebb határvidékén megerősödött a kenézek autonómiája. Pontosabban a XV. században Temes megye dombvidékein. Hunyad megyében viszont a dévai várbirtokból még osztogattak. 1362-ben Lajos király Musad (Muşat) fiának, Ladislaus comesnek és fiainak adományozta a dévai várkerületbeli Zalasdot és ennek népeit felmentette a királyi adók alól, mellyel addig úgy tartoztak, mint a szomszédos vidék román falvai.⁷⁹

A két világháború között készült nagy *Magyar történet* történelmünk átertékelése jegyében koherens fejlődéstörténetet nyújt. Szerzője, Hóman Bálint vérbeli történész és elbeszélő, aki az 1940-es években végzetesen belekeverte magát a politikába. Mégis van valami szomorúan mulatságos abban, hogy olykor szinte lelkesen hangoztatja a román szenvedéstörténeti sémákat, amelyeket, mint láttuk, jobb román történészek örök nyugalomba helyeztek. Így megtudjuk, hogy Lajos királyunk nem tűrhette, hogy a délvidéki románok görögkeleti papokat kezdtek hozni és „1366-ban az összes skizmatikus papokat elűzte. A délvidéken kialakult oláh kerületek némelyikét – így a hátszegi, karánsebesi, mihálldi (mehádiai), komjáti kerületeket – erőlyesen megtisztította a skizmától, a betele-

⁷⁵ Miskolczy – Varga 2013.

⁷⁶ Jancsó 1896. 242. o.

⁷⁷ Achim 2000. 170. o.

⁷⁸ Popa 1988. 161. o.

⁷⁹ DHV 157–161. o.

pülés, a helyben lakás és a kenézi adomány előfeltételül állítva fel a katolikus hit elfogadását és gyakorlását. Más kerületekben s az északkeleten kialakult vajdaságokban inkább az egyéni térítés eszközeivel élt. Minoriták, többnyire az oláhok nyelvét könnyen elsajátító olasz szerzetesek mentek ki a nép közé. A kenézeket, kit meggyőzéssel, kit meg nemesi kiváltságok, birtokadományok ígéretével csalogatták a latin egyház hűségére, az ó-hiten maradt köznépet pedig elvonták a havaselyi és moldovai skizmatikus püspökök hatósága alól.⁸⁰ Aki ilyesmit írt, mintha azt akarta volna felmutatni, hogy milyen volt vagy lehetett volna a jó magyar asszimilációs politika. De aztán keserűen megvallja: „A magyar főpapoknak a lelki gondozásuk alá került oláhokkal szemben tanúsított magatartása azonban legkevésbé sem volt alkalmas a nép hitének és bizalmának megszilárdítására. A pápa és király hiába intették őket tizedköveteléseik mérséklésére, szavuk a pusztában hangzott el s a görög egyházban szokatlan adóteher viselésére kényszerített oláhság elfordult a »magyar vallástól«. XI. Gergely pápa ezért 1374-ben külön magyarországi oláh katolikus püspökség felállítását vette tervbe, de ez a szándéka is megbukott a magyar főpapság ellenállásán. Az oláhság egész tömegének megtérítéséről le kellett mondani s alig két évtized múltán végső reménye is megsemmisült az unióknak.⁸¹ (1374-ben a szereti püspökséget állították fel, és ha Moldvát Magyarország részének tekintjük, akkor ez igaz lehetne, de Moldva már nem tekintette magát annak...) Egyébként a magyar nemesek azért nem erőltették a hittérítést, mert szükségük volt a jobbágyokra, hiszen a korban a nemesek éppen egymás jobbágyait akarták megszerezni, ezért olykor súlyos fegyveres összetűzésekbe keveredtek, és amely földesúr ilyen helyzetben komolyan veszi a térítést, alulmarad a munkaerőért folyó harcban.

Hóman szerint az oszmán-török balkáni előnyomulás újabb és újabb román betelepeléssel párosult. Jöttek a románok kenézeikkel az élen. „Ezek a – személyeiveikből, a kenézi intézmény bolgár–szláv eredetéből és bulgáriai, havaselyi analógiákból következtetve jobbra bolgár, szláv, kun–besenyő eredetű – kenézek (kenezii valachi) a pásztorkodó oláhok egy-egy települő csoportjának, közösségének bírái, katonai és közigazgatási előjárói voltak, s maguk már földműves gazdálkodást folytattak. A betelepüléskor ők egyezkedtek és állapodtak meg a királyi közegekkel a település feltételei tekintetében, ők hajtották és szolgáltatták be a szállásuk körzetébe, vagyis kenézségükhöz tartozó szabad pásztornéptől járó ötvened-adót, ők gondoskodtak teljes felelősség mellett a vállalt katonai kötelezettségek pontos teljesítéséről.”⁸² – Van ebben némi csúsztatás. A nevek alaposabb elemzése még hátra van. Nehéz elképzelni, hogy miként lehetett pásztorokkal földművelést folytatni, mert a kenéz aligha állt oda rendszeresen szántani-vetni. Nem ismerünk olyan oklevelet, amelyben világosan leírják, hogy honnan települt be az a kenéz, aki egyezkedett. Okleveleink a kenézi szolgáltatásokról szólnak, kisebb részük telepítésről, és nehéz tisztázni, hogy milyen lehetett a kirajzás és a bevándorlás aránya, annál is inkább, mert a király a Szörénységet saját országa részének tekintette. Az elbeszélő saját elbeszélésének harmóniáját és esztétikáját nem zavarta meg ilyen részletekkel. A történet ment a maga útján. „Az ország belsejében kenéz és vajda néven szereplő telepesbíráik (soltészeik) vezetésével vármegyei területre telepített oláhok, más szabad telepesek módjára

⁸⁰ Hóman 1936. 243. o.

⁸¹ Uo.

⁸² Nagy 2015. 221–237. o.

illeszkedtek be a társadalom és közigazgatás szervezetébe s a 14. század folyamán azokkal együtt olvadtak be az egységes jobbágy-paraszti osztályba. Nem így a határvidéken. Ott a királyi hatalom katonai célokra használta fel a keleti végeket még mindig nyugtalanító tatárok szokásait és harcmódorát tapasztalatból ismerő s a tatárokkal ellenséget látó, nyers erkölcsű, bosszúra éhes és a hegyvidéki cselvető harcra kiválóan alkalmas havasi pásztornépet. E hivatásukhoz képest szélesebbkörű önkormányzatot biztosított számukra, s a Balkánról magukkal hozott társadalmi és közigazgatási szervezetüket érintetlenül illesztette be a magyar határvidéki közigazgatás szervezetébe. A temesi és krassai oláhok a szörényi bán, majd meg a temesi főispán, a hunyad-, szeben-, fogaras-, brassóvidékiek az erdélyi vajda, a máramaros-ung-beregi telepések a vármegyei főispánok hatósága alá kerültek, a nemesi vármegye autonóm hatóságának azonban nem lettek alávetve. A délvívidéken egy-egy királyi várral a központjukban külön oláh kerületek (districtus, provincia valachialis) keletkeztek, s e kerületek népe az illetékes királyi főtisztviselőt – a bánt, vajdát, főispánt – helyettesítő magyar várnagyok állandó felügyelete és ellenőrzése mellett működő s a nemesi vármegye kormányzatára emlékeztető kerületi önkormányzatok hatósága alá tartozott. A fogarasi, omlási, hátszegi, jófői, dévai, hunyadi, borzafői, krassófői, kövesdi, miháldi, almási, lugosi, komjáti, turdi, ikusi, zsidóvári, béli, zsupáni, suggyai és világosvári oláh kerületekben a várnagy oldalán tizenkét esküdt kenéz látott törvényt. Fontosabb kérdések felmerülése esetén maguk a főméltóságok, vagy nevükben a várnagyok tartottak a vármegyék nádori közgyűléseikhez hasonló egyetemes törvénylátó gyűléseket (generalis congregatio), hol a kenézi széket az oláh köznépből választott esküdt székülökkel egészítették ki. Az északkeleti határon megtelepedett oláhoknak még kiterjedtebb önkormányzatuk volt. Itt Nagy Lajos uralkodása idejében magyar várnagyok helyett a vármegyében lakó összes oláhok által választott máramarosi, ungi, beregi vajdák álltak az önkormányzat élén; ilyen vajda volt Moldovában is Drágos és Szász, mielőtt Bogdán a független oláh vajdaságot megalapította volna. A régen kialakult országos szervezetbe organikusan beilleszkedő oláh kerületi közigazgatás hatósága minden ott lakó oláhra kiterjedt, az autonóm hatalom azonban egy osztálynak, a kenézeknek kezében volt.” Ezek a kenézek „magyar jogfelfogás szerint tehát katonáskodó familiárisok felett rendelkező királyi hűbéres vitézek voltak. Kenézségük kezdetben ideiglenes jellegű, bármikor visszavonható és másra átruházható királyi hűbér volt, ebben különbözött a kun szálláskapitányok örökhűbér-jellegű kapitányságaitól. Mivel azonban a királyi hűbérúr ritkán, leginkább csak hűtlenség esetében élt visszavonási jogával, a kenézi tiszt örökössé lett a telepítő kenézek családjában, s ezek – a kun kapitányi családokhoz hasonlóan – születési nemességgként helyezkedtek el az oláh társadalom felső szintjén. Az örökhűbéres nemesi osztállyá alakuló kenézekkel szemben közoláhnak (valachus populanus) nevezett, nyaranta a hegyekben legeltető, télvíz idején a kenézek szállása körül fekvő kezdetleges falvaiba visszavonuló szabad pásztornép – a sátorlakó falusi kunokhoz hasonlóan – kenézségenként megállapított számban katonáskodott, és mintegy földbérül, birkaszaporulata ötvenedrészében, más állatok szaporulatának tizedében vagy más kulcs szerint meghatározott földesúri terményadót fizetett, de minden más adózás alól mentesítve volt. A kenézek hűbérbirtokán dolgozó legalsóbb népelem, melyet a pásztor oláhval szemben románnak (rumin, rumun) is mondtak, más földesúri jobbágyságok módjára adózott urának és a kerületi vár várnagyának. A rétegződés hasonló a kunokéhoz és jászokéhoz, s a fejlődés is hasonló irányt vett. A kenézek – akár-

csak a kun kapitányok – hűbérük örökös birtokká változtatására, a nemesi rang és nemesi jogok megszerzésére törekedtek, s e törekvésük támogatásra talált a megtérítésükön fáradozó központi hatalomnál. Különösen Nagy Lajos fejtett ki itt is, mint mindenütt, nagy buzgalmat a térítésben, s a siker érdekében kiváltságok osztogatásától sem tartózkodott. Némely kerületekben – így a hátszegi, karánsebesi, lugosi, miháldi (mehádiai), komjáti distriktusban – a katolizálás előfeltételévé lett minden kenézi adománynak, sőt, utóbb a helyben lakásnak is, minek ellenében e kerületek kenézei a XIII. századi nemes serviensekéhez hasonló nemes-kenézi rangot kaptak. Másutt egyéni térítés folyt, és az olasz minoriták céltudatos térítômunkája hamarosan nagy eredményekkel járt. A jórészt bolgár, szláv, kuneredetű s most katolikus hitre tért kenézek azután sorra egyéni birtok-adományt szereztek kenézi hűbərbirtokukra, s a korábban kenézi hatóságuk alá tartozó köznépet – a szabad pásztorokat csakúgy, mint a földműveseket – földesúri hatóságuk alá vetették s már mint magyar nemesek beolvadtak, felszívódtak a magyar köznemességbe. A kenézszármazású törzsökös magyar főnemesi és köznemesi nemzetségek hosszú sorának – a bélteki Drágfi, malomvizi Kendefi, gerlistyei Gerliczi, karánsebesi Fiáth, kisilosvai Ilosvai, nagyilosvai Kisfalusi, bilkei Lipcsei, dolhai Petrovai, ruszkovai Dolhai, apsai Méhelyi, gyulafalvi Gyulafalvi, csulai Mór, nádasdi Ungor, ponori Török, dobozi Dánfi, szaploncai Szaplonczai; demsusi Morsinai, csolnokosi Csolnokosi, mutnoki Zayk és más családoknak – esete bizonyítja, hogy e beolvadási és magyarosodási folyamat mily gyorsan és alaposan ment végbe. A korai településű kenézcsaládok ivadékai közül csak kevesen – így az apsai Mihályi, apsai Vlád, sajói Mán, petrovai Biláskó és más családok – maradtak meg, vagy lettek később oláh környezetük hatása alatt ismét oláhok. A többség elmagyarosodott. Asszonyaikat többnyire magyar családokból vették; így az Ilosvai családfa első ízein Dávidházi, Komlósi, Kende, Nagymihályi, Tibai, Morvai (Rákóczi), Semsei, Nádasdi leányok nevével találkozunk. A társas életben, megyei közéletben, katonaeletben magyar környezet hatása alá, hitéletükben magyar káptalanok iskoláiban nevelt, magyarul prédikáló, oktató, gyóntató magyar papok gondozása alá kerültek. A birtokos nemesurrá lett kenézivadékokat a korábbi osztálykülönbségen túl a nemzetiségi és vallási különbség mély szakadékaival választották el a földesúri hatósága alá került oláh köznéptől, mely feltartozhatatlanul süllyedt a paraszt-jobbágyok színvonalára oly korban, mikor már az egész jobbágyosztály a fokozatos gazdasági süllyedés útját járta. Hasonló sors jutott osztályrészül a nemesi rangot nem nyert kenézek ivadékainak is, kiknek tisztsége hovatovább a telepesbírák (soltészek), majd a közönséges falusi jobbágybírák tisztének színvonalára hanyatlott alá.”⁸³

Mind a magyar, mind a román elbeszélésben a kenézek az élen állnak. Az 1920–30-as évek magyar elbeszéléseiben asszimilációs diadalmenet élén haladnak, a románban a disszimilációs gyászmenet élén. Az asszimiláció kétségtelen folyamatát sikerült alaposabban is megolajozni további faji spekulációval, azzal, hogy a kenézek török eredetét még erősebben kidomborították, kétségtelenül török nevek – Aldomir, Bay, Chakan, Harambasa, Idomer, Kaba, Kuman (Koman), Tatar, Tivan – alapján. Ez „a kenéz tehát harcos, parancsoló vezető, pásztornépe pedig engedelmeskedő nyáj volt.” És így „a magyarság... a románság betelepülésekor nem homogén, egyöntetű románsággal került szembe, hanem egy török fajú vezető elemmel és egy vlah pásztorelemmel.” Így „könnyű volt

⁸³ *Hóman* 1936. 290–291. o.

a szintén jórészt török etnikumú magyar nemességnek és a román kenézcsaládoknak érzelmiileg összekapcsolódni, hiszen egyforma származás és harci erények voltak a sajátosságaik, de könnyű volt össze is olvadniuk, azaz a kenézeknek asszimilálódni.”⁸⁴ A kenézség az 1930-as évek végén mint valami eredendő bűn jelenik meg, mert miközben a királyi hatalom nemzetiségi autonómiát szeretne biztosítani, „az oláhság a kenézek és közoláhok balkáni megkülönböztetését hozta magával új hazájába, s ez lehetetlenné tette, hogy a magyar hatalom által ajándékozott autonómia valósággá váljék.” A kenéz tárgyalt a királyi, a földesúri és az egyházi hatalommal, vonzotta a helyhez kötött élet és a „nemesi életforma szabadsága és gazdagsága. Nekik tehát nem kell autonómia, a primitív köznép pedig nem képes felfogni és kihasználni annak lehetőségeit.”⁸⁵ Ugyanekkor ugyanezt egy román történész –természetesen Anonymus alapján állva – tárgyilagosabban így látta: a magyar királyok csak a kenézekkel tárgyalhattak, mert ezek rendelkeztek egyedül „az ehhez szükséges jogi individualizmussal, az ő kezükben összpontosult a klán fölötti hatalom, csak nekik volt meg az az erejük, ami minden jog és szerződés viszony alapja.”⁸⁶

A magyar elbeszélés – eltekintve a kisebb-nagyobb belső ellentmondásoktól – a román világok integrált jellegét és autonómiáit és a társadalmi átrétegződést jobban megjelenítette, mint a román, jobban be tudta illeszteni az országos fejlődés egészébe. Ennek oka az is, hogy magyar történészek kezdték feltárni az idevágó források javát. Fekete Nagy Antal és Makkai László – a maga nemében egyedülálló, már hivatkozott – dokumentumkiadását azok a román történészek, akik elmarasztalják, használják is.

A magyar történetírásban Makkai László ástott a legmélyebbre, amikor választ keresett arra a kérdésre, hogy miért nem alakult ki Erdélyben román rendi nemzet. Az 1943-as helyzetnek megfelelő elemzésében kategorikusan leszögezte, hogy „ha a románok is egész tömegükben a hasonló nemzetiségi autonómiák kialakulásának korában érkeztek volna [mint a székelyek és a szászok], egységes renddé váló fejlődésük aligha ütközik akadályokba, mivel azonban bevándorlásuk súlya a 14. századra esik, kénytelenek voltak az adott keretek közé illeszkedni s, amint látni fogjuk, a nemesi vagy a jobbágyi osztályba olvadni.” Továbbá: „Ha a románságban élt volna valamelyes nemzeti vagy rendi öntudat, bizonyára semmi akadálya nem lett volna, hogy a székelyek és a szászok mintájára negyedik »nemzet«-ként illeszkedjenek bele a középkori Erdély rendi társadalmába, mint ahogy királyaink kezdetben az »oláh« elnevezés alatt nem csupán egy bizonyos etnikai egységet, hanem sajátos jogállású rendi csoportot értettek, s ennek megfelelően szervezték meg a várkerületeknek egyedeiben is egyenjogú román társadalmát s csak midőn meggyőződtek a nyugati társadalmi kategóriák jelentőségét felfogni s ezáltal saját érdekeiket szolgálni nem tudó román tömegek önkormányzat vitelére való alkalmatlanságáról, sietették az értékeesebb elemeknek a magyar nemességbe való beolvadását. Az éles kettéválás, mely a román társadalomban így bekövetkezett, a székelyeknél sohasem történhetett meg s a székely személyes szabadság, ha gyakorlatilag sok korlátozást is szenvedett az idők folyamán, egészen 1848-ig törvényes elismerésben részesült, mikor Magyarország minden lakosának törvény előtti egyenjogúsága megvalósulásával értelmét veszítette.”⁸⁷

⁸⁴ Mályusz 2002. 189. o.

⁸⁵ Deér 1993. 214. o.

⁸⁶ Arion 1938. 102. o.

⁸⁷ Makkai 1943. 351., 431. o.

Ugyanez a szerző az 1980-as években ezt a nézetét is revízió alá vette, kiiktatta a románok éretlenségéről vallott képzetet, amellyel akkor valamiféle revánsot vett az akkori magyar-ellenes román történeti képzetek elburjánzása miatt. A revizionista nézet már magyarázat, és természetesen válasz, de tudományos és nem egyszerűen polemikus válasz a diszkriminációs tézisére: „Román rendi »nemzet« pedig egyáltalán nem is létezett, mert kialakulását a vajdáknak és a kenézeknek közrendű társaik fölé kerekedése s ezzel a román »szabadság« megszűnése megakadályozta”. Ehhez persze kellett a királyi akarat. Viszont: „A székely és szász eredetű nemességtől a román nemeseket elsősorban az különbözteti meg, hogy míg az előbbieket a nemességet biztosító birtokot a székely és szász területen kívül, a megyékben kapták, addig a román vajdák és kenézek arra a birtokra kaptak nemesi jogot jelentő adományt, melyet addig tisztviselőként kezeltek. Ennek a körülménynek viszont az volt a szükséges velejárója, hogy a közrománok elvesztették személyi szabadságukat, s a nemesített vajdák és kenézek jobbágyaivá lettek. A román köznép néhány szórványos ellenszegülési kísérlet után beletörődött sorsába. A királynak nem állott érdekében a katonai szolgálatot amúgy sem teljesítő közrománok szabadságát a katonáskodó vajdák és kenézek ellen megvédeni, s így a románság a középkor végén nagy tömegeiben már részben a magyar vagy szász, részben pedig a soraiból kiemelkedett román nemesség jobbágya volt. Ez az oka annak is, hogy külön román rendi »nemzet« nem alakulhatott ki, hiszen a jobbágyság, bármilyen nemzetiségű volt is, politikai jogokkal nem bírt, a nemesség pedig, ugyancsak nemzetiségi különbség nélkül, egyetlen nemzetet alkotott.”⁸⁸ Ily módon a román nemesek jelentős része asszimilálódott.

A diszkriminációs tézisére adott polemikus magyar válasz is megszületett: „Román vajdák fel tudtak emelkedni a magyarországi elitbe, illetve román kerületek olyan jogosítványokat kaptak, mint amilyen a nemesi megyéket illette meg. A román pásztorok lesúlylészésében és nekik adózó jobbággyá tételében legtöbbször nem a magyar állam volt a »ludas«, hanem saját vezető rétegük, kenézeik és vajdáik. Minden alapot nélkülöznek azok a képzelgések, hogy a magyar földesúr végletekig kizsákmányolta román jobbággyát. Annak a fejleménynek az okát, hogy a románság végül is Magyarországon (Erdélyben) nem kapott helyet a rendiségben, éppen nem a Magyar Királyság »románellenességében« látom, hanem a román eredetű nemesség kétlelkűségében. Ez egyfelől megőrizte vallását és nyelvét (még ha tett is engedményeket a katolicizmusnak és a magyar nyelvnek), de másfelől nem állt román népe élére. Inkább vállalta a kényelmesebb utat, a magyarországi nemesség különböző polcaira való betagozódást. A román eredetű vajda és kenéz előbbre valónak tartotta magyar illeszkedése erősítését, semmint román kötődése következetes érvényesítését. Ugyanakkor a románság rendiségből való kimaradásának bizonyos oka volt az is, hogy a vezető nélkül maradt román népcsoportok nem bizonyultak igazán értékesnek a hatalmi elit számára. Bár kezdetben (a 13. században) a románok harcos és határvédő feladatot is elláttak a Magyar Királyságon belül, de újabb és újabb bevándorló tömegek már »csak« pásztorok, majdan pedig parasztok voltak.”⁸⁹ Ez az idézet is jelzi, hogy minél leegyszerűsítőbb és polemikusabb jellegű egy nézet, annál erősebb a hajdani valóság mai politikai fogalmakba és jellegzetes magyar szófordulatokba (mint a „ludas”) csomagolására való késztetés és a polemizáló félrecsúszás lehetősége.

⁸⁸ Makkai 1988. 344. o.; Rady 2000. 67. o.

⁸⁹ Kristó 2003. 217–218. o.

Ha ezeken a téziseken elmerengünk, láthatjuk, mindegyikben vannak olyan elemek, amelyek erős érzelmi reakciót válthatnak ki. Az olvasó úgy érezheti, valamiféle felelősség terhe nehezedik rá. A magyar olvasó – a román tézis szerint – elnyomók utódja. A román olvasó a magyar polemikus téziséből megtudhatja, hogy népe pásztoréletformája miatt közösségi autonómiára alkalmatlannak bizonyult, elitje pedig kétlelkű, sőt áruló. Ha ezt nem magyar mondaná, hanem román, a román öngyűlölet találó megfogalmazása lehetne. Egyébként a tudatlan román olvasó még a románok pásztorra minősítése miatt is felháborodik, ha nem tudatlan, mosolyog. Persze van valami kétlelkűség a román pásztorkodás megítélésében. Van, aki rögtön hevesen tiltakozik a „lepásztorozás” ellen, de lehet a szűkségből erényt csinálni. Mert „a románok az egyetlenek, akik juhötveneddel és tetryinával (óvadékkal) tartoztak a királyságnak (az államnak). A juhádónak ez az általános jellege szintén jelzi a középkori Erdély román jellegét.”⁹⁰ Ahol juhadó van, ott pásztor is van. Vagy nincs. A juhtartás egyik formája a legelőváltó (más szóval) transzhumáló pásztorkodás volt: nyaranta hegyvidéken, telente a síkvidékeken legeltettek. Az Érchegységből például a Mezőségre is. Erre utal az, hogy 1461-ben hat megye 200 falujában összeírták a juhötvened mértékét, a Mezőségen még volt két falu, ahol abban az évben nem jelentek meg „a románok.”⁹¹ Csakhogy nincs tisztán pásztor- és földművelő falu, ami nem jelenti azt, hogy a tevékenységek súlypontja ne lehetne a pásztorkodás vagy a földművelés. 1354-ben a széki királyi kamarás tisztje, Wos [Wass] Miklós román jobbágjától 200 juhot, két lovat, két ökröt és 36 disznót hajtott el.⁹² Alighanem gazdag jobbágy lehetett az illető, de a zsákmányolt jószág összetétele jelez bizonyos arányokat. Az említett magyar revizionista nézet el is veti a pásztorkodás abszolutizálását még a legelőváltó pásztorkodás esetében is: „A transzhumáló pásztorkodás nem zárja ki, sőt feltételezi a földművelésnek bizonyos, magas hegyi teraszokon folytatható elemeit, mint azt ilyen teraszok mindmáig észlelhető léte az erdélyi hegyvidékeken is megerősíti.”⁹³ A pásztorkodás annyira román mesterség lett, hogy a vlach népnév a pásztorszinonimája lett, a magyarországi vlachok között délszláv, lengyel, rutén, olykor magyar is előfordult. A máramarosi „valachalis” települések nem egy esetben rutének⁹⁴

Ami a kenézi intézmény létrejöttét, működését illeti, éppen a hátszegi és máramarosi román világ monográfusa hangsúlyozza a további kutatások szükségességét.⁹⁵ Annál is inkább, mert román szerző is írt olyasmit, amit csak magyar szerző gondolt tovább. Ez a román szerző Silviu Dragomir, aki elkötelezett nemzeti álláspontot képviselt. 1949-től 1955-ig börtönbe zárták, 1959-ben viszont közzé tehetett egyik átdolgozott régi munkáját a balkáni románokról, pontosabban vlahokról, mert akkor a balkáni románokat vlahnak kellett nevezni, hogy a déli szomszédok ne vegyék belügyeikbe való beavatkozásnak, ha a vlahokat annak nevezik, amik: románok. Dragomir az erdélyi kenéziséget „a magyar feudális rendszer sajátos alkotásának” tartotta, ami nem rokonítható a balkánival. Ha a románok a szlávokkal való első érintkezés nyomán vették volna át a kenéz szót, akkor az szervesült volna a román nyelvben. „De nem ez történt. Idegen maradt, eltérően a

⁹⁰ Pop 1991. 28. o.

⁹¹ Păclișanu 1960. 601–602. o.

⁹² DRH X. k. 269. o.

⁹³ Makkai 1988. 301. o.

⁹⁴ Szabó 1937. 104., 121. o.

⁹⁵ Popa 1988. 157. o.

voievod, logofăt, vornic, crainic, sőt a *staroste* megnevezéstől, amelyek emlékét a nép tisztán megőrizte ősi folklórjában.”⁹⁶ A *kenéz* szó a Kárpátokon túl szlávok formában élt, míg a magyarországi román népnyelvben a *kenéz* a magyarból átvett *chinez*. Igaz, olykor atemplomok feliratain is olvasható a szláv *cneaz* vagy *cnaz*, de ez ritka kivétel, a falubirtokos és templomalapító *kenézek* magukat az ugyancsak szerbből átvett *zsupánnak* nevezték. Két jelentős román nyelvész véleménye szerint a X. századtól felvonuló román pásztorcsoportok a Dunától északra élő szlávokra telepedtek rá⁹⁷ így a román főnökök új alattvalóik előjáróinak helyét foglalták el, átvéve rangjuk megnevezését.⁹⁸ A *zsupán* talán még jobban is hangzott, mint a *kenéz*, mert utóbbi a várnagyoktól való függőségre utalt, míg a *zsupán* a havaselvi és a szerbiai világban teljes jogú nemes. „De – írja Makkai László – bárhogyan is nevezték addig magukat a román vezetők, az a tény, hogy feletteseik, a magyar közigazgatás képviselői a helyi szláv lakosság előjáróit régóta jelölő névvel »kenéz«-nek hívták őket, döntő súllyal esett latba, mert vezető szerepük fennmaradása nem annyira a vezetett csoport bizalmától függött, hiszen állásuknak családjukban való továbbörökítése és anyagi megalapozottsága amúgy is biztosította azt, hanem inkább a magyar király vagy megbízottjai megerősítésétől. Így a »kenéz« elnevezés egyúttal helyzetüknek felülről való elismertetését jelképezte, s készségesen cserélték fel régi, mint láttuk, nem is megállapodott rangjelző nevükkel. Hasonló úton jutathott a románokhoz a több *kenészség* fölött rendelkező vezető jelölő »vajda« (*vojvoda*) név is, mely a balkáni románoknál nem fordul elő, csak a magyar király országaiban. Joggal következtethetjük, hogy a magyarok által már a honfoglaláskor megismert s az erdélyi vajdával kapcsolatban régóta használt szláv kifejezést is először magyarok alkalmazták a magyar hatóságok által megszervezett román határőrkerületek önkormányzatát képviselő román főtisztviselőre.”⁹⁹

A *kenéz-vita* eleve beépül abba az interpretációs keretbe, melynek alapja a válasz a kérdésre: ki volt előbb? Álláspontjai két pólus körül mozognak, az egyiken identitás- és pozícióerősítő összeesküvés-elméletek sorjáznak, a másikon múlt hitelesebb magyarázata való törekvés. De ki tagadná: a *kenézek* világa érdekesebb, mint a *vitázóké*.

Kenéz élet és kenézsorsok írásban és képen

Minden társadalmi átrétegződés dráma. Forrásaink a *kenészségtől* a *nemességig* vezető utat jelzik. Azt is olykor homályosan. A katonáskodó *kenézek* kötelezettségei változatosak voltak. A *kenézi jog* nem volt olyan korlátlan, mint a *nemesi birtokjog*, ugyanakkor a *kenézi közösségek* vitás kérdéseiket saját szokásjoguk, a román jog szerint rendezték és igyekeztek a várnagy befolyását korlátozni. E szokásjog része volt az ősiség rendszerének érvényesülése, az, hogy magszakadás és hűtlenség esetén is a birtok a legközelebbi

⁹⁶ Dragomir 1959. 117. o. – A *logofăt* görög eredetű szó, kancellárt, hivatalfőnököt, írnokot jelent. A *vornic* szláv eredetű szó, a vajdai udvar első embere. A *crainic* szláv eredetű szó, a Kárpátokon túl hírvivőt jelent, a magyarországi román autonóm kerületekben olyan szerepet játszott mint a megyékben a szolgabíró. A *staroste* szláv eredetű szó, Moldvában a határszéli kerületek vezetője, a céhek vezetőjét is aztán *starosténak* nevezték. A népi világban léánykérő.

⁹⁷ Măgureanu 2007.

⁹⁸ Makkai 1988. 23. o.

⁹⁹ Makkai 1988. 314. o.

rokonokra szálljon. Az országos (nemesi) és a román szokásjog között az egyik jelentős különbség abban rejlett, hogy a nemesi világban a leánynak vagy leányoknak csak az örökség negyedrésze, a leánynegyed járt, míg a román kenézeknél jóval nagyobb volt a lányok örökösödési része. A nemzeti jogi birtok védelmében azonban csak ingóságokban és pénzben adták ki ezt az örökséget,¹⁰⁰ az országos szokásnak megfelelően. A váruradalmakhoz való tartozás kötöttségeket és védelmet kínált.

Okkal feltételezhető, hogy a királyok nem szívesen változtatták a kenézi birtokokat teljes adómentességet élvező nemesi birtokká. Viszont az adómentes nemes, különösen akkor, ha jobbágysai is voltak, hadiszolgálatát magasabb szinten tudta ellátni, mint egy gyengébb fegyverzetű szabadparaszt-katona. A kenézek nemesítésével a király vár-birtoka gyengült, de hadi ereje nőtt. A királyi hatalom vonakodva és szükségéből nemesített, de végül a kenézi birtoklási típussal szemben győzött a nemesi birtoklási típus. „A győzelmet – írta egy, a maga nemében még mindig egyedülálló mű – nem kell annak tulajdonítanunk, hogy a megerősített kenézek a rendelkezésük alatt álló területen egyre nagyobb hatalom kifejtésére voltak képesek, s így a királyt nemes jogok elismerésére kényszerítették, hanem a kenézzal felruházott román vitézek halmozódó érdemeinek, melynek jutalmazására egyre kevésbé volt elegendő az eddig is birtokos kenézzal megerősítése, új adományozása, vagy a feltételes donáció.”¹⁰¹ A feltételes nemes földjét szolgáltatások terhelték. Ha teljes jogú nemes lett, akkor birtokai teljhatalmú urává lépett elő. Immár csak kardjával kellett szolgálnia a királyt, és hogy ő és fiai megfelelő fegyverzetben állhassanak ki és katonákat állíthassanak ki, jobbágysai munkájára volt szükség. Ez eddig is megvolt, de a kenézeknek a nemesség megszerzésével jobban intézményesült a földesúri hatalma. Gyakran nem kapott új birtokot a nemes kenéz, hanem csak a nemesítő oklevélben szereplő eddigi birtokát nevezték át új adománnyá, ezzel birtoka nemesi birtoknak minősült.

A kenézek nagy részének jog- és társadalmi állása a várjobbágysághoz és a servienekéhez hasonlított.¹⁰² Amikor a kenézek templomaik falképein a szent királyokat jelenítették meg, úgy jártak el, mint 1222-ben a várjobbágyság, akik a szent király által megerősített szabadságra hivatkoztak. Sorsuk is hasonlóan alakult. Fokozatosan léptek át a kenézi állapotból az „igazi nemesek” rendjébe.¹⁰³ A kenézek királyi váruradalmakban őrizték legtovább – elsősorban katonai szolgálatokhoz kötött – szabadságaikat, és még birtokadományban is részesülhettek, és onnan is léphettek tovább a társadalmi hierarchia csúcsai felé. 1352-ben maga a karánsebesi várnagy, Stephanus de Mutnok fiainak adott pusztaföldet „olyan szabadsággal, amellyel a sebesi kerület kenézai szabadfalvakat birtokolnak.”¹⁰⁴ Aztán a kenézcsalád – mint említésre került – a vidék egyik legjelentősebb nemesi családja lett. A szabadfalu a kenézek vagy – ahogy magukat nevezték – a zsupánok kizárólagos függőségében élő paraszti közösségeket jelentette. A megnevezés szerb hatásra utal. Ezt azzal magyarázták, hogy Krassó és Temes megyében szláv falvakból álló közösségek, úgynevezett zsupák éltek világukat, aztán helyükre léptek a román körzetek. A Krassó megyei zsupa emlékét őrzi Zsupafalva neve. Ezek élén a zsu-

¹⁰⁰ Magina 2013. 76. o.

¹⁰¹ Bónis 405. o.

¹⁰² Andea 1996. 133. o.

¹⁰³ Popa-Gorjanu 2000. 109–128. o.

¹⁰⁴ DHV 123–125. o.

pán állt, és a hátszegi román urak neve is *jupan* volt. A szláv–román együttélés terméke az *ohaba*, ami mentességet és örökbirtokot jelent. Krassó és Temes megye, valamint Olténia északi részein és Hátszegen találkoznak Ohaba nevű helységekkel, a hátszegi magyar neve fordítás: Szabadfalu. Olyan irtásfalu lehetett, amely az alapító örökbirtoka lett és egy ideig adómentességet élvezett.¹⁰⁵ Van, aki az ohabák intézményét az őshonoság bizonyítékának tartja, mert ha lakói bevándoroltak volna, akkor más románok lakta területeken is találnánk ohabákat – de nem találunk.¹⁰⁶ A román *ohaba* megfelel a magyar öröknek, egyik hátszegi falu kettős neve példázza ezt: Hobița-Uric. Van, aki a román megtelepedés folyamatát olvassa ki a jelenségből: „Minthogy a várhatóságoknak érdekében állt a letelepülés menetét meggyorsítani, előnyöket biztosítottak azoknak a kenézeknek, akik a román népesség egy részét újabb földművelő telepek létrehozására használták fel... A telepítésre a kenézek nemcsak románokat, hanem szlávokat is felhasználtak, amint azt a szabad faluknak a Déli-Kárpátok mindkét oldalán használatos szláv eredetű „ohaba” elnevezése is bizonyítja. Kétségtelen azonban, hogy egyre több román is telepedett meg határaik között, mert már a középkor folyamán erős számbeli túlsúlyba kerültek a szlávokkal szemben, ami végül is a szlávok nyelvi beolvadására vezetett. A kenézek társadalmi tekintélyének a szabad falvak örökíthető birtoklása adta meg szilárd alapját.”¹⁰⁷

Ha kenézek földesúri magánbirtokra kerültek, a földesúr és a falvak népe közötti közvetítő szerep jutott nekik. A jómódú várjobbágyhoz és servienshez hasonló kenéz a nemességbe emelkedett, az elszegényedett és magánbirtokon élő kenéz viszont falusi bíró sorba süllyedt. Név szerint csaknem ezer kenézt és vajdát ismerünk.¹⁰⁸ Egyéni életutat is egyre többet, de még nem eleget. Pedig érdekeseek. Nézzük például a román kenézek és Himfyék viszonyát. A család a XIII. századig követhető, névadója Hem, német eredetű, dunántúli kisbirtokos – feltételes – nemes, aki 1270 táján servienssé emelkedett, majd udvari vitézzé, a második nemzedék tagjai 1320-tól királyi birtokadományokban részesültek Temes megyében és máshol. Az Anjouk erejét az adta, hogy hűséges híveiket az ország legkülönbözőbb részein örök- vagy honorbirtokkal jutalmazták. Nem egyének feltöréséről van szó, hanem családokéről. Külön előnyt jelentett, ha több fiútestvér szolgálhatta egyszerre a királyt. Így egymást is tudták helyettesíteni és segíteni, különösen, ha osztatlan birtokok fölött rendelkezhettek, és miután ezek az ország különböző részein feküdtek, a legkülönbözőbb helyeken lehetett őket bevetni, mint a Himfyeket. A család harmadik nemzedékének tagját, Jánost maga a király üttötte lovaggá, de a legnagyobb karriert öccse, Benedek futotta be,¹⁰⁹ aki hol vidini bolgár banként harcolt, hol Pozsony megyét igazgatta ispánként. Ő is gyarapította a családi birtokállományt, és mivel Temes és Krassó megyében a román kenézek világában hódított teret, a konfliktusok nem maradtak el. A birtokszerzésben az járhatott elől, aki a királynak nagyobb szolgálatot tett – a kardjával; aki megállt a hadviselésben, a birtokszerzésben alul maradt. A földesúri nagybirtokok síkvidékeken alakulhattak ki, míg a hegyvidékeken a kenézi szabadságok tovább

¹⁰⁵ Popa 1988. 187. o.

¹⁰⁶ Dragomir 1921. 147–161. o.

¹⁰⁷ Makkai 1988. 316. o.

¹⁰⁸ Adrian Andrei Rusu: Repertoriul cnezilor și voievozilor din Transilvania și vecinătățile ei (Evul Mediu și perioada premodernă). <http://www.medievistica.ro/pagini/istorie/texte/cercetarea/repertoriu-cnezi/cnezi.html> (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.)

¹⁰⁹ Veszprémy 1994. 13., 16. o.

éltek. A síkvidéken elsősorban a királyi adománybirtokosok és a kenézek kerültek egymással szembe, a hegyvidékeken a nemesített kenézek és közkenézek.¹¹⁰

Forrásaink töredékesek, de nem egy esetben jól érzékeltetik a társadalmi átrétegződés dinamikáját. Bach (Baciu) 1319-ben a Krassó megyei ispánnál panaszt tett Olasz Pál (Paulus dictus Oloz) jogtalan birtokfoglalása ellen, és igazat adtak neki.¹¹¹ 1320-ban viszont Bach kenéz birtokait egy falu és malom kivételével Himfy Lászlónak adta át a király használatra (ad utendum). Bach unokája 1360-ban a Krassó megyei gyűlésen panaszt tett a Himfyek ellen, mert azok ősei szerzett falvait birtokolják.¹¹² Az szerezte meg végül a birtokot, aki a királyt odaadóbban szolgálta. Aki bírta, marta, és vissza is mart. 1369-ben dobozi Dan felégette Himfy Péter egerszegi birtokát.¹¹³ Míg a század végén a Himfyek a 30 olyan család között foglaltak helyet, amelyek összesen 125 vár és 443 helység fölött rendelkeztek, a Dánfiak azon 30 család közé tartoztak, amelyek 71 várat és 1417 helységet birtokoltak.¹¹⁴ De aztán egy Himfy-lány férjhez ment egy Dánfihoz, ami arra utal, hogy a Dánfiak áttértek a katolikus vallásra. Rómeó és Júlia története? Ki tudja? A férj 1410-ben már nem élt, a Dánfiak az özvegy családjától, a Himfyektől a hozományt követelték, és olyan sikerrel jártak, hogy a temesi főesperes kiközösítéssel fenyegette a Himfyeket, ha két héten belül nem elégítik ki a követelést. A kiközösítés örök kárhozatra ítélest jelentett.¹¹⁵ Ezt sikerült elkerülniük, de 30-40 év múlva a Himfyek a megyei nemesség szintjére süllyedtek, ahová a dobozi Dánfiak felemelkedtek. Doboz katolikus, magyar vagy német falu volt még az 1330-as években és az 1360-as években került Dan kezébe, majd elvesztette eredeti jellegét, görögkeleti ortodox lett. A nagybirtokok síkvidéki térfoglalásával párhuzamosan folyt a hegyvidékről a síkvidékre való letelepedés. Ezt lehet „reromanizálásnak” is nevezni, amennyiben a magyar honfoglalók a hegyekbe szorították a síkvidéken élő románságot – azonban ennek igazolására nem rendelkezünk forrásokkal. Doboz esetében annyit tudunk csupán, hogy a földesúr katolizál, a neki alárendelt katolikus falu görögkeleti ortodox lesz. A katolikus egyház követelte a tizedet a más felekezethez tartozó lakosoktól is mondván, azok is „keresztény földeken” élnek. Tette ezt nemcsak Doboz esetében.¹¹⁶ Ugyancsak 1369-ben Neacșu (Nexa) fiait a király felségárulás miatt megfosztotta „kenézsegeiktől és egyén honorjaiktól” (Kenezatibus aliisque honoribus), 17 falut és birtokot vett el tőlük, s Himfy Benedeknek adta. Három év múlva azonban visszaadta eredeti birtokosaiknak, mert a felségárulás vádjá hamisnak bizonyult. Valószínű, hogy Lajkó (Vlaicu) vajda szövetségeseinek tartották őket,¹¹⁷ de feltehetően a király oldalán kivették a részüket a harcokból. 1369 őszén a karánsebesi körzet „kenézeinek és más románjainak összessége” (universitas kenezorum et aliorum olachorum), valamint a város gazdag és szegény lakosai panaszkodtak is Himfy Benedeknek, hogy miután részt vettek a király déli hadjáratában, vendégül látták a bizánci császárt, magát a királyt is, évente legalább kétszer hadba szálltak, és amikor a király „a havaselvi hitetle-

¹¹⁰ *Popa-Gorjanu* 2004. Ezúton mondok köszönetet a szerzőnek, hogy ezt a munkáját és tanulmányait rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹¹ DHV 55–56. o.

¹¹² *Popa-Gorjanu* 2004. 31. o.

¹¹³ DHV 217. o.

¹¹⁴ *Hóman* 1936. 270. o.

¹¹⁵ *Popa-Gorjanu* 2004. 103., 136. o.

¹¹⁶ *Achim* 2000. 138–139. o.

¹¹⁷ DHV 218., 245. o.

nek ellen” vonult, egész télen 200 emberükkel vigyáztak a hegyekben, majd 500 legjobb emberükkel Miháldon várták Himfy visszajövetelét, miközben a királyi hadak lovai feleték minden szénájukat, ezért állataik éhen pusztultak, még 200 forintot követelnek tőlük, amelynek megadására nem képesek.¹¹⁸

A háborús viszonyok zűrzavart, elégedetlenséget, erőszakoskodást, lopást, rablást, sőt, pénzhamisítást szültek. 1370-ben a nádor is megjelent Krassó megye gyűlésén, ahol a nemesek mellett más státusú és helyzetűek is részt vettek, és azt a döntést hozták, hogy a gonosztevőket és pénzhamisítókat kiirtják, büntetlenül megölhetik őket és javaikat elvehetik. Több mint félszázat név szerint megneveztek: királyi és földesúri jobbágyságot, királyi jobbágy kenézt, valamint rejtőzködő és kóbor elemeket.¹¹⁹ Ők a szolgálatok elől is menekülhettek – okkal. 1371-ben például Orsova várának felépítésére 64 nemeset és kenézt rendelt ki Himfy Benedek temesi főispán. A kenézek általában egy-két embert küldtek, míg az 1359-ben birtokadományban részesült havaselvi Carapciu (Karapch), akinek egyik emberét pénzhamisításért körözték, 18 embert küldött Orsovára, annyit, mint Cseri körzet, a dobozi Dánfiak 16-ot.¹²⁰ Akadtak olyanok is, akik átálltak a havaselvi vajdához, ezek birtokait más kenézeknek ítélte a király.¹²¹ A nemesség elnyeréséért kemény vér- és anyagi áldozatot kellett hozni. A háborúskodás felemelkedési lehetőséget kínált. A legdinamikusabb elemeknek a váruadalmak kötelékeiből való kilépésre a nyugati hűbérviséghez némileg hasonló familiaritás rendszere kínált kiutat. A familia: a tartományúr udvartartása, a familiáris a tartományúr szolgálja, teljes ellátás fejében hűséggel tartozott. Köznemesek is kényszerűségből vagy szívesen vállalták ezt a szolgálati viszonyt, amely némi kölcsönösségre is épült, hiszen a főúr az emelkedés útját nyithatta meg¹²² – a kenézek számára is.

A magyar nemes olyan, mint a római polgár. „Egy nemesség volt, a királyságé” – hangsúlyozza az Anjou-kori erdélyi nemesség román monográfiája. Ez a nemesség „nem volt sem magyar, sem román. Az etnikai megnevezés azért szükséges, hogy kiemeljük a középkori Magyarország román eredetű nemességét, amely az esetek többségében őrizte életstílusát, vallását és környezetének szokásait. Csak azok leszármazottai magyarosodtak el természetes folyamat révén és nem kényszerítve, akik magyar nemesi családokkal házasodtak és felvették a katolikus vallást, jutottak feljebb a társadalmi hierarchiában, kihasználva a jó helyzetű családokkal való házasság előnyeit, és mint egyes bárók familiárisai éltek személyes tehetségükkel.”¹²³ A kenézségtől az országos nemesség ívelő legnagyobb pályát Hunyadi János futotta be, aki a hátszegi kenézvilágból az országkormányzásáig emelkedett. Magyarország legnagyobb birtokosa lett. Ennek a fejleménynek a fényében is jól látszik, hogy mit ér az a tézis, mely szerint a magyar királyi politika tudatosan törekedett a román kenézek birtokfosztására. Kétségtelen, hogy a magyar nagyurak román vidéken is terjeszkedtek, ahogy tudtak a király segítségével. És ezt tették a románok is.

¹¹⁸ *Thallóczy* 1900. 608–610. o.

¹¹⁹ DRH XIII. k. 770–772. o.

¹²⁰ DHV 239–243. o.

¹²¹ DHV 265. o.

¹²² *Fekete Nagy* 1937. 158–163. o.

¹²³ *Diaconescu* 2013. 64. o.

Eltűnődhetünk azon, hogy a nemesi identitásban miként viszonyult egymáshoz a vallási hovatartozás, társadalmi állás, nyelvi hagyományközösség és az eredetmítosz. A mítosz legitimálta a nemesi állapotot, azt, hogy miért élhet ő szabadsággal és miért dolgoznak neki a parasztok. A mítosz megmondja: a nemes hadi kötelezettségeit teljesítő harcosok leszármazottja, maga is harcos, míg a parasztok olyanoktól származnak, akik hadi kötelezettségeiket elmulasztották vagy a meghódított népességhez és a hadifoglyokhoz tartoztak. Az eredetmítoszból a magyar nemes többszörös hódítás hordozója. Ősei a hunok, majd a honfoglaló magyarok, később a hunok után az avarokat is beiktatták a sorba. Az eredetmítoszokat a külföldi világot megjáró krónikásaink foglalták írásba, hogy a magyar nemesség is méltó helyet foglaljon el a külföldi nemések között. Az eredetmítosz külső, belső hatalmi és társadalmi szembenállások terméke. Amikor XIII. századi első krónikásunk a vezérek hőstetteit ecsetelte, a főúri hatalom előképét mutatta fel. Vele ellentétben, Kézai Simon a főurakkal szemben ellensúlyt alkotó köznemesség igényeit legitimálta, ennek tagjai, akár a hunok, a törvényhozásba beleszóló közösséget alkotnak.

Az eredetmítosz a társadalmi különbségekre is magyarázatként szolgált, és erre szükség volt, mert a társadalmi világ ellentmondott a keresztény eszményeknek. A kereszténység tanítása szerint az urak ugyanolyan emberek, mint a szolgák. Sőt, ha a szolga keresztény módon él, lelke Isten kegyelmével a mennyországba kerülhet, míg a legnagyobb úr lelke, ha bűnös, a pokolra. Nem kétséges: a vallási és a társadalmi hovatartozás fontosabb volt az etnikai hovatartozásnál. Krónikásaink hangoztatták, hogy milyen sok nem magyar szerzett nemességet. Az egykorú gondolkodási formák tekintetében a történész erősen a maga beleélő képességére hagyatkozik. A magyar krónikairódalom egyik legjobb ismerője, Domanovszky Sándor figyelmeztet arra, hogy „nem a szavak a tények”. És aztán úgy érvel, mintha maga is a sötétben tapogatózna. „A nemzeti jelleg csak olyankor jut írásos kifejezésre, amikor a dinasztikus törekvéssel ellentétbe jut” – írja, de hozzáteszi: „nemzeti öntudat élhetett a népben alkotmányos formák nélkül is,” és végül: „A társadalmi alakulatok lényegi sajátága, hogy tudatuk az egyedekbe szétszórtnak nem nyilvánulhat meg teljes egyöntetűséggel. Ilyenek voltak egyrészt a monarchikus szervezet, a fejedelem iránti hűséggel és korlátlan akaratnyilvánításával, másrészt a familiaritási viszony, amelyek az irodalmi műveltség hiányát jórészt pótolni is tudták. A nemzeti öntudat más kulturális viszonyok közt bizonyára a maitól eltérő formák közt élt, de ezek a formák is mindig ismerték jelentőségét és elégséges eszközökkel rendelkeztek érvényesítésére.”¹²⁴ A múltban való eligazodásban az aktuális atavizmusok is segítenek.¹²⁵ Analóg módon a közelmúltban Nicolas Sarkozy szavaival: „mihelyt önök franciákká válnak, az önök ősei a gallok”. Elképzelhető, hogy a jeles politikus tisztában volt azzal, hogy a gall őseket nem kell szó szerint érteni, de a mítosz arról szól, hogy „a mi őseink a gallok”. Ezt énekelgették hajdan a gyarmatosító hatóságok még az algériai kisgyermekkel is. Ma persze élcelődünk a gall ősökön,¹²⁶ de 1794-ben az a francia arisztokrata, akit azért végeztek ki, mert frankok leszármazottjának tekintették, nem élvezte a tréfát. És miért ne gon-

¹²⁴ Domanovszky Sándor: A magyar nemzeti kérdés a középkorban. MTAK Kt., Ms. 4530/38.

¹²⁵ http://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2017/article/2016/09/24/pour-nicolas-sarkozy-nos-ancetres-etaient-les-gaulois-mais-aussi-les-tirailleurs-musulmans_5002989_4854003.html (Utolsó megtekintés: 2016. december 17.)

¹²⁶ Reynaert 2010.

dolgodott volna egy középkori magyarrá váló román nemes úgy, mint egy félig magyarból franciává váló – meggallosodott – elnökjelölt?

Az evilággal szemben mindig vigaszt jelent a túlvilág. Erről vallanak a Marostól délre és északra, a hátszegi és zarándi kialakult kenézségek templomai és falfestményeik. A XIV–XV. században egyre-másra épültek a görögkeleti templomok, egyesek még XII–XIII. századi alapokra. Ezek a templomok a tájnak a mai napig sajátos jelleget adnak, ami mindenkit elbűvölt. Mindenekelőtt a demsusi templom, amely talán római alapokra épült, de köveit Sarmisegetuza romjaiból hozták „és azon sorba helyezték el, ahogyan a szekeret hozták”, így aztán „festői összevisszaságban apró kövek fölé óriási méretűek is kerültek” – írta a modern műemlékvédő, aki nem tagadta, hogy a templomban a falképek láttán „számtalanszor élveztem a szép összhangot, melyet a művész kompozíciója és színezése létesített”.¹²⁷ A parasztok nem élezték, már a XIX. század derekán le akarták rombolni, hogy új templomot építsenek,¹²⁸ „a néprege” szerint három óriás építette a világ kezdetekor, és miután a templom mellé temetkeztek, és „ezek bűnei bocsánatáért hajdan az imaház beljében az oltárokon áldoztak és szentmisét papoltak el”.¹²⁹ A hatóságok közbeleptek, néhány műértő földbirtokos meg akarta váltani a templomot, műemlékké akarta tenni és a falunak új templomot ígért.¹³⁰ Az építménynek presztízse volt. Benkő József azt adta tovább, hogy „még a dákok királya, Decebal idejében vagy még azelőtt építték a zsidók, s azután a rómaiak használták.”¹³¹ 1767-ben az osztrák tiszt Mars templomát fedezte fel benne.¹³² Jó félévszázad múlva a helyi pap azt magyarázta az osztrák utazónak, hogy a torony résén keresztül távozott az áldozati füst, az oltárkőn felfedezhető vájatokon az áldozati vér csurgott hajdan.¹³³ 1847-ban a megyei főorvos gót emlékek vélté és amiatt kesergett, hogy a főispán ugyan némileg rendbe hozta az építményt, de „tornyából a kijavítás által egy harlekint csináltak”, a templom oldalához ragasztott baromistállót, ahol „az áldozatra szánt barmok tartattak”, romokban hagyták.¹³⁴ Akadt, aki egy bizonyos Longinus beépített sírköve láttán azt találta ki, hogy Traianus emelt mauzóleumot Longinusnak, aki megmérgezte magát, nehogy a dákok fogságába kerüljön.¹³⁵ A templom talán római alapokra épült a XIII. század végén, alaprajza jellegzetesen keleti: kereszt, de ablakait román és gót stílusban vágták ki. 1443-ban festette ki Ștefan. Minden faliképre útmutatás a példás földi életre és készülődés a túlvilágra, az utolsó ítéletre. A Szentháromság festménye alatt ott a régi szláv felírás: „Isten rabja Mușat fiának, Crăsteának a fohásza.”¹³⁶ A Fiú, aki Apja képeinek közepén áll és az Apa feje fölött a fehér galamb, a Szentlélek jellegzetes román inget visel. Látható a templom falán az ismert jelet: Szent Marina (Margit) kalapáccsal sújt le az ördögre, mert az behatolt a cellájába. Ott

¹²⁷ Möller 1929. 27. o.

¹²⁸ Rusu 1997. 193. o.

¹²⁹ Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár Ms. 754.; Fodor – Brúz 1904–1905. I. k. 14. o.

¹³⁰ Fodor 1840. 111. o.; Fodor 1844. 14. o.

¹³¹ Benkő 1999. 461. o.

¹³² Sylvester 1775. 107. o. <http://www.ordineazilei.ro/life/arta-si-cultura/p/o-carte-de-secol-xviii-dezvalui-frumusetea-monumentelor-hunedorene>; <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00077198&pimage=4&v=100&nav=&l=nl> (Utolsó megtekintés: 2017. január 16.)

¹³³ Krickel 1830. 22. o.

¹³⁴ Fodor 1847. 347. o.

¹³⁵ Hunfalvy 1864. 55. o.; Densușianu 1864. 19. sz.; Rusu 1997. 192. o.

¹³⁶ Năstăsioiu 2016. 235. o.

állnak a katonaszentek: Szent Mihály, Szent György, Szent Demeter – olyan katonaruhában, amilyenben a kenézek Hunyadival mehettek csatába. És ott látható Jézus Krisztus élete a bölcsőtől a keresztig.¹³⁷ A templomi festmények neveltek és tanúságot tettek. De nemcsak a hitről, hanem a hűségről és a birtokadományról is. Az esetek többségében a falkép ima, az alapító imája. A kereszt és a kard jól megfértek egymással. Szent István, Szent Imre, Szent László király harcos lovagként díszelgnek a Marostól északra fekvő kéméndi, ribicei, halmágyi templomfalán. Elképzelhető, hogy a váradi templom három szent király szobra lehetett az ihlető prototípus.¹³⁸ Mindenesetre a szent királyok falképei a Szent Korona iránti hűség bizonyítékai, mert ők legitimálták az Anjouk és utódjaik hatalmát is.¹³⁹

Ezek a falképek hallgatólagosan, pontosabban szemmel láthatóan – hiszen a kép az analfabéták ábécéje – szakralizálták a királyi adományt. És nemcsak ezen a vidéken. Amikor 1372-ben Lajkó, havaselvi vajda Dobokai Lászlónak öt fogarasi falut adományozott, a havaselvi oklevelekre jellemző átokformulát így módosította: „ha mi vagy bárki utódaink közül jelen levelünket” nem fogadná el, „sújtsa Isten, a Boldogságos Szűz Mária, valamennyi szent és István, László és Imre szent királyok haragja.”¹⁴⁰ A ribicei templom XV. század eleji falfestménye és felirata azt örökölte meg, hogy Vladislav zsupán és neje, valamint testvére, Miclăuș és neje felajánlják templomukat „az égi cárnak... leszármazottaik számára örökké”, hogy javukra szolgáljon, amikor elkövetkezik „Krisztus szörnyű ítélete” és hogy mindenki lássa, fiaik számára „uric”-ről, azaz örökbirtokukról tegyen tanúságot, mint egy oklevél. (Nem ok nélkül, mert az oklevelek eléghettek, a falfestményeket legfeljebb a későbbi festők tették tönkre vagy azok, akik a falkép közepébe felerősítettek egy jó nagy fogast.) Vladislav zsupán esetében másról volt szó, őt a király hűtlenség miatt megfosztotta birtokától, fiai viszont visszanyerték, és most a család a templomépítéssel és annak kifestésével is megszilárdította helyzetét.¹⁴¹ Birtokperekben tanúságként szolgáltak a falképek és felirataik, például a XVIII. század vége felé a kristyori templom feliratai alapján rekonstruálták a Kristyóriai családfáját, büszkén hivatkoztak Béla vajdára,¹⁴² akit ott láthattak, amint az 1400-as évek elején „Isten szolgája Bălea zsupán felajánlja a kolostort a Legszenőbb Istenanyjának, a mindörökké-Szűz Máriának.”¹⁴³

A nyugatias külsejű templomok festményein is fellelhetők nyugatias vonások. Nemcsak a magyar szentek jelenléte ilyen nyugatias vonás, hiszen Szent Istvánt a keleti kereszténység is szentnek tartja. A harcos szent király nevének – Vladislav (magyarul: László) – gyakori előfordulása a kenézeknél szintén a hűséget juttatta kifejezésre.¹⁴⁴ Katolikus hatásra vall Szent Bertalan megjelenítése a halmágyi és a demsusi templom falán: utóbbiban botra tűzve viszi a bőrért.¹⁴⁵ A templomot építő mesterek és a festők között is sok

¹³⁷ <http://www.medievistica.ro/texte/arta/starile/Densus.htm> (Utolsó megtekintés: 2017. január 12.)

¹³⁸ Terdik 2007. 97. o.

¹³⁹ Năstăsioiu 2009. 52. o.

¹⁴⁰ <http://urts81.uni-trier.de:8083/catalog/1262> (Utolsó megtekintés: 2017. január 17.)

¹⁴¹ Agrigorei 2012. 110–112. o.

¹⁴² Réthy 1890. 146. o.

¹⁴³ Năstăsioiu 2016. 234., 235. o.

¹⁴⁴ Năstăsioiu 2009. 62. o.

¹⁴⁵ Elena Dana Prioteasa: Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches and Their Donors. https://dsh.ceu.edu/sites/default/files/field_attachment/event/node-26440/invitation_0.pdf (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

lehetett a katolikus, akik igyekeztek a keleti kereszténység igényeihez alkalmazkodni. A havaselyi keleti stílusra erősen hatott a szerb templomok stílusa. A román zsupánok a szerb dinasztikus kultuszt is átvették, és ennek dinasztikus obszesszióvá süllyedt karikatúráját nyújtották, amikor a családapa és -anya mellett nemcsak a fiúk, hanem olykor a gyerekek képe is ott díszelgett a falképeken.¹⁴⁶ Valójában a cél a birtokvédelem volt, és ehhez kellett a genealógia. A templomképek genealógiai dokumentumok, a Lajos király által törvénné emelt ősiség dokumentumai is.

A templomképek arról is tanúskodnak, hogy a vallás miként szövődött össze a népi hiedelmekkel, mágiával és babonával. Vadász és földműves egyaránt mágiával élt, ha eredményt akart elérni. Erről tanúskodik a XIV. századvégi kolci kolostor freskóján a bekarcolt szarvas,¹⁴⁷ a sztrigyszentgyörgyi freskón kivehető eke-rajzok, amelyeket azért karcoltak oda, hogy ne sértsék a szentek alakját.¹⁴⁸ Ha viszont a földesúr nem tartotta templomán a szemét, a parasztok kivájták a szentek szemeit, mert úgy vélték, hogy „amelyik községnek szemes szentjei vannak, annak határát elveri a jég”,¹⁴⁹ nyilván azért, mert tartottak attól, hogy a szentek meglátják a gazdák törvénszegő viselkedését, hiszen a vallást törvénynek (lege) nevezte a kor románja. Aztán idővel mintha már az sem érdekelt volna az embereket, hogy mit látnak, és nem látnak a szentek. Az 1860-as években Guraszádán „az előcsarnokban tüzet raknak, melegednek, befüstölik a falat.”¹⁵⁰ A rekettyei templomot falképestül lerombolták.¹⁵¹ A kolcvári templomban már 1840-ben „a nap heve ellen menedéket kereső marhák járnak be”,¹⁵² akárcsak később 1994-ben. De amint egy román műemlékvédő megjegyezte, ez jobb volt, mert a tehenek csak legelészték a templom romjai között, de nem tették tönkre a falképeket, nem akartak restaurálni.¹⁵³ A tudós barbárságnak is van hagyománya. A múlt század elején a műemlékvédő hiába kérte a demsusi esperest, hogy ne nyúljanak a falfestményekhez, egy vándorfestő firnisszel bekente, és ujjnyi vastag por rakódott le rájuk, mire ki is fakadt: „Az idő viszontagsága emlékeinken száz év alatt nem pusztíthat annyit, mint amennyit a tudatlanság egy nap alatt tönkretehet”.¹⁵⁴ Aztán bemeszelték az egészet, és így megmentették. Ma fél is a szakember, hogy „Disneyland” lesz ez a világ is.¹⁵⁵ Pedig az egyik tekintélyes művészettörténész a zeykfalvi templom láttán nem tagadta, hogy „művészi érték dolgában a bizánci képek legnagyobb része felette áll egykorú latin falképeinknek, vagy pedig a gyarlók mellett feltűnő jókat találunk, tehát oly különbségeket, ugrásokat, melyek nyugati fali képírásunkban nincse-

¹⁴⁶ *Agrigoarei* 2012. 129. o.

¹⁴⁷ *Agrigoarei*: Cum s-au cumințit Căndeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cumințit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatii-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

¹⁴⁸ *Rusu* 2008. 48. o.

¹⁴⁹ *Möller* 1929. 16. o.

¹⁵⁰ *Hunfalvy* 1864. 60. o.

¹⁵¹ *Agrigoarei*: Când ești mic, te papă popii (Partea a II-a). Unde au dispărut bisericile de la Cinciș și Răchitova. <http://totb.ro/cand-esti-mic-te-papa-popii-partea-a-ii-a-unde-au-disparut-bisericile-de-la-cincis-si-rachitova/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 16.)

¹⁵² *Fodor* 1840. 65. o.

¹⁵³ *Agrigoarei*: Cum s-au cumințit Căndeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cumințit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatii-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.); *Agrigoarei*: Necazurile fratelui Mihailă. Despre dezastrul de „restaurare” de la mănăstirea Colț. <http://totb.ro/necazurile-fratelui-mihaila-despre-dezastrul-de-restaurare-de-la-manastirea-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

¹⁵⁴ *Möller* 1929. 28. o.

¹⁵⁵ *Agrigoarei*: Uriașii de la Densuș sau pofta de istorie inventată. <http://totb.ro/uriasii-de-la-densus-sau-pofta-de-istorie-inventata/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 12.)

nek meg.” Sztrigyszentgyörgyön Kendres zsupán, templomalapító 1409-es képe „élesen mutatja, mennyivel nagyobb képességgel bírt még az ilyen templom mestere is az arckép ábrázolására, mint a mi nyugati nevelésű mestereink.”¹⁵⁶ És mivel ezeknek a falképeknek a java idegenből jött mesterek alkotása, jelzi, hogy a kenézeknek volt pénzük a drága munkára.

A hátszegi, zarándi, krassói, temesi román kenézi világ emelkedésének alapja a katonai szolgálat volt. Az Anjou-állam a korábnál jobban szervezett katonaállam lett. Volt rá pénz, mert a Magyarországon – évente 2-2,5 tonna – kitermelt arany az Európában kibányászott arannak több mint háromnegyed részét tette ki.¹⁵⁷ A háborúskodás hatékonyságát szolgálta az úgynevezett „második honfoglalás”, a nemesség átrétegződése és a nemesi rend kialakulását célzó törvénykezés. Az állandó hadakozás és az erdélyi határok veszélyeztetettsége gyorsította a folyamatot. Katonai, honvédelmi szempontok diktálták azt, hogy 1366-ban Lajos király az erdélyi nemesség bíraskodási jogkörének szabályozása mellett eltörölte a jobbágyság legjelentősebb állami adónemét, a *lucrum camaraet*, így az erdélyi nemesség kedvezőbb helyzetbe került, mint a magyarországi, bár annak részét alkotta.¹⁵⁸ A román kenézek és vajdák nemességbe integrálódása gyorsította a román vidékeken is a társadalmi polarizáció folyamatát. Nemzeti autonómiákat ott lehetett kialakítani, ahol a társadalomban az úrra és jobbágyra való kettéosztódást erősebb szabad rétegek fékezni tudták vagy meg tudták akadályozni, ebben az esetben az uralkodó hatalom a honvédelem érdekében maga is elősegítette az autonómia megszilárdulását. Román autonómiák Szörény és Temes megye hegyvidékein alakultak ki. Máramarosban és Erdély déli részein, Hunyad és Zaránd megyében viszont a társadalmi átrétegződést már nem lehetett megállítani. A román körzetek fokozatosan beleolvadtak a megyébe, miután a román vezető csoportok vagyoni és társadalmi helyzetükben hasonlókká váltak a megyei nemességhez. Székelyföldön és Szászföldön a szabad elemek visszafogták a belső feudalizációt. Székelyföldön az átrétegződés állandó belső harcokkal járt, Szászföldön a városok jobbágyfalvakat kaptak, és a faluközösségek népe megőrizte szabadságát.

Az a társadalmi átrétegződés, amely a románok világában zajlott, az ország nagy részén már évszázadokkal korábban végbement. A folyamat nem volt és nem is lehetett konfliktusmentes. Az ököljogot a királyi jog megpróbálta szabályozni és mederben tartani. Már az 1280-as évek végén a birtokadomány-levelekben feltűnik a jogra, majd a méltányosságra és a királyi kegyességre való hivatkozás. Amikor 1383-ban Lajos király lánya és utódja, Mária királynő a bilkei Oláh Jánosnak tett 1364-es birtokadományt megerősítette, a legteljesebben kifejtette azt, hogy mi vezeti az uralkodót, amit később államrezonnak nevezünk: „a jog ösztönöz, az ész megköveteli, és a királyi kegyesség szólít”.¹⁵⁹ Mindez olyan korban hangzott el, melynek szelleme – első komoly román történetünk szerint – „jogi szabályt nem, hanem csak hatalmaskodást ismer”.¹⁶⁰ De egyre inkább törvényes formák között, amik mederben tartották a hatalmaskodást és jogorvoslatot biztosítottak. A hatalmaskodás nem volt öncélú gyakorlat, a nagybirtokosok erővel akartak

¹⁵⁶ Gróh 1906. 233., 236. o.

¹⁵⁷ Bertényi 1987. 76. o.

¹⁵⁸ Mályusz 1988. 23. o.

¹⁵⁹ DHV 303. o.

¹⁶⁰ Hunfalvy 1894. 481. o.

maguknak jobbágyokat szerezni vagy az ellenfél hatalmát jobbágyaik legyilkolásával és javaik megszerzésével akarták gyengíteni.

Jog és erőszak mindig is kéz a kézben jártak. A történeti-társadalmi változásokban mindig van valami jóvátehetetlen. A társadalom kaloda, valami eredendő bűné és evilági büntetése – zsidó-keresztény világképünk szerint. A túlvilági lét bizonyossága – a mennybe vagy a pokolba jutás lehetősége, az utolsó ítélet kilátása – mindenkit fegyelmez. A román urak, mint mindenütt az urak, templomokat építettek saját maguk és népeik lelki üdvére. Ezek voltak az első ortodox kőtemplomok. A „civilizációk összezsapása” tetszetős szóvirág, de hamisságát éppen ezek a templomok és a nyelvi kölcsönhatások, a román nyelv magyar jövevényszavai jelzik. (Így lehet *Romania Hungaricáról* beszélni,¹⁶¹ de akár *Hungaria Valachicáról* vagy *Romanicáról*, bár ez már XXI. századi neologizmus lenne és mögötte ideológiai spekulációk húzódnak meg. Hagyjuk a szóvicceket!)

A két kereszténység összefonódásának élő dokumentumai a hátszegi templomok, a félelem és a remény évszázadokon átívelő hosszú távú jelenség. Hérodotosz feljegyezte, hogy a mai Hunyad megye táján lakó „trausosok minden más egységben úgy élnek, mint a többi trákok, de születés és halálozás alkalmával a következő szokásaik vannak: ha gyermek születik, a rokonok körben ülve megsiratják, hogy mennyi bajt kell majd neki elszenvedni, s felsorolják az összes emberi szenvedéseket; ha pedig valaki meghal, öröm és vígság közt teszik a földbe, emlegetve, hogy mennyi bajtól szabadult meg, s hogy most teljesen boldog”.¹⁶² Klopotiván a temetés – még a két világháború között is – „alkalom az elmondhatatlan vidámságra és öröme, hiszen az ember megszabadult a földi létől”, a temetőt pedig legelőnek használgák.¹⁶³ Kérdés: kinek volt keservesebb az élete, a harcosnak vagy a parasztnak? A maga módján mindenki szenvedett. Erről szól a lesnyiki templom falképe, amely sokáig izgatta az elméket és a kedélyeket. Két harcost láthatunk rajta, az egyik leterített szarvast visz a hátán, a másik nyíllal sebzett vagy nyíllal leterített társát. A feliratot kétféleképpen lehet kiolvasni és sokféleképpen értelmezni. „Oh, testvérem, mily sokat szenvedtem bűneimért idegen országban” vagy „Oh, testvéreim, mennyire elfogott e földön a félelem bűneim miatt”. Ezek után a társát cipelő harcost oszmánok elleni csatából megtérőnek vélték vagy olyannak, aki moldvai román testvérei ellen harcolt és szánta-bánta bűneit. Valójában apokrif hagyomány megjelenítésének lehetünk tanúi: Lámech megölte Kaint, holott az Úr megtiltotta, hogy bárki is kioltsa életét a testvérgyilkosnak. A jelenetet nyugati templomokban is megörökítették. A falkép bűnbánatra hívott.¹⁶⁴ Erre mindenkinek van oka.

A magyar királyság határvidékein élő román közösségek kardforgató vezető csoportjainak identitását a honvédelem határozta meg a hódító iszlám ellenében. Ennek a harcnak a nyelve egyre inkább a magyar lett, miután a magyar király képviselte a főerőt, és így – II. Pius pápa tapasztalata szerint – „a románok itáliai nemzet... mégis az erdélyiek között csak kevés olyan harcban járatos férfit találni, aki ne tudná Magyarország nyelvét”.¹⁶⁵ Istenhez viszont a kenézek – templomaik falképeinek tanúsága szerint – óslázul könyörögtek. Egymás között és parasztjaikkal románul beszéltek. A királyi adomá-

¹⁶¹ Niculescu: „ROMANIA HUNGARICA.” Lásd az 58. lábjegyzetet!

¹⁶² Herodotosz 1893. 143. o.

¹⁶³ Popescu 1940. 429. o.

¹⁶⁴ Agrigoarei 2015. 110–112. o.

¹⁶⁵ Pius II. 1699. 227. o.

nyokról szóló okleveleik latinul szóltak. Ez volt a Nyugat nyelve. És miután a királlyal Nyugatra is jártak hadakozni, alighanem egyre vonzóbbnak találták a nyugati életformát és kultúrát. Ez is a nemességbe való bekerülésre, a katolikus vallás felvételére és a nemesi többség nyelvének elsajátítására ösztönzött.

„Civilizációk összeesapása”? A nyugati és a keleti kereszténység vagy Európa és az Iszlám csapott össze? Részben igen, de az oszmánoknak mindig akadtak keresztény szövetségesei – Keleten és Nyugaton egyaránt. Ugyanakkor a görögkeletieket célzó, Rómából elrendelt katolizálási igyekezet alábbhagyott, ha a szükség úgy kívánta. És úgy kívánta azért is, mert az oszmán uralom kímélte a maga módján a hatalma és befolyása alá kerülő keresztényeket, hiszen munkáskezekre volt szüksége és vazallusokra. Hunyad megyében a népek figyelmeztetésként a kéméndi templom falán a XIV. századi utolsó ítéletet megjelenítő képen az ördög már olyan bűnösöket nyeldes, akik között egyesek turbánt viseltek.¹⁶⁶ Ezek a turbánosok nyilván oszmánok. A falfestmények sorsa erről is szól, amit megjelenítettek, átvezetett a XV. századba, amikor Havaselve az egyik legfontosabb frontországgá vált.

Összegzés

A magyarországi román társadalmi elit helyzetének elemzése kiemelt helyet foglal el az elmúlt évtizedek román történetírásában. A vita a román kenézek eredete, jogállása és sorsának alakulása körül folyik, és ezt a másfél évszázados vitát sokan magyar–román nemzeti vitává egyszerűsítik. Ez a megközelítés téves. A XIX. század derekán is akadtak olyan magyar történészek, akik azt vallották, amit a mai román nacionalista álláspont vall, éspedig az Anjouk politikájának románellenességét. Valójában a románok világában az a társadalmi átrétegződés indult el, amely korábban országos méretekben a várjobbágyok és serviensek körében már lezajlott, és amelynek eredménye a nemesi rendi osztály kialakulása volt. Az 1366-os királyi rendeletekben szó sincs felekezeti vagy etnikai disszimilációról, Nagy Lajos minden korábbinál jobban szervezett katonáállamot teremtett, és a jómódú román kenézeket azért egyenlősítette a nemesekkel, mert használható harcosokra volt szüksége, olyanokra, amelyeneket a görögkeleti ortodox kőtemplomok freskóin megjelenítettek. Olyan román területi autonómiák, mint az erdélyi szász és székely, azért nem alakultak ki, mert e két utóbbi vezető csoportjai csak törzsterületükön tudtak nemesi birtokot szerezni, míg a román elit saját katonai körzeteiben vált birtokos nemesekké. Nem erőszakos asszimilációs nyomásra tértek az uralkodó vallására, a római katolikus vallásra. Hatottak rájuk az itáliai hadjáratokban való részvétel során szerzett élmények és mindenekelőtt a társadalmi mobilitás igénye, hiszen helyzetüket csak házassági kapcsolatok révén tudták megerősíteni. Elszórtan parasztjaikat is próbálták áttéríteni, de alapvetően tisztelték vallásukat és egyházukat, a görögkeletiek ugyanis nem fizettek tizedet, hanem csak a hagyományos juhadót. A katolikus egyház viszont a tized erőltetésével maga is eleve halálra ítélte a katolikus térítést, amelyre csak a legnagyobb veszélyeknek kitett vidékeken került sor mulandó eredményekkel. Az Anjouk a balkáni bogumilok ellen keményen felléptek, de a román görögkeletieket már azért is kímélték, mert szük-

¹⁶⁶ *Agrigoarei*: Cum a cunoscut-o Ferent pe Maria. O poveste despre Chimindia. <http://totb.ro/cum-a-cunoscut-o-ferent-pe-maria-o-poveste-despre-chimindia/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

ség volt Havaselve szövetségére. Nagy Lajos kisebb-nagyobb konfliktusok nyomán annak érdekében, hogy az oszmán-török nyomást elhárítsa és a havaselvi vajda szövetségét biztosítsa, hűbérként átengedte neki Fogaras vidékét. A magyar római katolikus és a román görögkeleti ortodox civilizáció összeesapásáról vallott tézis divatos, de azért is hamis, mert éppen az Anjouk alatt kezdtek épülni a hátszegi román nemesek azon templomai, amelyek megmentéséért a XIX. századvégi és XX. század eleji magyarországi műemlékvédelem oly sokat tett.

BIBLIOGRÁFIA

A három Villani krónikája	A három Villani krónikája. Ford. <i>Rácz Miklós</i> . Budapest, 1909.
<i>Achim</i> 2000.	<i>Viorel Achim</i> : Banatul în evul mediu. Bucharest, 2000.
<i>Achim</i> 2008.	<i>Viorel Achim</i> : Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor. In: <i>Vocația Istoriei: Prinos Profesorului Șerban Papacostea</i> . Szerk. <i>Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr</i> . Brăila, 2008.
ADEO	Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ред. <i>Т. Живковић, Д. Кунчер, А. Узелац</i> . Београд, 2013.
<i>Agrigoarei</i> 2012.	<i>Vladimir Agrigoarei</i> : An Interpretatio Wallachica of Serbian Cultural Patterns: The Cases of Ribița, Streisângeorgiu and Crișcior (but also Râmreț). <i>Annales Universitatis Apulensis, series historica</i> , 16. (2012) 2. sz. 105–135. o.
<i>Agrigoarei</i> 2015.	<i>Vladimir Agrigoarei</i> : Umbra lui Dobre la Leșnic. Despre un comanditar fictiv, despre picturi inspirate de apocrife și nu în ultimul rând despre primele atestări endogene ale limbii române. <i>Apulum</i> , 52. <i>Series Historia & Patrimonium</i> , 2015. 157–222. o.
<i>Andrea</i> 1996.	<i>Avram Andea</i> : Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică 1718. Reșița, 1996.
Anjou-kori Oklevéltár	Anjou-kori Oklevéltár. XI. k. Szerk. <i>Almási Tibor</i> . Budapest–Szeged, 1997.
<i>Arion</i> 1938.	<i>Dinu C. Arion</i> : Cnejii (chinejii) români. Bucharest, 1938.
<i>Barbu</i> 1998.	<i>Daniel Barbu</i> : Byzance, Rome et les Roumains. Bucarest, 1998.
<i>Benkő</i> 1999.	<i>Benkő József</i> : Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. I. k. Ford. <i>Szabó György</i> . Bukarest, Kolozsvár, 1999.
<i>Bertényi</i> 1987.	<i>Bertényi Iván</i> : Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987.
<i>Bogdan</i> 1968.	<i>Ioan Bogdan</i> : Scrieri alese. Bucharest, 1968.

- Boia* 2016. *Lucian Boia*: Strania istorie a comunismului românesc (și nefericetele ei consecințe). București, 2016.
- Bonfini* 1995. *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.
- Bónis* *Bónis György*: Hübériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1948.]
- Csukovits* 2012. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. Budapest, 2012.
- Deér* 1993. *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, [1938.] 1993.
- Diaconescu* 2013. *Marius Diaconescu*: Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină. Cluj-Napoca, 2013.
- Drăgan* 2000. *Ion Drăgan*: Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514. Bucharest, 2000.
- Drăgan* 2009. *Ion Drăgan*: The Origin of John Hunyadi in Light of Recent Researches. In: Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time. Szerk. *Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon*. Cluj-Napoca, 2009.
- Dragomir* 1921. *Silviu Dragomir*: Câteva urme ale organizației de stat slavo-române. Dacoromania, 1921.
- Dragomir* 1959. *Silviu Dragomir*: Vlahii din Nordul Peninsulei Balcanice din în Evul Mediu. București, 1959.
- Densusianu* 1864. *Aron Densusianu*: Suveniruri. Familia, 1864.
- DHV Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Szerk. *Antonius Fekete Nagy, Ladislaus Makkai*. Budapest, 1941.
- DRH Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. X., XI., XIII. k. Szerk. *Stefan Pascu*. București, 1977–2006.
- Engel* 2001. *Engel Pál*: Szent István birodalma. Budapest, 2001.
- ETDF I–III. Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III. k. Bevezetőt és a források magyarázatát írta: *Miskolczy Ambrus*. Csíkszereda, 2013.
- Fekete Nagy* 1937. *Fekete Nagy Antal*: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937.
- Fermendzin* 1892. *Eusebius Fermendzin*: Acta Bosnae. Zagabria, 1892.
- Fodor* 1840. *Fodor András*: Nemes Hunyad Vármegyében találtatott Régiségek gyűjteménye. Déva, 1840.
- Fodor* 1844. *Fodor András*: Méhádia vagy a Hercules fürdők. Kolozsvár, 1844.

- Fodor* 1847. *Dr. F[odor András]:* Utazás nemes Hunyadmegyében régiségek kinyomozása végett. *Hon és Külföld*, 87. (1847) 346–348. o.
- Fodor – Brúz* 1904–1905. *Fodor András – Brúz Lajos:* Erdély ritkaságai és természeti nevezetességei. I. k. In: Hunyad megyei történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 15. Szerk. *Ballun Ernő*. (1904–1905) 115–146. o.
- Gábor* 1908. *Gábor Gyula:* A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908.
- Gál* 1846. *Gál László:* Vizsgálódás az Erdélyi Kenézségekről. Nagyenyed, 1846.
- Gróh* 1906. *Gróh István:* A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Budapest, 1906.
- Herodotos* *Herodotos* történeti könyvei. II. k. Ford. *Geréb József*. Budapest, 1893.
- Hohenhausen* 1775. *Sylvester Joseph Hohenhausen:* Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien, 1775.
- Holban* 1981. *Maria Holban:* Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV. București, 1981.
- Hóman* 1936. *Hóman Bálint:* Magyar történet. II. k. Budapest, 1936.
- Hunfalvy* 1864. *Hunfalvy János:* Magyarország és Erdély eredeti képekben. II. k. Darmstadt, 1864.
- Hunfalvy* 1894. *Hunfalvy Pál:* Az oláhok története. I. k. Budapest, 1894.
- Jakó* 2014. *Jakó Zsigmond:* Erdélyi okmánytár. IV. k. Budapest, 2014.
- Jancsó* 1896. *Jancsó Benedek:* A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. k. Budapest, 1896.
- Kemény* 1846. *Joseph Kemény:* Über die ehemaligen Knesen u. Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen. *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten. Siebenbürgens*, 1846. III. Heft. 286–339. o.
- Kemény* 1854. *Kemény József:* Magyar hazákban létező oláhok hajdani vajdaságairól. *Új Magyar Múzeum*, 4. (1854) 2. sz. 119–132. o.
- Krickel* 1830. *Adalbert Joseph Krickel:* Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829. II. Bd. Wien, 1830.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula:* Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.

- Magina* 2013. *Adrian Magina*: From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat. In: Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia. Eds. *Marty Rady, Alexandru Simon*. London, 2013.
- Magyar Törvénytár *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkék. I. k. Szerk. Kolosvári Sándor, Márkus Dezső, Óvári Kelemen*. Budapest, 1899.
- Măgureanu* 2007. *Andrei Măgureanu*: Dezbatere privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie. *Sciva*, 58. (2007) 3–4. sz. 289–320. o.
- Makkai* 1943. *Makkai László*: Erdély népei a középkorban. In: Magyarok és románok. I. k. Szerk. *Deér József, Gáldi László*. Budapest, 1943.
- Makkai* 1948. *Makkai László*: Magyar–román közös múlt. Budapest, 1948.
- Makkai* 1988. *Makkai László*: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: Erdély története. I. k. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Budapest, 1988.
- Mályusz* 1956. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori oklevéltár. II. k. Budapest, 1956.
- Mályusz* 1988. *Mályusz Elemér*: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Budapest, 1988.
- Mályusz* 2002. *Mályusz Elemér*: A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája. S. a. r. és jegyzetekkel ellátta: *Soós István*. Budapest, 2002.
- Medieval History *The New Cambridge Medieval History. VI. k. Ed. Michael Jones*. Cambridge, 2008.
- Miskolczy – E. Varga* 2013. *Miskolczy Ambrus – E. Varga Árpád*: Jozefinizmus Tündérországban: Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III. k. Csíkszereda, 2013.
- Miskolczy* 1922. *Miskolczy István*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1922.
- Möller* 1929. *Möller István*: Erdély nevezetesebb műemlékei. Budapest, 1929.
- Nagy* 2015. *Nagy Levente*: Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások. *Névtani Értesítő*, 37. (2015) 221–237. o.
- Năstăsioiu* 2009. *Dragoș-Gheorghe Năstăsioiu*: Sancti reges Hungariae in Mural Painting of Late-Medieval Hungary. (CEU Diss.) Budapest, 2009.
- Năstăsioiu* 2016. *Dragoș-Gheorghe Năstăsioiu*: The Social Status of Romanian Orthodox Noblemen in Late-Medieval Transylvania according to Donor Portraits and Church Inscriptions. In: *Études Byzantines et post-Byzantines. VII. k. Szerk. Monica Stanciu – Dominic Negrici*. București–Brăila, 2016.

- Papacostea* 1999. *Șerban Papacostea: Geneza statului în evul mediu Românesc. București, 1999.*
- Pâclișanu* 1960. *Z. Pâclișanu: Un registru al quiquegesimei din 1461. Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu. București, 1960.*
- Pecican* 2001. *Ovidiu Pecican: Arpadieni, Angevini, Români. Cluj, 2001.*
- Pesty* 1876. *Pesty Frigyes: A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest, 1876.*
- Pesty* 1877. *Pesty Frigyes: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. k. Budapest, 1877.*
- Philippi* 2008. *Paul Philippi: Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen. Köln, Weimar, Wien, 2008.*
- Pius II.* 1699. *Aeneas Sylvius, Pius II: Opera geographica et historica. Helmstadum, 1699.*
- Pop* 1991. *Ioan Aurel Pop: Instituții medieval românești. Cluj-Napoca, 1991.*
- Pop* 1997. *Ioan-Aurel Pop: Un privilegiu solemn de la 1366 și implicațiile sale. Medievalia Transilvanica, 1997. 1–2. sz. 69–84. o.*
- Pop* 2010. *Ioan-Aurel Pop: Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea – interferențe etnice și confesionale. In: Istoria culturii, cultura istoriei: omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani. Szerk. Ionuț Costea. Cluj-Napoca, 2010.*
- Pop* 2015. *Ioan-Aurel Pop: Le régime d'états et les Roumains dans la Transylvanie des XIIIe–XVe siècles. (Nouvelles études d'histoire XIII.) Bucharest, 2015.*
- Pop – Bolovan* 2013. *Ioan-Aurel Pop – Ioan Bolovan: Istoria Transilvaniei. Cluj-Napoca, 2013.*
- Popa* 1988. *Radu Popa: La începutul evului mediu românesc. Țara Hațegului. Bucharest, 1988.*
- Popa-Gorjanu* 2000. *Cosmin Popa-Gorjanu: From Kenezii to Nobiles Valachi: the Evolution of the Romanian Elite of the Banat in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. (Annual of Medieval Studies at CEU.) Budapest, 2000.*
- Popa-Gorjanu* 2004. *Cosmin Popa-Gorjanu: Medieval Nobility in Central Europe. The Himfi family. Budapest, 2004.*
- Popescu* 1940. *Ion Popescu: Obiceiuri, credințe și superstiții la Clopotiva. In: Clopotiva. Un sat din Hațeg. II. k. Szerk. Ion Conea. Bucharest, 1940. 407–452.*
- Prioteasa* 2011. *Elena Dana Prioteasa: Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches and Their Donors. (CEU Diss.) Budapest, 2011.*

- Rady* 1993. *Martyn Rady: The Forgeries of Baron József Kemény. The Slavonic and East European Review*, 1993. 1. sz. 102–125. o.
- Rady* 2000. *Martyn Rady: Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London, 2000.
- Reynaert* 2010. *François Reynaert: Nos ancêtres les Gaulois et autres fadaïses*. Paris, 2010.
- Réthy* 1890. *Réthy László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Nagybecskerek, 1890.
- Rusu* 1997. *Adrian Andrei Rusu: Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, 1997.
- Rusu* 2008. *Adrian Andrei Rusu: Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2008.
- Sólyom-Fekete* 1881–1883. *Sólyom-Fekete Ferenc: Vázlatok az oláh-kenézi intézmény története -és ismertetéséhez*. In: A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. II. k. 1881–1883. Szerk. *Kun Róbert*. Arad, 1884.
- Suciu* 1977. *I. D. Suciu: Monografia Mitropoliei Banatului*. Timișoara, 1977.
- Szabó* 1878. *Szabó Károly: Kisebb történelmi munkái*. I. k. Budapest, 1878.
- Szilágyi* 1866. *Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel művelődésére*. I. k. Pest, 1866.
- Terdik* 1866. *Terdik Silveszter: A magyar szent királyok ábrázolásai román orthodox templomokban*. In: Szent Imre 1000 éve. Szerk. *Kerny Terézia*. Székesfehérvár, 2007. 96–98. o.
- Thallóczy* 1900. *Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. Századok*, 1900. 577–615. o.
- Theiner* 1860. *Augustinus Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia*. Tom. I–II. Roma, 1860.
- Thuróczy* 1978. *Thuróczy János: A magyarok krónikája*. Szerk. *Horváth János*. Budapest, 1978.
- Urkundenbuch* *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. III. Hrsg. *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller*. Hermannstadt, 1902.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 3–16. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- MTAK Kt. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

Ambrus Miskolczy

IN THE SHADOW OF THE CRESCENT MOON – THE DEFENCE OF THE COUNTRY AND
SOCIAL STRUCTURING AT THE WALLACHIAN BORDERS OF HUNGARY

(Abstract)

One of the biggest questions of Hungarian and Romanian history is what happened with the Medieval Wallachian territorial autonomies in the 14–15th centuries? Were they incorporated to the counties by force, were the local Vlach elite converted to Catholicism by force or was it a spontaneous process? The historiography of the question proves that there has been no sharp opposition between the Hungarian and the Romanian viewpoints. The opinions depend on the professional competence of the historians, which is not free of ideological commitments. The Angevin kings made Vlach kenez leaders noblemen in order to gain reliable and well-armed fighters and not to disintegrate the coherence of the local society. The social restructuring that took place in the world of the Wallachian autonomies was similar to the one that changed the society of Hungarian castle warriors one-two hundred years earlier. We are witnesses to a paradox situation in which King Louis the Great advocated Roman Catholic expansion in the Balkans, alienating thus the Serbian, Bulgarian and Vlach Orthodox Greek Catholic elite, while he did not even try to convert the loyal Romanian noblemen inside Hungary. These nobles chose Catholicism when rising to the Catholic society, but they did not support the conversion of their peasants because that would have obliged them to pay the tithe. The Vlach noblemen's assimilation into the Hungarian nobility was a spontaneous process which characterized the formation of every order of nobles in Europe. This process proved to be tragic from the viewpoint of the Romanian nation-building of the 18–19th centuries, for the Romanian national movement had to act without a noble elite.

Ambrus Miskolczy

IM SCHATTEN DES HALBMONDES – LANDESVERTEIDIGUNG UND
GESELLSCHAFTLICHE ORGANISIERUNG IN DEN UNGARISCHEN GEBIETEN AN DER
GRENZE ZU RUMÄNIEN

(Resümee)

Eine der großen Fragen der ungarischen und rumänischen Geschichtsschreibung ist, was im 14–15. Jahrhundert mit den mittelalterlichen rumänischen Gebietsautonomien geschehen ist. Wurden sie mit Gewalt in die Kreise integriert, wurde die rumänische Elite vor Ort mit Gewalt katholisiert, oder handelte es sich um spontane Prozesse? Die Historiografie der Frage zeigt eindeutig, dass es weder früher noch heute einen einander scharf gegenüberstehenden ungarischen und rumänischen Standpunkt diesbezüglich gab bzw. gibt. Die Meinungen hängen von der fachlichen Vorbereitung der entsprechenden Historiker ab, die auch vom ideologischen Engagement nicht frei ist. Die Könige der Anjou-Dynastie erhoben die rumänischen Knesen nicht deshalb in den Adelsstand, um die Kohärenz der lokalen Gesellschaft zu lösen, sondern weil sie verlässliche, gut bewaff-

nete Kämpfer benötigten. In der Welt der rumänischen Autonomien ging eine ähnliche gesellschaftliche Umschichtung vonstatten, wie ein-zweihundert Jahre vorher im Fall der ungarischen Burg-Leibeigenen. Es ergab sich die paradoxe Situation, dass König Ludwig I. (der Große) auf dem Balkan die römisch-katholische Expansion vertrat und damit auch die griechisch-orthodoxe serbische, bulgarische und rumänische Elite von sich entfremdete, in Ungarn jedoch nicht einmal versuchte, die zu ihm loyalen rumänischen Adeligen taufen zu lassen oder zu bekehren. Diese nahmen mit dem Aufstieg in das katholische Umfeld die katholische Religion an, unterstützten jedoch andererseits die Katholisierung ihrer Bauern nicht, weil die Konvertierung der Letzteren die Zahlungspflicht in Bezug auf das Zehntel mit sich gebracht hätte. Bei der Verschmelzung des rumänischen Adels mit dem ungarischen Adel handelt es sich um einen spontanen Prozess, der für die Entstehung jedes europäischen Adelsstandes charakteristisch war. Dieser Prozess erwies sich aus Sicht des Werdens der rumänischen Nation im 18–19. Jahrhundert als tragisch, weil die rumänische Nationalbewegung ohne adelige Elite auftreten konnte.

Ambrus Miskolczy

DANS L'OMBRE DU CROISSANT – DÉFENSE ET ORGANISATION SOCIALE DANS LA
RÉGION FRONTALIÈRE ROUMAINE DE LA HONGRIE

(Résumé)

L'une des grandes questions de l'historiographie hongroise et roumaine est de savoir ce que sont devenues les autonomies territoriales médiévales roumaines aux 14ème et 15ème siècles. Ont-elles été intégrées de force dans les comitats ? Les élites roumaines locales ont-elles été catholicisées de force ou s'agit-il plutôt de processus spontanés ? L'historiographie de cette question indique clairement que les positions roumaines et hongroises n'ont jamais été et ne sont pas diamétralement opposées. En fait, les avis dépendent des compétences professionnelles des historiens qui peuvent être aussi imprégnées d'engagement idéologique. Si les rois d'Anjou ont anobli certains fonctionnaires roumains du roi, ce n'était pas pour défaire la cohérence de la société locale, mais pour avoir des combattants fiables et suffisamment armés. Le monde des autonomies roumaines a connu la même réorganisation sociale que les vassaux hongrois cent ou deux cents ans auparavant. La situation est donc paradoxale : Tandis que le roi Louis Ier le Grand a représenté l'expansion du catholicisme romain aux Balkans en éloignant de lui les élites bulgares, roumaines et serbes orthodoxes, en Hongrie, il n'a même pas essayé d'obtenir la conversion des nobles roumains loyaux. En fait, ceux-ci se sont convertis au catholicisme pour s'adapter à leur entourage catholique. Toutefois, ils n'ont pas soutenu la conversion de leurs paysans, car ils auraient dû payer la dîme. L'assimilation de la noblesse roumaine à la noblesse hongroise est un processus spontané qui a aussi caractérisé la genèse de l'ensemble des ordres européens. Ce processus s'est avéré tragique pour la construction de la nation roumaine aux 18ème et 19ème siècles, puisque le mouvement national roumain a dû se développer sans élite de nobles.

Амбруш Мишколци

ОБОРОНА СТРАНЫ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗОВАННОСТЬ НА РУМЫНСКИХ
ПОГРАНИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ ВЕНГРИИ – В ТЕНИ ПОЛУМЕСЯЦА

(Резюме)

Один из больших вопросов венгерской и румынской историографии – что произошло со средневековыми румынскими территориальными автономиями в XIV–XV-ых веках? Были ли они насильно расчленены в округа, насильно были католицированы местные румынские элиты или речь шла о стихийных процессах? Историография этого вопроса однозначно означает то, что и тогда и сегодня нет резкого противостояния венгерских и румынских позиций. Эти мнения зависят от профессиональной подготовленности – не лишенной идеологической приверженности – историков. Анжуйские короли не для того облагораживали румынских князей, чтобы нарушить местную общественную когерентность, а потому, что они нуждались в надежных, хорошо вооруженных воинах. В мире румынских автономий происходило аналогичное социальное расслоение подобно тому, которое сто-двести лет ранее происходило в случае венгерских крепостных крестьян. Мы можем быть свидетелями той парадоксальной ситуации, что король Людовик Великий представлял на Балканах римскую католическую экспансию, и этим отчуждал от себя православную сербскую, болгарскую и румынскую элиту, в то время как дома он даже и не пытался перекрестить или обратить в веру лояльных к нему римских дворян. Они были возведены в католическое окружение и этим обращались в католическую веру, но в то же время они не поддерживали католицизацию своих крестьян, поскольку их обращение в католическую веру несло бы обязательство платежа десятины. Интеграция растворение румынского дворянства в национальное благородство дворянство Венгрии было таким стихийным процессом, который был характерен для формирования всех европейских дворянских сословий. Этот процесс оказался трагическим с точки зрения формирования румынского государства в XVIII–XIX. веках, потому что румынское национальное движение могло произойти без дворянской элиты.

ADOLF VON SCHWARZENBERG A HADVEZÉR*

A tizenöt éves háborúban a keresztény hadsereg nem alkotott egységes szervezetet. A különböző felségjogon felfogadott, különböző nemzetiségű katonák hatékonysága, harcértéke is igen eltérő volt. Ezért a bonyolult összetételű had vezetése, irányítása az összecsapásokban és ostromoknál, ellátásuk és mindennapjaik megszervezése komoly feladatot jelentett abban a korban (is), amiért az Obrist-Feldmarschall volt a felelős. A keresztény haderő irányításának „idegközpontjának” szála az ő kezében futottak össze. Mai fogalmaink szerint egyszerre tekinthetnénk vezérkari főnöknek és sereget vezénylő magas rangú parancsnoknak, mivel feladatai és funkciói igen szerteágazóak voltak. Nem csupán megszabta a hadműveletek egészét, de személyesen vezette, irányította a rábízott katonaságot, ezért rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a hadi tanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki az Obrist-Feldgeneral, azaz a legfőbb parancsnok mellé közvetlenül helyettest, automatikusan kötelessége lett e tisztség feladatainak átvétele is. Az Obrist-Feldmarschall a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek és azok tisztjeinek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztségét – együttműködve az Obrist-Profossal – a tábori rendtartás¹ pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján az Obrist-Zeugmeisterrel közösen kijelölte, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereg létszámáról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai közé tartozott, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra együttműködve az Obrist-Profiantmeisterrel. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékákat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árujukat kínálók az élelem-rendtartásnak megfelelő áron és mérési család nélkül kínálják a táborba hozott cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania, s a büntetésükkel és helypénzükkel kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofossal. A táborhelyeket és azok elosztását az Obrist-Quartiermeister segítségével határozta meg. Feladatköréhez tartozott a hadműveletek megtervezése és levezénylése: a felvonulás- és a csatarend (Zug- und Schlachtordnung), az ostromok idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása, szintén az Obrist-Zeugmeisterrel együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése és a riadóhelyek kijelölése is hatáskörébe tartozott. Ebbéli feladatában az Obrist-Rumormeister segítette.² Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges zsoldoslázadások elfojtásához, illetve letöréséhez egy zászló

* Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2. Szeretnék köszönetet mondani Biacsi Mónikának a segítségért.

¹ Leonhard Fronsperger 1573-ban kiadott művében található egy 55 cikkelyből álló tábori rendtartás. *Fronsperger* 1573. XIX^a–XXIII^a. A tizenöt éves háború időszakából egy átdolgozott tábori rendtartás maradt fenn. Mátyás főherceg által kibocsátott tábori rendtartás, 1600. szeptember 1. ÖStA KA AFA 1600/9/3.

² ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/7/4; *Schwendi* 1594. 142–154. o.; *Meynert* 1854. 116–118. o.; *Redlich* 1954. 233. o.; *Pálffy* 1997. 48–49., 159–163. o.

lovast (Rehnfahne) rendelt ki az uralkodó.³ Mindezeket figyelembe véve nem csodálkozhatunk azon, hogy maga Schwarzenberg is úgy vélte, hogy a tisztség betöltéséhez egy magasan kvalifikált, hadakozásban jártas személyre van szükség.⁴

Az Obrist-Feldmarschalli feladat ellátásához tehát megfelelő katonai ismeretekkel, vezetői adottságokkal és magasabb katonai szemmértékkel rendelkező személyre volt szükség. A prágai udvarban 1595 szeptemberében felmerült Adolf von Schwarzenberg neve,⁵ Karl von Mansfeld megüresedett Obrist-Feldgeneral helyettesi tisztségének betöltésére.⁶ Erre azonban ekkor még nem került sor, de a következő esztendőben kinevezték a keresztény had Obrist-Feldmarschalljává, mely hivatalát 1596. június 15-től látta el.⁷ Majd mivel a korban nem beszélhetünk katonai rangokról, illetve rendfokozatokról, hanem csak egy-egy hadjárat idejére bizonyos feladatok elvégzésével és az ehhez tartozó jogokkal felruházott tisztségekről, még három alkalommal, 1598-ban, 1599-ben és 1600-ban töltötte be ezt a pozíciót.⁸

Térjünk vissza röviden az 1596. esztendőhöz! A hadjárat vezetésével megbízott Miksa főherceg Obrist-Feldgeneral május 16-án javasolta az uralkodónak, hogy Obrist-Feldmarschallá Melchior von Redernt nevezzék ki. Schwarzenbergnek az Obrist-Zeugmeisterséget szánta.⁹ Sajnos pontosan nem tudjuk mi történt (Redern nem vállalta a megbízatást vagy az uralkodó nem egyezett bele öccse javaslatába), de tény, hogy az Udvari Haditanács által június 15-én kibocsátott levelében a tanácskozássra hívottak között Schwarzenberget Obrist-Feldmarschallként említik.¹⁰ Az eredetileg Miksa által neki szánt tisztséget Johann Pernsteinnel töltötték be.¹¹ Redern mint a *Hoffahne* felett parancsnokló *Hofmarschall* és a mezei hadhoz rendelt haditanácsos vett részt a hadjáratban.¹²

Hogyan tudott Schwarzenberg megfelelni a tisztségéből fakadó nehézségeknek, és az előre meghatározott stratégiai elvárásoknak, elveknek? Ehhez három különböző, ám egymással összefüggő szempontból vizsgálom hadvezéri tevékenységét: kis létszámú erőkkel végrehajtott támadásokban, hadjáratokban, nagy létszámú had ostromműveleteit vezetve, s nagy nyílt mezei összecsapásban.

Schwarzenberg a rendelkezésére álló bármilyen kis létszámú erővel igyekezett még az oszmán főserég hadszíntéren való megjelenése előtt eredményeket elérni. Ennek egyik lehetséges módja az volt, hogy az addig jószerivel holtidőnek tekintett tavaszi, késő őszi és téli hónapokra is kiterjesztik a hadakozást. A tizenöt éves háború folyamán több olyan

³ A *Rehnfahné*ről: ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 720/1602.

⁴ ÖStA KA AFA 1596/2/4.

⁵ A másik lehetséges jelölt Gianfrancesco Aldobrandini helyettese, Paolo Sforza volt. *Banfi* 1939. 7–9., 17., 29. o.

⁶ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 194. Fol. 15^v. №. 108.

⁷ ÖStA KA AFA 1596/6/7.; ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁸ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 597/1598.; ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 636/1599.; ÖStA KA AFA 1599/6/6.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 205. Fol. 17^v. №. 134.; *Schwarzenberg* 1963. 107. o.; *Pálffy – Perger* 1998. 245–246. o. Az 1600. évi kinevezéssel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy valószínűleg nem történt meg, hiszen a megállapodás előtt július 29-én Schwarzenberg meghalt. Az azonban biztos, hogy június végén jelezte az Udvari Haditanács felé azon szándékát, hogy tárgyalni kíván a posztról.

⁹ ÖStA KA AFA 1596/5/ad41e.

¹⁰ ÖStA KA AFA 1596/6/7.; 1596/12/ad6f.

¹¹ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

¹² Uo.

szakvélemény is készült, amely egyrészt stratégiai, másrészt finánciális¹³ okokra hivatkozva javasolta, hogy az Udvar tartson mezei csapatokat szolgálatában télen és tavaszszal is. Ezek aztán még az oszmán főserég magyar területre érkezése előtt, illetve eltávoztása után hadműveletekbe kezdhettek volna. A hadjárat megkezdésének időpontjára a tavaszt, egészen pontosan április hónapot javasolta Geizkofler az 1597 januárjában II. Rudolffhoz eljuttatott jelentésében. Karl von Liechtenstein 1601 késő őszén készült tervezetében szintén ezt az időpontot találta a legalkalmasabbnak a hadakozás elkezdésére.¹⁴ Az 1600. december 12-én és 13-án Bécsben tartott hadi tanácskozás résztvevői egy hónappal későbbre – tehát májusra – javasolták a következő évi hadjárat kezdetét.¹⁵ Általánosságban a hadműveletek tavaszi megkezdése mellett foglalt állást Prépostváry Bálint egri főkapitány, aki 1594. január 24-i keltezésű tervezetében Esztergom, Hatvan, majd e várak elfoglalása után Buda és Pest ostromának megkezdését, lehetőség szerint, mielőbbi időpontban tartotta célszerűnek, mivel „az teöreök chazar derek hada Zinan Passa melle az arpa eresnek eleötte el nem érkezhetyk.”¹⁶ A Belső-Ausztriai Haditanács elnöke, Hans Friedrich von Trautmannsdorf 1601 februárjában készített szakvéleményében azt javasolta, hogy Ferdinánd főherceg a Kanizsa elleni hadjáratot minél hamarabb indítsa meg, mert az oszmán csapatok a gabonaérés előtti élelmiszerhiány miatt csak nehezen tudnának a vár felmentésére indulni.¹⁷ Hasonló módon, a hadjárat korai megindítását vélték célszerűnek az 1595. január 3-i, illetve az 1602 februárjában keltezett emlékiratok névtelen összeállítói,¹⁸ valamint az V. Pál pápa kezdeményezésére elkészített Szent Liga-tervezet is, amely azonban már a Bocskai István hajdúi elleni támadást javasolta erre az időszakra.¹⁹

Nicolaus Gabelmann egy szeptember 6-i emlékiratában Mátyás főherceget és az Udvari Haditanács tagjait a hadműveletek folytatásáról, azaz Buda még az évi, késő őszi-kora téli ostromának szükségességéről kívánta meggyőzni. Az iratban pontokba szedve összegyűjtötte az ezt ellenzők véleményét, majd tételeken és példákat hozva igyekezett ezeket megválaszolni és a kételkedőket meggyőzni és befolyásolni. A hatodik pontból kiderül, hogy az ellenzők későinek tartották már az időt a hadjárat további folytatásához. Gabelmann válaszában kétszer is kitért erre a kérdésre. Egyrészt megfogalmazása szerint „télen is sok minden történhet, és nyolc napot a harcmezőn maradni nem lehetetlen, az ellenségnek pedig ehhez semmi kedve.” Másrészt kifejtette, hogy „két hónap hosszú idő, és ahol ennyi ezer fej és kéz együtt van, [ott] semmi sem lehetetlen, ami emberi.”²⁰

Talán meglepő, de tény és teljesen ésszerű szándéknak tekinthető, hogy az Oszmán Birodalom hadvezetése is szeretne volna a már említett július és október vége közötti mintegy négy hónapos hadjáratra szánható időt megnövelni, kitolni. Ennek egyik lehetséges módoszatának tekintették, hogy a főserég egy része, nem egyszer pedig a tatár csapatok is vagy a Hódoltság, vagy az azzal szomszédos tartományok területén vonuljanak

¹³ Heischmann 1925. 27–50., 101–105., 109–111. o.

¹⁴ Heischmann 1925. 34., 39. o.

¹⁵ ÖStA KA AFA 1600/12/7.

¹⁶ Tóth 2004. 9. o.

¹⁷ Antonitsch 1975. 291. o.

¹⁸ ÖStA KA AFA 1595/13/1; Heischmann 1925. 43. o.

¹⁹ Vocolka 1985. 232–233. o.

²⁰ ÖStA HHStA Hungarica H AA Fasc. 127. Fol. 47^r–55^r.

téli szállásra.²¹ Másrészt magára a hadműveleti idő kiterjesztésére is történtek javaslatok. 1597 szeptemberének végén és októberének elején Szaturdzsi Mehmed ötödvezírt, magyarországi szerdárt egy Esztergom elleni támadásra a következőképpen igyekeztek rávenni: „mivel Kászim napjáig is van idő, de meg utána lesz a kis nyár, s mivel az ellenség az évben nem nagyszámú, azért insallah! ha ellene indulnak, sikerül azt elfoglalni.”²² Szamosközy István lejegyezte, hogy a Székesfehérvár körüli ütközetekből (1601. október 10–15.) megfutott janicsárok egyebek mellett a következőket ígérték Jemiscsi Hasszán nagyvezírnek: „Kazim-giun, azaz Szt.-Demeter nap után tizenötöd napig minden esztendőnként tovább vetjük az hadakozás napját, úgy hogy senki ez meghatározott napig az császár [ti. a szultán] hadakozásától meg ne vohassa magát.”²³

Megállapítható, hogy 1594-et követően a keresztény seregek sem indítottak tavaszszal hadjáratot. Hiába is tervezték volna bármit. Egyrészt az időjárás és annak a környezetre gyakorolt hatása nem tette lehetővé a nagyobb seregek mozgását, mint ahogyan ezt Istvánffy 1598. évre vonatkozóan lejegyezte: „mind az egész télen arra figyelmeztetnek, seregeket mustrálván és próbálván, és amely szükségesek valának, idején megszerezvén. De a térdig érő hó mind az egész télig tarta, tavasz elején pedig elolvadván s esővel megegyeledvén, az utakat igen akadályosokká s alkalmatlanokká tőtte vala, úgy hogy az had az telelőhelyekről ki nem vitethetnék.”²⁴ Másrészt – az oszmán seregekhez hasonlóan – a keresztény hadak is lassan gyülekeztek, késve, nyár végére vagy az ősz kezdetén érkeztek meg a hadszíntérre. Így csak azok a már leharcolt erők álltak rendelkezésre, amelyeket az Udvari Haditanács nem oszlatott fel vagy nem vonultak haza, és a Magyar Királyságban vagy az azzal közvetlenül szomszédos örökös tartományokban teleltek ki. Schwarzenberg tehát a tavaszi hónapokban ezeket a csapatokat vethette be kisebb akciók végrehajtására, azaz a Bécsét fenyegető vagy a Budát védő erősségek elfoglalására. Három, a *Fuggerzeitung*ban található 1598 májusában keltezett híradásban azt olvashatjuk, hogy hozzávetőlegesen 10 000 lovassal és gyalogossal Székesfehérvárra akart támadni. Katonáival május 12-én korán reggel ért oda, ám az őrség észrevette őket. Heves összecsapás vette kezdetét, amelyben a császári-királyi csapatok az oszmán katonaságot a hidig visszaűldözték, és majdnem betörték a külvárosba is. A megfutott katonák annyira összetorlódtak, hogy sokan közülük a hídról a vizesárokba estek és ott pusztultak. Schwarzenberg ennek ellenére sem vállalkozhatott az ostromra, így a másnapi újabb felderítőszemle után elvonult hadaival.²⁵

Schwarzenberg egy évvel később április közepén hadba indult katonáival. Egy 1599. április 20-án Esztergomból küldött jelentés szerint 8000 fős hadával április 16-án indult el, hogy meglepetésszerű támadást intézzon Buda ellen. A vár őrsége azonban tudomást szerzett a keresztény csapatok közeledéséről, így Schwarzenberg, Pálffy Miklós és Nádasdy Ferenc úgy határozott, hogy megpróbálnak rajtaütni a zsámbéki palánkon. Ez

²¹ *Kjätib Cselebi* 1916. 200–388. o., passim; *Pecsevi* 1916. 71–193. o. passim.; *Szakály* 1981. 150. o.; *Szakály* 1983. 664. o.; *Tóth* 1985. 770. o.; *Ivanics* 1994. 140–148. o.; *Tóth* 2000. passim.; *Varga* 2009. 169. o.

²² *Kjätib Cselebi* 1916. 269. o. Ibrahim Pecsevi tarikhjában ugyanerről a következőket írta: „mivel Kászim napjához még húsz napnál több volt hátra, azért az időjárás kedvezőre fordulását türelemmel várták.” *Pecsevi* 1916. 141. o. Meg kell jegyeznem, hogy *Kjätib Cselebi* már az 1593. évről szóló leírásában is említést tett erről az úgynevezett „kis nyárról.” *Kjätib Cselebi* 1916. 211. o.

²³ *Szamosközy* 1880. 209–210. o.

²⁴ *Istvánffy* 2009. 293. o.

²⁵ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 276^v, 281^r, 283^r.

a tervük sikerrel járt, rövid kézitusa után bevették, majd felrobbantották a Budát nyugati irányból fedező kis erősséget.²⁶

Három héttel később támadásának célpontja ismét Székesfehérvár. 1599. május 9-én hozzávetőlegesen 12 000 főnyi seregével Komáromból a mocsár közepén elhelyezkedő város alá vonult, ahová másnap hajnali 2 órakor érkezett meg. Csakhamar a két külváros mindkét kapuján sikerült a keresztény katonáknak benyomulni. Álmukban lepték meg az őrséget és közülük mintegy 100-at levágtak, a többi a belsővárosba menekült. Akiknek ez nem sikerült, azok fogságba estek. Székesfehérvár egészét azonban a védők ellenállása és lélekjelenléte miatt nem tudta elfoglalni a keresztény katonaság. Schwarzenberg ezt látva szabad rablást engedélyezett a két külvárosban, majd felgyújtatta azokat, és délután 2 órakor elvonult.²⁷

Tavaszi támadásai közül minden tekintetben Győr 1598. március 29-i visszafoglalása emelkedik ki. A sikerrel Bécs közvetlen fenyegetettsége egy esetleges oszmán ostromtól megszűnt és lehetőség nyílt újra arra, hogy a keresztény erőket az udvar által megszabott stratégiai cél, Buda elfoglalására rendeljék. Másrészt a támadás érdekességét és egyben Schwarzenberg tudását és rátermettségét mutatja, hogy az egész akció egy előzetesen általa elkészített haditerv alapján ment végbe. Az uralkodó az 1597-ben immáron végvidékké vált Bécs védelmének megszervezésére és kiépítésére újra a magyarországi hadszínterre rendelte.²⁸ II. Rudolf döntésének okáról Istvánffy Miklós a következőképpen számolt be: „... az császár az öccsével, Maximiliánnal és Swarzburggal beszélvén, minden mesterséggel és hatalma erejével, semmi költségek miatt attól el nem rettenvén, Győrnek visszavételére igyekeznek. Pálffy is hozzáhívattatni javallá.”²⁹ Ezen a Prágában 1598 januárjának közepén tartott haditanácskozáson a Győr elleni támadás igen részletes, a csapatok feladatainak szintjéig kidolgozott haditervét, melynek ötlete állítólag Giorgio Bastától származott,³⁰ Schwarzenberg és Pálffy terjesztette az uralkodó elé.³¹ Az új kutatások tükrében azonban tudjuk, hogy Schwarzenberg már két esztendővel korábban is tervezte Győr tavaszi megtámadását. 1596. február 5-én Prágában az uralkodó elé terjesztett egy 12 pontból álló feliratot, amelyben részletesen kifejtette elképzeléseit a háború megvívásával kapcsolatban. Ennek nyolcadik pontjában feltette a kérdést: Győrt vagy más erősségeket, vagy esetleg magát Budát támadják-e meg a tavasz kezdetén az általa a hadjáratához szükségesnek tartott hadak? A maga részéről úgy vélte, hogy előbbi megostromlása könnyebben megtörténhetne. Győr elestével a környező várak ellenállása is meggyengülne. Az udvarban a Buda elleni támadás támogatói azt hozhatták fel tervezete ellen, hogy a Magyar Királyság egykori székvárosának elfoglalásával Győr is elveszne az Oszmán Birodalom számára. Schwarzenberg azonban ez ellen egy régi hadvezérektől vett szabállyal érvelt: mindig igyekezni kell azon, hogy a saját sereg háta szabadon maradjon.³²

²⁶ *Hatvani* 1859. 104–105. o.; *Tóth* 2000. 298–299. o.; *Ortelius* 2002. 166^v–167^c.

²⁷ *ÖNB Fuggerzeitungen* Cod. 8972. Fol. 473^{r-v}, 488^v–489^r; *Hatvani* 1859. 106. o.; *Tóth* 2000. 299. o.

²⁸ *ÖStA HHStA MEA RA Fasc. 95.a Fol. 84^{r-v}*; *ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 520/1597*; *Veltzé* 1902. 181. o.; *Schwarzenberg* 1963. 105. o.; *Hummelberger – Peball* 1974. 34–42. o.; *Pálffy – Perger* 1998. 245–246. o.

²⁹ *Istvánffy* 2009. 292. o.

³⁰ *Veress D.* 1993. 90. o.

³¹ *Tóth* 2000. 282. o.; *Ortelius* 2002. 143^r; *Istvánffy* 2009. 292. o.

³² *ÖStA KA AFA 1596/2/4.*

Tehát lehet, hogy az ötlet Bastától származott, ám Schwarzenberg az alapkonceptiót, azaz Győr kora tavaszi megtámadását már 1596 februárjában az udvar elé terjesztette.

Abban a ritka és szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a győri rajtaütés tervezete fennmaradt, így lehetőségünk van betekinteni Schwarzenberg taktikai elképzelésébe. Eszerint amikor Győr alá érkeztek a kiválasztott csapatok, először minden, a támadáshoz szükséges hadszert le kellett pakolniuk és készenlétbe állítaniuk. Jean de Vabacourtnak 100 jól felszerelt és hadianyagokkal jól ellátott katonájával kellett előre nyomulnia, hogy néhány emberével a kisebbik petárdát az első kapu rácsozatára akasszák és felrobbantsák. Mihelyt ez megtörtént, az építőmesternek, Jérôme de le Marche hadmérnöknek kellett egy szerkezőre helyezett nagy petárdát néhány emberével a kapuhoz tolnia és ott rögzítenie. Ennek sikeres felrobbantása után Vabacourtnak és válogatott katonáinak be kellett nyomulnia a kapuba és megszállnia azt egészen a túlsó boltívéig. A terv szerint tekintet nélkül arra, hogy az őrség itt hevesen ellenáll-e vagy sem, megerősítésére Jean de Overbroucknak két vallon és két francia zászlóval kellett benyomulnia a végházba. Feladatuk azonban nem csupán Vabacourt katonáinak megsegítésére korlátozódott. A haditerv ugyanis úgy rendelkezett, hogy a két parancsnoknak együttműködve a jobbkez felé eső széles utcákat kellett biztosítani egészen a jobboldali tégig. Vabacourt és Overbrouck katonáit újabb két-két zászló vallon és francia gyalognak kellett követnie, akiknek, mielőtt a kapun benyomultak az első utcában jobbra kellett fordulniuk és a városba a piactérre nyomulniuk, elfoglalniuk és megtartaniuk.

A vallon és francia katonaságot a támadásban a magyar gyalogosoknak kellett követniük. Feladatuk szerint előbb jobbra és balra kellett előretörniük és a lehető leggyorsabban a Magyar- és a Császár-bástyákat, valamint a közöttük húzódó falakat elfoglalniuk és megtartaniuk. Amennyiben sikerrel jártak, akkor pedig az összes falat. Őket de Lopez spanyol kúresszír vagy vértess kompániája követte volna. A haditerv értelmében a magyar gyalogságot kellett segíteniük a falak megszerzésében és megtartásában.

Az erődvárosba elsőként betörő csapatoknak tehát jobbkez felé kellett előretörniük és biztosítaniuk a már megszerzett területeket. A haditerv értelmében a következő lovas kompániának, amely Germanico Strassoldo parancsnoksága alatt állt, mielőtt a felrobantott kapun át benyomult Győrbe balkéz felé kellett fordulnia, és a Bécsi-kapu irányába támadnia. Az itt elfoglalt területet Schwarzenberg további parancsáig tartania, és a védők esetleges ellentámadását minden eszközzel megakadályoznia.

A terv szerint Strassoldo lovasait kellett követnie a többi francia és vallon katonának, valamint az összes német gyalogosnak. Ez a katonaság már közvetlenül Schwarzenberg parancsnoksága alatt állt. A támadás vezetője azt tervezte, hogy a többi vallon, francia és német gyalogsággal a térre vagy a piactérre vonul, hogy onnan bármelyik beosztott parancsnokának a segítségére lehessen, akár az előretörésben, akár a védők ellentámadásának megakadályozásában.

Schwarzenberg katonáit Hugne lovas kompániájának kellett követnie. Nekik is a térre kellett sietniük, hogy előbbiekkal együtt elfoglalják és tartsák azt. Az utánuk benyomuló Carlo Verleinenek és lovas kompániájának pedig már az erődváros Fehérvári-kapujával átellenben fekvő Vízi-kapuig kellett a fal és a házak között előretörnie. Emellett azt is feladatuk kapták, hogy mindenütt, ahol csak észreveszik, hogy a védők gyülekezzenek vagy csapatba verődnének, azt megakadályozzák. Mindeközben

Pálffyának huszáraival a három másik lovas kompániával az erődváros előtti területet kellett megszállniuk és őrizniük.

Schwarzenberg a tervezet szerint parancsba kívánta adni, hogy a benyomuló katonák ne fosztogassanak és raboljanak a házakban, nehogy emiatt fulladjon kudarcba a rajtaütés. Siker esetén a zsákmányból minden katonára egyenlő arányban részesült volna. A szekeket a végház előtti mezőn kellett hagyniuk az odarendelt lovasságnál, ahonnan további parancs nélkül nem mozdulhattak el.³³ Az uralkodó, illetve az Udvari Haditanács elfogadta Schwarzenberg javaslatát, így a már 1595-ben a magyarországi hadszíntérre érkezett hadvezér rögtön „munkához is látott.”

A Fugger családhoz február 9-i dátummal az a hír érkezett Bécsből, hogy Schwarzenbergnek II. Rudolf parancsa értelmében Esztergomba kell utaznia, hogy ott a végvidéki katonasággal egy titkos hadműveletet hajtson végre.³⁴ Mindeközben megkezdődött a hídelemek, ostromlétrák, mozsarak és petárdák előkészítése a rajtaütéshez. Utóbbiak közül de la Marche jelentése szerint már február 23-án elkészült tíz darab, amit a legnagyobb csendben kellett a hadszíntérre szállítani.³⁵ A *Fuggerzeitung*ban fennmaradt egy 1598. március 14-i dátummal Esztergomból küldött Pálffy jelentés, amelyben az állt, hogy Schwarzenberggel együtt készíti elő a támadást, amely rendben halad.³⁶

Ahogy arról Ortelius és Istvánffy is említést tesz, a rajtaütés vezetői nem feledkeztek meg a felderítésről sem. Utóbbi minderről így számolt be: „...bizonyos kémektől s raboktól és parasztemberekétől, kik jönnek s mennek vala, a városnak kapui s bástyák állapota, s az ellenség száma, az utak, ösvények, hidak, azokon bejárásai és több dolgok felől, melyek mind az városban, s mind kívül szükségeseknek lenni láttatnak vala tudakozni, amelyeket eszkebe kell vala vennie, elméjébe befoglalni nem szűnnek vala.”³⁷

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, hogy ha ilyen jól haladtak az előkészületek, akkor miért csak március végén hajtották végre az akciót. Ennek – jelen tudásunk szerint – egyetlen komoly oka volt: a már említett zord, hadakozásra alkalmatlan időjárás. Az 1598. évi *Fuggerzeitung*ban fennmaradt két jelentés, amely erről számolt be. A Bécsből február 9-én küldöttben az szerepelt, hogy olyan nagy hó esett, hogy az emberek nem tudtak a városokból és a mezővárosokból kimozdulni.³⁸ Pálffy március 14-i esztergomi jelentésében szintén fontosnak tartotta lejegyezni, hogy a nagy hó, majd a víz volt az, ami megakasztott mindent. Ez volt az oka annak, hogy csendes az egész végvidék.³⁹

Március közepétől jobbra fordult az időjárás, és a folyók magas vízállása is apadhatott, hiszen Schwarzenberg megparancsolta a bécsi hadszertárnoknak, Hans Albrecht Freiherr von Sprinzensteinnek, hogy március 20-án éjjelre a rendelkezésre álló hadszereket rakassa hajóra és indíttassa el Komáromba.⁴⁰ Ezek beérkezésével minden készen állt a rajtaütés végrehajtásához.

³³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 133. №. 22. Fol. 96^r–97^v; ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 195^r–196^v; Pálffy 1999. 221. o.; Tóth 2000. 284. o.; Ortelius 2002. 143^v–144^r.

³⁴ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 91^v.

³⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 193^r. №. 95.; Kalmár 1961. 82. o.; Pálffy 1999. 221. o., Tóth 2000. 282. o.

³⁶ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 152^r.

³⁷ Ortelius 2002. 143^r; Istvánffy 2009. 293. o.

³⁸ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 91^v.

³⁹ ÖNB *Fuggerzeitungen* Cod. 8971. Fol. 152^r.

⁴⁰ Ortelius 2002. 143^r.

Hadvezéri képességeit még inkább kidomborítja, hogy a haditervet nem csupán végrehajtott katonáival, hanem egy igen kritikus pillanatban annak módosítását is hajlandó volt megtenni. Schwarzenberg a tervben meghatározott csapatok benyomulását követően Thököly Sebestyénnel a felrobbantott kapu boltozata alatt állt katonáival, hogy szükség szerint segítséget küldhessen oda, ahová kell. A robbanás hangjára a szállásain alvó őrség felriadt. Pecsevi szerint „benn a várban ki részegen, ki pedig ópiumtól bódultan gondtalanul feküdt. Mihelyt a balesetről értesültek, a hitetleneket két oldalról megtámadták.”⁴¹ Ellenállásuk Schwarzenberg jelentése szerint is igen heves volt.⁴² Mahmud pasa vezetésével az őrség kezdte kiszorítani a vallon, lotaringiai és francia, valamint a magyar katonaságot is az erődváros belsejéből, jelentős veszteségeket okozva nekik. Ahogy Istvánffy megfogalmazta: „...oly balgatag vakmerőség dühösségével az mieinkre rohanának, hogy ötszázat megfutamtatnának, s ottan-ottan még mások oda futamodván, az mieinket három ízben ismét megfutamtatva, az kapu felé gyalázatosan hátra üznék.”⁴³ Ekkor Thököly javaslatára Schwarzenberg üzent a még a falakon kívül álló Pálffynak, hogy azonnal nyomuljon be a bajbajutottak megsegítésére. Lovassága azonban vonakodott harcba szállni, „...mivel az éjtszakái s kétséges dologban mulatozni láttatnának.”⁴⁴ Pálffy azonban jó példával járt elől: leszállt lováról és futva indult el a Fehérvári-kapu felé. Magyar és német lovasok követték példáját, és ezzel meg is fordították a küzdelem menetét. Az őrség ellenállását azonban így is csak nehezen tudták megtörni.⁴⁵

Schwarzenberg győri rajtaütésének sikeréhez elengedhetetlenül fontosnak tekinthetjük a petárdát.⁴⁶ A Németalföldről származó, ott már több alkalommal sikeresen alkalmazott fegyvert a magyarországi hadszíntéren először Esztergom 1595. évi ostrománál akarták használni. Istvánffy történeti munkájából tudjuk, hogy július közepén Mansfeld egy petárdát akart elhelyeztetni a Viziváros Párkány felőli kapujára, ám az „alkalmatlan és szüntelen eső esett, s az utakat s az folyóvizet az felette nagy árvíz akadályossá tette volna, az kezdett dolog nemhogy véghezvitetheték, de meg sem próbáltathaték.”⁴⁷ A fegyver valódi magyarországi „debütálására” az 1597. május 22-ről 23-ra virradó éjszakáig kellett várni. Ekkor a Pálffy és Johannes Pernstein vezette magyar, német, vallon és spanyol katonaság sikerrel támadta meg Tatát, petárdával berobbantva az erősség kapuját.⁴⁸ Schwarzenberget ugyan nem tekinthetjük a fegyver első itteni alkalmazójának, ám kétségkívül a magyarországi hadszíntéren a legnagyobb stratégiai jelentőségű sikert ő érte el vele a győri rajtaütés alkalmával. Igaz, a két magukkal vitt petárda közül a kisebbik csődöt mondott, ám a nagyobbik olyan erővel robbant fel Istvánffy szerint, hogy „...az piacra háromszáz lépésnyire ragadtatván hulladozának [a darabjai], az mások azonnal apróra

⁴¹ Pecsevi 1916. 143. o.

⁴² Hatvani 1859. 91. o.

⁴³ Istvánffy 2009. 296. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 88^{r-v}; Fol. 147^r–150^v; ÖStA HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98^{r-v}; ÖNB Cod. 8971. Fol. 177^r–182^v, 192^r–193^v, 195^r–196^v, 200^r–201^v; Kozics 1891. 695–701. o.; Jedlicska 1897. 646–648. o.; Tóth 2000. 284–286. o.; Ortelius 2002. 143^r–145^v; Istvánffy 2009. 294–297. o.

⁴⁶ A fegyverről részletes lásd: Kalmár 1961. 77–100. o.; Kelenik 1998. 50. o.

⁴⁷ Istvánffy 2009. 198. o.

⁴⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 130. Fol. 11^r–17^v; Jedlicska 1897. 622–625. o.; Kelenik 1998. 51–54. o.; Tóth 2000. 267–268. o.; Ortelius 2002. 126^v–128^r

szakadozónak, s oly nagy csattogás lenne, hogy az elszunnyadt s félig aluvó ellenség azzal, mint egy mennydörgéshallással felköltetnének.”⁴⁹

Schwarzenberg a továbbiakban is szívesen használta a fegyvert meglepetésszerű támadásokhoz. Mint ahogyan említettem, 1599 áprilisában a Buda elleni rajtaütéshez is elvitetett egy petárdát seregével, ám végül ezt Zsámbék palánkjának kapuja ellen használták fel,⁵⁰ majd három héttel később, május 10-én hajnalban a Székesfehérvár elleni támadásban. Katonái hajnali 2 órakor érkeztek meg a város alá, és csakhamar a két külváros mindkét kapuján található rácsot csöndben kinyitották és petárdát erősítettek rájuk. Jó munkát végeztek, hiszen mindkét kapu felrobbant, majd a keresztény katonák benyomultak és ezeket el is foglalták. Noha a belsőváros kapujának berobbantásához is hoztak egy petárdát, itt már nem jártak sikerrel, mivel a védők a kapuboltozatot sietve feltöltötték.⁵¹

Még ugyanezen év, 1599. augusztus 17-én a Buda környékén álló Schwarzenberg Pestet akarta elfoglalni, méghozzá úgy, hogy a város egyik kapuját petárdával felrobbantja. Az első, 1598. évi alkalommal ellentétben ez a kísérlet nem járt sikerrel, mivel az őrség egy nappal korábban – az ilyen jellegű támadásra már számítva – belülről a kapuboltozatot feltöltötte földdel. A védők ráadásul tűzfegyvereikből olyan hevesen tüzeltek, hogy a keresztények közül négyen meghaltak és tizenöten megsebesültek. Így kénytelenek voltak visszavonulni.⁵²

Schwarzenberg nem csupán a rajtaütéseknél, hanem – Mansfeldhez hasonlóan – ostromnál is megpróbálta felhasználni a fegyvert. 1598. október 5-én katonái elfoglalták a Cigány- vagy Basa városának nevezett budai elővárost és felkészültek, hogy támadásukat tovább folytatják a Víziváros ellen. Ruprecht von Eggenbeg, mint a keresztények *Obrist-Zeugmeistere* néhány ágyút tehát oda vontatott, hogy kapuját szétlővesse. Ugyanezzel a céllal de la Marchet pedig utasították, hogy ugyanott egy petárdát helyezzen el. A hadmérnöknek sikerült a szerkezetet a kapuig eljuttatni és megkísérelte felerősíteni azt. Ám mielőtt ez megtörténhetett volna, az arcán lövés érte, így kénytelen volt sebesülten elhagyni a veszélyes zónát. Az ottmaradt egyik segédje végül sikerrel járt. Felerősítette a kapura a petárdát és meg gyújtotta, ám a várt hatás elmaradt, mivel a védők addigra – hasonlóan, mint egy esztendővel később Székesfehérváron – belülről már feltöltötték a kapu boltozatát.⁵³ A kudarc nem szegte Schwarzenberg kedvét, hiszen október 24-én immáron (és első alkalommal) Pest ellen próbált bevetni egy petárdát. Ám ismét nem járt sikerrel, hiszen az ottani őrség időben észrevette a közeledő 1500 gyalogost és 200 lovas, így azok kénytelenek voltak dolgavégezetlenül visszavonulni.⁵⁴ Megállapítható tehát, hogy a fegyver csak rajtaütéseknél, meglepetésszerű támadásoknál lehetett igazán hatásos. Abban az esetben, ha a védők tudomást szereztek a keresztények támadási szándékáról, úgy tudtak ellene védekezni.

Schwarzenberg tudását és rátermettségét mutatja, hogy a győri sikert igyekezett kihasználni és rögtön újabb jelentős erősségeket visszafoglalni még az oszmán főse-

⁴⁹ Istvánffy 2009. 295. o.

⁵⁰ Hatvani 1859. 104–105. o.; Tóth 2000. 298–299. o.; Ortelius 2002. 166^v–167^r.

⁵¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8972. Fol. 473^{r-v}, 488^v–489^r; Hatvani 1859. 106. o.; Tóth 2000. 299. o.

⁵² Hatvani 1859. 121. o.

⁵³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 68^{r-v}; Tóth 2000. 289. o.

⁵⁴ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 73^r; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. K 81. 1598. okt. 27. Fol. 19^v; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 653^r; Hatvani 1859. 101. o.; Ortelius 2002. 161^v.

reg megérkezését megelőzően. Ezt a célt szolgálta – a már említett – Budát védő utolsó jelentősebb erősség, Székesfehérvár elleni kudarcba fulladt 1598. májusi rajtaütés is.⁵⁵ A sikertelenség azonban nem szegte kedvét, hiszen egy újabb támadás tervét dolgozta ki. Prágából már június 8-i dátummal az a hír érkezett a Fuggerekhez, hogy Schwarzenberg a következő napon Bécsből a Csallóközbe utazik megszemlélni az újonnan felfogadott katonaságot. Ezt követően újra visszatér Komáromba, hogy ott mindenféle tűzszerszámokat előkészíttessen. A levélírónak arról is tudomása volt, hogy Schwarzenberg egy fontos és veszélyes hadjáratot tervez, ám a levél keltének pillanatában mindössze 7000 katona állt ehhez rendelkezésre, valamint Pálffy 6000 magyar lovasa és gyalogosa.⁵⁶

Végül Komáromból 1598. július 30-án az immáron újra Obrist-Feldmarschallá kinevezett⁵⁷ Schwarzenberg vezetésével összesen tíz zászlónyi vallon–francia–lotaringiai gyalogság, Kollonich 1000 lovas lövésze, 700 vallon–francia–lotaringiai lovas (kürasszír és lovas lövész) és 1400 magyar huszár, valamint a hat kartányból, négy Singerinből és hat falkonettből álló tűzérség indult el az újabb hadjáratra.⁵⁸ A sereg tehát átkelt a hajóhídon a Duna jobb partjára és Tata vidékére érkezett. A következő napon délután 5 órakor a 230 fős őrség által védett vár alá érkeztek a császári–királyi csapatok és ott letáboroztak. Mihelyt a katonák felverték a táborot, még aznap este néhány sáncásó elkezdte az árkok ásását. Eközben Schwarzenberg és kísérete megszemlélte Tata védműveit. Egy előre kijelölt helyre 33 sánckosarat állíttattak fel és hozzáláttak egy áltűzérségi állás kiépítéséhez, hogy a védők ágyúikat oda irányítsák. Az éjszaka folyamán Schwarzenberg a sánckosarakat onnan újra elvitette. Majd egy alkalmas és megfelelő helyen kiépíttetett egy újabb ütegállást, amelybe hat kartányt és négy Singerint vontattak be. Augusztus 1-jén napfelkeltekor minden rendelkezésre álló ágyúval elkezdtek a falak törését, amelyet megállás nélkül este 6 óráig folytattak, így a tatai őrségnek nem volt ideje helyreállítani a rombolást. Amikor a rés rohamra alkalmassá vált, Johann Friedrich von Mörsburg (aznap az ő csapatait rendelték a sáncba), négy zászlójának támadást parancsolt, amit ő maga vezetett személyesen. Az első kísérlet kudarcba fulladt, igaz, a német katonák csak kis veszteségeket szenvedtek. A védők közül többen elestek, mivel sikerült az ostromlóknak egy ágyút a réshez vontatniuk, és onnan folyamatosan tűz alatt tartották. A kirendelt katonaság ekkor újra rohamra indult és az ütegen keresztül előrenyomultak. Ez a támadás már sikerrel járt. A katonák betörték a várba és mindenkit, akit ott találtak legyilkoltak. A bég és még néhányan a védők közül megpróbálták a bástyán leereszkedve elmenekülni, de lelőtték őket. 118-an beszorultak egy toronyba az őrség tagjaiból, egy kivételével mindet lekasabolták. Ez utolsónak életét gróf von Öttingen Hauptmann mentette meg. Az erről a rövid hadjáratról fennmaradt jelentés szerint a keresztények közül csak 30 vagy 40 ember vezett oda. Ezzel szemben a hadjárat egészéről készített iratban az szerepel, hogy Mörsburg katonái közül összesen 80-an estek el. A várban a keresztények 40 kis és nagy ágyút találtak, amelyek közül néhányat még I. Ferdinánd és II. Miksa öntetett. Ezekhez azonban 12 mázsánál több lőpor nem állt rendelkezésükre. Schwarzenberg a hadmérnököknek megparancsolta, hogy a szétlőtt falakat állíttassák helyre és a várár-

⁵⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 276^v, 281^r, 283^r.

⁵⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 347^v–348^r.

⁵⁷ ÖStA KA Best. 597/1598.; ÖStA KA AFA 1598/7/4.; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 436^r; Schwarzenberg 1963. 106. o.

⁵⁸ ÖStA HStA H AA Fasc. 132. Fol. 110^r; Ortelius 2002. 152^r.

kot tisztíttassák ki. Érdekes kérdés, hány katonát hagytak Tatán az ostrom után. Ortelius szerint Schwarzenberg a várban 40 hajdút és 25 német gyalogost hagyott. Ezzel szemben az 1598. évi hadjáratról készült jelentésben azt olvashatjuk, hogy Tatára 100 huszárt, 200 hajdút és a táborba érkezett Johann Baptista Pezzen-féle gyalogságból 60 katonát, valamint néhány, a lövegek töltésével és irányzásával foglalkozó Büchsenmeisteret rendeltek. Emellett a várat ellátták megfelelő mennyiségű munícióval és élelmiszerrel.⁵⁹

A sereg egy napot pihent Tata falai alatt, majd augusztus 3-án még napfelkelte előtt elindult Gesztes irányába. Schwarzenberg néhány huszárt előreküldött, hogy híreket szerezzenek. A vár őrsége összesen három főből állt. Amikor meglátta a magyar katonákat, elmenekült az erdőbe, de előtte megpróbálta felrobbantani az ott felhalmozott puskaport. A falak kisebb sérülésekkel átvészelték a detonációt. Az 1598. évi hadjáratról készített jelentés összeállítója szerint a vár legalább egy napig képes lett volna ellenállni. Gesztesen a keresztyények hét nagy és ugyanennyi fém ágyút, valamint 28 szakállas és 18 hosszú csövű puskát találtak, megfelelő mennyiségű lőporral. Schwarzenberg a várban 75 hajdút hagyott őrségként.⁶⁰

A következő napon (augusztus 4-én) Schwarzenberg újra megindította csapatait, az éjszakát egy erdőben töltötték. Augusztus 5-én a sereg megérkezett a Székesfehérvár közelében egy magas hegyen épült Csókakő várához,⁶¹ ám a nagy hőség miatt az Obrist-Feldmarschall aznap már nem akart támadni, hanem az erősségtől távolabb egy kút közelében táboroztatta le eltikkadt katonáit. A következő nap⁶² hajnalán azonban Schwarzenberg a hajdúkat és a vallon lovasokat felderítésre vagy rajtaütésre küldte. Az őrség azonban úgy megjedtt ettől a katonaságtól, hogy a rájuk bízott várat felgyújtották és – hasonlóan gesztesi bajtársaikhoz – elmenekültek. Schwarzenberg Csókakő további védelmére 100 hajdút rendelt, akik, amikor már nem akartak tovább szolgálni, elhagyták és felrobbantották a várat.⁶³

Az *Obrist-Feldmarschall* augusztus 6-án a csókakői táborból azt jelentette a császárnak, hogy seregét Veszprém, majd Palota ellen fordítja, mivel hírek érkeztek mindkét helyről hozzá arról, hogy az ottani őrség asszonyait, gyerekeit és vagyonát próbálja menekíteni.⁶⁴ Schwarzenberg a következő napon elindult az utóbbi vár irányába. Ezt megelőzően 500 hajdút és 200 huszárt küldött a sárréti mocsárvilágon átvezető utak biztosítására, hogy a székesfehérvári oszmán katonaság ne lephesse meg a Székesfehérvár és Palota között félúton táborozó seregét.⁶⁵

A keresztyény sereg augusztus 8-án⁶⁶ érkezett meg Palota alá, amelynek bár őrsége kicsiny volt (állítólag alig volt több 40 főnél), mégis ellenállásra készült. Még néhány

⁵⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 109^r–111^r; Fol. 55^{r-v}; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad3.; ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 1598. augusztus 2. Fol. 2^r–3^v; Tóth 2000. 287. o.; Ortelius 2002. 152^r.

⁶⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 111^r; Fol. 56^{r-v}; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; 1598/8/5.; Tóth 2000. 287. o.; Ortelius 2002. 152^{r-v}.

⁶¹ Meg kell említenem, hogy a rövid hadjáratról készült iratban Csókakő helyett Szokoly (?) név szerepelt. ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 111^v.

⁶² A rövid hadjáratról készült irat szerint ez augusztus 5-én történt, és a továbbiakban is minden eseményt egy, majd két nappal korábbra datál. ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 111^v.

⁶³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 111^v; Fol. 56^v; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; 1598/8/5.; 1598/8/ad7.

⁶⁴ ÖStA KA AFA 1598/8/5.; ÖStA KA AFA 1598/8/ad7.

⁶⁵ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 56^v.

⁶⁶ Itt már a két irat között két nap az eltérés.

lövést is leadtak, hogy így tartsák távol Schwarzenberg katonáit. Az Obrist-Feldmarschall azonban még azon a napon a tüzéségét felvonultatta és lövetni kezdte az erősséget kilenc löveggel. A védők hamarosan három katonát kiküldtek, akik megállapodtak Palota feladásáról. Ennek értelmében a dizdár⁶⁷ átadta az erősség kulcsát, az őrség megtarthatta oldalfegyvereit és ruháit. A kivonulókat a keresztény lovasság Székesfehérvárra kísérte. Még a tárgyalások alatt tűzként Schwarzenberg három tisztjét beküldte a várba, hogy írják össze az ott található tüzéséget és muníciót. Jelentésük szerint összesen 14 ágyú állt a védők rendelkezésére és néhány szakállas puska. Mindezek használatához egy boltozat alatt 20 mázsa lőport is találtak. Az 1598. évi hadjáratról készített jelentés összeállítója szerint a várat az 1593. évi ostrom után rendesen helyreállították, így ha módszeres váróvívásra lett volna szükség, akkor néhány napig képes lett volna ellenállni, és feltételezhetően sok keresztény katona vesztette volna életét a falai alatt. Schwarzenberg itt őrségként a Sulz regimentből 100 gyalogost, valamint 100 pápai hajdút és 40 huszárt hagyott.⁶⁸

A keresztény sereg tehát folytatta hadműveletét és Veszprém ellen fordult. Az Obrist-Feldmarschall megakadályozandó, hogy a várba erősítést, hadianyagot vagy élelmet juttassanak be, huszárokat és hajdúkat rendelt ki az utak ellenőrzésére. A portyázók még aznap éjjel rajtaütöttek a Veszprémből menekülő nőkön és gyerekeken és valamennyiüket elfogták, majd másnap a keresztény táborba hurcolták. Schwarzenberg augusztus 9-én hajnalban megindította seregét, ám hamarosan huszárok érkeztek azzal a hírral, hogy az őrség elmenekült a várból. Ők is fel akarták robbantani a rájuk bízott erősséget, azonban egy hódoltsági jobbgát ezt élete kockáztatásával megakadályozta, amikor a gyújtózsinórt eltávolította. A várban az elmenekült őrség 14 ágyút és 10 mázsa lőport hagyott hátra. Schwarzenberg Maróthy Mihály parancsnoksága alatt 150 pápai huszárt és ugyanannyi hajdút rendelt a véghely őrségéül.⁶⁹

Az Obrist-Feldmarschall huszárjait Vázsony és Tihany ellen rendelte. Előbbit őrsége üresen hagyta, míg utóbbiban még a védők egy része benne volt, és megpróbálták lerombolni a falakat. A huszárok rajtuk ütöttek és a tihanyi őrség egy részét levágták, a többit elfogták. Ezeket a várakat ezt követően szintén ellátták katonasággal.⁷⁰

Schwarzenberg a kémjelentések és a foglyok kikérdezése után úgy vélte, hogy Székesfehérvárt is néhány nap múlva be lehetne venni. Erre már nem kerülhetett sor, hiába érkezett meg augusztus 10-én a táborba Nádasdy kerületi főkapitány 500 huszárral és 250 darabonttal. A hadjárat további folytatásához hiányzott az élelmiszer, a hadianyag, valamint a tüzéség szállításához szükséges lovak.⁷¹ Mindezeket belátva augusztus 12-én az *Obrist-Feldmarschall* seregével elindult Veszprémből és Pápa felé vette az útját.⁷²

Mint láthattuk, Schwarzenberg 1598. július végén és augusztus elején végrehajtott, önállóan vezetett „villámhadjárata” kettős célt szolgált. Egyrészt sikerült visszafoglalni a Győr előterében lévő várakat, amelyeket még 1594-ben foglaltak el az oszmán csapatok. Ezzel helyreállt a Bécset védelmező Győr-központú végvidék védelmi rendszere.

⁶⁷ Az eredeti szövegben latin betűkkel kiírták a *dizdar* szót, majd mellé a német *Burggraf* szót, amely a magyar porkolábnak felel meg.

⁶⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 111^v–112^r; Fol. 57^r–58^r; ÖStA KA AFA 1598/8/ad8.

⁶⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 112^{r-v}; Fol. 58^{r-v}; ÖStA KA AFA 1598/8/ad8.; *Hungler* 1986. 87. o.

⁷⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 59^r; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 475^r, 493^r–494^r.

⁷¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 59^{r-v}; ÖStA KA AFA 1598/8/2.; 1598/8/5.; 1598/8/ad7.

⁷² ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 60^r.

Másrészt sikerült újabb rést ütni a Budát védelmező várgyűrű nyugati felén. Igaz, azt is meg kell jegyezni, hogy a Székesfehérvár elleni támadás a nem megfelelő utánpótlás miatt végül elmaradt.

Mindaddig Schwarzenberg olyan hadműveleteit vettem számba, amelyeknek a sikere nem csupán megtervezettségükön, hanem a gyors helyzetfelismeréseken múltott. A viszonylag kis erővel, az oszmán főszeregnek a magyarországi hadszíntérén történő megjelenését megelőzően végrehajtott rajtaütésein és „villámhadjáratán” kívül lehetősége nyílt megmutatni katonai képességeit elhúzódo ostromokban is.

Ahogy már korábban említettem, Schwarzenberget az 1596. évi hadjárat idejére az uralkodó Obrist-Feldmarschall nevezte ki.⁷³ Feladatául azt szabhatták meg – annak ellenére, hogy ő egy Győr elleni támadást tartott ekkor célszerűnek –, hogy további várakat foglaljon el a Budát védelmező erősséggyűrű tagjai közül. Tehát még az oszmán főszereg megérkezését megelőzően július második felében a rendelkezésére álló csapatokkal elindult a Csallóközből, hogy elfoglalja Vácot. Az ottani őrség értesülve a keresztény had közeledtéről, minden ingóságával és szállítható ágyújával (amit nem tudtak magukkal vinni, azt elásták) együtt Pestre menekült, a várat és a várost felgyújtotta. Az ottmaradt keresztények megfékezték a lángokat és az épületek és falak jelentős részét megóvták a tűzvésztől. Schwarzenberg védelmükre már korábban 200 gyalogost és néhány száz lovaszt rendelt ki.⁷⁴ Maga az Obrist-Feldmarschall csapataival július 24-én ütött táborn Vác alatt és itt várta be a Miksa főherceggel érkező további egységeket (ezek augusztus 4-én futottak be).⁷⁵ Az itt megtartott augusztus 8-i haditanácson vita alakult ki, hogy a keresztény had Pest vagy Hatvan ellen támadjon-e. Végül az a döntés született, hogy először az utóbbit veszik ostrom alá, majd ezt követően vonulnak csak a Budával átellenben elhelyezkedő vár ellen.⁷⁶ A Zagyva folyó partján álló erősséget a Christoph von Teuffenbach zu Mairhofen felső-magyarországi Feldobrist vezette felső-magyarországi hadak már 1594. április végétől egészen június végéig ostromolták, hiába.⁷⁷ A Miksa vezette keresztény had augusztus 15-én érkezett meg a vár alá, melynek őrsége Arslán bég vezetésével ismét komoly ellenállást fejtett ki. Istvánffy erről így számolt be: „Azonkívül az sáncokból az várnak kerítési harminchat álgúkból felette nagy vasgolyóbisokkal szüntelen rontatik vala, s az három rendben tölgyfából s agyagból tapasztott sövényből körülvétetett palánk sok helyeken megrontatván és szaggattatván, leomlott vala, és egy torony is, melyből... gyakorta taraszkokkal az tábor nyughatatlankodtatik vala, gyakor talállásokkal lerombolván... Mindazonáltal még Arslán magát az vele valókkal vitéz módra oltalmazza vala, az mennyire lehetett, az vitézlő nép munkájával bécsináltatván az hézagok, s az mieinket, kik az hely feladását kérik vala, semmi szót ki nem adván, kevély szívvel megveti vala.”⁷⁸ A védők ellenállása és a három sáncból történő hasztalan lövés mellett⁷⁹ jóval nagyobb problémát jelentett az éhezés, a szomjúság, a kellemetlen időjárás és

⁷³ ÖStA KA AFA 1596/12/ad6f.

⁷⁴ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 448^r; *Ortelius* 2002. 111^r.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ *Gömöry* 1894a. 100–101.

⁷⁷ *Tóth* 2000. 151–152. o.

⁷⁸ *Istvánffy* 2009. 251. o. Hasonlót olvashatunk az 1596. évi *Fuggerzeitungen* is. ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 359^r.

⁷⁹ ÖStA KA AFA 1596/8/17.; *Gömöry* 1894. 103. o.

a mindezek nyomán fellépő járványok.⁸⁰ Ortelius művéből tudjuk, hogy a keresztény had szűkében volt mind az élelmiszernek, mind az ivóvíznek, így „szegény katonák az éhségtől, a forráságtól és a munkától a sáncban egy hang nélkül összerogytak és ott meghaltak.”⁸¹ A betegek között ott találjuk Schwarzenberget is. A Fuggereknek a hatvani táborból augusztus 23-i dátummal elküldött jelentésben már az olvasható, hogy ő és Pálffy is valamiféle kórral küzd.⁸² Hat nappal később azt jelentették, hogy Schwarzenbergnek láza van, és hat napon belül meg fog halni.⁸³ Az bizonyos, hogy az ostrom utolsó szakaszánál és a vár szeptember 3-i elfoglalásánál nem volt jelen. Azt azonban nem tudjuk, mikor hagyta el pontosan az ostromlók táborát. Ortelius szerint ez már augusztus 26-án megtörtént. Művében Schwarzenberg tettének indoklásaként azt hozta fel, hogy gyógyulása levegőváltózt igényelt.⁸⁴ Ezzel szemben az augusztus 31-i keltezéssel a hatvani táborból küldött jelentés arról számolt be, hogy csak az előző napon hagyta el a táborát és ment Egerbe kúraltatni magát a láztól.⁸⁵ Mindezek alapján megállapítható, hogy Schwarzenberg egészségügyi állapota miatt kevésbé szólhatott bele a mintegy három hétig elhúzódtott ostrom menetébe.

Ha hihetünk az 1598. év végén összeállított hadijelentésnek, a Győr előterében álló erősségek elfoglalását követően már augusztus 19-én Schwarzenberg egy Buda elleni támadást tervezett. Ekkor kapta meg ugyanis Miksa főherceg levelét arról, hogy Szaturdzsi Mehmed szerdár Várad megostromlására készül.⁸⁶ Tehát minden, az 1596-ban megfogalmazott feltétel teljesült Buda ostromához: oszmán kézen lévő vár nem maradt a keresztény had hátában és az oszmán főserg is eltávolodott a főhadszíntértől. Az Obrist-Feldmarschallt három tényező együttes hatása is megfosztotta a rá jellemző gyors cselekvés lehetőségétől. Egyrészt a Győrnél átkelő seregének mozgását lelassította egy augusztus 22-én hirtelen jött dunai áradás, amely elmosta a hajóhidakat. Napokba tellett, mire sikerült újra helyrehozni ezeket.⁸⁷ Másrészt, bár erői elegendőek voltak az augusztusi „vilámhadjáráthoz”, a magyarországi oszmán hódoltság fővárának a bevételéhez már kevés katonával rendelkezett. Ráadásul már ezt sem tudta tervei szerint befejezni, hiszen nem volt elegendő utánpótlás, illetve a szállításához szükséges szekér. Így kénytelen volt mind az újabb erősítésre, mind az élelmiszerre és hadianyagra várni. Harmadrészt maga az 1598. esztendő Obrist-Feldgeneraljává megtett Mátyás főherceg nem tudta eldönteni, hogy Miksa főherceg megsegítésére vonuljon-e – mivel utóbbi augusztus 25-i levelében kérte erőik egyesítését és így Várad felmentését – vagy kihasználja a kínálkozó alkalmat és Budát ostromolja. A döntéshozatal előtt tehát Schwarzenbergtől egy szakvéleményt kért ez ügyben, aki össze is hívta jelenlévő Obristjait tanácskozássra az ügyben. A tanácskozás végeztével közösen elfogadott válasz tökéletesen visszaadja mindazon tudás és tapasztalat egészét, amellyel Schwarzenberg rendelkezett. Újra hangsúlyozta Buda stratégiai szerepét, megemlítve, hogy amennyiben az oszmán főserg a vár felmentésére indulna, úgy

⁸⁰ A későbbiekben erről még részletesebben esik szó.

⁸¹ Ortelius 2002. 112^r.

⁸² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 376^r.

⁸³ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 369^r.

⁸⁴ Gömöry 1894. 105. a.; Ortelius 2002. 113^r.

⁸⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 355^v.

⁸⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 60^v–61^r.

⁸⁷ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 61^r.

két tűz közé kerülne, hiszen a hátukba kerülhetnének az erdélyi és a felső-magyarországi csapatok. Másrészt – visszaemlékezve az 1596. évi eseményekre – hangsúlyozták a tanácskozás résztvevői, hogy a Felső-Magyarországra vonulás hosszú, költséges, fáradalmas és legfőképpen hiábavaló volna, mivel a Váradot ostromlókat semmiben sem akadályozná meg. Ennek megfelelően egy Buda elleni támadás tervét támogatták, amit mind az uralkodó, mind Mátyás főherceg elfogadott.⁸⁸ Meg kell azonban említenem, hogy amikor a Schwarzenberg-vezette sereg szeptember 21-én Esztergomhoz ért és egyesült az itt álló csapatokkal, újabb haditanácsot tartottak a hadművelet céljáról. Itt újra arról született határozat, hogy az összegyűlt keresztény had Buda ostromára vonuljon inkább, mint Felső-Magyarországra.⁸⁹

Schwarzenberg egészen Mátyás főherceg táborba érkezéséig, október 9-ig egyedül vezette a hadműveleteket.⁹⁰ Buda ostroma október 3-án vette kezdetét, amikor is az egész keresztény had átkelt a Duna jobb partjára és először összecsapott az őrség lovasaival.⁹¹ A következő napon az egész sereget csatarendbe állíttatta, majd egészen Budáig nyomult előre, kartánylövésnyire megközelítve a Cigány- vagy Basa várost. A Budáról kitört lovassággal egészen sötétedésig csatároztak a szőlőhegy körül. Schwarzenberg, miután az általa kirendelt kozákok, magyar és vallon lovasok elűzték a törököket, a stratégiai fontosságú pontokat magyar és német gyalogsággal megszállta. Védelmükre sáncot ásott velük, és tüzérseget vonatott előre.⁹² Addigra már tábornok vertek és elfoglalták a Cigány- vagy Basa várost is (október 5-én), és elkezdte lövettetni három sáncba húzatott ágyújával a Víziváros falait.⁹³ Bár Thurzó György október 8-i levelében megjegyezte, hogy azon „... elég kicsin törés vagyon, ki mit még csak egyszer sem ustromolhatták meg.”⁹⁴ A főherceg megérkezését követően is az ostrom egyik legfőbb motorja maradt.⁹⁵ A Víziváros október 10-i bevételét követően⁹⁶ minden energiáját a felsőváros és a vár elfoglalására fordította. Egy Bécsből október 24-én a Fuggerekhez küldött levélben azt olvashatjuk, hogy a Vízivárosból 21 löveggel törette a falakat és két aknát is ásott a védművek alá.⁹⁷ Emellett a várral szemközt, a Várhegy déli oldalára rendelt katonaságot és tüzérseget, valamint az őrsége által magára hagyott Gellért-hegyi erődöt megszállók az ott talált ágyúkkal is törték a falakat.⁹⁸ Ez utóbbinak a sáncait Schwarzenberg maga is megszemlélte október 16-án reggel.⁹⁹ A keresztény erőknél sem a felsővárost, sem a várat nem sikerült elfoglalniuk, és november 2-án dolgavégezetlenül voltak kénytelenek elvonulni.¹⁰⁰ Úgy vélem, hogy a kudarcért nem Schwarzenberget tehetjük felelőssé, hanem két egymással szorosan összefüggő tényező vezetett ide. Hiába született döntés már augusztus végén Buda

⁸⁸ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 62^r–63^r.

⁸⁹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 64^v–65^r.

⁹⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 609^v; Fol. 618^v.

⁹¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 66^{r-v}; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 608^{r-v}.

⁹² ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 67^r–68^r; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 608^v.

⁹³ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 68^r–69^r; ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 599^{r-v}.

⁹⁴ *Thurzó* 1876. I. k. 251. o.

⁹⁵ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 653^r.

⁹⁶ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 70^v–71^v; *Hatvani* 1859. 98. o.; *Thurzó* 1876. I. k. 253. o.; *Kjátib Cselebi* 1916. 284–285. o.

⁹⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8971. Fol. 637^v. Vö.: *Kjátib Cselebi* 1916. 285. o.

⁹⁸ *Hatvani* 1859. 100. o.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 72^r–73^v.

ostromáról, a keresztény had lassú gyülekezése és felvonulása értékes időtől fosztotta meg a hadvezért. Utóbbi ráadásul már előrevetítette mindazokat a problémákat, amelyekkel később az ostrom során meg kellett birkóznia. Jelesül és ismételten, a hadakozáshoz már kedvezőtlen időjárással. Hiába érkezett meg az egész hadsereg szeptember 22-én Esztergom alá, a nagy esőzés és az erős szél miatt a Dunán és az Ipolyon átívelő hidak építéséhez hozzá sem tudtak még addigra kezdeni. Az elővédet adó magyar és kozák lovasság ugyan szeptember 24-én elindult, ám a felázott talajon szekereik elakadtak, így az Ipolyig sem jutottak el.¹⁰¹ Az időjárás a későbbiekben sem fogadta kegyeibe a keresztény hadsereget. Johann Eustach von Westernach birodalmi főhadbiztos már október 7-i jelentésében azt tudatta az Udvari Haditanácsal, hogy a budai táborban lévő birodalmi rendek zsoldján felfogadott lovasok közül a nagy hideg miatt sokan betegen fekszenek sátraikban és összeeszkábált kunyhóikban.¹⁰² Hat nappal később (október 13.) a táborból származó haditudósításban azt olvashatjuk, hogy a nagy hideg szelek miatt addig a katonaság – megfelelő ruházat híján¹⁰³ – nagyon rossz állapotban volt, és nem lehetett velük semmilyen ostromműveletre sem vállalkozni.¹⁰⁴ A szeles időjárást csakhamar tartós esőzés és havazás követte.¹⁰⁵ Szamosközy István minderről azt jegyezte fel, hogy „...a kedvezőtlen időjárás, minden hadi vállalkozás ellensége, amelyet Budánál a folytonos esőzsen kívül még a havazás is súlyosbított, elütötte Schwarzenberget a város elfoglalásának reményétől: a falakat nem lehetett a terveknek megfelelően nagyobb ágyúkkal lövetni, és a csúszós utak miatt a katonákat sem lehetett a meredek hegyoldalban – a vár a hegy hátán épült – rohamra vezényelni. Mert bármennyire is erőlködtek is, a felázott, sáros út minden kísérletet kudarcra kárhoztatott; nem volt olyan hely, ahol esés vagy csúszás nélkül meg lehetett volna állni, vagy ahová lépni lehetett volna.”¹⁰⁶ Később az erdélyi történetíró még megjegyezte, hogy „...a legnagyobb akadályt az út nehézsége jelentette: ezzel még az ellenségénél is jobban meg kellett kínlódni.”¹⁰⁷ Nem csodálkozhatunk tehát rajta, hogy a hadsereg orvosaként a hadjáratban résztvevő Tobias Coberus az ítéletidővel kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a keresztény sereget ért természeti csapásokért – eső, viharok, hideg – a sátán és a török varázslók voltak felelősek.¹⁰⁸

Schwarzenberg a gyors, rajtaütésszerű támadásokban és hosszan elhúzódó ostromokban megmutatta hadvezetői képességeit, sikereket és kudarcokat is elszenvedve. Mindezekon túl a tizenöt éves háború legjelentősebb csatájában a tervezés és a kijelölt csapatok vezetésének feladata is rá hárult. Az Obrist-Feldmarschalli tisztséghez tartozó funkcióknak megfelelően már a hadsereg felvonulásának koordinálását is el kellett látnia. A Fuggereknek Bécsből szeptember 28-án küldött jelentésben azt olvashatjuk, hogy Miksa főherceg négy nappal korábban (szeptember 24-én) az esztergomi táborban rendelkezésre álló összes katonát megmustrálta, amely egészen éjszakáig tartott. Majd kihirdette, hogy mindenki számára hat napra elegendő élelmet biztosítsanak és mindenki

¹⁰¹ ÖStA HHStA H AA Fasc. 132. Fol. 65^r.

¹⁰² ÖStA KA HKRA Prag. №. 22.

¹⁰³ ÖStA KA HKRA Prag. №. 25.

¹⁰⁴ *Hatvani* 1859. 97. o.

¹⁰⁵ *Hatvani* 1859. 101–102. o.

¹⁰⁶ *Szamosközy* 1977. 155. o.

¹⁰⁷ *Szamosközy* 1977. 156. o.

¹⁰⁸ *Coberus* 1685. 9. o.

saját zászlója alatt maradjon, készen az indulásra. A keresztény sereg felkészítésében Schwarzenberg már nem vett részt, mivel őt már korábban Váchoz rendelték. Erre azért volt szükség, mert Miksa főherceg ekkor még azt tervezte, hogy innen Hatvanon keresztül vonulva siet Eger felmentésére.¹⁰⁹ Mint ahogyan Istvánffy Miklós történeti művében szerepel, végül az eredeti elképzelést elvetették, és a keresztény sereg az Ipoly és a Sajó völgyében menetelt a következőképpen: „...az ő [Miksa főherceg] népét háromfelé osztva, elébb indítá, úgyhogy Pálffy magyar kopjás lovasokkal s gyalogokkal Szent Mihály havának utolsó napján előlmenne, s az nemesség hadai Szécsénynél eleiben menének. Ezeknek penig Schwarzenburg, az [Miksa főherceg] képebeli, az német hadnak fele részével utánamenne, az utolsó sereget az lövészerszámokkal ő maga vinné, és Mindszent havának negyedik napján útnak indulna.”¹¹⁰ Miksa csapataihoz október 18-án Sajóvámosnál csatlakoztak Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, és Teuffenbach felső-magyarországi katonái.¹¹¹ A mintegy 50 000 főre duzzadt egyesített sereg innen vonult tovább a szultáni had ellen. Istvánffy szerint Miksa a kémektől és az elfogottak vallomásaiból arról értesült, hogy az oszmán had 30 000 katonával október 21-én vagy az éjszaka folyamán vagy hajnalban rajta akar ütni a keresztények miskolci táborán. Ezért „Schwarczemburnak, képebelinek, valóságosan megparancsolá, hogy az tábornok kocsikkal és szekerekkel körülvenné, kétannyi számú strázsát állítna, s éjfélkor újabb-újabb vitézekkel azt változtatná, s minden felfegyverkezve készen lenni hadna.”¹¹²

Az első találkozóharcra azonban csak október 22-én került sor. A Mályi és Nyék térségében éjszakázott keresztény sereg a rajtaütések, és a csatarend gyors kialakítása érdekében négy oszlopban vonult fel. Ennek az alakzatnak a kialakítása, amely feladatnál Schwarzenbergre igen nagy felelősség hárult, igen bonyolult és időigényes művelet volt. Így nem lepődhetünk meg azon, hogy csak késő délután fedezték fel az oszmán sereg előőrseit.¹¹³ A kialakuló összecsapásnak az éjszaka beállta vetett véget. A harcban a Schwarzenberg, Pálffy és Király vezette katonaság jelentős veszteségeket okozott az oszmán hadnak. Istvánffy szerint utóbbiak közül közel ezer janicsár és négyszáznál több, főként portai lovas esett el, míg saját veszteségként 15 főt említett. Ráadásul a keresztények negyvenhárom ágyút is zsákmányoltak.¹¹⁴ A „magyar Livius” azt is lejegyezte művében, hogy Báthory Zsigmond az elért diadaltól fellelkesülve Miksa főherceg engedélye nélkül erdélyi hadaival átkelt a Csincse-patakon és a többi had vezetőit is erre biztatta. A megtartott haditanácson azonban úgy döntöttek, hogy visszahívják az összes egyiséget a túlsárról, mert az egész napos menetelésben a sereg elfáradt.¹¹⁵ Ezzel szemben a főherceg saját, a csatát követően október 28-án Kassán lejegyzett jelentésében az szerepel, hogy ő maga nyomult volna az oszmán had után a következő napon (október 23-án), ám a beérkezett hírek és saját hadainak kimerültsége miatt a megtartott tanácskozáson az a

¹⁰⁹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 269–270r

¹¹⁰ Istvánffy 2009. 257. o.

¹¹¹ Istvánffy 2009. 260. o.

¹¹² Istvánffy 2009. 261. o.

¹¹³ Kelenik 2003. 115. o.

¹¹⁴ Istvánffy 2009. 261–262. o. Vö.: ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 144r-v, Gömöry 1892. 395. o.; Kelenik 2003. 115–116. o.

¹¹⁵ Istvánffy 2009. 262. o. Vö.: Kelenik 2003. 115–116. o.

döntés született, hogy a keresztény katonák a következő két napot pihenéssel töltik, majd csak 25-én indulnak az ellenség nyomába.¹¹⁶

A keresztény hadvezetés közben döntött: „...mivelhogy azon a helyen sem zsák-mányra, sem fahordásra, sem itatásra alkalmatosság nem vala, jobb s alkalmasb helyet választván, az táborn Kereszttestől fertály mérföldre szállítani tetszik.”¹¹⁷ A sátrak felverése és a táborhely védelmére kialakított sáncok és szekérvár felállítása csak október 24-én fejeződött be. Ugyanezen a napon megjelentek a tatárok, akikkel a keresztény katonaság több alkalommal is összecsapott a nap folyamán. A különböző híradásokból Miksa főherceg és seregének vezetői arról értesültek, hogy a szultáni had közeledik feléjük.¹¹⁸ Az ekkor tartott haditanácson az a döntés született, „...hogy jobb s hasznosabb lenne, ha azt bátorságosb helyen megvárnák, hogysémmint eleibe mennék.”¹¹⁹ Miksa főherceg tehát lemondva eredeti tervéről nem nyomult előre,¹²⁰ sőt október 25-én egész éjszaka vonult, ám reggelre csatarendben álló oszmán főereg képe bontakozott ki előtte.¹²¹ Ezen a napon az összecsapásokban Schwarzenberg ismét személyesen is közbeavatkozott.¹²²

Az összecsapást követően Miksa visszahúzódott csapataival táborába és megparancsolta Schwarzenbergnek, „...hogy mindenknek a táborszerte meghirdette, hogy minden virradat elől a mezőn zászlók alatt seregekben fegyverben állana.”¹²³ A főherceg tehát másnap, október 26-án is harcra készült. Saját jelentése szerint azt tervezte, hogy csapatait nem osztja meg a két átkelő között, hanem átengedi a patak túlsajára az oszmán főereg egy részét, és így teljes erejével támadhat rájuk.¹²⁴

Másnap tehát csatarendbe állt a keresztény had, várva a támadást. Kelenik József rekonstrukciója szerint ezt úgy alakította ki Schwarzenberg, hogy egyrészt mind támadásra, mind védekezésre alkalmas legyen. Másrészt az öt különféle csapatnem mindegyike a csatarenden belül azt a helyet foglalta el, ahol a leghatékonyabban tud harcolni.¹²⁵ A kibontakozó csata kezdetben a keresztény fegyverek győelmét ígerte.¹²⁶ Miksa jelentése szerint a mocsáron átkelt oszmán had elleni támadás sikerén fölbuzdulva az erdélyi fejedelem és Pálffy elkezdte kérlelni és győzködni őt arról, hogy az eredeti haditervet felrúgva nyomuljanak át a patakon és a sikert valódi győzelemmé fejlesszék.¹²⁷ A főherceg végül engedett, és „akkoron Schwarczemburnak meghagyja, hogy jó rendtartással a hadat általköltöztesse.”¹²⁸

Az eredetileg meghatározott terv feladása volt az a momentum, amely megpecsételte a keresztény had sorsát, amelyben szertefoszlott a győzelem lehetősége. Az immáron az oszmán táborért folyó harcban a sereg rendje felbomlott, a katonák egy jó része fosz-

¹¹⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 144^v; Gömöry 1892. 395–396. o.

¹¹⁷ Istvánffy 2009. 262. o.

¹¹⁸ Gömöry 1892. 396. o.; Kelenik 2003. 117. o.

¹¹⁹ Istvánffy 2009. 262–263. o.

¹²⁰ Gömöry 1892. 396. o.

¹²¹ Kelenik 2003. 118. o.

¹²² Istvánffy 2009. 263. o.

¹²³ Istvánffy 2009. 264. o.

¹²⁴ Gömöry 1892. 396. o.

¹²⁵ Kelenik 2003. 120–121. o.

¹²⁶ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 145^v; Gömöry 1892. 396. o.; Istvánffy 2009. 265. o.

¹²⁷ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 146^r; Gömöry 1892. 397. o.; Kelenik 2003. 122. o.; Istvánffy 2009. 266. o.

¹²⁸ Istvánffy 2009. 266. o.

togatni kezdett. A szultán védelmére rendelt janicsárok, valamint Cigala pasa hátvédlovasságának támadása megingatta mind az első, mind a második keresztény hadrendet. Menekülésük csakhamar pánikszerű futássá változott.¹²⁹ Felmerül a kérdés: miért nem avatkozott közbe a keresztény hadvezetés a válságos pillanatban? Egyrészt, mivel maguk is a csapatok mellett tartózkodtak, így csak a harcmező kis részéről rendelkeztek bármiféle információval. Másrészt a nehezen felszálló löporfüst, majd a leszálló köd tovább nehezíthette tájékozódásukat. Harmadrészt úgy tűnik, hogy mind Miksa, mind pedig Schwarzenberg a visszaözlönket látva túl gyorsan tűnt el a csataterőről. Egy, a Fuggereknek november 19-i dátummal Prágából küldött jelentésben azt olvashatjuk, hogy Pálffy és Teuffenbach katonasága, valamint az erdélyi had egy része is a patakon átlábalva újra összegyűlt a megerősített táborban. Tehát lehetőség lett volna a harc továbbfolytatására, a megerősített tábor védelmére. Ez a hely alkalmas lett volna a csapatok újra-szervezésére, amennyiben lett volna valaki, aki ezt megteszi. Azonban sem a főherceget, sem pedig Schwarzenberget nem találták ott, így a saját és a zsákmányolt ágyúkkal együtt ők is elvonultak.¹³⁰

Az Obrist-Feldmarschall sorsáról egy ideig nem is tudtak semmi bizonyosat. A csata elvesztésének híre november 3-án jutott el Prágába, és a beszámoló szerint Schwarzenberg is meghalt.¹³¹ A Fuggerekhez november 21-i dátummal Bécsből érkezett jelentésben olvashatunk először arról, hogy a városban látták, azaz túlélte a csatát.¹³²

Milyen kép bontakozik ki ezek alapján a hadvezér Schwarzenbergéről? Úgy gondolom, hogy tapasztalatait, szakértelmét, de ha kellett, akkor mások ötleteit, terveit (legyen az stratégiai vagy haditechnikai) is adaptálta a magyarországi hadszíntéren, és tudása legjavát adva igyekezett ezeket megvalósítani. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy cselekvési lehetőségei természetesen nem lehettek függetlenek a helyi domborzati, éghajlati és vízrajzi körülményektől és a kor, valamint a Habsburg Monarchia logisztikai fejlettségétől. Kudarcai ellenére is jó és sikeres katona volt tehát, akinek „munkásságát” az udvar is megfelelő módon honorálta. Az uralkodó 1596-ban tanácsosi, egy esztendővel később hadi tanácsosi címet adományozott számára.¹³³ A sikeres győri rajtaütést követően az Udvari Haditanács 1598. augusztus 1-jei dátummal a *General* titulust javasolta részére.¹³⁴ Arra vonatkozóan sajnos nem áll rendelkezésemre további adat, hogy ezt meg is kapta volna. Az azonban bizonyos, hogy az uralkodó 1599. június 5-én Prágában lovaggá ütötte.¹³⁵ Az azévi hadjáratra pedig nem csupán az *obrist-feldmarschalli*, hanem az *Obrist-Feldgeneral* megbízott helyettesi tisztségét is megkapta.¹³⁶ Felfelé ívelő karrierjének vetett véget 1600. július 29-én egy lázadó vallon puskájából leadott lövés.

¹²⁹ Kelenik 2003. 124. o.

¹³⁰ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 90^{r-v}.

¹³¹ ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 127^r.

¹³² ÖNB Fuggerzeitungen Cod. 8969. Fol. 83^{r-v}.

¹³³ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 511/1598.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 199. Fol. 7^v. №. 57.; Pálffy – Perger 1998. 245–246. o.

¹³⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 20^r. №. 8.; Pálffy – Perger 1998. 246. o.

¹³⁵ Schwarzenberg 1963. 107. o.; Pálffy – Perger 1998. 246. o.

¹³⁶ ÖStA KA ZSt Sonderreihe Best. 636/1599.; ÖStA KA AFA 1599/6/6.; Schwarzenberg 1963. 107. o.; Pálffy – Perger 1998. 246. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Antonitsch* 1975. *Evelyn Antonitsch*: Die Wehrmaßnahmen der innerösterreichischen Länder im dreizehnjährigen Türkenkrieg 1593–1606. Diss. Graz, 1975.
- Banfi* 1939. *Florio Banfi*: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadiválalatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 40. (1939) 1–33. o.
- Coberus* 1685. *Tobias Coberus*: Observationum medicarum castrensium Hungaricarum decades tres. Helmstadt, 1685.
- Fronsperger* 1573. *Leonhard Fronsperger*: Von Schanzen vnnd Befestigungen vmb die Feldtlager auffzuwerffen... Frankfurt am Main, 1573.
- Gömöry* 1892. *Gömöry Gusztáv*: Miksa főherceg jelentése Rudolf császár és magyar királyhoz a mezőkeresztesi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5. (1892) 394–399. o.
- Gömöry* 1894. *Gömöry Gusztáv*: Hatvan ostroma és bevétele 1596-ban. *Had-történelmi Közlemények*, 7. (1894) 96–107, 242–254. o.
- Hatvani* 1859. *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. k. (1553–1608). Pest, 1859.
- Heischmann* 1925. *Eugen Heischmann*: Die Anfänge des stehenden Heeres In Österreich. Wien, 1925.
- Hummelberger – Peball* 1974. *Walter Hummelberger – Kurt Peball*: Die Festungen Wiens. Wien, 1974.
- Istvánffy* 2009. *Istvánffy Miklós* Magyarok dolgairól írt históriája *Tállyai Pál* XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009.
- Ivanics* 1994. *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Jedlicska* 1897. *Jedlicska Pál*: Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger, 1897.
- Kalmár* 1961. *Kalmár János*: A petárda szerepe Győr 1598. évi visszavívásánál. *Arrabona – Múzeumi Közlemények*, 3. (1961) 79–100. o.
- Kelenik* 1998. *Kelenik József*: Tata helye és szerepe a végvári rendszerben a 16. század utolsó harmadában. In: Tata a tizenöt éves háborúban. Annales Tataienses. I. k. Szerk. *Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyüszí László*. Tata, 1998. 59–76. o.
- Kelenik* 2003. *Kelenik József*: A mezőkeresztesi csata (1596. október 26.). In: Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. *Hermann Róbert*. Budapest, 2003. 111–130. o.

- Kjätib Cselebi* 1916. *Kjätib Cselebi fezlíkjéből.* In: *Török történetírók.* III. k. (1566–1659). Ford. *Karácson Imre*, s. a. r. *Szekfü Gyula.* Budapest 1916. 200–388. o.
- Kozics* 1891. *Kozics László:* Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténeti Közlemények*, 4. (1891) 489–508., 683–702. o.
- Meynert* 1854. *Hermann Meynert:* Geschichte der K. K. österreichischen Armee. Ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale, Thaten und Feldzüge von der frühesten bis auf die neuere Zeit. Geschichte des Kriegswesens und der Heeresverfassung in der Österreichischen Monarchie zur Zeit Kaiser Maximilian's I. und bis zum dreissigjährigen Kreige. Wien, 1854.
- Ortelius* 2002. *Hyeronimus Augustinus Ortelius:* Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. (Reprint: Győr, 2002.)
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza:* A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította: *Pálffy Géza.* Szerk. *Hermann István.* Pápa, 1997.
- Pálffy* 1999. *Pálffy Géza:* A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999.
- Pálffy – Perger* 1998. *Pálffy Géza – Richard Perger:* A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremléke Bécsben (16–17. század). *Fons*, 5. (1998) 2. sz. 207–264. o.
- Pecsevi* 1916. *Pecsevi Ibrahim* tarihjából. In: *Török történetírók.* III. k. (1566–1659). Ford. *Karácson Imre*, s. a. r. *Szekfü Gyula.* Budapest, 1916. 71–193. o.
- Redlich* 1954. *Fritz Redlich:* Der Markatender. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 41. (1954) 227–252. o.
- Schwarzenberg* 1963. *Karl Fürst zu Schwarzenberg:* Geschichte der reichsständischen Hauses Schwarzenberg. (Veröffentlichungen der Gesellschaft für Fränkische Geschichte. Reihe IX. Darstellungen aus der fränkischen Geschichte Bd. 16.; Bibliothek familiengeschichtlicher Arbeitern XXX.) Neustadt an der Aisch, 1963.
- Schwendi* 1594. *Lazarus von Schwendi:* Kriegsdiscurs. Von Bestellung deß ganzen Kriegswesens. Frankfurt am Main, 1594.
- Szakály* 1981. *Szakály Ferenc:* Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.
- Szakály* 1983. *Szakály Ferenc:* A török megszállás alatt. In: *Szeged története.* I. k. Szerk. *Kristó Gyula.* Szeged, 1983. 537–738. o.
- Szamosközy* 1880. *Szamosközy István* történeti maradványai. 1542–1608. IV. vegyes följegyzések. Kiadta: *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1880.

- Szamosközy* 1976. *Szamosközy István: Erdély története 1598–1599, 1603. Ford. Borzsák István. Budapest, 1977.*
- Thurzó* 1876. Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szentmihályi Czobor Erzsébethhez. I–II. k. Közreadja: *Kubinyi Miklós*. Budapest, 1876.
- Tóth* 1985. *Tóth Sándor László: A török haditevékenység akciórádusza a 15 éves háborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 32. (1985) 4. sz. 761–785. o.*
- Tóth* 2000. *Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.*
- Tóth* 2004. *Tóth Sándor László: Esztergom 1594.évi sikertelen ostroma. In: A végvári dicsőség nyomában. Tanulmányok Balassi Bálintról és koráról. Szerk. Kiss Gábor Ferenc és Kruppa Tamás. Szeged, 2004. 7–25. o.*
- Varga* 2009. *Varga Szabolcs: Irem kertje. Pécs története a török hódoltság korában (1526–1686). Pécs, 2009.*
- Veltzé* 1902. *Die Wiener Stadtguardia. (1531–1741). Nach Originalquellen bearb. Alois Veltzé. Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien, 36–37. (1902) 1–213. o.*
- Veress D.* 1993. *Veress D. Csaba: A győri vár. Budapest, 1993.*
- Vocelka* 1985. *Karl Vocelka: Rudolf II. und seine Zeit. Wien–Graz–Köln, 1985.*

RÖVIDÍTÉSEK

ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
H AA	Hungarica Allgemeine Akten
MEA RA	Mainzer Erzkanzlerarchiv, 1486–1806
StAbt	Staatsabteilungen
KA	Kriegsarchiv
AFA	Alte Feldakten
HKR	Hofkriegsrat
Pr. Exp.	Wien Protokoll Expedit
Pr. Reg.	Wien Protokoll Registratur
ZSt Sonderreihe (Best.)	Zentralstelle, Sonderreihe Bestellungen
ÖNB Fuggerzeitungen Cod.	Österreichische Nationalbibliothek, Fuggerzeitungen Codex

Zoltán Péter Bagi

ADOLF VON SCHWARZENBERG AS A MILITARY LEADER

(Abstract)

John Keegan's work *The Mask of Command* defined five imperatives which any military leader has to follow and obey in order to be successful. The author thinks the most important imperative is the fourth one, action, which has to be founded on the knowledge and "vision" of the person under examination, who in this case is Adolf von Schwarzenberg. The paper claims that the military leader adapted his experiences, expertise, as well as others' ideas and plans (either strategic or technology-related) if necessary in the Hungarian war theatre, and gave the best of his knowledge to realise these goals. Naturally, his actions depended on the local conditions of relief, climate and hydrography, and on the logistical level of the period and of the Habsburg Monarchy. Thus, despite his failures, he was a good and successful soldier, and his work was rewarded properly by the royal court.

Zoltán Péter Bagi

DER FELDHERR ADOLF VON SCHWARZENBERG

(Resümee)

John Keegan formulierte in seinem Werk *Die Maske des Feldherrn* fünf Imperative, die ein Feldherr im Interesse des Erfolgs befolgen, einhalten musste. Meiner Ansicht nach handelt es sich beim vierten Imperativ, dem Handeln, um eine äußerst wichtige Aufgabe, die auf den Erfahrungen und der „Sicht“ der untersuchten Person, im vorliegenden Fall Adolf von Schwarzenberg, gründen muss. Ich bin der Meinung, dass er seine Erfahrungen, sein Fachwissen und – falls dies notwendig war – auch die (strategischen oder militärtechnischen) Ideen und Pläne anderer auf dem Kriegsschauplatz in Ungarn adaptierte. Er gab sein Bestes, um diese auch umzusetzen. Seine Handlungsmöglichkeiten konnten natürlich von den lokalen topografischen, klimatischen und hydrografischen Gegebenheiten sowie vom logistischen Entwicklungsstand der Zeit und der Doppelmonarchie nicht unabhängig sein. Trotz seiner Misserfolge war er also ein guter und erfolgreicher Soldat, dessen „Arbeit“ auch vom Hof entsprechend honoriert wurde.

Zoltán Péter Bagi

ADOLF VON SCHWARZENBERG, LE CHEF DE GUERRE

(Résumé)

Dans son ouvrage *L'art du commandement*, John Keegan a défini cinq impératifs qu'un chef devait suivre et respecter pour réussir. J'estime que le plus important de ces impératifs est le quatrième, à savoir l'action qui doit reposer sur les connaissances et la

« vision » de la personne examinée qui est dans ce cas Adolf von Schwarzenberg. Je pense que ce chef a su adapter aux opérations de Hongrie ses expériences et son savoir-faire ou, le cas échéant, les idées et les plans (stratégiques ou de technique militaire) d'autrui. En effet, il a donné le meilleur de lui-même pour les mettre en œuvre. Bien entendu, ses actions furent tributaires des circonstances locales (relief, climat, hydrographie) et des conditions logistiques de l'époque et de la Monarchie des Habsbourg. En dépit de ses échecs, il fut un grand militaire dont l'activité a été honorée aussi par la cour.

Петер Золтан Баги

ПОЛКОВОДЕЦ АДОЛЬФ ФОН ШВАРЦЕНБЕРГ

(Резюме)

Джон Киган в своём произведении под названием Маска Командирования изложил пять императивов, которым генерал должен подчиняться и следовать, чтобы добиться успеха. На мой взгляд, наиболее важным из них является четвертое настоятельно важное дело Кигана, то есть действие, которое должно основываться на знании и «видении» рассматриваемой личности, то есть в данном случае Адольфа фон Шварценберга. Я думаю так, что он адаптировал не только свой опыт, навыки, компетентность, знания, но при необходимости, идеи и планы других (будь те стратегические или военнотехнические) и на венгерском театре военных действий, и отдавая лучшие знания стремился реализовать их. Разумеется, возможности его деятельности не могли быть независимыми от местных топографических, климатических и гидрографических условий, а также от эпохи и логистического развития Габсбургской Монархии. Несмотря на свои неудачи, он был хорошим и успешным солдатом, чья «деятельность» должным образом была вознаграждена двором.

A THE HISTORY OF THE TURKS... LEÍRÁSA AZ 1687. ÉVI MAGYARORSZÁGI TÖRÖKELLENES HADJÁRATRÓL

Bevezetés

A magyarországi visszafoglaló háborúk (1683–1699, 1716–1718) egyik legjobban dokumentált, leggazdagabb képi és írásos forrásbázissal rendelkező összecsapása az 1687. évi Harsány-hegyi csata, amelynek hadtörténeti kutatása napjainkra már jelentős múltra tekint vissza.¹ A Buda bevételét követő esztendő magyarországi törökellenes hadjárata és az azt lezáró Harsány-hegyi összecsapás első jelentős levéltári és hadtörténeti vonatkozású szintetizálása Horváth Kázmér (1893–1973) lapszerkesztő, helytörténész és Lakatos Géza (1890–1967) vezérezredes (miniszterelnök) – a történesek 250. évfordulójához kapcsolódó – kutatásaihoz köthető.² Horváth Kázmér halálát követően, 1975-től az Ausztriából és Németországból származó, 1930-as években összegyűjtött levéltári anyagot Szita László (1933–2005) pécsi levéltáros gondozta tovább.³ A Horváth-hagyaték dokumentumai (jelentős mértékben tovább gyarapítva) Szita László szerkesztésében jelentek meg 1987-ben: a *Budától–Belgrádig...* című forrásgyűjteményben, melyben ötvenegy korabeli hadinapló(részlet), jelentés, levél, illetve egyéb híradás jegyzetelt, magyar nyelvű fordítása olvasható.⁴ Ezzel párhuzamosan érdemes még kiemelni a Baranya Megyei Levéltár és a Siklósi Várbarátok Köre által szervezett 1987. évi siklósi nemzetközi hadtörténész-konferencia előadássorozatát,⁵ valamint az előadások írott változatait tartalmazó, Szita László által szerkesztett, 1989-ben megjelent konferenciakötetet is.⁶ A hazai hadtörténeti kutatók az 1980-as években számos monografikus munkában, illetve tanulmányban foglalkoztak a Harsány-hegyi csata eseménytörténetével.⁷ A csatater lokalizációjának és az események terepi kivetítésének vonatkozásában különösen nagy jelentősége volt Veress D. Csaba (1933–2014) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában fellelhető, a „második mohácsi csata” képi ábrázolásainak elemzésén alapuló 1987-ben megjelent közlésének.⁸ A Harsány-hegyi csata hadtörténeti vonatkozásait jelentős mértékben tovább árnyalták az újabb történeti munkákra, memoárookra, diplomáciai dokumentumokra és sajtóhíradásokra irányuló forráskutatások.⁹

¹ Az összecsapás XIX. századi helytörténeti hagyományához lásd: *Németh* 1897. 484–485., 492. o.

² *Horváth* 1931a.; *Horváth* 1931b.; *Horváth* 1931c.; *Lakatos* 1937. A Harsány-hegyi csata 250. évfordulójának ünnepi rendezvénysorozatához lásd: A mohácsi csata emlékünnepei 1937.; A mohácsi ünnepek 1937.

³ *Szita* 1987. 7. o.

⁴ *Budától–Belgrádig* 1987. 477–481. o. Szita László forráskutatásaihoz lásd még: *Szita* 1989b.; Bécsi haditudósítások 1995.

⁵ *Szita* 1988.

⁶ *Szita* 1989a.

⁷ *Sugár* 1983. 184–192. o.; *Szakály* 1986. 75–81. o.; *Varga J.* 1986. 150–160. o.

⁸ *Veress D.* 1987.

⁹ Az 1687. évi hadjárat és a Harsány-hegyi csata történeteinek írásos forrásaihoz lásd: *La Brune* 1691. 351–363. o.; *Calmet* 1728. 1129–1168. hasáb; *Wagner* 1731. 5–20. o.; *Mémoires du maréchal de Berwick*, 318–321. o.; *Sándor* 1872. (CCVI.) 259–264. o.; *Budától–Belgrádig* 1987.; *Szita* 1992.; Bécsi haditudósítások

A jelen forrásközlés Sir Paul Rycaut (1629–1700) angol diplomata 1700-ban kiadott, *The History of the Turks...* című munkájában (1. kép) található, a Harsány-hegyi összecsapást ismertető csataleírás fordítására és kritikai elemzésére vállalkozik.

Sir Paul Rycaut és a The History of the Turks... (1700)

Sir Paul Rycaut 1629-ben született Londonban Peter Rycaut (Ricaut) és Mary van der Colge (Vercolge) gyermekeként. Az antwerpeni származású protestáns kereskedőcsaládnak jelentős spanyolországi, portugáliai és itáliai érdekeltségei voltak. Paul Rycaut a Cambridge-i Trinity College-ban tanult, diplomáciai karrierje a Stuart-restaurációt követően vette kezdetét, amikor 1661-ben Heneage Finch, Winchilsea harmadik earl-jének, a konstantinápolyi angol követnek a magántitkára lett. 1666-ban felvették a Royal Society soraiba, majd 1667-ben kinevezték a Levant Company Smyrna¹⁰ városi konzuljává. A smyrnai esztendőket követően 1685-től Sir Henry Hyde, Clarendon második earl-jének, Írország kormányzójának a titkáráként, 1689-től hamburgi követként működött tovább. Sir Rycaut Londonban hunyt el 1700-ban, sírja az aylesfordi Szent Péter és Szent Pál templomban található.¹¹ Legjelentősebb történeti művei: a *The History of the Present State of the Ottoman Empire* (London, 1667),¹² a *The Present State of the Greek and Arminian Churches, Anno Christi*, 1678 (London, 1679),¹³ a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* (London, 1680),¹⁴ a *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* (London, 1700).¹⁵

Sir Rycaut nevéhez több műfordítás is kapcsolódik. Az angol utazó és diplomata Bartolomeo Sacchi itáliai humanista *Vitae Pontificum* (1479), Baltasar Gracián spanyol jezsuita szerzetes *El criticón* (1651–1657) és Inca Garcilaso de la Vega spanyol krónikaíró *Comentarios Reales de los Incas* (1609) című művét ültette át angol nyelvre.¹⁶

A *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* 1700-ban jelent meg Robert Clavel és Abel Roper londoni nyomdájában. A mű, a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* folytatásaként az alábbi tematikai sort követte: III. Vilmos angol királyoz¹⁷ írt dedikáció,¹⁸

1995.; Sziláhtár – Rasid 1989. 65–73. o.; Careri 2002.; Marsigli 2007. 220–221. o.; Girardin 2007. 117–118. o.; Villars 2015.; Mercure galant 2017. 24–30. o.; Lotaringiai Károly 2017. 756. o.; Journal... du duc Charles V de Lorraine, 412–473. o.

¹⁰ Ma Izmir, Törökország.

¹¹ Seccombe 1897.; Király 1909. 258–259. o.; Anderson 1989. 19–48., 174–209., 248–287. o.; Darling 1994. 72–73. o.; Turhan 2003. 12. o.

¹² Anderson 1989. 40–48., 294–295. o.; Darling 1994.; Schweickard 2015.; Baktir 2016. (A *The History of the Present State of the Ottoman Empire* jelentős magyar vonatkozása, hogy a kötet rövidített, angol szövegváltozatának 90 oldal terjedelmű, francia nyelvű fordítását /Histoire de l'Empire Ottoman. III. V. La Haye, 1709. Tableau de l'Empire Ottoman/ Mikes Kelemen felhasználta a Törökországi Levelek, 172–192. leveleinek megírásakor. Király 1909. 259–262. o.; Hopp 1971. 179. o.)

¹³ Anderson 1989. 216–229., 296. o.; Papademetriou 2015. 31. o.

¹⁴ Sir Rycaut könyve Richard Knolles (1545–1610) 1603-ban kiadott munkájának, a *The Generall Historie of the Turkes...* folytatásaként keletkezett. Seccombe 1897. 39. o.; Anderson 1989. 229–238. o.; Turhan 2003. 12. o. (Knolles munkájához lásd még: Şenlen 2005.)

¹⁵ Anderson 1989. 280–285. o.

¹⁶ Anderson 1989. 296–297. o.

¹⁷ Ua.: 1689–1702.

¹⁸ Rycaut 1700. To the King's Most Excellent Majesty William III. (...) The Dedication. (Oldalszám nélkül.)

az olvasókhöz írt előszó,¹⁹ IV. Mohamed szultán (1642–1687) uralkodása (az 1679. évtől),²⁰ II. Szulejmán szultán (1687–1691) kora,²¹ II. Ahmed szultán (1691–1695) időszaka,²² II. Musztafa szultán (1695–1703) uralkodása (az 1698. évig).²³

A kötetet IV. Mohamed, II. Szulejmán, II. Ahmed és II. Musztafa szultánokat, valamint Thököly Imre gróft megjelentető egész oldalas ábrázolások illusztrálják. Az angol uralkodó személyéhez szóló dedikáció szövege szerint a szerző a könyv anyagát a megjelenés előtti tíz év során állította össze Hamburgban,²⁴ hágai, bécsi és velencei híradások felhasználásával.²⁵ Sir Paul Rycaut az 1687. évi magyarországi események ismertetésekor hírforrásait csak „News”-ként adta meg. A kutatás jelenlegi állása szerint, Sir Rycaut felhasználott forrásai közül az *Europäische Zeitung* egyes (bécsi haditudósításokon alapuló) 1687. évi magyarországi tudósításait azonosíthatjuk.²⁶

Az Oszmán Birodalom 1679 és 1698/1699 közötti történetének vonatkozásában számos kordokumentum helyet kapott a kötetben, így például megemlíthetjük Sir William Hussey (1642–1691) konstantinápolyi angol követ²⁷ 1691. évi levelezésének több darabját,²⁸ az 1699. évi karlócai békeszerződések szövegeit,²⁹ a német-római császárnak illetve a nagyvezírnek adott diplomáciai ajándékok jegyzékeit,³⁰ és egy Thököly Imre grófról szóló külön híradást.³¹

Sir Paul Rycaut munkái nem ismeretlenek a magyar történeti kutatás számára, Kropf Lajos és Pauler Gyula élénk vitát folytatott 1897-ben a *The History of the Turkish Empire, From the Year 1623, to the Year 1677...* Wesselényi-féle összeesküvésre vonatkozó adatainak hitelessége kapcsán,³² később pedig Zrínyi Miklóssal, Thököly Imrével és Mikes Kelemennel kapcsolatban is hivatkozott Sir Rycaut műveire a hazai kutatás.³³

¹⁹ Rycaut 1700. The Preface to the Reader. (Oldalszám nélkül.)

²⁰ Rycaut 1700. The Reign of Sultan Mahomet IV. 1–256. o.

²¹ Rycaut 1700. The Reign of the Sultan Solymán. 257–398. o.

²² Rycaut 1700. The Reign of Sultan Achmet II. 398–522. o.

²³ Rycaut 1700. The Reign of Sultan Mustapha. 523–582. o.

²⁴ „This Continuation of the Turkish History having been Compiled by me at my leisure Hours, during my Ten Years attendance on Your Majesty’s Service at Hamburg...” Rycaut 1700. The Dedication. (Oldalszám nélkül.)

²⁵ Anderson 1989. 281. o.

²⁶ Rycaut 1700. 237–263. o.; Bécsi haditudósítások, 1995.

²⁷ Rycaut 1700. 397., 399–400. o.

²⁸ Rycaut 1700. Memoirs of Sir William Hussey’s Reception, and Negotiations at Belgrade, dated the 30th of April 1691. To Chancellor Straatman. 409–410. o.; Sir William Hussey’s Letters to the Lord Pagett at Vienna. (Edirne, 1691. május 25., Edirne, 1691. június 3./13.) 411–412. o.

²⁹ Rycaut 1700. Instrumentum Pacis Caesareo–Ottomanicum, Subscriptum Januarii 26. 1699. 567–573. o.; The Instrument of the Treaty of Peace, Betwixt the German and Ottoman Empires, Subscrib’d, January 26. 1699. 574–581. o.; Copia Instrumenti Turcici cum Moscovita. 581–582. o.; Copia Instrumenti Moscovitae cum Turcis. 583–584. o.; A Copy of the Turkish Treaty with the Muscovite. 585–586. o.; A Copy of the Muscovite Treaty with the Turks. 587–588. o.; Instrumentum Pacis inter Serenissimum & Potentissimum Regem, et Rempublicam Poloniarum, et Excelsum Imperium Ottomanicum... 589–592. o.; The Treaty of Peace Between The Most Serene and Most Potent King, and Republick of Poland. 593–596. o.; Trattato Di Pace Tra L’Eccelso Imperio Ottomanno, E La Serenissima Republica di Venezia 597–599. o.; The Treaty of Peace between The Sublime Ottoman Empire, and Most serene Republick of Venice. 600–604. o.

³⁰ Rycaut 1700. A List of the Presents Presented to the Emperor by the Turkish Ambassador. 604. o.; Particulars of the Presents which the Emperor by his Ambassador Gave to the Grand Seignor. 605. o.

³¹ Rycaut 1700. The Last Account of Count Tekely. 606. o.

³² Kropf 1897a.; Kropf 1897b.; Pauler 1897a.; Pauler 1897b.

³³ Király 1909. 258–260. o.; Rónay 1987.; Köpeczi 1976. 217–218., 274. o.

Az 1687. évi magyarországi hadjárat és a Harsány-hegyi csata

Sir Rycaut az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat első céljaként a Belgrád³⁴ kapujának is tartott Eszék³⁵ elfoglalását jelölte meg.³⁶ Részletes leírást kapunk a török sereg előkészületeiről (a pétervárad³⁷ hajóhid befejezése, az eszéki híd kijavítása) és a főerők összetételéről is.³⁸ Az 1687. április 27-én Szalánkeménél³⁹ állomásozó török katonaságra vonatkozóan az alábbi számadatok olvashatóak: 27 800 janicsár („Janisaries”), 11 500 szpáhi („Spahees”), 8000 irreguláris katona („Volontiers”), 1100 gránátos („Granadiers”).

Továbbá hatszáz árkász, ezernégyszáz teve, háromszázhatvannégy marha, négyszáz vagon hadianyaggal, negyvenöt nehezebb és huszonnyolc könnyebb löveg („heavy Pieces of Cannon”, „Lighter for the field”) tartozott a felvonuló hadhoz.⁴⁰ A Szalánkeménél felsorakozó török erők ismertetése után az angol diplomata a keresztény sereg létszámadatait is közli, a 64 200 főre becsült császári had a következő összetétellel adatolt: 9 dragonyos ezred 7500 fővel (ezredenként 800–1100 katonával), 19 lovasezred 15 200 fővel (ezredenként 800 katonával), 27 gyalogos ezred 41 500 fővel (ezredenként 1500–2000 katonával).⁴¹

A hadjárat történéseinek leírása alapján Lotaringiai Károly június 4-én érkezett Budára, majd június 7-én indult tovább a Dráva felé.⁴² A Lotaringiai Károly és a Miksa Emánuel vezette szövetséges keresztény sereg Siklósnál („Siklos”) egyesült július 15-én, majd Valpó („Walpo”)⁴³ felé vonult.⁴⁴ Három nappal később a had már csak két angol mérföldre állomásozott Eszéktől:⁴⁵ megkezdődött a küzdelem a magyarországi hódoltság kulcsfontosságú erősségeért, Eszéért.

Sir Rycaut megemlékezett a törökök eszéki erődítéseiről, eszerint a török sereg mély és szabályos árkokkal, illetve megfelelő számú löveggel vette körül az erősséget. A munkálatokat a keresztények francia hadmérnökök és katonák hatékony működésének tulaj-

³⁴ Ma Beograd, Szerbia.

³⁵ Ma Osijek, Horvátország.

³⁶ „It was now made known, that the Campaign was to begin with the attack of the Town of Esseck, that from thence a way might be opened to the Conquest of Belgrade...” *Rycaut* 1700. 238. o.

³⁷ Petrovaradin, Szerbia.

³⁸ „They finished their Bridge of Boats at Peter Waradin, and with all the diligence imaginable they laboured to repair the Bridge of Esseck.” *Rycaut* 1700. 236. o., „This was the beginning of the Campaign, and a Prelude to the happy Successes of the Ensuing Year; when New came that the Grand Vizier was marching at the Head of a Numerous Army towards Waradin, the Number of which was Reported to amount unto Fifty thousand men, according to the account which some Spyes pretended to have received from the Muster-Roll, taken the 27th of April, in the Plains of Salankemen near Belgrade...” *Rycaut* 1700. 237. o.

³⁹ Sztari Szalankamen, Szerbia.

⁴⁰ Vö.: Bécsi haditudósítások 1995. 40. o. (1687. május 8. Az *Európai Újság* rendkívüli tudósítása a török főhadisereg Belgrád melletti csapatoösszevonásáról, a hadsereg összetételéről és létszámáról.); *Rycaut* 1700. 237. o. Az oszmán-török hadsereg XVII. század végi összetételéhez lásd: *Dávid Géza – Fodor Pál: Az oszmán hadsereg a zentai csata után (1697–1698)*. In: *Népek együttélése Dél-Pannóniában*. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára. Szerk. *Lengvári István – Vonyó József*. Pécs, 2003. 111–128. o.

⁴¹ *Rycaut* 1700. 237–238. o.

⁴² „...on the 4th of June the Duke of Loraine arrived at Buda, ...he departed thence on the 7th, taking his march towards the Drave with a part of his Army; he designed to Encamp near the Bridge of Esseck, where Count Cherffemmburg was to join him with Nine Regiments...” *Rycaut* 1700. 237. o.

⁴³ Valpovo, Horvátország.

⁴⁴ *Rycaut* 1700. 250. o. (Hibás nyomtatott oldalszámmal.)

⁴⁵ Uo.

donították.⁴⁶ A nagyvezír katonaságával együtt az erődítések védelme mögött maradt, továbbá a török tüzérségi tűz jelentős károkat okozott a védművekkel és árkokkal nem rendelkező keresztény táborban és seregben egyaránt.⁴⁷ Lotaringiai Károly fővezér – miután nem tudta nyílt csatára bírni az ellenséget – az egyre inkább kétes kimenetelű ostrom folytatása helyett az elvonulás mellett döntött.⁴⁸ A nagyvezír ekkor félreértelmezte Lotaringiai Károly seregének hadmozdulatát, és úgy vélte, hogy a gyenge és megfutamodó ellenség legyőzésére évek óta nem látott lehetőség kínálkozik.⁴⁹ (A látszólag hátráló keresztény sereg további jelentékeny veszteségeket szenvedett el a lovak legeltetése közben.)⁵⁰ Lotaringiai Károly haditerve a török sereg Eszék alól való elcsalása és a felégetett föld taktikájának alkalmazása mellett, annak nyílt csatára való kényszerítése volt.⁵¹ Az 1687. évi magyarországi hadjárat döntő összecsapására végül augusztus 12-én, a Harsány-hegynél került sor (2–3. kép). A csata közvetlen előzményeit a következőképpen írta le az angol diplomata: „A teljes török sereg Siklós felé vonult és egy nyílt területen tábort vert, nem messze attól a várostól, amit a császári sereg [korábban] szükségből elhagyott, és ahol új árkokat nyitott és figyelemre méltó védműveket emelt. Miután Mohácsot felgyújtották, a császáriak csatarendben vonultak Siklós felé.”⁵² A továbbiakban Sir Rycaut csataleírását teljes terjedelmében közlöm.

⁴⁶ „The Grand Vizier with a Numerous Army, and a well-ordered Camp, lodged under Esseck, fortified with a deep and regular Trench, and guarded with a good number of Cannon, in an open Plain, about Musquet-shot from a Wood. The Christians were much surprised to find the Turks thus regularly Encamped, which was an Art unknown to them till now; being therein instructed by some French Engieniers, and Captains, with Soldiers of the same Nation, under the Command of the Marquess of Persan....” *Rycaut* 1700. 241. o.

A bajor választófejedelem oldalán harcoló Claude Louis Hector de Villars márki a Dráva-híd menti táborban, július 22-én kelt levelében részletesen informálta Charles Colbertet az Eszéken felsorakozó török erődítésekről és hadrendről: a Drávára támaszkodó erődítés vonalában a gyalogság két sorban helyezkedett el, a lovasság a sáncok mögött, a gyalogság közt, illetve a sáncok előtt foglalt állást, a keresztény sereg és a török védművek közt három nagy lovasscapat is felsorakozott. Igen hasonló képet mutatott be leírásában, illetve vázlatrajzában Luigi Ferdinando Marsigli az ellenséges hadrendről az Oszmán Birodalom felemelkedéséről és hanyatlásáról írt munkájában. Az olasz hadmérnök külön kihangsúlyozta a török erődítések újszerűségét, Villarsal ellentétben ugyanakkor a sáncok előtt nem három, hanem négy lovasscapatról tett említést a keresztény hadrend előterében. *Mémoires du Maréchal de Villars. Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687.* 361–362. o.; *Villars* 1987. 347–348. o. (Téves dátummal.); *Marsigli* 1732. *Espiegazione della tavola XXVII.* 86–87. o.; *Marsigli* 2007. 187–189. o.

⁴⁷ „The Christian Army being come in sight of the Turkish Camp; it was expected that the Grand Vizier would have marched out, and given them Battle... But the Turks finding it their advantage to remain within their Trenches, made use of their Cannon against the Imperial Camp; which lying open, and undefended without Works or Trenches, did great execution both against the Horse and Men...” *Rycaut* 241. o.

⁴⁸ „Whereupon the Duke of Loraine observing that after he had for the space of 46 hours bid defiance to the Turkish Army, and that he could on no Terms provoke them to a Battle: He assembled a Council of War, ... it was resolved to make a Retreat, and repass the Drave.” *Rycaut* 1700. 241. o.

⁴⁹ „...the Turks observing the Retreat of their Enemies, and believing it to be a kind of Flight, either out of weakness in Strength, or want of Courage... The Turks, who had not for some years seen the backs of their Enemies, and seldom a Retreat made by them, full of vain Glory...” *Rycaut* 1700. 241. o. Lásd még: *uo.* 243. o.

⁵⁰ „...their Foragers...were often surprized by the Enemy with the loss of their Horses, and many of their Lives.” *Rycaut* 1700. 242. o.

⁵¹ „The Duke of Lorain intending to draw the Enemy after him... and set Fire to the Town of Mohatz, destroying all the subsistence round the Country; and intending to do the like by Siklos and Quinq; Ecclesiae...” *Rycaut* 1700. 243. o.

⁵² „...the whole Turkish Army marched towards Siklos, and pitched in an open Country not far distant from the Town through which the Imperial Army was of necessity to pass, and there they opened some new Trenches, and raised Works of some considerable defence. After that Mohatz was burnt; the Imperialists in order of Battle took their March towards Siklos...” *Rycaut* 1700. 243. o.

„A következő napon, augusztus 12-én a lotaringiai herceg, miután rendelkezett az ellenség részéről minden rendkívüli vagy váratlan eseménynek ellenálló katonai tenni-való ügyeiről, megkezdte a Siklós felé való vonulást – ekkor egy órányi menet volt Siklóstól. Ijedelem támadt, mikor a síkság szétnyílt, és a bajor választót a bal szárnyával együtt megtámadta 8 ezer főnyi ellenséges lovas 6 ezer janicsárral támogatva, akik beás-ták magukat a domb lejtőjén, [és] ahonnan több sortűzet adtak le az Arco, Magni és Soyer lovas ezredekre.

Badeni Lajos herceg észrevette, hogy a domb oldalán van egy nagyon előnyös hely a janicsárok közelében, amit ha megszáll, azzal roppant mód bosszanthatja a törököket. Azonnal tájékoztatta erről a lotaringiai és a bajor hercegeket, akik elsőként Piccolomini vezetése alatt megerősítették a hátvédet négy regimenttel, majd meghagyták Lajos hercegnek, hogy foglaljon állást a megjelölt dombtelepén, amit ennek megfelelően, nagy-szerű eredménnyel végre is hajtott. A janicsárok három sortűzet adtak le, a szpáhik pedig hasonló gyákorisággal indítottak ádáz rohamot a [keresztény] hátvéd ellen. A választó embereit biztatva erősen és szilárdan rendezte őket az ellenség ismétlődő és hathatós lökései, illetve rohamai ellen, akik [ti. a támadó törökök] nem tudtak ellenállni a kereszté-nyek tűzének és rendíthetetlen hadrendjének. Megkezdődött a fegyelmezetlen és kapkodó menekülés, amiben a török lovasok összetorlódtak, és eltaposták a janicsárokat a lábuk alatt, visszahúzódtak az árkaikba, amikhez ugyanabban az időben értek el [a kereszté-nyek] az ellenséggel. Az egész sereget megzavarodásra és szégyenteljes megfutamodásra készítették, a keresztényeknek zsákmányul hátrahagyva a táborukat, sátraikat és teljes málhájukat.

Ezen az emlékezetes napon, amelyet ünnepel majd minden nemzedék, a két herceg, akik parancsnokok voltak, az egész világ számára kitüntették magukat csodálatos visel-kedésük és rendíthetetlen bátorságuk által. Badeni Lajos, hozzájuk hasonló módon, kard-dal a kezében, minden helyen, megállás nélkül hadakozott, és biztatta a katonákat a saját jelenlétével és hangjával – demonstrálva és bizonyosságot adva nagyszerű vezér és bajnok mivoltáról; kinek követésével minden parancsnok, altiszt és katona jelét adta bátorságá-nak és buzgalmának a világ felé ezen a dicsőséges napon.

Savoyai Eugén herceg volt az első, aki ezredeivel betört az ellenség árkaiba és ezen okból kifolyólag azt a jutalmat kapta, hogy elsőként vihette meg az örömteli hírt a csá-szárnak.⁵³ Sinzendorf gróf, nagybátorságú és nagyreményű vitéz az ellenség legnagyobb sűrűjében kockáztatta életét – ezen a napon két lovát is kilőtték alóla és kettő pedig meg-sebesült, mindkettő az oldalán –, a balszárnynon harcolt, és egy nagy lövedék ellőtte a lábát. Akárhogyan is üldözte [Savoyai Eugén] az ellenséget a sáncokon túl, egyórányi járásra megállt csapatával, és az éjszaka leszálltakor úgy döntött, hogy beszünteti az üldö-zést és visszatér a táborba, hogy ember és ló – akik, már két napja túrték az élelem és a takarmány hiányát – megpihenhessen. Commercy hercege, aki az önkéntes gyalogosokat vezette, ugyancsak kiérdemelte az illő dicséretet: ugyanis ő rohamozta legelől az ellensé-get, amivel megkérdőjelezhetetlen tanúságtételt tett. Ezredének az őrnagyát és százhat-vanát a katonái közül megöltek a csata kezdetén. A halottak és a sebesültek teljes száma a keresztény oldalról nem sokkal volt több mint ezer – köztük három kapitány, tizen-két altiszt és négy trombitás –, ami igen meglepő és csodával határos, ha megsejleljük

⁵³ Vö.: Henderson 2002. 23. o.

azt a veszteséget, amit a törökök szenvedtek el. Köztük volt nyolcezer janicsár – mind kitűnő és válogatott katona – az agájukkal, vagy parancsnokukkal, kétezren fogságba estek és körülbelül háromezren fulladtak meg, a teljes sereg szétszóródott a környék erdeiben, mocsaraiban és ingoványaiban.

Valóban meglepő és csodálatos volt ennek a napnak a győzelme, amit teljes mértékben a Seregek Ura mindenható kezének kell tulajdonítani: a török sereg nagyobb volt, mint a keresztény, százhúszezer főből állt, közülük nyolcvanezer volt katona. Bátorították őket a múlt sikerei, erejüktől és a keresztények visszavonulásától pedig önhittek és magabiztosak lettek. De az még meglepőbb volt, ahogy ez a félelmetes sereg legyőzetett, hiszen azt a bajor választó vezette balszárnny hátvédjének csupán tízezer embere futamította meg. A lotaringiai herceg és Caprara gróf vezette jobbszárnynak nem volt ideje előre jönni a törökök hirtelen megfutamodása előtt, akik, ha vártak és kitartottak volna, amíg a többi [keresztény] erők megérkeznek, minden bizonnyal olyan véres veszteséget szenvedtek volna a törökök, amit soha nem lett volna módjuk pótolni és ami talán a török birodalom teljes pusztulását és bukását jelenthette volna.

Ezután a bajor választót nagy kiváltság érte, amiért e napon diadalmas sikerrel harcolt: a nagyvezír pompázatos sátrát mint opimia spolia⁵⁴ neki juttatták fáradozásáért és vitézségéért jutalmul. Azt mondják, hogy ez a sátor volt a legpompásabb és leggazdagabb mindközül, amit ebben a háborúban eddig bármely hadvezér a harcmezőre hozott. Minden pénzt és kincset, amit a katonaság használt, az összes könyvet és iratot, ami hadseregére vonatkozik és a nagyvezír összes lófarkas lobogóját, illetve más jelvényét és további ötvenezer koronát, melyet egyes főtisztek állítólag saját céljaikra használtak, elvitték [a nagyvezíri sátorból].

Zsákmányoltak nagyszámú más sátrat is még ezen sátor mellett, amik mutatták a törökök nagyságát, jobban hivalkodva sátraik által a táborban, mint házaikkal és épületeikkel a városban. Továbbá elragadtak hatvanhét darab löveget – közülük négy különösen nagy volt –, ezer kantár⁵⁵ löport, négyszáz kanócot, körülbelül nyolcezer ágyúgolyót, háromezer bombát és kartácsolvédekét, tízezer gránátot, mindenféle nagyszámú fegyvert, kétezer ökröt, ötszáz lovat, öszvért, szamarat és körülbelül kétszáz tevét, négyszáz bivalyt – amiket felszereltek és járomba kötöttek, hogy húzzák a vagon és a lövegeket –, bárányt és más megszámlálhatatlan jószágot.

Köztük volt még nagy mennyiségű kávé, csokoládé, cukor, serbet és méz, szőnyegekkel, fa- és gyapjúkötegekkel, továbbá zab, rizs, árpa, termények, olaj, kenyér és só. Röviden minden olyan dolog, ami szükséges és kívánatos embernek és állatnak, amivel a keresztény katonák felfrissíthették magukat a hosszú csata, a gyötrő és fárasztó menetelések után, és ami mind drága, illetve amiből nagy kereslet és hiány mutatkozik egy sereg fenntartásakor és ellátásakor. Ezen fényes győzelem után, augusztus 13-án Te Deumot tartottak a nagyvezír sátrában...”⁵⁶

⁵⁴ Latin kifejezés, jelentése: jó nyereség. *Pápai Páriz* 1762. 484. o.

⁵⁵ 1000 kantár: 54 tonna. *Ágoston* 1992. 69. o.

⁵⁶ *Rycaut* 1700. 244–245. o. A forrás angol nyelvű szövegét a függelékben idézem: A *The History of the Turks...* (1700) leírása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. A magyar forrásfordítást ellenőrizte: Szuromi Krisztof (Pázmány Péter Katolikus Egyetem).

A Harsány-hegyi csata után a török sereg Eszék felé menekült,⁵⁷ ahol az angol ismeretetés szerint megközelítőleg további hétszáz katona vesztette életét egy, a sereg sorai-ban támadt összeütközés következtében.⁵⁸ Ezt követően a nagyvezír Péterváradra ment, hogy rendezze katonaságának sorait és hogy felkészüljön egy újabb, a keresztények elleni összecsapásra. A török had azonban (öt havi zsoldját követelve) fellázadt a nagyvezír ellen, aki végül Belgrádba menekült.⁵⁹ A hadjárat folytatásaként több erősség, így Vucsin („Wuching”),⁶⁰ Valpó és Eszék is keresztény kézre került.⁶¹ A török által elhagyott, de őt helyen is aláaknázott Eszéken további ötvenöt löveget, kettő mozsarat és két petárdát zsákmányolt a keresztény szövetséges sereg.⁶² A hadjárat befejeztével végül Lotaringiai Károly a folyamatos esőzések miatt nagy nehézségek közepette vezette seregét az erdélyi téli szálláshelyre;⁶³ az 1687. évi magyarországi hadjáratot Sir Rycaut pozitívan értékelte.⁶⁴

Kritikai összegzés

Az 1687. évi magyarországi hadjárat eseményeit Sir Paul Rycaut a rendelkezésre álló kontrollforrásokkal jól egybevetve, pontosan mutatta be.⁶⁵ A hadjáratot lezáró csata helyszínéről az auktor a Harsány-hegy („Mount of Arschan”)⁶⁶ térségét jelölte meg.⁶⁷ Rycaut a csatateret könyvében az 1526. évi mohácsi csata helyszínével is kapcsolatba hozta: „...ezt a győzelmet azon a helyen aratták, ahol Lajos, az utolsó magyar király elpusztult és ahol a serege legyőzött Nagy Szulejmán szultán által, aki ennek emlékére fából emelt zarándokhelyet alapított [ott], és azt ellátta évi nyolcszáz korona jövedelem-

⁵⁷ „The Grand Vizier with his scattered Troops rallied near Esseek...” *Rycaut* 1700. 246. o.

⁵⁸ „The Dispute grew so hot between the Two Ranks, and Orders of Soldiers, who were always emulous of each other, that at length they came to Blows, and to a Civil War, in which about Seven hundred were killed upon the place.” *Rycaut* 1700. 246. o.

⁵⁹ „The Grand Vizier retired from Esseek to Peter Waradin, where he intended to muster up his Forces, and to recount his loss, and make the best stand he could against the farther Progress of the Christian Arms; but the Turkish Troops instead of yielded obedience to their commanders, publicly arose against the Vizier, boldly demanding of him five Months pay, ...Upon which Insolence the Grand Vizier fled to Belgrade...” *Rycaut* 1700. 247–248. o.

⁶⁰ Voćin, Horvátország.

⁶¹ *Rycaut* 1700. 248–249. o. Vö.: Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 381. o. (*Villars* 1987. 372. o.)

⁶² „...the Turks having abandoned Esseek, to be true, ...that the Turks before they left the place, had formed five Mines under the Walls, ...Dunewalt ...had taken possession of Esseek, and had found therein Fifty five Pieces of Cannon, two Mortar Pieces, two Petards, with a great quantity of Ammunition and Provision of all forts...” *Rycaut* 1700. 249. o.

⁶³ „The Duke of Lorraine in the mean time took his march with the remainder of his Army towards Mohatz, with design to pass the Danube, and on that side to refresh his Army, and allot out to them Quarters for the Winter in Transilvania, Moldavia, and Valachia... But this March proved much more difficult than was imagined or expected; for the Ways and Fields by the continual rains were so deep and rotten, and full of Water...” *Rycaut* 1700. 247. o.

⁶⁴ „This Year’s Campaign being thus gloriously ended, to the great and lasting Honour of the Emperor, and to the Welfare and Safety of the Empire, and all Germany and as we may justly say of all Christendom...” *Rycaut* 1700. 263. o.

⁶⁵ Az angol diplomata Eszék sikertelen ostroma és a Harsány-hegyi csata eseményeinek leírása mellett más magyarországi hadműveletekről is, így például Eger („Agria”), d’Oria („Marquess Doria”) vezette ostromáról és kapitulációjáról is megemlékezett. *Rycaut* 1700. 242., 245–246., 265–266. o.

⁶⁶ *Rycaut* 1700. 244. o.

⁶⁷ „The Success of this Battle, near Harscham, happened very seasonable to the Christian...” *Rycaut* 1700. 246. o.

mel, hogy a dervisek⁶⁸ – akik a török szerzetesek egy csoportja – napi áhítataikat és imáikat végezzék azon a helyen.”⁶⁹ Az 1687. évi összecsapás helyének az első mohácsi csata helyszínével való megfeleltetése később több történeti munkában, így Jean de La Brune (1691), Dom Augustin Calmet (1728) és Franciscus Wagner (1731) művében is feltűnik.⁷⁰

A *The History of the Turks*... híradása szerint az összecsapás a Siklós felé vonuló szövetséges keresztény sereg (Miksa Emánuel választó által vezetett) balszárny elleni török támadással vette kezdetét (első szakasz), majd az események ismertetése a török tábor elleni keresztény rohammal és győzelemmel folytatódik (második szakasz).⁷¹ A csata első fázisának fontos momentuma volt, hogy a Lotaringiai Károly vezette keresztény jobbszárny – a kedvezőtlen terepviszonyok miatt – nem tudta azonnal megsegíteni teljes erejével a szorongatott helyzetben levő balszárnyat.⁷² Az összecsapás második szakaszának ismertetések Rycaut megemlékezett a Commercy-ezred⁷³ jelentős emberveszteségeiről,⁷⁴ nem tett viszont említést a török tábor befejezetlen védőműveiről. A csata meghatározó, az írásos forrásokból jól ismert tényezője volt, hogy a szpáhi lovasság által magára hagyott janicsár gyalogság a befejezetlen sáncokban nem volt képes a támadók ellen hatékony védekezés kifejtésére.⁷⁵ A csatában résztvevő nevesebb személy sebesüléséről, csak Zinzendorf gróf⁷⁶ vonatkozásában olvashatunk.⁷⁷ Megemlíthető, hogy Sir Rycaut Pálffy Ferenc gróf Harsány-hegyi csata előtti súlyos sebesüléséről informálta még az olvasókat.⁷⁸ A török és a keresztény sereg emberveszteségeinek számadatai, illetve a török táborban szerzett lövegállomány megadott nagysága jól párhuzamba állítható a Harsány-hegyi csata más írásos forrásaival. A kontrollforrások keresztény oldalról 600–1000, a török sereg részéről 7–25 ezer főnyi veszteségről, továbbá 60–90 darab zsákmánylövegről adtak hírt.⁷⁹

⁶⁸ Mohamedán kolduló szerzetesek. *Ágoston – Masters* 2009. 183. o.

⁶⁹ „...this victory was obtained in that very Ground, where Lodowick, the last of the Hungarian Kings was slain, and his army Routed by Sultan Soliman the Magnificent, who in Memory thereof, caused a Mosch of Wood to be erected, and Endowed it with Eight hundred Crowns Yearly Rent, that Dervises, who are a sort of Turkish Friars, might solemnize their daily Devotions and Prayers in that place.” Rycaut 1700. 245. o. (A búcsújáróhellyel kapcsolatban Evliya Çelebi /1611–1679/ török utazó a következőket írta: „Ebben az útközvetben vértanúvá lett mohamedán népet Szulejmán khán a fennebbi halom körül eltemetette s az most búcsújáróhely. E búcsújáróhely fölött magas pavillon áll melyben kút van, s a jövő-menők ott isznak. E zárándoklási helynek négy oldalán árok van, melyet a kegyes budai vezír Hasszán pasa ásatott, mondván: »Az itt eltemetett vértanúkat állatok ne rágják össze.«” Evlia 1985. 225. o.)

⁷⁰ La Brune 1691. 362. o.; Calmet 1728. 1167. hasáb; Wagner 1731. 20. o.

⁷¹ Rycaut 1700. 244–245. o.

⁷² Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 369–370. o.; Villars 1987. 357–358. o.

⁷³ Charles-François de Lorraine, Commercy hercege (1661–1702) császári ezredes, később vezérőrnagy. *Wanostrocht* 1829. 161–162. o.

⁷⁴ Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 370. o.; Villars 1987. 358. o.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Christian Ludwig Zinzendorf gróf (1669–1687), Georg Ludwig Zinzendorf titkos tanácsos és Hoffkammer elnök fia. *Wurzbach* 1877. 16. o.

⁷⁷ Rycaut 1700. 244. o.

⁷⁸ „...Count Francis Palfy, who was Lieutenant Colonel of the Regiment, which belonged to the General of that name, was shot in the Head by a Cannon Bullet.” Rycaut 1700. 241. o. Vö.: Mémoires du Maréchal de Villars; Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687. 363. o.; Villars 1987. 349. o. Lásd még: Budától–Belgrádig 1987. 457. o.

⁷⁹ Bécsi haditudósítások 1995. 78. o.; *Mercure galant* 2017. 29–30. o.

Fontos megjegyeznünk, hogy Sir Rycaut az 1687. évi magyarországi hadműveletekkel párhuzamosan ismertette az októberi balázsfalvai⁸⁰ szerződést és a decemberi pozsonyi⁸¹ koronázást is. A balázsfalvai szerződés⁸² tíz pontjának bemutatása után részletes leírást olvashatunk a császári család Pozsonyba („Possonium”) való megérkezéséről és József főherceg⁸³ Szent Márton-templomban tartott koronázási ceremóniájáról.⁸⁴

Összegzőképpen elmondható, hogy a *The History of the Turks...* a Harsány-hegyi összecsapásra, valamint az 1687. évi magyarországi hadjártra vonatkozóan pontos és hiteles információkat közöl. Sir Paul Rycaut munkája továbbá azért is nagy jelentőséggel bír a hazai hadtörténeti kutatás számára, mert a magyarországi visszafoglaló háborúk első szakaszának (1683–1699) ismertetése mellett, azzal párhuzamosan az Oszmán Birodalom belső történéseire is nagy alapossággal reflektál.

FÜGGELÉK

***A The History of the Turks... leírása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról*⁸⁵**

„The next day being the 12th of August, the Duke of Lorain having disposed his Affairs in a Military posture, against all accidents and contingences from the Enemy whatsoever, began his March towards Siklos with the right Wing, being then about an hour's March distant from Siklos. Scarce had he opened the Plain, when the Elector of Bavaria with his left Wing was attacked by Eight thousand of the Enemies Horse, sustained by Six thousand Janisaries, who had the night before intrenched themselves on the side of a Hill, from whence they fired many Vollies of Shot on the three Regiments of Cavalry, viz. Arco, Magni and Soyer.

Prince Lewis of Baden having observed that there was a very advantageous place on the side of the Hill near to the Janisaries, which, if possessed, might very much annoy the Turks; immediately advertised the Dukes of Loraine and Bavaria thereof, who having in the first place reinforced the Rear-guards with four Regiments under the conduct of Piccolomini, gave it in charge to Prince Lewis, to take the Post he had denoted on the side of the Hill; which accordingly he performed with admirable Success; for the Janisaries having fired three Vollies, and the Spahees having furiously charged the Rear-guard as often; the Elector encouraging his Men settled them firm and steady against the frequent and forcible Shocks and Charges of the Enemy; who not being able to endure the Fire, and the unshaken order of the Christians, bettok themselves to a disorderly and precipitate Flight, in which the Turkish Horse broke in upon their Foot, and trampling down the

⁸⁰ Blaj, Románia.

⁸¹ Bratislava, Szlovákia.

⁸² „...the Duke of Loraine entred into a Treaty with Prince Apafi, and the States of Transilvania... These Articles being agreed, and concluded between the Duke of Loraine, and the Prince and Estates of Transilvania, and afterwards ratified by the Emperor, the Troops marched into their Winter-Quarters; and it was hoped, that Moldavia, and Walachia being Neighbouring Provinces, would follow the Example of the more powerful Principality.” *Rycaut* 1700. 263. o.

⁸³ I. József német-római császár és magyar király (1705–1711).

⁸⁴ *Rycaut* 1700. 263–265. o.

⁸⁵ *Rycaut* 1700. 244–245. o.

Janisaries under foot, drove them back into their Trenches, into which entring at the same time with the Enemy, they put the whole army to the Rout, and to a shameful Flight, leaving their Camp, Tents and all their Baggage for a Prey to the Christians.

On this memorable day, which is to be celebrated to all Posterity, the two Dukes, who were Generals, signalized themselves by their admirable Conduct, and undaunted Bravery, to all the World. Prince Lewis of Baden in like manner, with his sword on his Hand, applying himself at all places to direct, and encourage the Soldiery by his Prefence and Voice, demonstrated and evidenced himself to be a great Captain and Champion; in imitation of whom, and of all other the Commanders, the inferior Officers and Soldiers gave marks to the World of their bravery and zeal in the Successes of that glorious day.

The Prince Eugenie of Savoy was the first, who with the Regiments of his Brigade entred the Trenches of the Enemy; and for that reason had the honour to be the first Messenger of this happy News unto the Emperor. Count Sinzendorf, a Cavalier of great Courage, and Hope, adventuring his Person amidst the thickest of his Enemies, had Two Horses killed under him that day, and Two wounded, together with his Page, who fought on his Left-hand; and by a great Shot had his Leg broke : Howsoever he pursued the Enemy beyond their Trenches for the space of an hour, as did the rest of the Army, until the Close of the Evening, when it was thought fit to desist from the pursuit, and return to the Camp, that they might give Refreshment both to Man, and Horse, who had for two days greatly suffered for want both of Victuals, and Forage. The Prince of Commercy, who Commanded the Troops of Volontiers, deserved also his due Praise, being one of the most forward to attack the Enemy, of which he gave undeniable Proofs, the Sargeant Major of his Regiment, and One hundred and Sixty of his Soldiers being slain at the beginning of the Battle. The whole Number killed and wounded on the Christian side, were not much above One thousand, Three Captains, Twelve subaltern Officers, and Four Trumpeters; which indeed was very strange, and almost miraculous, if we consider the great loss which the Turks sustained; for there were Eight thousand Janisaries with their Aga, or General, killed on the place all choice and select Soldiers, Two thousand were made Prisoners, and about Three thousand Drowned, and the whole Army scattered and dispersed in the Woods, Marshes, and Boggs of that Country.

Strange and wonderful indeed was the Success of this day, and ought wholly to be ascribed to the Almighty Hand of the God of Hosts: For the Turkish Army was much more numerous than the Christian, consisting in all of One hundred and twenty thousand, of which Eighty thousand were Fighting men, encouraged by late Successes, and grown proud, and confident of their Strength, by the Retreat which the Christians made. But what is still more strange, is that this formidable Army was Defeated, and put to Flight by Ten thousand men only of the Left-wing of the Rear-Guard, Commanded by the Elector of Bavaria; for the Right-wing under the Duke of Lorraine, and Led by Count Caprara, had not time to come up, before the Turks were put to a Rout, and a Hasty Flight, which had they delayed and stood until the other Forces had come up, it might, in all probability, have proved so bloody a loss to the Turks, as could never more have been recovered, and which might have proved the total Ruin and Downfal of the Ottoman Empire.

Thus since it was the Fortune of the Elector of Bavaria to Fight that day with Victorious Success, the Magnificent Tent of the Grand Vizier, like opima spolia, were by Lot the just Reward of his Labour, and Valou. It is said, That that Tent was the most sumptuous and

rich of any, that had, during this whole War, been brought by any preceeding General into the Field; therein was taken all the Cash, or Ready-Money brought for the Use of the Army, all the Books and Accounts belonging to the Militia, the Horse-tails or Tugh carried before the Vizier; besides Fifty thousand Crowns, which some principal Officers, as is said, appropriated to their own Use.

Besides this stately Tent, there were great Numbers of other Tents taken, in which the Turks show most of their Grandeur, making more Ostentation by their Tents, in the Camp, than they do by their Houses, and Edifices in the city. Moreover there were taken Sixty seven Pieces of Canon, Four of which were of an extraordinary bigness; of Powder there was a Thousand Kintals, of Match Four hundred , about Eight thousand Cannon-Bullets, Three thousand Bombs and Carcasses, Ten thousand Granadoes, Arms of all forts in great Numbers, Two thousand Oxen, Five hundred Horse, Mules, Asses, and Camels about Two hundred, Buffoloes Four hundred, which were appointed and fitted to the Yoke, for drawing Carriages, and Cannon; Sheep, and other Cattle innumerable.

Besides all this, there were found great quantities of Coffee, Chocolate, Sugar, Sherbet, and Honey, with Carpets, and Beds of Wool, and Cotton: Also Oats, Rice, Barley, Flower, Oyl, Bread, and Salt; in short, all things necessary and convenient for Man and Beast; with which the Christian Soldiers refreshed themselves after a long Battle, tedious and tiresome Marches, in great Want, and Scarcity of all Necessaries for Support and sustenance of an Army. After which great and signal Victory, Te Deum was on the 13th of August Sung in the Tent of the Grand Vizier...”

THE
HISTORY
OF THE
TURKS.

BEGINNING
With the Year 1679.

Being a full Relation

Of the Last Troubles in *Hungary*, with the Sieges
of *Vienna*, and *Buda*, and all the several Battles both by
SEA and LAND, between the *CHRISTIANS*, and
the *TURKS*, until the End of the Year 1698, and 1699.

IN WHICH

The Peace between the Turks,

AND THE

Confederate *Christian Princes and States*, was happily
Concluded at *Carlowitz* in *Hungary*, By the Mediation of
His Majesty of *Great Britain*, and the States General of the *United
Provinces*.

*With the Effigies of the Emperors and others of Note, Engraven at Large upon Copper, which Compleats
the Sixth and Last Edition of the History of the Turks. In Two Vol. in Folio.*

By Sir *PAUL RYCAUT*, Kt. Eighteen Years Consul at *Smyrna*, now his Majesty's
Resident at *Hamburg*, and Fellow of the *Royal Society*.

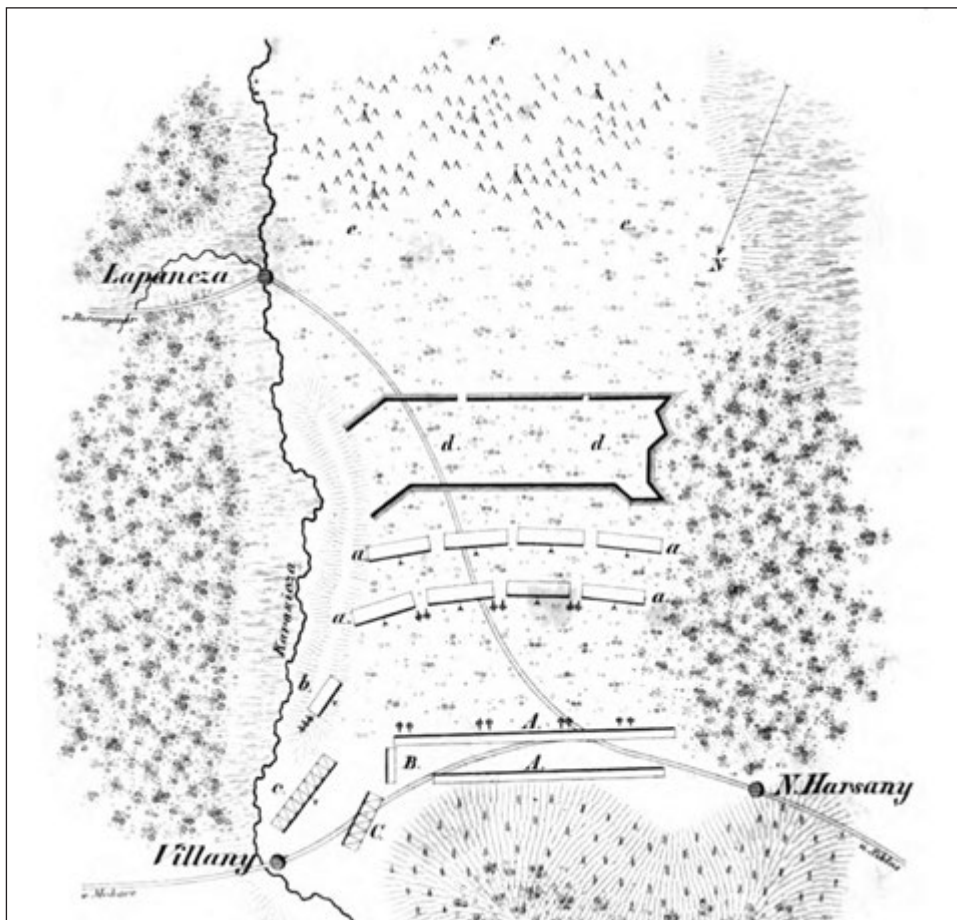
L O N D O N :

Printed for *Robert Clabell*, in *St. Paul's Church-Yard*, and *Abel Roper*
against *St. Dunstan's Church* in *Fleetstreet*. M DCC.

J. Joseph Waldtman és J. Ulrich Kraus ábrázolása a Harsány-hegyi csatáról⁸⁶

⁸⁶ Forrás: Admirables Efectos 1696. (Oldalszám nélkül, magángyűjteményben.) – A milánói Marcos Antonio Pandulpho Malatesta nyomdájában kiadott kötet csataképet a *Budától–Belgrádig...* című forrásgyűjtemény Beutats Pieter Balthasar alkotásaként hozza. (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, lt. sz.: 5708.) Budától–Belgrádig 1987. (Oldalszám nélkül.) Lásd még: *Lotaringiai Károly* 2017. 768. o.

Philipp Röder vázlatrajza a Harsány-hegyi összecsapásról.
(A vázlat alsó részén a Harsány-heggyel)⁸⁷

⁸⁷ Forrás: Röder 1842. Pl. I. Schlacht am Berge Harsan. (Oldalszám nélkül, magángyűjteményben.)

BIBLIOGRÁFIA

- A mohácsi csata emlékünnepei 1937. A mohácsi csata emlékünnepei. *Budapesti Hírlap*, 1937. augusztus 10. 8. o.
- A mohácsi ünnepek 1937. A mohácsi ünnepek. *Újság*, 1937. augusztus 10. 9. o.
- Admirables Efectos 1696. Admirables Efectos de la Providencia sucedidos en la vida e imperio de Leopoldo primero... emperador de Romanos III. Milánó, 1696.
- Anderson* 1989. *Sonia P. Anderson: An English Consul in Turkey*. Paul Rychaut at Smyrna, 1667–1678. Oxford, 1989.
- Ágoston* 1992. *Ágoston Gábor: A török hadsereg löporellátása a 16–17. századi magyarországi hadjáratokban*. *Zalai Múzeum*, 4. (1992) 65–72. o.
- Ágoston – Masters* 2009. *Gábor Ágoston – Bruce Masters: Encyclopedia the Ottoman Empire*. New York, 2009.
- Baktir* 2016. *Hasan Baktir: The history of the present state of the Ottoman empire*. In: *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*. Volume 8. Northern and Eastern Europe (1600–1700). Ed. *David Thomas – John Chesworth*. Leiden, 2016. 413–419. o.
- Bécsi haditudósítások 1995. Bécsi haditudósítások az 1687. évi török elleni hadjáratról (1687. május–november). Közreadja, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta: *Szita László*, ford.: *Szita László – Somody Ferenc*. In: *Baranyai történetírás*. 1992/1995. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1995. 37–84. o.
- Budától–Belgrádig 1987. Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987.
- Calmet* 1728. *Dom Augustin Calmet: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine...* III. Nancy, 1728.
- Careri* 2002. *Jászay Magda: Olasz hadinapló az 1687. évi török elleni hadjáratról*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 115. (2002) 2. sz. 399–419. o.
- Darling* 1994. *Linda T. Darling: Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rychaut's the Present State of the Ottoman Empire*. *Journal of World History*, 5. (1994) 1. sz. 71–97. o.
- Evlia* 1985. *Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai (1660–1664)*. Ford. *Karácson Imre*. Budapest, 1985.²
- Filiz* 2003. *Filiz Turhan: The Other Empire. British Romantic Writings about the Ottoman Empire*. New York–London, 2003. 12–14. o.

- Girardin* 2007. *Kerekes Dóra*: Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról. Documenta Hungarorum in Gallia. III. Paris–Budapest–Szeged, 2007.
- Henderson* 2002. *Nicholas Henderson*: Prince Eugen of Savoy. London, 2002.
- Hopp* 1971. *Hopp Lajos*: Kelemen Mikes, l’auteur des Lettres de Turquie. *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae*, 13. (1971) 1–4. sz. 167–190. o.
- Horváth* 1931a. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. I. *Dunavidék*, 1931. április 26. 2. o.
- Horváth* 1931b. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. II. *Dunavidék*, 1931. május 3. 2. o.
- Horváth* 1931c. *Horváth Kázmér*: A II. mohácsi csatára vonatkozó kutatások és annak eredményei. III. *Dunavidék*, 1931. május 10. 2. o.
- Journal... du duc Charles V de Lorraine* *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine. Texte présenté et annoté par Ferenc Tóth*. Paris, 2017.
- Király* 1909. *Király György*: A törökországi levelek forrásaihoz. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. Szerk. Császár Elemér – Láng Nándor. Budapest, 1909. 257–277., 334–345. o.
- Köpeczi* 1976. *Köpeczi Béla*: „Magyarország a kereszténység ellensége”. A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976.
- Kropf* 1897a. *Kropf Lajos*: Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. *Századok*, 31. (1897) 309–314. o.
- Kropf* 1897b. *Kropf Lajos*: Adalék a Wesselényi-összeesküvés történetéhez. (Válasz Pauler Gyula úrnak.) *Századok*, 31. (1897) 562–563. o.
- La Brune* 1691. *Jean de La Brune*: La vie de Charles V. duc de Lorraine et de Bar, et Généralissime des Troupes Impériales. Amsterdam, 1691.
- Lakatos* 1937. *Lakatos Géza*: A második mohácsi csata. *Magyar Katonai Szemle*, 1937. 8. sz. 199–209. o.
- Lotaringiai Károly* 2017. *Tóth Ferenc*: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának forrása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 755–77. o.
- Marsigli* 1732. *L’État militaire de L’Empire Ottoman, ses Progrès et sa Décadence par Mr. le Comte de Marsigli...* Seconde Partie. Amsterdam, 1732.
- Marsigli* 2007. *Luigi Ferdinando Marsigli*: Az Oszmán Birodalom katonai állapotáról, felemelkedéséről és hanyatlásáról. Ford. F. Molnár Mónika, szerk. és s. a. r. Csákváry Ferenc és Domokos György. Budapest, 2007.

- Mémoires du Maréchal de Berwick Collection des Mémoires relatifs à l'histoire de France... (Mémoires du maréchal de Berwick, Tome I.) Tome 65. Par *A. Petitot et Monmerqué*. Paris, 1828. 281–438. o.
- Mémoires du Maréchal de Villars Mémoires du Maréchal de Villars. Tome 1. Par *M. Le Mis de Vogüé*. Paris, 1884.
- Mercure galant 2017. *Polgár Balázs*: A francia Mercure galant tudósítása az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról. *Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 1. sz. 23–35. o.
- Németh 1897. *Németh Béla*: Baranya Szent Istvántól a jelen korig. In: Baranya múltja és jelene. II. k. Szerk. *Várady Ferenc*. Pécs, 1897. 209–730. o.
- Papademetriou 2015. *Tom Papademetriou*: Render unto the Sultan. Power, Authority, and the Greek Orthodox Church in the early Ottoman Centuries. Oxford, 2015.
- Pauler 1897a. *Pauler Gyula*: Nyílt levél. *Századok*, 31. (1897) 314–316. o.
- Pauler 1897b. *Pauler Gyula*: Pauler levele a szerkesztőhöz. *Századok*, 31. (1897) 316. o.
- Pápai Páriz 1762. *Francisco Pápai Páriz*: Dictionarium Latino–Hungaricum. Nagyszeben, 1762.
- Rónay 1897. *Rónay Ágnes*: Sir Paul Rycaut angol nyelvű, Zrínyire vonatkozó tudósításai. In: Zrínyi-dolgozatok IV. Szerk. *Kocsis Sándor Iván*. Budapest, 1987. 173–203. o.
- Röder 1842. *Philipp Röder von Diersburg*: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken. Zweiter Band. Carlsruhe, 1842.
- Rycaut 1700. *Sir Paul Rycaut*: The History of the Turks. Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699. London, 1700.
- Sándor 1872. „Kegyelmes uram, méltóságos fejedelem! ...” [Sándor Pál követ levele Apafi Mihályhoz, 1687. szeptember 14.] In: Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. VII. k. Szerk. és jegyzetekkel ellátta: *Szilárdy Áron – Szilágyi Sándor*. Budapest, 1872. 259–264. o.
- Schweickard 2015. *Wolfgang Schweickard*: Paul Rycaut, The Present State of the Ottoman Empire. Textual and Lexical Borrowings from Turkish. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 132. (2015) 187–196. o.
- Seccombe 1897. *Thomas Seccombe*: Rycaut or Ricaut, Sir Paul. In: Dictionary of National Biography. V. 50. Ed. *Sidney Lee*. London, 1897. 38–40. o.

- Şenlen* 2005. *Sila Şenlen*: Richard Knolles' The Generall Historie of the Turkes as a Reflection of Christian Historiography. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18. (2005) 379–393. o.
- Sugár* 1983. *Sugár István*: Lehanyatlík a török félhold. Budapest, 1983.
- Szakály* 1986. *Szakály Ferenc*: Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, 1986.
- Szilahtár – Rasid* 1989. *Hóvári János*: A nagyharsányi csata török szemmel. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 65–73. o.
- Szita* 1987. *Szita László*: Bevezetés. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 7–10. o.
- Szita* 1988. *Szita László*: Nemzetközi hadtörténész konferencia Siklóson. *Levéltári Szemle*, 38. (1988) 2. sz. 86–89. o.
- Szita* 1989a. *Szita László*: Újabb adatok az 1687. évi török elleni hadjárat történetéhez. *Baranyai Levéltári Füzetek*, 117. (1989) 27–50. o.
- Szita* 1989b. Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989.
- Varga J.* 1986. *Varga J. János*: A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986.
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba*: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. sz. 691–715. o.
- Villars* 1987. Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz. Ford. *Szita László*. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 337–386. o.
- Villars* 2015. *Polgár Balázs*: Claude-Louis-Hector de Villars márki és az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 128. (2015) 1. sz. 184–201. o.
- Wagner* 1731. *Franciscus Wagner*: Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. Pars II. Augustae Vindelicorum, 1731.
- Wanostrocht* 1829. *Nicolas Wanostrocht*: Recueil choisi de traits historiques et de contes moraux. New York, 1829.
- Wurzbach* 1877. *Constantin von Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich... Bd. 35. Wien, 1877.

Balázs Polgár

DESCRIPTION OF THE 1687 ANTI-OTTOMAN CAMPAIGN IN HUNGARY IN “THE HISTORY OF THE TURKS...”

(Abstract)

The book *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699*, written by English traveller and diplomat Sir Paul Rycout (1629–1700), was published at Robert Clavel and Abel Roper’s printing house in London in 1700. According to the text of the dedication to William III of England (reign: 1672–1702), the author compiled his book in Hamburg during the ten years preceding the publication, and used the news coming from The Hague, Vienna and Venice. (One of Sir Rycout’s press-sources about the news of the events in Hungary in 1687 was *Europaeische Zeitung*.) The present source publication endeavours to give a translation and a critical analysis of one part of Sir Paul Rycout’s work, the description of the battle at Harsány Mountain. To give a summary, *The History of the Turks...* published exact and authentic pieces of information in connection with the battle at Harsány Mountain and the military campaign in Hungary in the year 1687. Sir Paul Rycout’s work is important for Hungarian military history research because in addition to describing the first phase of the Reconquest of Hungary (1683–1699), it also comments thoroughly on the internal affairs of the Ottoman Empire.

Balázs Polgár

DIE BESCHREIBUNG DES WERKS „THE HISTORY OF THE TURKS...” ÜBER DEN
FELDZUG GEGEN DIE TÜRKEN IN UNGARN IM JAHRE 1687

(Resümee)

Das Buch mit dem Titel *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* des englischen Reisenden und Diplomaten Sir Paul Rycout (1629–1700) erschien im Jahre 1700 in der Londoner Druckerei von Robert Clavel und Abel Roper. Dem Wortlaut der Widmung an den englischen König Wilhelm III. (Herrschaft: 1672–1702) zufolge stellte der Verfasser das Material des Buches während der zehn Jahre vor dem Erscheinen unter Verwendung von Nachrichten aus Hamburg, Den Haag, Wien und Venedig zusammen. (Als eine der journalistischen Quellen in Bezug auf die Nachrichten aus Ungarn aus dem Jahre 1687, die Sir Rycout zur Verfügung standen, können wir die Berichte der *Europaeischen Zeitung* angeben.) Die vorliegende Quellenpublikation bezieht sich auf die Übersetzung und kritische Analyse der Schlachtbeschreibung im Werk von Sir Paul Rycout, die das Gefecht am Harsány-hegy kundtut. Zusammenfassend können wir feststellen, dass das Werk *The History of the Turks...* in Bezug auf das Gefecht am Harsány-hegy sowie den Ungarnfeldzug des Jahres 1687 genaue und glaubwürdige Informationen kundtut. Das Werk des Sir Paul Rycout ist auch deshalb von großer Bedeutung für die ungarische militärhistorische Forschung, weil es neben der Beschreibung des ersten Abschnitts (1683–1699) der Rückeroberungskriege in Ungarn – parallel dazu – auch auf die internen Ereignisse des Osmanischen Reiches sehr gründlich reflektiert.

Balázs Polgár

LA DESCRIPTION DE « THE HISTORY OF THE TURKS » SUR LA CAMPAGNE DE
HONGRIE CONTRE LES TURCS DE 1687

(Résumé)

Le livre *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* de Sir Paul Rycaut (1629–1700, voyageur et diplomate anglais fut publié en 1700 par l'imprimerie londonienne de Robert Clavel et Abel Roper. Selon la dédicace adressée au roi d'Angleterre Guillaume III (dates de règne : 1672–1702), l'auteur a rédigé son livre à Hambourg lors de la décennie qui a précédé sa publication en utilisant des informations provenant de la Haye, de Vienne et de Venise. (Les reportages d'*Europäische Zeitung* ont été l'une des sources de Sir Rycaut pour ses communications relatives à la Hongrie de 1687.) La présente publication de source est issue de l'ouvrage de Sir Paul Rycaut. Elle fournit la traduction et l'analyse critique de la description de la bataille du Mont Harsány. En conclusion, on peut dire que *The History of the Turks...* publie des informations précises et fiables concernant l'affrontement du Mont Harsány et la campagne de Hongrie de 1687. Outre la présentation de la première période des guerres de reconquête de Hongrie (1683–1699), l'importance de l'ouvrage de Sir Paul Rycaut réside dans le fait qu'il exprime aussi les idées de l'auteur sur le fond des événements internes de l'Empire ottoman.

Балаж Полгар

ОПИСАНИЕ „ИСТОРИЯ ТУРКОВ... [THE HISTORY OF THE TURKS...]"
О ВЕНГЕРСКОМ ВОЕННОМ ПОХОДЕ ПРОТИВ ТУРКОВ В 1687-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Книга под названием *The History of the Turks Beginning with the Year 1679... until the end of the Year 1698, and 1699* (История турков начиная с года 1679... до конца 1698 года, и 1699 год) английского путешественника и дипломата сэра Поль Рикоут (1629–1700) появилась в 1700-ом году в лондонской типографии Роберта Клавеля и Абея Ропера. Согласно тексту написанного в дарственной надписи королю Вильгельму III-ему (царствовал: 1672–1702), автор составлял материал книги в течение десяти лет до её публикации в Гамбурге с использованием гаагских, венских и венецианских сообщений. (Одним из источников информации сэра Рикоут, касающейся Венгрии 1687-го года мы можем отметить сообщения *Europäische Zeitung*). Настоящее издание источника находится в работе сэра Пола Рикоут, он берется за перевод и критический анализ представленного описания битвы у Харшаньской горы. В общем, в качестве подведения итогов можно сказать, что *The History of the Turks...* дает точную и достоверную информацию о битве у Харшаньской горы и также касательно венгерского военного похода 1687-ого года. Работа сэра Пола Рикоут и поэтому имеет большое значение для исследований военной истории Венгрии, поскольку наряду с представлением первого периода венгерских отвоевательных войн (1683–1699), и параллельно с этим с большой основательностью освещает внутренние события Османской империи.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ELSŐ TÁBORNOKÁLDOZATA

Frreich-Szabó Ernő altábornagy halála*

Frreich (Szabó)¹ Ernő altábornagy 1914. augusztus 18-án bekövetkezett halála – tekintve annak rejtélyes körülményeit –, sokáig témát szolgáltatott a közvéleménynek. Ennek bizonyosságát adja *A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története* című, 1927-ben megjelent munka, amely az eset interpretálásának kezdetén sommáson jegyzi meg, hogy „Halálának körülményeit ma is sűrű homály fedi”.² Az eset körüli bizonytalanságot tükrözi dr. Tempel Ferenc, a pápai 7. honvéd huszárezred népfelkelő ezredorvosa is, aki az 1930-ban írt visszaemlékezésében hangsúlyozta, hogy a holttest megvizsgálása után egyértelmű, miszerint a halálos lövés távolból érkezett, ezzel „elesik az a sokat hallott és egyébként talán megérthető feltevés, hogy Froreich önkézzel vetett véget életének”.³ Ez a két példa jól mutatja, hogy ha felsőbb katonai szinten tisztázódott is az eset, a közvéleményben egyáltalán nem, valamint figyelembe véve az említett munkák íróinak tiszti és katonai tisztviselői rangját és beosztását, a haderőn belül sem kerülhetett határozott pont az ügy végére.

Az Újság című sajtóorgánium 1924. augusztus 19-i számának hasábjain a gorodoki lovasrohamról megjelent írás vonatkozó része összefoglalta a Frreich altábornagy haláláról addig kialakult képet: „Sokáig azt a hirt (sic!), terjesztették róla, hogy öngyilkos lett. Más verzió szerint saját huszárai lökték le. Azt is mondták, hogy az ellenséges lakosság közül lőtt reá valaki”. Ez három lehetőséget vet fel, de ami ennél is érdekesebb, ezek okának magyarázata, miszerint „Frreich altábornagy elesett és a hivatalos veszteséglista az elesés körülményeit sohasem derítette ki”.⁴ Ez a megjegyzés, még ha újságírói tollfordulat is, erősíti a feltételezést, hogy a hivatalos vizsgálat eredményei széles körben nem válhattak ismertté.

Ahogy az ilyen esetekben szokás, rögtön a tények pontos ismerete nélkül születtek meg a teóriák és ezek szájhagyomány útján kicsit csorbitva, vagy bővítve közzéttek az altábornagy öngyilkosságát. Tették kiváltó okát a gorodoki szerencsétlen kimenetelű lovasroham, a visszavonuláskor kialakult teljes zűrzavar, valamint az ezek következtében elszenvedett súlyos ember-, ló- és eszközvesztés, a hadosztály harcképtelenné válása

* A tanulmány elkészítését támogatta a Nemzeti Közszolgálati Egyetem a „Hivatásrendi kutatás – A magyar hadügy 1715–1918” pályázat keretében.

¹ Nevéből 1911. november 3. után kikerült a Szabó vezetéknév: „Az 1911. évi 8397/2 sz.u Honvédelmi Miniszeri rendelet értelmében a bemutatott közjegyzői okirat szerint az örökbefogadási viszony megszűnt, ennek folytán neve ezentúl csak: >>Frreich Ernő.<<” HL AKVI 32 736.

² Budapesti huszárezred, 60. o.

³ Tempel 1930. 286. o.

⁴ *Az Újság*, 1924. augusztus 19. 5. o.

adta. A történet így kerek egésznek tűnhet, hiszen minden adott: egy megerősített katonai seregtest súlyos kudarca, valamint az ezzel járó teher alatt mentálisan összeomló parancsnok, aki vagy becsületből, vagy menekülésből az öngyilkosságban találta a megoldást.

A vizsgálat oka, akkor és most

Az eset korántsem olyan egyszerű, mint ahogy azt az előbbiekben vázoltam. Ezt bizonyítja Rohr Ferencz lovassági tábornok⁵ 1915. április 8-án Bécsben keltezett levele a m. kir. honvéd főparancsnoksághoz. Ebben a következőket írta: „Kialakult az a szándék, illetve annak szükségessége, hogy a m. kir. 5. honvéd lovas hadosztálynál 1914. évi augusztus hó 15.-ike és 20.-ika között lefolyt eseményeket nagy vonásokban, de lehetőleg a valóságnak megfelelően meg kell állapítani”.⁶ Ez nem másra irányult többek között, mint Froreich altábornagy parancsnoki működésének és halálának a kivizsgálására. A Hadsereg-főparancsnokság 1915. április 4-én rendelte el a nyomozást. Érdekes talány, hogy mit is takarhatott a „kialakult szándék” kifejezés. Miért nyolc hónappal az eseményeket követően vált érdekessé a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztusi távolfelderítési tevékenysége, erre az alábbi válasz adható.

Az elrendelt nyomozás az ott történtek pontosabb megismerése mellett Froreich altábornagy tevékenységét akarta tisztázni és ezzel megítéltetni. Ezt Kövess Hermann gyalogsági tábornok⁷ 1916. február 3-án kelt levele is megerősíti, aki 1914 augusztusában a szerb hadszíntérre szállított osztrák–magyar 2. hadsereg helyén megszervezett úgynevezett Kövess-seregszámot parancsnoka volt, melynek alárendeltségébe Froreich Ernő altábornagy lovashadosztálya is tartozott.⁸ Kövess tábornok a lefolyt vizsgálat eredményét ismerve a Hadsereg-főparancsnokságnak írt levelében kifejtette azon meggyőződését, hogy a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 12–21. között Satanow–Gorodok térségében elszenvedett hatalmas veszteségei, melyek a seregtest harci értékének jelentős csökkenéséhez vezettek, nem az ellenséges erőknek, hanem a hadosztályvezetés súlyos hibáinak tulajdoníthatók.⁹ Kövess tábornok levelében megfogalmazott véleményét nem a vizsgálat eredménye alakította ki, az valószínűleg csak erősíthette. Ez derül ki abból az 1914. augusztus 19-én kelt jelentésből, amit Kövess tábornok Franz Conrad von Hötzendorfnak, az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnökének írt. Már ekkor azon állásponton volt, hogy a hadosztály szükségtelenül nagy veszteséget szenvedett.¹⁰

A mostani vizsgálat szemszögéből Kövess tábornok 1916. február 3-i levelének utolsó bekezdése a legfontosabb, ebben ugyanis aggályosnak tartja az akkori hadosztálypa-

⁵ Balla 2010. 256–257. o.

⁶ HL HFP 1267/eln. – 1915.

⁷ Balla 2010. 191–193. o.

⁸ Világháború 102., 127. o.

⁹ „Nach sorgfältiger Prüfung des Aktenmaterials über die Tätigkeit der k.u. 5 ten LKT.D. im Raume Satanow–Gorodok vom 12–21. August 1914 musste ich zur Überzeugung gelangen, dass die schwere Schädigung, welche diese vorzügliche K.T.D. hiebei erlitt, und wodurch sie für den ganzen Krieg erheblich am Wert einbüßte, keinesfalls durch die feindliche Waffenwirkung, sondern durch arge Fehler der Führung verursacht wurde.” HL II. 225. 50. doboz, 362. sz.

¹⁰ „Die Division hatte unnützerweise große Verluste erlitten.” A forrást idézi: Reichlin-Meldegg 2010. 96–97. o.

rancsnok, az elesett Froreich altábornagy felterjesztését a legfelsőbb kitüntetésre.¹¹ Ezt erősíti, hogy a Hadsereg-főparancsnokság a gorodoki és az azt követő események részleteit az elhunyt altábornagy esetleges posztumusz kitüntetése miatt akarta megismerni. A szóban forgó kitüntetés, az „LO.-R./KD”, az Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje hadidíszítménnyel, amely Habsburg-Tescheni Frigyes főherceg 1916. február 26-án kelt leveléből pontosan kiolvasható.¹²

A fentiekből kétséget kizáróan kiderül, hogy a vizsgálat elrendelése többek között Froreich altábornagy tervezett posztumusz kitüntetése és annak jogos odaítélésének eldöntése okozta szükséglet volt. Jelen munka nem kíván részletekbe menően foglalkozni az 1914. augusztus 17–18-án Gorodok mellett és Satanow településen történtekkel, csupán a szükséges mértékben. Az elsődleges cél a Froreich Ernő altábornagy halálához köthető körülmények vizsgálata, valamint az ekörül kifejlődött anomália és utóéletének bemutatása.

A kutatás alapját képező források

A források tekintetében szerencsések vagyunk, ugyanis a már említett, 1915 áprilisában elrendelt vizsgálat számos olyan tisztől követelt jelentést – és ami a leglényegesebb, érkezett is be – akik részt vettek a m. kir. 5. honvéd huszárezred 1914. augusztus 15. és 18. közötti időszakban orosz területre irányuló távolfelderítésében. Annak érdekében, hogy a jelentések gyorsan kiértékelhetők legyenek, illetve pontosan azokra a kérdésekre adjanak választ a megszólítottak, melyekre a Hadsereg-főparancsnokság igazán kíváncsi volt, külön erre a célra 13 elemből álló *Kérdőpont*-ot állítottak össze. „A dolgozat a leglelkiesmeretesebben és mindent a legalaposabban átgondolva és megfontolva készítendő el”¹³ hangzott a kérdőpontok kitöltési útmutatójában. Számunkra a 11. pontra, a „Mit tud a h.o. prnk /: Froreich altbgy / haláláról?” kérdésre adott válaszok az elsődlegesek.

A beérkezett tisztí beszámolók felhasználásával a vizsgálat eredményéről Rudolf von Kreybig alezredes készített összefoglalást a Hadsereg-főparancsnokságnak *A m. kir. 5. lovas hadosztály tevékenysége Satanow–Gorodok térségében 1914. aug. 12–21.* címmel.¹⁴ A munka a beküldött beszámolók összeolvasztása olyan mértékben, hogy helyenként szó szerinti átvételeket tartalmaz. Ezért és a pontosabb képalkotás miatt alakulhatott ki az a szükség, hogy az úgynevezett Kreybig-féle vizsgálati összefoglalót szem előtt tartva, de elsősorban a primer forrásként rendelkezésre álló, tisztí jelentésekre koncentrálunk a következőkben. Továbbá nem kerülhetők meg azok a később keletkezett visszaemlékezések, vagy hivatalos dokumentumok sem, amiket a Kreybig-féle vizsgálat – ezek későbbi keletkezése miatt – nem tartalmazhatott.

A kinyerhető információ hasznossága nem egyforma, hiszen nem mindenki lehetett közvetlenül jelen egy-egy eseménynél. Ezért történhetett, hogy több esetben a közvetett

¹¹ „Deshalb hege ich begründetes Bedenken, den damaligen Divisionär, Fml. v. Froreich, bei aller Wertschätzung seiner Person, zu einer Allerh. Auszeichnung zu empfehlen.” HL II. 225. 50. doboz, 362. sz.

¹² HL II. 225. 50. doboz, 361. sz.

¹³ HL II. 225. 50. doboz, 111. sz.

¹⁴ *Rudolf von Kreybig*: Tätigkeit der kön. ung. 5. ten LDW.-KAV.-TRP.-DIV. im Raume Satanow–Gorodok vom 12. bis 21. August 1914. (Nem publikált, belső katonai vizsgálati anyag, megtalálható a HL II. 225. 50. doboz, 1–83. sz. és a KA MKSM 1914 69/9/3 anyagában.)

információként valamelyik bajtárstól hallottakat vetették papírra a tisztek. Az effajta információközlés szerencsés a beszámoltatott részéről, ugyanis a jól tájékozottság hatását kelti, hátránya, hogy kevés esetben nevezték meg a forrást. Ennek elmaradására az indok rendszerint az volt, hogy nem emlékezett a személyre, akitől hallotta. Az így rendelkezésre álló információ bizonytalan és valóságtartalma kérdéses. A mostani vizsgálat fókuszában álló téma esetében ez szintén igaz. Ezért fontos az ilyen információkat más adatokkal alátámasztani, úgynevezett kontrollforrásokat bevonni. A tisztí jelentések és visszaemlékezések mellett a primer forrásokhoz szükséges sorolni azokat az egyéb levéltári iratokat – jelentések, levelek –, melyek közvetlenül szólnak Frreich altábornagy elestéről.

Természetesen nem hiányozhatnak a vizsgálatból a szakirodalmi források, ahogy a saját termékei sem. Ezek többségére, mint szekunder forrásra kell tekinteni. A most felhasználandó könyvek közül ki kell emelni *A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története*¹⁵ című kötetet, melyet már a bevezetőben megemlítettem. Ennek a munkának az ezred történetének leírásán túl ugyanis más értéke is van. A készítő számos egykori bajtársuk naplóját, visszaemlékezését felhasználták, ami nem merült ki csupán az információk kinyerésében és azok szövegbe öntésében, hanem ahol tehették és indokolt volt, ott szó szerinti idézetet szúrtak be. A szerkesztők módszerének köszönhetően az egykori ezredtörténeti könyv mára az egyik legfontosabb forrásbázisa lett nemcsak a budapesti 1. honvéd huszárezrednek, hanem ezzel együtt az 5. honvéd lovashadosztálynak is. Fontossága megkérdőjelezhetetlen, hiszen a lapjaira került idézetek többségének eredeti forrásai sajnos mára megsemmisültek vagy ismeretlen helyre kerültek.

Előzmények – a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály távolfelderítése

Mielőtt a várt válaszok után erednénk, szükséges megismerni röviden, hogy mi is történt 1914. augusztus 16. és 18. között a m. kir. 5. honvéd lovashadosztállyal. Ennek részletes elemzésétől, annak hosszúsága miatt eltekintünk és csak a téma szempontjából releváns információkat ismertetjük.¹⁶

A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály távolfelderítési feladatát a Hadsereg-főparancsnokság utasítása alapján augusztus 15-én kezdte meg. Az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom között természetes határként húzódó Zbrucz folyó jelentette az első jelentősebb akadályt. Frreich altábornagy merész volt a folyón való átkeléskor, ugyanis indokolatlanul nagy kockázatot vállalt azzal, hogy nem várta meg a már épülő szükség-híd elkészültét, amin keresztül seregtete szárazon válthatott volna partot. Ellenben a parancsba adott azonnali átkelést csak nagy nehézségekkel és a szükségesnél több idő igénybevételével tudták megoldani a csapatok. Frreich altábornagy a későbbiekben is feláldozta az óvatosságot a gyorsaság oltárán. Ennek oka Tempel Ferenc ezredorvos szerint az volt, hogy az altábornagy úr a legfelsőbb hadúr, Ferenc József augusztus 18-i szüle-

¹⁵ Budapesti huszárezred vonatkozó részei.

¹⁶ A gorodoki lovasrohamra és előzményeire lásd: *Kranzieritz* 2016. 734–758. o.

tésnapjára egy oroszok feletti siker hírével akart kedveskedni.¹⁷ Ez az öngyilkosság topozáshoz hasonlóan megszilárdulhatott a közvéleményben, de ahogy Pápay István tartalékos huszárszázados 1924-ben írt *Egy résztvevő elmondja a gorodok–satanowi halálroham hiteles történetét* című cikkének – erről az írásról későbbiekben még részletesen esik szó – vonatkozó részéből kiderül, nem csupán Frereich altábornagy igyekezett lojális határ-időre, esetében Őfelsége augusztus 18-án esedékes születésnapjára szállítani a győzelmet. Ezeket „a hasonló kedves meglepetéseket” Ferenc József megelégette, majd megtiltotta.¹⁸

A sietség miatt a hadosztály által menet közben érintett települések átkutatását sem rendelte el Frereich altábornagy, ha mégis, akkor csak felületesen. Azoknak a jelentéseknek a kivizsgálása is elmaradt, melyek arról szóltak, hogy orosz katonák civilbe öltözve a település lakosai között bújtak meg. Ez a jelenség különösen Satanow községben volt megfigyelhető. Feltehetőleg ezek az orosz katonák nyitottak tüzet 17-én este a visszavonuló és Satanowban feltorlódott csapatokra.

A hadosztályt három alkalommal orosz felderítő-repülőgépek mérték fel. Ebből kétszer akkor, amikor a látási viszonyok és a magasság is megengedte volna, hogy a hadosztály géppuskás alakulatai hatásos tűz alá vegyék azokat. Eerre azonban mégsem kaptak parancsot, feltehetőleg azért, mert idővesztéssel járt volna, míg az osztagok lemálháznak és végrehajtják, az altábornagy pedig minél előbb meg kívánt ütközni az orosz lovassággal.

A parancsnokság kevés információval rendelkezhetett a Gorodok felé vezető úton és közvetlenül a lovasrohamot megelőzően. Than Károly alezredes, a m. kir. 5. honvéd lovas-hadosztály vezérkari főnöke ezért tanácsaival próbálta óvatosságra inteni a hadosztály-parancsnokot. Az augusztus 17-én reggel kiküldött felderítőktől sem érkeztek jelentések, ez várható volt, hiszen az egyes különítmények a hadosztállyal együtt vagy utána tudták csak megkezdeni feladatukat. Ennél nagyobb problémának számított, hogy Frereich altábornagy a közvetlenül előtte lévő eseményekről sem várta meg a harcászati jelentéseket Gorodoknál. Nem voltak biztos információi sem a hadosztály előosztágának rohamáról, sem az utánuk küldött előhad harcáról. Utóbbi esetben kérdéses, hogy azt miért nem követték támogató csapatok. A terepviszony, az erősen tagolt felszín miatt az altábornagy sem sajátjait, sem az ellenséget nem láthatta – Gorodok településből csak néhány háznak a tetejét és a templom tornyát. A gyors siker reményében Frereich altábornagy úgy adta ki a rohamra vonatkozó parancsát, hogy az ellenség pontos hollétéről, fegyvernemi megoszlásáról és számbeli nagyságáról szinte semmit sem tudott. A támadás során a lovasság csak az orosz fegyverek közvetlen közelében szembesült azzal igazán, hogy valójában milyen ellenséges erőkkel áll szemben.

Az elszenvedett vérvesztés ellenére a hadosztály a rohamot követően harcképességét megőrizhette. Nyíra legalábbis biztosan, hogy visszavonulását és közeli táborhelyének éjszakai védelmét elláthassa. Than Károly alezredes ezért is szorgalmazta, hogy a sötétedés miatt ne a kozinai, hanem egy közelebbi helyen szálljon táborba a hadosztály. Az altábornagyi parancs arra ítélte a hadosztályt, hogy menetét a jóval messzebb

¹⁷ Tempel 1930. 286. o. Az orosz város feltehetőleg egy oroszok felett aratott sikernek lehetett a színönimája, ugyanis egy távolfelderítési feladatot végrehajtó lovasalakulatnak egy-egy város elfoglalásához és annak ellenőrzése alatt tartásához se eszköze, se embere nem volt.

¹⁸ Magyarország, 1924. augusztus 20. 5. o.

lévő tábor felé hajtsa végre, ezzel vállalva, hogy az út egy részét már teljes sötétségben, ellenőrizetlen, ellenséges terepen tegye meg. Ennek eredménye lett a Satanow községben éjszaka lezajlott orosz rajtaütés, mely a hadosztálynak feltehetőleg súlyosabb veszteségeket okozott, mint az azt megelőző lovasroham.

A gyorsaságra való törekvés miatt – mint láttuk – nem történhetett meg a települések alaposabb átkutatása, aminek súlyos következménye lett a Satanow településén augusztus 17-ről 18-ra virradóra történtek. Annak megismerésére, hogy mi zajlott le és mi okozta a pánikot Satanowban csak egy másik, részletesebb vizsgálat adhatja meg a válaszokat, de lehet, még az sem tud teljesen kielégítő magyarázatot adni a kialakult eseményekre.¹⁹

Annak érdekében, hogy megtudjuk milyen állapot és hangulat uralkodhatott Satanowban 1914. augusztus 17-e estéjén és 18-a hajnalán, idézzünk néhány résztvevő szemtanút, akik testközelből élték át az eseményeket. (A szövegeket eredeti írásmóddal idézem – K. K.)

Szenterzsébeti Forster László ezredes, a m. kir. 6. honvéd huszárezred parancsnoka: „...a táborhely irányából ismételten puskatűz volt hallható... Satanowhoz közeledve – előre lovagoltam a községbe, hogy tájékozódjam. Kb. dut. 9^h v. 10^h lehetett – határozottan nem tudom. A községben nagy kiabálást hallottam (magyarul) és beljébb lovagolva nagy torlódás észleltem – lovasok – lövegek, lőszerkocsik, járművek – sem előre – sem vissza a helységből kilovagolni nem tudtam...”²⁰

Lovass István főhadnagy, a m. kir. 8. honvéd huszárezred ezredsegédtisztje: „a szét-szórót és demoralizált H.O. [hadosztály] Satanow orosz helységbe kb. 12h-kor éjjel, esőben és pokoli sötétségben [érkezett meg]. ...Ilyen helyzetben érte a H.O.-t a házakban átöltözötten elbujtatott, még gépfegyverekkel is rendelkező, kozákok rajtaütése. A nagy sötétségben óriási lövöldözés és pánik keletkezett, mindenki céltalanul lövöldözött és menekült.”²¹

Dr. Wertheim Károly a m. kir. 8. honvéd huszárezred ezredorvosa: „A kötelékek felbomlása miatt a segélyhely e. ü. személyzete nem tudott ezredéhez jutni, hanem a visszaáramló tömeg által sodortatik tova. A visszavonuló csapatokat LISOVODI [orosz település Gorodoktól nem messze nyugati irányban] és SATANOW házaiból erős puskatűz fogadja, ami pánikot idéz elő, mihez a hirtelen beálló sötétség is hozzájárul”²²

Háray Aladár hadnagy, a cs. és kir. 6. lovas tüzérosztály 3. üteg szakaszparancsnoka: „Éjjelre Satanovba érkeztünk, ...Koromsötét volt. ...Eldördült egy puska, valahol messze elől – még egy lövés és lövi egymást a honvédhuszár. Fut, menekül mindenki, ki merre lát”²³ A rendelkezésre álló többi jelentés hasonló állapotokról számol be, miszerint Satanowban a sötétség beálltával, a hadosztály kötelékeinek felbomlásával, ezzel a vezetés megszűnésének és a rendezetlen visszavonulásnak köszönhetően, a faluban feltorlódott csapatok egy kisebb ellenséges csoport, addig civil ruhában rejtőző orosz katonák tevékenységének estek áldozatául.²⁴ A kialakult pánikban és lövöldözésben a céltalanul kilőtt lövedékek valószínűleg több bajtársat, mint ellenséget sebesítettek, illetve öltek meg.

¹⁹ Kranzieritz 2016. 734–758. o.

²⁰ HL II. 225. 50. doboz, 335. sz.

²¹ HL II. 674. 3. doboz, 6–7. sz.

²² HL II. 674. 3. doboz, 3. sz.

²³ Háray 1940. 318. o.

²⁴ HL II. 225. 50. doboz, 145., 171–172., 250. sz.

*Frereich altábornagy halálát taglaló tiszti beszámolók,
szakirodalmak és sajtóanyagok*

Az első részben azon tisztek jelentéseit érdemes sorra venni, akik részt vettek a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 16. és 18. közötti távolfelderítésében. A szemtanú kifejezést esetükben korlátozottan használnám tekintve, hogy Frereich altábornagy halálakor egyedül volt –, ez nem is képezi és képezte akkor sem vita tárgyát. Mivel mindez éjszaka, korom sötétben történt és a legnagyobb zűrzavar közepette, nem találtak rá csak a hajnali világosságban. A tisztek csupán a megtalálásról, a holttest szállításáról, megvizsgálásáról és a temetésről tudtak beszámolni. A többi találgatás tárgya, amivel éltek is.

A következőkben azokat a beszámolókat emelem ki a 21-ből, amelyek releváns információkat hordoznak az ügygel kapcsolatban.²⁵

Martinovits Andor százados, a budapesti 1. honvéd huszárezred 2. századának parancsnoka: „A H.O. par. úr hollétéről csak később értesültem, ő bent volt a faluban egy házban. Saját észleleteimről semmit, mert én a H.O. par. urat csak halottan láttam a temetésén a templomban. Takács törzsorvos úr elbeszélése szerint a Satanovoban lakásába behívta a törzsorvost, beszélgetett vele nagyon komor volt a Kegyelmes Úr, majd átment a szomszéd szobába de később onnan vissza jött, azt mondta Takács törzsorvos úrnak, hogy lefekszik elmehet. VIII/18 reggel 7h körül futótűzként terjedt el a hír, hogy a H.O. par. úr főbelötte magát, most vitték egy pajtába. Később az orvosi látletet kiderítette, hogy messziről lőtték le. Elbeszélések folytán azt tudom, hogy a H.O. parancsnok úr mindön a táborfelé ment szemből lövéseket kapott, ekkor a huszárok rajvonalba fejlődtek a Kegyelmes úr legugolt, ekkor kapott egy lövést oldalról mely a térképet átütve tüdejét érte és rögtön halálát okozta”²⁶

Pintér Jenő őrnagy, a budapesti 1. honvéd huszárezred II. osztályának parancsnoka: „Többektől – név szerint nem tudok rá vissza emlékezni – hallottam, hogy Froreich altábornagy úr Ő nagyméltósága Satanow községben kapott lövés következtében halt meg”²⁷

Rakovszky László százados, a budapesti 1. honvéd huszárezred 4. századának parancsnoka: „18-án del. 6^h-körül a táborba érkezve hallottam arról beszélni, hogy a hadoszt. par. urat Satanow mellett halva találták fej és mell-lövessel és hogy valószínűleg öngyilkos lett kétségbeesésében, hogy hadosztályát tönkretette, hogy ott kiktől hallottam, erre biztosan visszaemlékezni nem tudok. 6^h-30-körül érkezett be a táborba Jeszenszky [Imre] hgy. [hadnagy] szakaszával, ki géppuska fődözet volt és ő beszélt el, hogy a községen keresztül menve az úton hanyat fekvő alakot látott és a piros köpeny bélést látva, a holttestben a h.o. par. urat ismerte fel, feje és melle tája tele volt megaludt vérrel; pár százarral azonnal egy közeli házba vitette és ott helyezte el, ekkor látta, hogy a melle van keresztüllöve. 19.-én Grzymalowban Dr. Beckó ezredorvostól hallottam, a h.o. par. úr temetése alkalmával, hogy ő a holttestet megvizsgálta és hogy nem lehetett öngyilkos, mert a golyó a mell táján jobb oldalt ment be és bal oldalt jött ki”²⁸

²⁵ A szövegeket eredeti írásmóddal idézem.

²⁶ HL II. 225. 50. doboz, 128. sz.

²⁷ HL II. 225. 50. doboz, 250. sz.

²⁸ HL II. 225. 50. doboz, 146. sz.

Fördös Vilmos százados, a budapesti 1. honvéd huszárezred 6. századának parancsnoka: „Persönlich sah ich die Leiche ...Excellenz aufgebahrt in Grzymalów in der Kirche, doch habe ich die Wundstellen nicht sehen Können, dem sie waren verdeckt”.²⁹

Zombory Géza százados, a pécsi 8. honvéd huszárezred 2. századának parancsnoka: „Fróreich altábornagy úr Önagyméltósága haláláról annyit tudok, hogy 17.-én éjjel Satanowban lövést kapott volna, mely lövés ugyan halálos nem volt s valószínűleg egy második lövéssel önkézüleg vetett volna végett életének, ezen híreket másnap a tiszték közül igen sokan beszélték, nevekre nem emlékszem, csak Dr. Wertheim törzsorvosra. A megboldogult temetésén személyesen ott voltam arcán vagy homlokán sérüléseket nem láttam”.³⁰

Kabdebó József százados, a pécsi 8. honvéd huszárezred 4. századának parancsnoka: „Valószínűnek tartom, hogy a kegyelmes úr a faluban, Satanovóban kapta a lövést, de határozottan állítani nem tudom, mert a nagy ...nyásban és sötétben ...óta nem láttam. Mindenféle hírek keringtek, de azoknak hitelt adni nem lehet. Holtteste a Pozgmlow-i kórházban volt mikor én a sebesülteket meglátogattam”.³¹

Jeszenszky József százados, a pécsi 8. honvéd huszárezred 6. századának parancsnoka: „Többektől hallottam, hogy úgy lőtte agyon magát viszont hogy más lőtte agyon nevekre nem emlékszem”.³²

Ludrovai Moys Elemér százados, a zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred 5. század parancsnoka: „VIII/19én dut 7^h midön a Grzymalowi kórházban feküdtem mondották, hogy Fróreich kegyelmes úr holtestét Satanowból kocsin ide hozták és a kastély egyik szobájában helyezték el s itt fogják eltemetni”.

„Midön éjjel Satanowban az 1.h.h.ezredbeli 4 gyalog százarral találkoztam az egyik hogy hívják nem tudom említette, hogy hallotta miszerint Fróreich kegyelmes urat halva bevitték egy házban de, hogy melyikbe nem tudja, azt is hallotta, hogy 3 golyó által letvolna találva. Midön Vörös ezdes VIII/18án 10^h del tájban Wolicáról Krasnera vezető uton a keresztnél zárkozott, ő is említette, hogy hallotta, hogy kegyelmes úr Satanowban halálát lelte. A Grzymalowi kórházban VIII/19én este halottam, hogy most már bíztoosan nem tudom, 2 vagy 3 golyó állal lett, volna találva melyek közül 2 okvetlenül a halál elő-idézője volt”.

Rády József főhadnagy, az m. kir. 1. honvéd géppuskás-osztag alantos tisztjének a beszámolója a legrészletesebb. A főhadnagy Lubienszky ezredessel, a m. kir. 7. honvéd huszárezred parancsnokával együtt találta meg az altábornagy holttestét. Nekik egy, a 7. honvéd huszárezredből származó huszár mutatta meg, aki Fróreich altábornagy mellett volt halála pillanatában. A holttestet a Kozinába vezető gyalogúton, Satanow és Satanowka között a Zbruczba ömlő patak hídjá mellett találták meg arccal lefelé, jobb kezében ismétlőpisztolyával, amelyből négy töltény hiányzott, ismétlőszerkezete pedig elakadt. Bal kezében lovas ostor volt. A hírhozó huszárt további segítségért küldték, de nem tért vissza és később sem lelték nyomát.³³

²⁹ HL II. 225. 50. doboz, 173. sz.

³⁰ HL II. 225. 50. doboz, 357. sz.

³¹ HL II. 225. 50. doboz, 195. sz.

³² HL II. 225. 50. doboz, 202. sz.

³³ HL II. 225. 50. doboz, 222–225. sz.

Bár nem az 1915-ös vizsgálatra beküldött beszámolók közül való, de megkerülhetetlen a hadosztály egykori vezérkari főnökének, báró Than Károly nyugállományú altábornagynak az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesületében elhangzott, a gorodoki eseményekkel kapcsolatos felolvasása, amely 1935-ben nyomtatásban is megjelent. Az akkori alezredes, Than Károly így emlékezett a történetekre: „a hajnali derengés alatt Lubienski gr. ezredes találta meg a hop. [hadosztályparancsnok] úr már élettelen tetemét. Lőtt seb járta át felső testét, melyet néhány lépés távolságból ejtett rajta a lövő. Ezt állította a loápolója, aki elkísérte gazdáját az éjjel s a haláleset kivizsgálásánál gr. Lubienski János ezredesnek így adta elő az esetet, hozzáfűzvéen még, hogy a durranás folytán lova hirtelen megfordult s őt néhány száz lépésnyire elragadta. E közben maga mögött hallotta vágatázni a hop. urat. Midőn sikerült lovát megállítani, akkor a hop. úr lova tovább vágta. Ekkor látta, hogy a hop. úr lován nincs lovas”.³⁴

A szakirodalom forrásai

A világháborút követően megjelent szakirodalom vonatkozásában két alapművet kell megemlíteni. Az első, a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár szerkesztésében és kiadásában 1928 és 1942 között tíz kötetben, Budapesten megjelent *A világháború 1914–1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére* című könyvsorozat. Frereich altábornagy halálával kapcsolatban a következő olvasható a sorozat 1928-ban megjelent I. kötetében: „Augusztus 18-án hajnalban Satanowka északi szegélyén pihenő Lubienski gróf ezredesnek, a 7. huszárezred parancsnokának jelenti egy huszár, hogy nem messze tőlük egy tábornok fekszik holtan a földön. Frereich altábornagy, az 5. honvédhadosztály parancsnoka volt a halott. Megállapították, hogy jobbról, hátulról lőtték meg és a lövedék elöl, a szív táján jött ki”.³⁵

A második, Edmund Glaise-Horstenau és Rudolf Kiszling által összeállított 1930 és 1938 között hét kötetben, Bécsben megjelent *Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918* című munka. A hadosztályparancsnok halálával kapcsolatban a következőt közli: „Zu Tode ermattet in Satanów lagernd, wurde sie in der Nacht darauf noch die Beute einer Panik, bei der der Divisionär FML. v. Frereich ums Leben kam”.³⁶ E szerint Frereich altábornagy a pánik következtében kialakult lövöldözésnek esett áldozatául.

Az 1936-ban kiadott *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története* című könyvben viszonylag egyszerű, lényegre törő leírást találunk: „Freich altábornagy a lövöldözés alatt Kozina felé előrelovagolt, hogy a hídfőből a vadászászlóalj előreparancsolja, de Satanowkánál őt is megtámadták. Pisztolyából viszonzta támadói tüzeit, de egy orosz golyó halálra sebezte. Hajnalban holtan találták meg”.³⁷

Az eddigi magyar és osztrák szakirodalmi munkákból összességében annyi derült ki, hogy Frereich altábornagy feladatvégrehajtás közben kialakult váratlan harccselekmény következtében hősi halált halt. Ez a nézet került a 2000-ben megjelent *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs* vonatkozó szócikkébe is.³⁸ Ezért hasznos lenne tudni,

³⁴ Than 1935. 64. o.

³⁵ Világháború, I. k. 135. o.

³⁶ ÖULK I. k. 165. o.

³⁷ Magyar huszár, 205. o.

³⁸ Lexikon, 210. o.

hogy Fröhlich Dávid miként is juthatott a következő megállapításra: „Helytelen döntését maga Froreich altábornagy is elismerte azzal, hogy önkezével vetett véget életének”.³⁹ *A Huszárok előre. Magyar sereglovasság a II. világháborúban* című munkájának ide vonatkozó részének jegyzeteléséből sajnos nem derül ki, hogy honnan származik Froreich altábornagy haláláról ez az információ.

A szemben álló fél részéről Jevgenyij Szergejevics Tyihvickij orosz ezredes⁴⁰ – 1914 augusztusában még százados, az 1. kozák serezed 2. századának parancsnokaként vett részt az eseményekben – 24 oldalas orosz nyelven írt könyvét hasznos megtekinteni, amelyben a Gorodok községénél lezajlott ütközettel kapcsolatos, illetve az azt megelőző és követő eseményeket írja le személyes élményei és a témában folytatott kutatásai alapján.⁴¹ Tyihvickij ezredes munkájának forrásértéke vitathatatlan, hiszen rajta keresztül megismerhetővé válik a m. kir. 5. honvéd lovashadosztállyal szemben álló orosz erők nagysága, elhelyezkedése és mozgása. A könyv nem mentes a tévedésektől, ami leginkább az osztrák–magyar oldal rovására történt. Tyihvickij ezredes könyvének végén egy mondatban foglalja össze Froreich altábornagy halálára vonatkozó információit, miszerint a hadosztályparancsnok a sikertelen lovasroham helyszínén föbe lőtte magát.⁴² A hadosztályparancsnok halálának helyszínét a források tényként, egységesen közlik, ezért eddig sem és Tyihvickij ezredes megállapítása után sem fogja vita tárgyát képezni. Az viszont rejtély, hogy Tyihvickij ezredes értesülései honnan és főként mennyire hiteles forrásból is származhattak.

A sajtó

A beérkezett beszámolók és a rendelkezésre álló szakirodalmi források többsége is alátámasztja, hogy Froreich altábornagy nem saját fegyveréből származó lövedéknek vált áldozatává. Ezt Rohr Ferenc tábornok 1915. május 13-án a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokságnak küldött levelében megerősítette, amelyben a lefolyt vizsgálat eredményét közölte.⁴³ Hitelt adva a tiszti minősítő lapján szereplőknek Froreich altábornagy határozott, kötelességtudó katona volt. Igaz, ezt a jellemzést minden nagyreményű katonatiszt megkapta a korban. Esetünkben fontos, hiszen mutatja, hogy Froreich altábornagy jelleme sem mutatott olyan jeleket, ami miatt ne kaphatta volna meg ezt a „szokványos” leírást. Egy ilyen kvalitású ember esetében joggal lehet feltételezni, hogy hibájáért már csak becsületből is vállalta volna a következményeket.⁴⁴ A halálának körülményei miatti találgatások akár le is záródhattak volna, de nem így lett. Rohr tábornok

³⁹ Fröhlich 2012. 31. o.

⁴⁰ Туховкуй é. n. 2. o.

⁴¹ Туховкуй é. n. 1–24. o.

⁴² Туховкуй é. n. 24. o.

⁴³ „Besonders die Todesumstände des Divisonärs FML. von FRORRICH konnten jetzt einwandfrei festgestellt werden. Es kann als sicher gelten, dass seine Tod nicht durch Selbstmord, sondern durch ein feindliches Kleingewehrsgeschoss herbeigeführt wurde.” (Von Froreich altábornagy halálának a körülményei minden kétséget kizáróan megállapítását nyertek. Teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy az altábornagy halálát egy idegen kisméretű lőfegyver okozta, és nem önkezűen vetett véget az életének.) KA MKSM 69-9/3.

⁴⁴ HL AKVI 32 736.

előbbi levele megjegyzi, annak megállapítása viszont nem lehetséges, hogy az öngyilkosság ténye miként is terjedt el a hátsorszáiban.⁴⁵

Rohr tábornok megállapítása helyes, ugyanis a pletyka, vagy szebben fogalmazva a szájhagyomány útján terjedő bizonytalan gyökerű és tartalmú információk sajátja, hogy se kiinduló-, se végpontja nem ismert. Ezért személyre lebontani és ilyen nyomozást lefolytatni reménytelen, viszont a kollektív gondolkodás és ezzel a közvélemény-formálás akkori legfőbb eszközeinek számító sajtóorgániumok közül néhányat ajánlott megnézni az ügygel kapcsolatban.

A lovasroham híre a kor hírközlési lehetőségei mellett viszonylag gyorsan megjelent a sajtóban. A *Népszava* című napilap már 1914. augusztus 27-én bécsi információkra hivatkozva híreket közölt a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály távolfelderítéssel kapcsolatos működéséről. A cikk erősen felületese, a közölt tények valóságtartalma megkérdőjelezhető, de ami jelen esetben fontos, a hadosztályparancsnok haláláról nem közöl semmit.⁴⁶ A rendelkezésre álló sajtóanyagok közül a *Pesti Napló* az, melynek 1914. szeptember 20-án megjelent számában a 12. számú veszteségi kimutatásra hivatkozva közli Frorreich Ernő altábornagy halálát.⁴⁷

A *Pápai Lapok* Frorreich altábornagy hősi haláláról 1914. szeptember 27-én számol be⁴⁸: „A 12. számú hivatalos veszteségi kimutatás hitelesen megerősíti azt a hozzánk már korábban elért hirt, hogy Frorreich-Szabó Ernő cs. és kir. altábornagy, a m. kir. 5. honv. lovas hadosztály parancsnoka az északi harctéren hősi halált halt”. A *Pesti Naplónál* bővebben szól a halálesetről: „Satanownál halt hősi halált, egy ellenséges golyó okozta halálát”. Az öngyilkosság ténye itt, ahogy az előbbieknél sem merült fel. A cikkel kapcsolatban már-már kijelenthető lenne, hogy a valós tényekre koncentrálna, de mégsem így van. A „Fenn az északi harctéren egy fontos megbízatást fényesen megoldott...” kijelentés, erős túlzása a cikknek. Nem elképzelhetetlen, hogy ez a kis „tévedés” vagy „szépítés” nem más, mint Pápa város tiszteletének megnyilvánulása, amit Frorreich altábornagy az alatt a hét esztendő alatt vívott ki magának, ameddig a pápai 7. honvéd huszárezred parancsnokaként élt a városban.

A gorodoki lovasroham és az azt követő események még tíz évvel annak megtörténte után is foglalkoztatta a sajtót. A *Magyarság* című sajtótermék 1924. augusztus 20-ai számának lapjain jelent meg Pápay István tartalékos huszárszázados írása, aki 1914 augusztusában, mint tartalékos főhadnagy vonult be a m. kir. 7. honvéd huszárezredbe. Cikkének témája, ahogy annak beszédes címe is közli: *Egy résztvevő elmondja a Gorodok–satanowi halálroham hiteles történetét*. Arra a kérdésre, hogy miért nem került ez a szöveg a tisztí beszámolók közé, miközben részese volt az eseményeknek, egyszerű a válasz. Először is, az események után tíz évvel jelent meg, ami nem is lenne probléma, viszont a közlés helye igen, ami már a második válaszhoz vezet. A napi, heti, vagy havi írott sajtó már akkor is a szenzációra apelláló és érdekfeszítő témákat kereste, ezek oltárán a tudományosság és főként a hitelesség csorbulhatott. A hivatkozott cikk komolyabb forráskritikájára itt most

⁴⁵ „Wie und durch wen das im Hinterlande allgemein kolportierte Gerücht über einen Selbstmord verbreitet wurde, lässt sich nicht konstatieren.” (Hogy a hátsorszáiban az öngyilkosságról terjesztett szóbeszédnek hogyan és ki által kerültek a köztudatba nem állapítható meg.) KA MKSM 69-9/3.

⁴⁶ A lovasság harca. *Népszava*, 207. (1914. augusztus 27.) 2. o.

⁴⁷ *Pesti Napló*, 231. (1914. szeptember 20.) 10. o.

⁴⁸ *Pápai Lapok*, 39. (1914. szeptember 27.) 2. o.

nincsen lehetőség, ezért érdemesebb a cím utolsó két szavára felhívni a figyelmet: „hiteles történetét”. Ez a hangzatos cím már felébresztheti a gyanút, hogy az események néhány helyen a valóságnál színesebben kerülhettek papírra. A cikk természetesen nem nélkülözi az egyik legfontosabb történetét, a Fforeich altábornagy halálához köthető körülmények taglalását sem. „A közhiedelem azt tartja, hogy Fforeich altábornagy önkézevel vetett véget életének” – kezdi Pápay huszárszázados a *Hogyan halt meg Fforeich altábornagy* című részt. Két szemtanú elmondására hivatkozik, az egyik Sibrik Sándor, akkoriban a m. kir. 7. honvéd huszárezred 6. századának parancsnoka, aki szerint Fforeich altábornagy hajnalban már kijutott Satanowból, de a lövöldözés és ordibálás miatt visszalovagolt s ekkor egy ház udvarának sövénye mögül egy orosz a lováról lelőtte. A halálos lövés a bal oldalán az alsó bordáknál hatolt be és a jobb vállánál jött ki. Pápay huszárszázados egy másik 7. honvéd huszárezredbeli főhadnagyra is hivatkozik, aki azt állította, hogy ő és néhány bajtársa találta meg Satanow utolsó házainak egyikének küszöbén. A holttestet „Megvizsgálták két lövés volt; egy haslövés és egy fejlövés a jobb halántékon, kezében ismétlőpisztolya, melyből egy töltény hiányzott”.⁴⁹

A fenti elmondásokat, ha valóban ezzel a tartalommal hangoztak el, források nem támasztják alá. Pápay huszárszázados nem szimpatizálhatott Fforeich altábornaggal, ahogy a cikk egészén, így ebben a részben is megnyilvánul: „még pápai huszárezredes korából, különösen hirhedté vált magyartalanságai révén”.⁵⁰ Ennek ismeretében objektív beszámoló a hadosztályparancsnok halálának tárgyában nem várható.

Pápay István sorai nem maradtak visszhang nélkül. Bereczky Andor nyugállományú huszárnagy *Hogyan halt meg Fforeich altábornagy?* című cikkében igyekezett az egykori hadosztályparancsnok halálának körülményeit tisztázni. Bereczky őrnagy, bár nem vett részt a gorodoki lovasrohamban, ekkor ugyanis a 8. népfelkelő huszárosztállyal a szerb hadszíntérre vezényelték, később a m. kir. 8. honvéd huszárezred parancsnoksága őt bízta meg az ezred hadtörténeti adatainak összegyűjtésével, aminek kapcsán részletebben is foglalkozott a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály tűzkeresztségét jelentő távolfelderítéssel.

Bereczky őrnagy Wertheim Károly, a m. kir. 8. honvéd huszárezred ezredorvosától származó adatokra hivatkozott, aki elmondta, hogy „Fforeich altábornagy úr holttestét Satanov község utolsó házától mintegy 9-10 lépésre egy gyalogut kanyarulatánál találták meg a hajnali órákban”.⁵¹ A holttesten fellelhető sebesülések tekintetében „Két lövés érte a baloldalon a szíve tájékán, a zsebében lévő térképen keresztül”. Az ezredorvos Bereczky őrnagy leírása szerint az öngyilkosság lehetőségét teljes mértékben és határozottan cáfolta.⁵²

A cikkben egy másik szemtanú, Szabó tizedes elbeszélése is megjelent. Bereczky őrnagy szerint a tizedes 1914. augusztus 17-ről 18-ra virradó éjszakáján a Satanowban kialakult zürzavarban azok mellé az ulánusok mellé zárkózott, akik éppen azon ház előtt

⁴⁹ *Magyarság*, 1924. augusztus 20. 5. o. Eredeti írásmóddal.

⁵⁰ *Magyarság*, 1924. augusztus 20. 5. o. Eredeti írásmóddal.

⁵¹ Eredeti írásmóddal.

⁵² HL II. 225. 51. doboz, 12. sz.

gyülekeztek, ahol Froreich altábornagy is tartózkodott. A kialakult lövöldözés okának megállapítása miatt jött ki a házból a hadosztályparancsnok, akit – Szabó tizedes szerint – a vaktában tüzelő ulánusok egyik eltévedt lövedéke talált el.⁵³

Az altábornagy halálának körülményei

Megtalálás

Froreich altábornagy holttestének megtalálásában a források és a releváns szakirodalom kisebb eltérésekkel, de egyetért.⁵⁴

A m. kir. budapesti 1. honvéd huszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története című munka: „Rády József főhadnagy szerint már gróf Lubienszky János ezredessel – a 7. honvédhuszárezred parancsnokával – együtt Froreich altábornagy holttestét fel-lelte, őket egy 7-es honvédhuszár vezette nyomra. Ez a huszár jelentette, hogy Froreich altábornaggal együtt lovagolt és mellette volt akkor is, midőn a gyilkos golyó érte. Rády főhadnagy a holttestet a Satanow és Satanowka közötti feleúton a Zbruczba ömlő patak hídjánál, az út mellett fekve találta meg. A hírhozó huszárt segítség után küldötték, de az többé nem tért vissza... Froreich altábornagy teste a megtalálásakor, reggel 4 óra tájban még meleg volt, tehát a halál nem sokkal előbb következett be”.⁵⁵ (Eredeti írásmóddal – K. K.)

A leírtakat alátámasztja Rakovszky százados és az idézetben nevesített Rády főhadnagy beszámolója egyaránt. A holttestet egy szekéren szállították a kozinai táborba, a tábor őrzésével megbízott cs. és kir. 32. vadászszázalójból kiküldött alakulat hajtotta végre.

Az öngyilkosság kérdése

Az idézett tiszti beszámolók olvasása után rögtön kiderülhet, hogy az öngyilkosság, mint lehetséges ok Froreich altábornagy halálának hírével együtt kapott szárnyra. Martinovits százados beszámolója szerint már „VIII/18 reggel 7h körül futótűzként terjedt el a hír, hogy a H.O. par. úr főbelötte magát”.⁵⁶ A legtöbb tiszti jelentésben, ha nem is direkt módon, de utalás történik az önkezűségre. Mi lehet ennek az oka? „...a sokat halott és egyébként talán megérthető feltevés, hogy Froreich önkezével vetett volna véget életének, amikor szinte beteges ambíciójának balsikerét és annyi jó magyar vitéz életének pusztulását volt kénytelen meglátni. Azt beszélték ugyanis, hogy a kegyelmes úr akkori legfelsőbb hadurunknak, Ferenc József Őfelségének, augusztus 18-án ünnepelt születésnapjára akart kedveskedni az első orosz város elfoglalásának hírével”.⁵⁷ – emlékezett visz-

⁵³ HL II. 225. 51. doboz, 12. sz.

⁵⁴ „Augusztus 18-án hajnalban Satanowka északi szegélyén pihenő Lubienski gróf ezredesnek, a 7. huszárezred parancsnokának jelenti egy huszár, hogy nem messze tőlük egy tábornok fekszik holtan a földön. Froreich altábornagy...” Világháború, I. k. 135. o.

⁵⁵ Budapesti huszárezred 60–61. o.

⁵⁶ HL II. 225. 50. doboz, 128. sz.

⁵⁷ Eredeti írásmóddal.

szá kritikusán az eseményekre dr. Tempel Ferenc, a pápai 7. honvéd huszárezred ezredorvosa, ami egyben egy válasza is lehet a feltett kérdésnek.⁵⁸

Mennyi az igazság és mennyi az utólagos bírálat az ezredorvos szavaiban? Erre nehéz választ adni, az viszont biztos, hogy Fforeich altábornagy –, mint arról már szó esett – a távolfelderítés alatt többször is a gyorsaságot és nem az óvatosságot részesítette előnyben, ami végzetes hibának bizonyult. Az ellenszenv és a kritikus szemlélet ebből fakadhatott, ami gyorsan elterjedhetett a tisztek és a legénységi állomány soraiban.

Rakovszky László százados visszaemlékezésében is a felelősség súlya jelenik meg, mint az öngyilkosság kiváltó tényezője: „valószínűleg öngyilkos lett kétségbeesésében, hogy hadosztályát tönkretette”.⁵⁹ Tyihvickij ezredes is erre utalt, amikor arról írt, hogy a sikertelen roham helyszínén lett öngyilkos a parancsnok.⁶⁰ Az vitathatatlan tény, hogy a hadosztály harcképtelenné vált és ennek többek között egyik felelőse az altábornagy volt, aki ezzel tisztában is lehetett.⁶¹ Than alezredes, a hadosztály vezérkari főnöke így látta Fforeich altábornagyot a lovasrohamot követően: „60 éven felül, életében először tűzben, megterhelve súlyos felelősséggel körülbelül 6000 lovas sorsáért” egy hasonló kudarc elkerülése érdekében hozta meg hirtelen döntéseit.⁶² Ez alapján annak lehetőségét is számba lehetne venni, hogy a ránehezedő, eddig számára ismeretlen nagyságú felelősség alatt összeroppant és pillanatnyi megingásában önmaga ellen fordult. A források közül erre utaló adat eddig nem került elő.

Fforeich altábornagy tevékenységéről megfogalmazott kritikus szavait követően Rakovszky százados a dr. Beckó ezredorvossal lefolytatott beszélgetéséről számol be, aki a holttest megvizsgálása után egyértelműen kijelentette, hogy a halál oka nem öngyilkosság.⁶³ A tisztek közül többen fontosnak tartották beszámolójukban megemlíteni, hogy az augusztus 19-i temetésen Fforeich altábornagy fején az öngyilkosság elsődleges nyomát, lövedék általi sérülés jelét – behatolási és kimeneti nyílást vagy roncsolást – nem láttak.⁶⁴

A közvetlen közelről fejre leadott lövés – öngyilkosság – esetében már a bementi nyílás is komoly roncsolást mutathat. Az ilyen típusú sérülés nyomának az eltüntetése manapság is komoly korrekciós eljárással történik. Tekintve, hogy ezeknek a módszereknek a fejlődése pont az első világháborúban elszenvedett sérülések helyreállítása miatt indult el, 1914 augusztusában egy, a fejet közvetlen közelről eltaláló lövedék nyomait az orvosok nem tudták volna nyom nélkül, egyik napról a másikra eltüntetni a holttestről.

Az orvosi szakvélemény – látlet

Az előbb említett plasztikai beavatkozás szükségletenségét támasztja alá a Fforeich altábornagy holttestét megvizsgáló orvosoknak a beszámolója is. Dr. Tempel Ferenc ezredorvos 1914. augusztus 18-án kora reggel érte el a Zbrucz folyó jobb partján improvizált

⁵⁸ Tempel 1930. 286. o.

⁵⁹ HL II. 225. 50. doboz, 146. sz.

⁶⁰ Туховикуй ё. н. 24. о.

⁶¹ Kövess Hermann tábornok már idézett, 1916. február 3-án kelt levelében is a hadosztály vezetését tette felelőssé a kudarc miatt. HL II. 225. 50. doboz, 362. sz.

⁶² Than 1935. 30. o.

⁶³ HL II. 225. 50. doboz, 146. sz.

⁶⁴ HL II. 225. 50. doboz, 172., 356. sz.

táborhelyet. Itt kapta meg a parancsot Than Károly alezredes, vezérkari főnöktől Foreich altábornagy holttestének megvizsgálására. „A kegyelmes úr hajadon fővel feküdt előttem. Kigombolt csukaszürke tábornoki zubbony, alatta ujjas mellény, vörössávós tábornoki nadrág és csizma volt rajta. Már itt megemlítendőnek tartom, hogy fegyver vagy revolver sem kezében, sem közelében nem volt.”⁶⁵ Ebben a kontextusban ez már nem releváns, ugyanis a holttestet elmozdították, ezzel megváltoztatták a tett helyszínét, ha volt is lőfegyver a kezében, vagy a közelében az ekkorra már elmaradhatott. Az ezredorvos, ahogy maga is leírta, hogy „a lovas távíróosztagnak egy ú. n. stráfszekerén hanyatt fekve...” találta. A főorvos a következőket látta a holttesten: „A jobbhalántékon és a nyitott száj körül, valamint a mellkas jobboldalán, legyeektől ellepett alvadt vértömeget láttam. Itt volt az altábornagyot hátban ért lövés kimeneteli nyílása, míg hátul a gerincszlop baloldalán, talán két ujjnyira a középvonaltól, hatolt be a távolból jött, halálát okozó lövedék, katonafegyverből”⁶⁶.

Dr. Zsigmondy Zoltán tartalékos főorvos, a budapesti 1. honvéd huszárezred II. osztályának osztályorvos főnöke is megvizsgálta Foreich altábornagy földi maradványait, ez alapján kizárta az önkézűséget.⁶⁷ Dr. Beckó ezredorvosnak a holttestről és a halál okáról tett megállapítását Rakovszky László százados vetette papírra, ami így hangzott: „a holttestet megvizsgálta és hogy nem lehetett öngyilkos, mert a golyó a mell táján jobb oldalt ment be és bal oldalt jött ki”⁶⁸.

Nem ennyire pontosan, de hasonló sérülésekről számol be – ugyancsak – Rakovszky László százados, aki Jeszenszky Imre hadnagy elmondására hivatkozva a következőket írta: „...feje és melle tája tele volt megaludt vérrel...” Jeszenszky hadnagy később észrevette, hogy a vér kiindulási pontja mellkast ért lövés helye.⁶⁹

A holttestet megvizsgáló negyedik orvos, dr. Wertheim Károly a m. kir. 8. honvéd huszárezred ezredorvosa volt. Az általa készített láttelelet szövege nem áll rendelkezésre, az viszont tudható több rá hivatkozó beszámolóból és visszaemlékezésből, hogy a halál okát egyértelműen a mellkason, a szívtájékon keresztülhaladó lövedéknek tulajdonította.⁷⁰ Érdekes továbbá, hogy a Wertheim doktor tollából származó *Adatok m. kir. 8. honvéd huszárezred történetéhez 1914. jul. 27.-től 1914. nov. 12.-ig* című visszaemlékezésben Foreich altábornagy halála nem kapott szerepet,⁷¹ pedig joggal feltételezhetnénk, hogy a hadosztályparancsnok eleste legalább említésre kerül. Ez azonban nem így történt. Ennek oka talán ott keresendő, hogy csak a 8. huszárezred állományára koncentrált, vagy Foreich elestének körülményeit egyértelműnek tartotta, amit nem kívánt bővebben magyarázni. Az biztos, hogy az ügyel kapcsolatos híresztelésekkel találkozhatott, így elképzelhető, hogy ebben nem kívánt részt venni.

Az orvosi vélemények egyértelműen egy, a mellkason keresztülhatoló lövedéket írnak le, mint a hadosztályparancsnok halálát okozó tényezőt. Felmerülhet az a kérdés,

⁶⁵ Eredeti írásmóddal.

⁶⁶ Tempel 1930. 285–286. o. Eredeti írásmóddal.

⁶⁷ Szepsi – Suhay 1926. 667. o.

⁶⁸ HL II. 225. 50. doboz, 146. sz. Eredeti írásmóddal.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Budapesti huszárezred, 62. o.; HL II. 225. 51. doboz, 12. sz.

⁷¹ Dr. Wertheim Károly az m. kir. 8. honvéd huszárezred egykori ezredorvosa 1918. szeptember 6-án küldte el visszaemlékezését a huszárezred pót századának parancsnokságára. HL II. 674. 3. doboz, 1–8. sz.

hogy a mellkasnak pontosan mely részét érinthette a lövedék. Dr. Szepsi Sötér Elek és Suhay Imre, akik *A honvédorvosok háborús tapasztalatai* című 1926-ban megjelent cikkükben a világháborút megjárt katonaorvosok tapasztalatainak egy kisebb összefoglalását adták, többek között a Foreich altábornagy halálát okozó sérülésről is szóltak: „A golyó a gerincoszlop jobboldalán a skapulatóvis belső vége fölött hatolt be és a jobb csecsbimbó alatt jött ki, valószínűleg a pulmonáriszt ütötte át”.⁷² Ennek alapján a lövedék a hát jobb oldalán a lapocka (*scapula*) részét képező lapockatövis (*spina scapulae*) belső vége fölött – tövis feletti izmon (*musculus supraspinatus*) keresztül – hatolt be. A mellkason keresztül a tüdőartériát (*arteria pulmonalis*) felsértve, felszakítva a jobb mellbimbó alatt távozott. Tempel ezredorvos idézett visszaemlékezése is hasonlóan számol be a hadosztályparancsnokot ért sérülésről, annyi különbséggel, hogy a bemeneti nyílást a gerinc bal oldalára helyezte. Dr. Beckó ezredorvos szerint a lövedék a mellkas jobb oldalán ment be és hátul, bal oldalon távozott. A lövedék iránya, ahogy a bemeneti és kimeneti pont is lényeges. Mégis a fenti leírásokban tapasztalható kisebb eltérések ebben az esetben talán nem jelentős különbségek, ugyanis a lövedék útja a mellkason keresztül – ebben a források megegyeznek – vezetett, ahol a keringési rendszer létfontosságú véredényei, főartériái és vénái húzódnak. Ezek közül bármelyik sérülése gyors elvérzést okozhatott. Tempel ezredorvos jelentős mennyiségű megalvadt vérről számolt be a száj körül, ami arra utalhat, hogy a lövedék a véredényeken kívül a légzőszervet (tüdőt, légcsövet) is érinthette.⁷³ A forrásokban leírtak alapján Foreich altábornagy halálát a súlyos vérveszteség okozhatta.

Az ismertetett vélemények döntő többsége egy lövedékről tesz említést, viszont az okozott sérülések helyét máshol határozzák meg a felsőtesten. Mi lehet ennek az oka? Az információ hiánya. A szétzilált hadosztály huszárai között rémhírként terjedhetett az altábornagy halálának híre, ami óhatatlanul megalapozatlan információkat generált, melyek végül a tiszti jelentésekbe is belekerültek. A nevezett problémát csak eskalálta, hogy a holttest megvizsgálásáról hivatalos orvosi jelentés vagy jegyzőkönyv – ha egyáltalán készült bármelyik is –, nem maradt fenn. Így az sem tudható, hogy Foreich altábornagy holttestét milyen alapossággal vizsgálhatták meg a visszavonulás előkészítésének nagy sietségében. Ezért itt kell szerepelnie annak a valószínűleg, később sem – a közvetlen források hiánya miatt – megválaszolható kérdésnek: mi van, ha a kimeneti sebnek vélelmezett sérülés valójában bemeneti volt és a lövedékek nem haladtak keresztül a felsőtesten? Az említett forráshiány miatt ez a „mi lett volna ha...” kérdéskörébe tartozik és a feltételezések útjára vezetne.

Mégis saját lövedék...

Az öngyilkosság az előbbieik alapján, tehát kizárható, de még így sem biztos, hogy az ellenség soraiban kell keresni az elkövetőt. Rohr Ferenc tábornok már idézett 1915. május 13-i levelében a lefolyt vizsgálat eredménye között közli, hogy „ein feindliches Kleingewehrsgeschoss herbeigeführt wurde”, azaz egy rendszeresített gyalogsági lőfegy-

⁷² Szepsi – Suhay 1926. 667. o.

⁷³ Tempel 1930. 285–286. o.

ver végzett az altábornagy úrral.⁷⁴ Kevés annak az esélye, hogy egy zűrzavar közepén, koromsötétben ezt minden kétséget kizáróan meg lehessen állapítani.

Több, a lovasrohammal foglalkozó napilapban megjelent cikkben előkerült, mint a halált kiváltó lehetséges ok, hogy Frereich altábornagy saját katonái lövöldözésének esett áldozatául Satanowban, vagyis „baráti” lövedék végzett vele.⁷⁵ Figyelembe véve a faluban kialakult pánikot és lövöldözést – ezt a vonatkozó tiszti beszámolók is alátámasztják –, nem merész az a feltételezés, hogy a sötétben egy eltévedt lövedék véletlenül okozta a hadosztályparancsnok halálát. Ahogy az sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a kozinai tábor őrzésére hátrahagyott vadászászlóalj katonáitól jött a lövés, akiknek hasonló látási viszonyok között kellett megállapítaniuk, hogy a közeledő személy(ek) barát(ok), vagy ellenség(ek).

A baráti tűz bizonyítása lehetetlen, hiszen az ehhez szükséges helyszíni vizsgálatok és ballisztikai elemzés nem történt meg. Az utóbbihoz hiányzott a lövedék, az előbbihez pedig a megfelelő szakmai eljárási mód.

Freireich altábornagy halálhírének hivatalos útja

Jogos kérdésként merülhet fel, hogy a Hadsereg-főparancsnokság mikor értesülhetett az altábornagy elestének hírérl. A Kövess-seregcsoport-parancsnokság a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály távolfelderítés során elszenvedett veszteségeiről és Frereich altábornagy haláláról 1914. augusztus 18-án 10 óra 30 perckor küldött helyzetjelentésében értesítette a Hadsereg-főparancsnokságot Przemyszlben.⁷⁶ A telegram szövege Frereich altábornagygyal kapcsolatban csupán annyit közölt, hogy „angeblich gefallen”, azaz állítólag elesett.⁷⁷ A seregcsoport-parancsnokság három órával később, 13 óra 30 perckor Przemyszlbe küldött telegramjában már többek között egyértelműen jelentette – „Divisionär gefallen” – a hadosztályparancsnok elestét.⁷⁸ Tehát Frereich altábornagyot augusztus 18-án hajnali 4 óra körül találták meg, mégis az Hadsereg-főparancsnokság irányába az első jelentés az esetről 10 óra 30 perckor kelt.

A megtalálás és az első jelentés között hat óra telte el. Ez talán hosszúnak tűnhet, de nem volt az, ugyanis a korabeli lehetőségek, a nyári hőség és a hadi helyzet együttesen nem tették lehetővé a holttest hosszabb szállításának, vagy tárolásának lehetőségét. A fertőzés veszélye, amit eszkalált a hőség, minél gyorsabb temetést sürgetett. A hadosztályhoz tartozó és ezzel megbízott orvosoknak kellett a halottkém szerepét betöltve a halál okát megállapítani.

A hadosztályparancsnok elestének tényét és eltemetésének helyét a Császári és királyi Hadügyminisztérium által a háború alatt rendszeresen kiadott – már említett – hivatalos *Veszteségi lajstrom (Verlustliste)* 1914. szeptember 11-én kiadott 12. száma tartalmazza.

⁷⁴ HL II. 225. 50. doboz, 363. sz.; KA MKSM 1914 69/9/3. sz.

⁷⁵ HL II. 225. 51. doboz, 12. sz.; *Az Újság*, 1924. augusztus 22. 5. o.

⁷⁶ A Hadsereg-főparancsnokság: Frigyes főherceg, Conrad tábornok, a vezérkar főnöke és szűkebb törzse 1914. augusztus 16-én éjjel 2 órakor a hagyta el Bécsét és tette át székhelyét a főhadszíntér közelében fekvő Przemyszlbe. Világháború, I. k. 9–10. o.; HL II. 118. 287. sz.

⁷⁷ HL II. 118. 287. sz.

⁷⁸ HL II. 118. 76. sz.

Apró megjegyzés, hogy altábornagyi rendfokozata ellenére Frereich Ernőről személyes adatok tekintetében a veszteségi kimutatás igen szegényes.⁷⁹

A hátszági hivatalos iratoknak érdekes részét képezi Ófelsége Katonai Irodájának 1914. szeptember 22-én kelt dokumentuma, mely szerint a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály parancsnoksága augusztus 30-án jelentette Ófelsége Katonai Irodájának az altábornagy elestét és eltemetésének tényét.⁸⁰ Ez az írat néhány kérdést vet fel. Az első, egy hadosztály jelentett volna közvetlenül, a hivatalos út megkerülésével Ófelsége Katonai Irodájának, tette mindezt az események után 12 nappal, miközben a Kövess-seregszoport már augusztus 18-án jelentett a Hadsereg-főparancsnokságnak. A második dilemma, miszerint, ha tényleg a hadosztály számolt be az esetről, akkor érthetetlen, hogy az altábornagy halálának helyszíneként miért Gorodokot jelölte meg. A kérdésekre a rendelkezésre álló forrásokkal nem lehet teljesen kimerítő választ adni. Az viszonyt tény, hogy a szóban forgó iratot hitelesnek tekintették, bizonyítja ezt a Frereich altábornagy tiszti minősítő lapján található haláláról szóló bejegyzés, ahol ennek a dokumentumnak az ügyiratszámára hivatkoznak.⁸¹

A hivatalos anyagok körét bővítik az egyes alakulatoknál vezetett halotti anyakönyvek. Forrásértékük viszont változatos képet mutat, ugyanis a legfontosabb kérdés, hogy milyen adatok és mennyire hiteles információk állhattak a rendelkezésre egy-egy katonáról. E tekintetben sok múlott az ezeket vezető írnok műveltségén és nyelvtudásán, ahogy az is, hogy mennyivel az események után állították össze a vonatkozó halotti anyakönyvet. A forráscsoport használhatósága a felsoroltakon túl mástól is függ, de jelen munka szempontjából ennek részletezésétől eltekinthetünk, ellenben fontos és megjegyezendő, hogy Frereich Ernő altábornagy eleste is feljegyeztetett. Az egy másik kérdés, hogy ez néhány hibával társul. Az első, hogy a bejegyzés a m. kir. 5. honvéd huszárezred halotti anyakönyvében szerepel. Az nyilvánvaló, hogy az illetékes személy(ek) figyelme csupán a hadrendi számra terjedt ki, a katonai egységre nem. Ebből sejthető, hogy a bejegyzett adatok alaposabb ellenőrzése sem történhetett meg, ami már felveti a hitelesség kérdését. Frereich altábornagy halálának tárgyába bejegyzett adatok is pontosításra szorulnak, úgymint a halálának időpontja, ahol augusztus 18-a helyett 19-e, illetve a vallás, amely esetében református helyett római katolikus szerepel.⁸²

A pontosság mellett a tájékozatlanság is felróható az írnok(ok)nak. Ezt erősíti az a tény, hogy egy az ezredhez semmiképpen nem köthető altábornagy belekerülhetett a m. kir. 5. honvéd huszárezred halotti anyakönyvébe. Ezzel egyetemben felmerül a kérdés, hogy az illetékesek mennyire lehettek tisztában az ezredet érintő eseményekkel, illetve mennyire ismerhették a mindenkori hadosztályuk állományának tábornoki rendfokozatú katonáit.

⁷⁹ Verlustliste ausgegeben am №. 12. Aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1914. szeptember 11. 4. o.

⁸⁰ KA MKSM 1914 69/9/3. sz.

⁸¹ Ófelsége Katonai Irodája iratanyagának száma: 134072/2-1914. KA MKSM 1914 69/9/3. sz. Ugyanez szerepel Frereich altábornagy magyar királyi honvédségnél vezetett tiszti minősítő lapján is.

⁸² HL Katonai egyházi szervezetek anyakönyvei, 384. 4. sz.

Összegzés

Természetesen a körülményekkel és az eseményekkel kapcsolatban számos kérdésre csak részben lehet válaszolni, vagy feltételezésekbe bocsátkozni. Az viszont kiderül és a beérkezett beszámolók, valamint a rendelkezésre álló források vizsgálta alátámasztotta, hogy Froreich altábornagy nem lett öngyilkos. Ezt Rohr Ferenc tábornok 1915. május 13-án a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokságnak küldött levelében is megerősítette, amelyben a lefolyt vizsgálat eredményét közölte. Az öngyilkosság mítosza mégis útjára indult és a gorodoki lovasroham eseményei között tisztázatlan rejtélyként jelent meg a hadosztályparancsnok halála, még évekkel később is.

Mi lehet ennek az oka, hiszen lefolyt egy hivatalos, a legfelső szintekről kezdeményezett és irányított vizsgálat, amely tisztázni vélte a halál körülményeit. Az egyik lehetséges oka, hogy a Rohr tábornok által nevezett vizsgálat erre vonatkozó eredménye csupán hivatalos szinten maradt meg, így miközben az eseményeket átélő huszárok, tisztek és törzstisztek között rögtön megindult a szóbeszéd az öngyilkosságról, addig a hátszobákban csupán a hivatalos veszteségi lajstrom tudathatta a hadosztályparancsnok halálát. Froreich altábornagy a világháború első tábornokáldozata volt, aki még az osztrák–magyar haderő támadó hadműveletének megkezdése előtt egy megerősített lovashadosztállyal az ellenség felderítésére indult. A m. kir. 5. honvéd lovashadosztály gorodoki lovasrohamának kudarca és a Satanow településen kitört pánik nyomán bekövetkezett veszteségeket eskálálta a hadosztályparancsnok elvesztése. Ilyen magas rangú katona halála nem volt gyakori. Froreich altábornagy elismert volt, tisztí minősítő lapja erről tanúskodik, miszerint határozott, kötelességtudó, katonás személy volt, aki előjárói elismerését és támogatását is magáénak tudhatta.⁸³ A haderőn belül ezért mehetett gyorsan híre, így komoly beszédtemát adhatott halálának vélt és valós oka. Természetesen a leghitelesebb forrást a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály kötelékeibe tartozó katonák adhatták, akik a legkülönbözőbb módon mesélhették el az esetet. Így inkább előbb, mint utóbb szájhagyomány útján terjedhetett el többek között az öngyilkosság ténye is.

A sajtó és a szaklapok is foglalkoztak a gorodoki lovasrohammal, amely kapcsán a hadosztályparancsnok elhalálozásának körülményei óhatatlanul szóba kerültek. A megjelent írárok nyomán Froreich altábornagy halála egyre talányosabbá vált, sok olyan kérdést felvetve, amire akkor sem, sőt 1914. augusztus 19-én sem tudtak volna választ adni. Például nem tisztázható, hogy a lövedék, amely a hadosztályparancsnok halálát okozta ellenséges, vagy saját fegyverből származott-e, ahogy az sem, hogy az öngyilkosság híre mikor terjedhetett el.

A nyitott kérdések mellett most szorítkozzunk a megkerülhetetlen tényekre. Először is, Froreich Ernőt az Osztrák–Magyar Monarchia altábornagyát, a magyar királyi 5. honvéd lovashadosztály parancsnokát 1914. augusztus 19-én délután 4 órakor a grzymalowi katolikus templomban ravatalozták fel, majd katonai tiszteletadás mellett a helyi római

⁸³ HL AKVI 32 736. sz.

katolikus pap⁸⁴ búcsúztatásával, a település római katolikus temetőjében helyezték örök nyugalomra.⁸⁵

Másodszor, ahogy az már hamar kiderült a katonai vezetés legmagasabb szintjein, 1915-ben tisztázódott, hogy Froreich altábornagy nem lett öngyilkos, halálát egy ismeretlen származású és irányú, a mellkasán – hátulról, vagy előlről? – keresztülhatoló lövedék okozta. Ez tisztázta halálának módját, de nem menthette fel a m. kir. 5. honvéd lovashadosztály kudarcának és veszteségeinek teljes felelőssége alól. Az uralkodó ezért sem támogathatta a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság posztumusz kitüntetésre vonatkozó felterjesztési szándékát és adott helyt Kövess Hermann tábornok elutasító véleményének.⁸⁶

Froreich Ernő altábornagy halálának körülményei tisztázottnak tekinthetők: feladatának végrehajtása közben hősi halált halt, viszont a későbbiekben további vizsgálatot igényel parancsnoki működése, valamint a hadosztályának veszteségeiben játszott szerepe.

MELLÉKLET

Froreich Ernő személyes adatai

A személyes adatok fő forrása a bécsi Hadilevéltárban és a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban németül, illetve magyarul vezetett minősítési lap (Qualifikationsliste),⁸⁷ amelyet az osztrák–magyar haderőben szolgáló valamennyi tisztről kiállítottak 1908-ig, valamint a fő-anyakönyvi lap (Haupt-Grundbuchsblatt).⁸⁸ Az említetteken kívül a rendelkezésre álló adatok megerősítésére vagy pontosítására felhasznált forrásokat az adott helyen lábjegyzetben tüntettem fel.

<i>Név:</i>	Froreich Ernő altábornagy
<i>Születési név:</i>	Froreich Szabó Ernő ⁸⁹
<i>Születési hely:</i>	Hohenelbe, (Csehország)
<i>Születési ideje:</i>	1855. március 4.
<i>Halálának helye:</i>	Satanow, (Orosz Birodalom)
<i>Halálának ideje:</i>	1914. augusztus 18.
<i>Eltemetve:</i>	Satanow, római katolikus temető
<i>Vallása:</i>	református

⁸⁴ Froreich altábornagy református vallású volt, de a településen lelkész nem állt rendelkezésre, ezért a helybéli római katolikus pap végezte el a temetési szertartást.

⁸⁵ HL II. 225. 50. doboz, 11. sz.; KA MKSM 1914 69/9/3; Than 1935. 36. o.; Budapesti huszárezred, 64. o.

⁸⁶ HL II. 225. 50. doboz, 361. sz.

⁸⁷ KA AKVI 721. doboz; HL AKVI 32 736. sz.

⁸⁸ KA Grundbuchsblatt „Fő-anyakönyvi lap” (GBBL ABGANG) V-7/132. sz.

⁸⁹ 1911. november 3. után: „Az 1911 évi 8397/2 sz.u Honvédelmi Miniszteri rendelet értelmében a bemutatott közjegyzői okirat szerint az örökbefogadási viszony megszűnt, ennek folytán neve ezentul csak: „Froreich Ernő.” (Eredeti írásmóddal – K. K.) HL AKVI 32 736. sz.

<i>Családi állapota:</i>	nő ⁹⁰
<i>Gyermekei:</i>	egy fiú és egy lány
<i>Apa foglalkozása:</i>	cs. és kir. adófelügyelő
<i>Iskolái:</i>	1873–1877 katonai akadémia, Bécsújhely (Mária Terézia Katonai Akadémia), ⁹¹ 1877–1878 dandártiszti iskola ⁹² 1877–1878 dandártiszti iskola; ⁹³ 1880 hadicsendőr-tanfolyam; ⁹⁴ 1882 hadsereg-lőiskola; ⁹⁵ 1895–1896 honvéd törzstiszti tanfolyam ⁹⁶
<i>Nyelvismeretei:</i>	magyarul, németül és csehül tökéletesen, horvátul és franciául a szolgálati igénynek megfelelően
<i>Hazai kitüntetései:</i>	Osztárk Császári Vaskorona Rend III. osztálya ⁹⁷
<i>Külföldi kitüntetései:</i>	porosz Szent Johanna rend lovagkereszt ⁹⁸
<i>Előmenetele:</i>	1877. augusztus 18. hadnagy; 1882. május 1. főhadnagy; ⁹⁹ 1887. december 31. tartalékos főhadnagy; 1889. szeptember 1. főhadnagy; ¹⁰⁰ 1889. november 1. II. osztályú százados; ¹⁰¹ 1890. november 1. I. osztályú százados; ¹⁰² 1897. november 1. őrnagy; ¹⁰³ 1901. május 1. alezredes; ¹⁰⁴ 1904. november 1. ezredes; ¹⁰⁵ 1910. november 1. vezérőrnagy; ¹⁰⁶ 1913. november 1. altábornagy ¹⁰⁷

⁹⁰ Felesége neve: Puchnovsky Jozefin. *Pápai Hírlap*, 5. (1916. január 29.) 2. o.

⁹¹ 1873–187: katonai akadémia, Bécsújhely (Mária Terézia Katonai Akadémia) igen jó eredménnyel végezte.

⁹² 1877. november 1. – 1878. április 30. dandártiszti iskola, elmélet: igen jó, gyakorlat: alkalmas.

⁹³ 1877–1878: dandártiszti iskola, elmélet kitűnő, gyakorlat: kitűnő.

⁹⁴ 1880. április 20. – november 20. hadicsendőr-tanfolyam.

⁹⁵ 1882: hadsereg-lőiskolát megfelelő eredménnyel végezte.

⁹⁶ 1895–1896: a honvéd törzstiszti tanfolyamot megfelelő eredménnyel végezte.

⁹⁷ Őfelsége Ferenc József adományozta Frorreich Szabó Ernőnek a csapatvezetésben tanúsított különösen buzgó és sikeres működése elismeréséül. RK 1906. 14. sz. 98. o.; *Budapesti Hírlap*, 107. (1906. április 19.) 11. o., Österreichische Kaiserliche Orden der Eisernen Krone, Ritter 3. Klasse.

⁹⁸ RK 1895. 28. sz. 140. o.

⁹⁹ RK 1887. 52. sz. 402. o.

¹⁰⁰ RK 1889. 46. sz. 312. o.

¹⁰¹ RK 1889. 64. sz. 403. o.

¹⁰² RK 1890. 64. sz. 395. o.; *Budapesti Hírlap*, 299. (1889. október 30.) 6. o.

¹⁰³ RK 1897. 48. sz. 215. o.

¹⁰⁴ RK 1901. 21. sz. 101. o.

¹⁰⁵ RK 1904. 50. sz. 265. o.

¹⁰⁶ RK. 1910. 37. sz. 352. o.; Katonai hir. Ő Felsége a király Frorreich Szabó Ernő ezredest, a II. honvédlvasdandár parancsnokát, ki ezredünknek sz.os éven át parancsnoka volt, a nov. előléptetések alkalmából vezérőrnaggyá nevezte ki. Eredeti írásmóddal. *Pápai Közlöny*, 1910. 44. (október 30.) 5. o., *Pápai Lapok*, 1910. október 30. 5. o.

¹⁰⁷ RK 1913. 59. sz. 549. o.; *Budapesti Hírlap*, 261. (1913. november 6.) 9. o.

Beosztásai:

1877. augusztus 18. cs. és kir. 1. dragonyos ezred; 1884. november 1. szabadságolt állomány 6 hónapra; 1885. április 1. szabadságolt állomány egy évre; 1886. április 1. szabadságolt állomány hat hónapra; 1886. szeptember 1. áthelyeztetik tartalékba; 1887. december 31. áthelyeztetik az m. kir. 6. honvéd huszárezred;¹⁰⁸ 1888. január 15. áthelyeztetik az m. kir. 10. honvéd huszárezred;¹⁰⁹ 1888. május 1. bevonult ténylegesítés végett próbaszolgálatra;¹¹⁰ 1889. szeptember 1. tényleges állományba az m. kir. 10. honvéd huszárezrednél;¹¹¹ 1892. január 1. szabadságolt állomány kilenc hónapra;¹¹² 1892. október 1. bevonult az m. kir. 10. honvéd huszárezredhez;¹¹³ 1896. július 11. áthelyeztetik az m. kir. 3. honvéd huszárezred II. osztályához;¹¹⁴ 1897. április 21. kinevezik az m. kir. 3. honvéd huszárezred II. osztályának parancsnokává;¹¹⁵ 1902. február 20. áthelyezik és kinevezik az m. kir. 7. honvéd huszárezred parancsnokává;¹¹⁶ 1909. július 16. m. kir. 2. honvéd lovasdandár parancsnoka;¹¹⁷ 1913. március 1. kinevezik az m. kir. 5. honvéd lovashadosztály parancsnokává¹¹⁸

Hadjáratok:

1914 előtt nem vett részt.

¹⁰⁸ RK 1887. 52. sz. 402. o.

¹⁰⁹ RK 1888. 3. sz. 24. o.

¹¹⁰ RK 1883. 7. sz. 25. o.

¹¹¹ RK 1889. 46. sz. 312. o.

¹¹² RK 1892. 5. sz. 22. o.

¹¹³ RK 1892. 56. sz. 356. o.

¹¹⁴ RK 1896. 27. sz. 138. o.

¹¹⁵ RK 1897. 15. sz. 63. o.

¹¹⁶ RK 1902. 7. sz. 31. o.; *Budapesti Közlöny*, 47. (1902. február 26.) 3. o.

¹¹⁷ RK 1909. 24. sz. 235. o.; *Pápai Lapok*, 1909. augusztus 1. 4. o.

¹¹⁸ RK 1913. 12. sz. 151. o.; Ő császári és apostoli királyi Felségének folyó évi [1913] február hó 26.án Bécsben kelt Legfelsőbb elhatározásával az 5. honvéd lovashadosztály parancsnokává Legkegyelmesebben kinevezetett. (Eredeti írásmóddal – K. K.) AKVI 32 736. sz.

BIBLIOGRÁFIA

- Balla* 2010. *Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornaszernagyok.* Budapest, 2010.
- Budapesti huszárezred A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. népfelkelő huszárosztály története. 1869–1918. Budapest, 1927.
- Fröhlich* é. n. *Fröhlich Dávid: Huszárok előre. Magyar sereglovasság a II. világháborúban.* Nagykovácsi, [2012.]
- Háray* 1940. *Háray Aladár: Visszaemlékezés 1914-re. Magyar Katonai Szemle,* 10. (1940) 5. sz. 316–325. o.
- Kranzieritz* 2016. *Kranzieritz Károly: A gorodoki lovasroham és előzményei. Az 5. honvéd lovashadosztály működése a világháború első napjaiban orosz területen. Hadtörténelmi Közlemények,* 129. (2016) 3. sz. 734–758. o.
- Lexikon Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk. *Szijj Jolán, szerk. Ravasz István.* Budapest, 2000.
- Magyar huszár A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története. Szerk. *Ajtay Endre – Péczely László – Reé László.* Budapest, 1936.
- Ortner* 2013. *M. Christian Ortner: Die k.u.k. Armee und ihr letzter Krieg.* Wien, 2013.
- ÖULK *Edmund Glaise-Horstenau – Rudolf Kiszling: Österreich–Ungarns letzter Krieg 1914–1918. I–VII. Bd. (1 Registerband, 7 Beilagenbände.)* Wien, 1930–1938.
- Pilch* 1914. *Pilch Jenő: Ausztria és Magyarország hadserege.* Budapest, 1914.
- Reichlin-Meldegg* 2010. *Georg Reichlin-Meldegg: Des Kaisers Prinz Eugen?* Graz, 2010.
- RK Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára. (Személyes ügyek. Hivatalos kiadás.) Budapest, 1874–1914.
- Szepsi – Suhay* 1926. *Szepsi Sötér Elek – Suhay Imre: A honvédorvosok háborús tapasztalatai II. Magyar Katonai Közlöny,* 14. (1926) 659–680. o.
- Tempel* 1930. *Tempel Ferenc: Szemelvények Dr. Tempel Ferenc háborús feljegyzéseiből. Magyar Katonai Közlöny,* 18. (1930) 280–290. o.
- Than* 1935. *báró Than Károly: Gorodok. Felolvasás az Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesületben 1935. III. 1-én.* Budapest, 1935.
- Тихоцкий* é. n. *Евгений Цергеевич Тихоцкий: Атака Австро–Венгерской конницы на 2-ю Сводную казачью дивизию под м. Городок 4–17. августа 1914 г.*
- Világháború A világháború 1914–1918. I. k. Szerk. a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár. Budapest, 1928.

RÖVIDÍTÉSEK

HL	Hadtörténeti Levéltár, Budapest
AKVI	Tiszti minősítési lap
HFP	Honvéd Főparancsnokság
KA MKSM	Kriegsarchiv, Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät

Károly Kranzieritz

THE FIRST VICTIM AMONG THE GENERALS OF THE AUSTRO–HUNGARIAN
MONARCHY

The death of Lieutenant General Ernő Foreich-Szabó

(Abstract)

The death of Lieutenant General Ernő Foreich-Szabó on 18 August 1914 – considering the mysterious circumstances – was talked about by the public for a long time. Although the case was investigated on a higher military level, the results did not gain as much publicity neither in the wider public nor even within the army to the able to overwrite the theory of suicide.

In 1924 the periodical *Az Újság (The Newspaper)* gave the following summary on Lieutenant General Foreich's death: "News about him was for a long time that he had committed suicide. Another version said his own Hussars had shot him. Others claimed that somebody from the enemy inhabitants had shot him". Theories about his death were born and spread by word of mouth without knowing the exact facts. The incident was further escalated by the unsuccessful distant reconnaissance operation and the losses of the Hungarian Royal Fifth Honvéd Cavalry Division. The cause-and-effect relation is self-evident, or it isn't?

The connection is unquestionable, but not in the way it was talked about at the time. The author, using contemporary official documents, reminiscences and other sources, shows that picture is much more complex.

Károly Kranzieritz

DAS ERSTE GENERALSOPFER DER ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHEN MONARCHIE

Der Tod von Feldmarschallleutnant Ernő Föreich-Szabó

(Resümee)

Der Tod von Feldmarschallleutnant Ernő Föreich-Szabó am 18. August 1914 lieferte der Öffentlichkeit aufgrund der mysteriösen Umstände lange Zeit hindurch ein Gesprächsthema. Zwar wurde im Zusammenhang mit dem Fall auf höherer militärischer Ebene eine Untersuchung durchgeführt, jedoch erlangte das Ergebnis dieser in der Öffentlichkeit, aber auch innerhalb der Armee keine derart große Bekanntheit, dass es die Selbstmordtheorie umgeschrieben hätte.

Über den Tod von Feldmarschallleutnant Föreich gab die Tageszeitung *Az Újság* im Jahre 1924 folgende Zusammenfassung kund: „Lange Zeit hindurch wurde über ihn verbreitet, dass er Selbstmord begangen habe. Einer anderen Version zufolge wurde er von seinen eigenen Husaren erschossen. Es wurde auch gemunkelt, dass jemand aus der feindlich gesinnten Bevölkerung auf ihn geschossen habe“. Im Zusammenhang mit dem Todesfall entstanden die Theorien ohne genaue Kenntnis der Fakten und sie verbreiteten sich über Mundpropaganda. Der Fall eskalierte auch infolge der erfolglosen Fernerkundung der k. u. 5. Honved-Kavalleriedivision und der hier erlittenen Verluste. Der kausale Zusammenhang ergibt sich von selbst – oder doch nicht?

Der Zusammenhang ist nicht hinterfragbar, jedoch nicht so, wie er zur damaligen Zeit Verbreitung fand. Das Bild ist weitaus differenzierter, und dies stelle ich durch die zeitgenössischen offiziellen Schriften, Erinnerungen und durch sonstige Quellenmaterialien vor.

Károly Kranzieritz

LE PREMIER MORT PARMI LES GÉNÉRAUX DE LA MONARCHIE AUSTRO-HONGROISE

Décès du général de division Ernő Föreich-Szabó

(Résumé)

Vu les circonstances mystérieuses, le décès du général de division Ernő Föreich-Szabó survenu le 18 août 1914 a longtemps tenu en haleine l'opinion publique. Le résultat de l'enquête menée par les hautes autorités militaires n'était pas assez connu et, de ce fait, il n'a pas permis de balayer la théorie du suicide et ce, même dans l'armée.

En 1924, le journal *Az Újság* a publié la conclusion suivante sur le décès du général de division Föreich : « On disait pendant longtemps qu'il s'était suicidé. D'autres pensaient que ce sont ses propres hussards ou un civil hostile qui lui avaient tiré dessus. » Ces théories sur sa mort sont nées et se sont répandues sans que les gens connaissent les faits exacts. L'échec de la mission de reconnaissance lointaine de la 5e division hongroise de cavalerie et les pertes dues à cet échec n'ont fait que renforcer ces idées. Le lien de cause à effet semble évident, mais l'est-il vraiment ?

Il est incontestable que ce lien existe, mais il est autre que ce qui était répandu à l'époque. En fait, la situation est beaucoup plus complexe, et c'est ce que je vais présenter sur la base de documents officiels d'époque, de mémoires et d'autres sources.

Карой Кранциеритз

ПЕРВАЯ ГЕНЕРАЛЬСКАЯ ЖЕРТВА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ

Смерть генерал-лейтенанта Эрнё Фрореих-Сабо

(Резюме)

Смерть генерал-лейтенанта Эрнё Фрореиха-Сабо наступившая 18-ого августа 1914-ого года – учитывая её таинственные обстоятельства – долгое время служила темой для общественного мнения. В связи с этим случаем напрасно проводили расследование на высшем военном уровне, результат этого не стал настолько известным для общественного мнения, и также внутри военных не стал так известен, чтобы переписать теорию самоубийства.

О смерти генерал-лейтенанта Фрореиха орган печати под названием Газета в 1924-ом году суммирует следующее: „Долгое время распространяли весть (!) о том, что он покончил жизнь самоубийством. В других версиях его застрелили свои собственные гусары. Было также сказано, что из враждебного населения кто-то застрелил его.” В связи со смертельным случаем рождались теории без знаний точных фактов, и распространялись путём устных преданий речи. Случай продолжал дальше эскалировать неудачной дальней разведкой 5.-ого венгерского королевского гонвед каваллерийского отряда и потерями, потерпевшие в связи с этим. Причинно-следственная взаимосвязь предаётся или все же не?

Эта связь неоспорима, но не так, как разнеслась эта весть в той эпохе. Картина имеет больше оттенков, я представляю ее посредством официальных документов, воспоминаний и других источников того времени.

SZEMLE

STÉPHANE PERRÉON

VAUBAN, L'ARPENTEUR DU PRÉ CARRÉ

(*Ellipse, Paris, 2017. 524 o. ISBN: 9782340-017481*)

Anne Blanchard múlt század végén megjelent, ma már klasszikusnak számító Vauban-biográfiája, a 2007-es Vauban halálának 300. évfordulója alkalmából megjelent számos jelentős forráskiadás és a nagy francia hadmérnöknek szentelt tudományos és népszerűsítő mű után felmerül a kérdés, hogy lehet-e újat mondani e témában. Stéphane Perréon az új Vauban-életrajza megírásának köszönhetően a közelmúltban megjelent munkájában saját kutatásait ügyesen ötvöszve az elmúlt évtizedek eredményeivel. Valóban eredeti új munkával sikerült megörvendeztetni a kérdés iránt érdeklődő olvasókat.

A mű első része hagyományos életrajzi jellegű, amely akár önállóan is megállná a helyét. Ugyanakkor a szerző egy triptichonba illesztette Vauban pályafutását, amelyet a híres hadmérnök munkásságának hatástörténetével és az általa létrehozott óriási épített kulturális örökség számbavételével emelt egy szintre.

Stéphane Perréon nagy hangsúlyt fektet munkájában arra, hogy az olvasó számára is érhetővé tegye a XVII. századi nyugat-európai erődítéstechnika és ostromlástan, valamint a védelem rendkívül bonyolult részleteit. A kora újkori olaszbástyás várépítészeti Vauban idején érte el fénykorát, és ebben a neves francia hadmérnöknek kétségtelenül oroszlánrésze volt. A szerző a klasszikusnak számító hadügyi forradalom elméletét segítségül hívja viszonylag egyszerű és könnyen érthető magyarázataiban. Rendkívül szuggesztíven jeleníti meg a XVII. századi hadmérnökök képzési és szolgálati problémáit. A műszaki alakulatok kialakulásának kezdeti nehézségei meghatározták Vauban pályafutását. Ugyanakkor az 1650-es évek ostromaiban első jelentős tapasztalatait szerző, a problémáival gyakran magára maradó fiatal hadmérnök számára igen nagy szabadságot és önállóságot jelentett az ekkor még szervezetlen hadmérnöki kar. Vauban esetében elmondható, hogy az igazi hadi iskolát a harcmezőn, pontosabban az erődostromok terén járta ki. Nyolc évet töltött a spanyol–francia háborúban Condé herceg szolgálatában, melynek köszönhetően a kamaszfiú újoncból ezalatt tapasztalt hadmérnök vált. Számos sebet szerzett az első hadjáratokban, amelyek nemcsak a bátorságát bizonyították, hanem a kedvező hadiszerencsáját is, amely nem hagyta el pályája során. A hadmérnökök sorában különösen szerencsésnek számított, hiszen ostromok idején ők a legkiszolgáltatottabb helyeken teljesítettek szolgálatot, és igen magas haladósági arányuk miatt, csak kevesen érték meg az idős kort.

Az életrajzírás műfajának egyik fontos elemét képezi a vizsgált személy portréja és jellemrajza. Stéphane Perréon két hitelesnek tartott portré és különféle leírás – köztük a híres Saint-Simon herceg emlékiratában található Vauban-jellemzés –, valamint történeti antropológiai megfigyelések és újabb orvostudományi kutatások segítségével ábrázolja Vauban marsallt, az embert. Így próbálja bizonyítani, hogy a Vauban arcán található

fekete folt sokkal inkább anyajegy lehetett, mint a marsall későbbi katonai szolgálati dosz-sziéjában található muskétagyolító okozta sebesülés emléke.

A források adatai mellett a szerző számos feltételezés és következtetés segítségével igyekszik rekonstruálni a neves francia hadvezér életrajzát. A francia hadilevéltári (Service Historique de la Défense) források természetesen Vauban különféle háborúkban játszott szerepének ábrázolásához nyújtanak elsőrangú információkat. Ugyanakkor az előléptetések és kitüntetések dokumentációja a neves katonatiszt anyagi és társadalmi helyzetének változásaira is igen hasznos útmutatóul szolgál.

Vauban pályájának egyik fontos fordulópontja volt Lille város elfoglalása 1667-ben. Az úgynevezett devolúciós háborúban a Francia Királyság elragadja a spanyoloktól a legfontosabb stratégiai jelentőségű flandriai erődítményeket, s ezáltal jelentős mértékben kitolja észak felé a francia határokat. Az e természeti határoktól viszonylag kevésbé védett területésáv – franciául *pré carré* – megerősítése válik Vauban tevékenységének központi feladatává. A híres hadmérnök egyik első, legkésebb remekműve a frissen elfoglalt 50 000 fős Lille városát védő citadella megépítése volt. A munka nemcsak katonai pályája emelkedését hozta magával, hanem politikai kapcsolatrendszerét is alaposan átrendezte. A korábban Colbert pénzügyminiszter köreiből közel álló fiatal katonatiszt ettől kezdve a Michel Le Tellier és fia, Louvois márkai hadügyminiszterek klánjának vonzáskörébe került, ami a Francia Királyság újonnan szerzett területeinek igazgatásáért és azok megerősítéséért volt felelős. A kettős politikai támogatásnak köszönhetően a tehetséges fiatal hadmérnök pályája meredeken emelkedni kezdett. Ugyanakkor a szerény vidéki nemesifjú felemelkedése egyáltalán nem volt mindenki ínyére. Sikeres pályája során óhatatlanul összeütközésbe került több neves korabeli hatalmassággal. Stéphane Perréon kutatásai nyomán megismerhetjük például a Vauban és Dumas regényhőse, d'Artagnan lovag közötti konfliktus részleteit is. Az egykori királyi testőr élete alkonyán elnyerte Lille város katonai parancsnoki kinevezését és ezt követően folyamatosan bírálta Vauban munkálatait. Az elmérgesedett viszony végül d'Artagnan távozásával enyhült, aki egyébként sokkal otthonosabban mozgott a csatatéren, mint a katonai igazgatás bonyolult hierarchiájában. Néhány év múlva, 1673-ban a Vauban által irányított Maastricht ostrománál hősi halált halt, majd nem sokkal később regényes életével bevonult a világirodalomba.

A szerző több évtizedes történelemtanítási gyakorlatát ügyesen kamatoztatta a kötet felépítése és a szövegalkotás során. A mű logikus szerkezetű és jól követhető periódusok alapján mutatja be a neves francia hadmérnök életét. Stéphane Perréon szerint az 1670-es évtized időszakában Vauban életében meghatározó jelentőségűnek bizonyult. Számára az igazi megmérettetés az 1672-ben induló új fegyveres konfliktus, a holland háború (1672–1678) kitörésével indult. A háborúra régóta készülő francia király már évekkal korábban jelentős reformokat hajtott végre hadseregében, melyeknek köszönhetően viszonylag gyorsan sikerült az akkori világ legerősebb hadseregét felállítania. A Vauban legfontosabb támogatójának számító Louvois hadügyminiszter irányítása alatt készült mérnöki pontosságú háborús tervek híven követő francia hadigépezet egy valószínűs villámháborúval csapott le északi szomszédjára. A holland erődök egymás után kapituláltak és Vauban szinte az összes jelentős ostromnál részt vett. A már említett maastricht-i ostrom sikeres lebonyolítása egyik fő művének tekinthető. Itt szerzett tapasztalatainak köszönhetően fejlesztette tovább erődítéstechnikai rendszerét és azt a nevéhez fűződő észak-franciaországi komplex határvédelmi rendszert (*pré carré*), amelynek kiterjesztésével sike-

rült a Francia Királyságot egy bevehetetlen erődökből álló vasfüggönnyel (*ceinture de fer*) körbevenni. A kötet fontos erénye, hogy kiválóan mutatja be a francia diplomácia és hadvezetés eredményesen összehangolt tevékenységét, amellyel sikerült bekebelezni békés vagy korlátozott katonai eszközökkel az északi és keleti határvidék legfontosabb erődítményeit. Ide sorolható például Strasbourg 1681-es vagy Luxemburg 1684-es bevétel, melyek során, illetve az azokat követő átépítési munkálatokból Vauban szintén oroszlánrészt vállalt.

A kötet kiválóan bemutatja azt a gigantikus munkát, amelyet a legkeresztényibb uralkodó erődítményeire felügyelő főbiztos, a „király földönfutójaként” évente több ezer kilométert megtéve, emberfeletti erőfeszítéssel végzett az ország különböző pontjain. A viszonylag könnyű terepet jelentő észak-franciaországi vagy flandriai síkvidék után a jóval bonyolultabb földrajzi fekvésű Elzász vagy Szabad Grófság folyó menti és hegyi támaszpontjainak kiépítése került sorra, majd az Alpok és Pireneusok stratégiai pontjait sikerült bámulatos módon megerősítenie. Az Atlanti-óceáni és Földközi-tengeri partvidék védelmi vonalának megerősítése során kiválóan sikerült alkalmaznia tapasztalatait, melyeket a holland háború során a vízügyi védelmi rendszerek tanulmányozásával szerzett.

A következő nagy háború, az Augsburgi Liga háborúja, más néven a pfalzi örökösödési háború (1688–1697) során a Francia Királyság Európa szinte valamennyi jelentős hatalmával fegyveres konfliktusba került. A magyar olvasó számára igen fontos jelzésnek számít, hogy a szerző több ízben felhívta a figyelmet a magyarországi török háborúk jelentőségére, melyeknek köszönhetően a francia hadvezetés viszonylag sikeresen tudott e hatalmas koalícióval szemben fellépni. Vauban életében ez az időszak kevésbé szerencsésnek tekinthető, hiszen kritikus politikai nézetei és betegsége miatt jóideig nélkülözték szolgálatait. A háború második szakaszában ismét aktív katonai szerepet játszott, melynek köszönhetően eljutott pályafutása csúcsára. Utolsó éveiben elnyerte a marsallbotot, és 1707-ben bekövetkezett haláláig megfeszített munkával alkotta meg utolsó fő műveit, amelyek a francia állam radikális megreformálását tüzték ki célul.

A klasszikus értelemben vett életrajz utáni második részben Vauban életművének részletes értékelését olvashatjuk. Az első fejezetben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy miben rejlett Vauban munkásságának az eredetisége. Megismerhetjük az általa kidolgozott védelmi és ostromlástani elméletek lényegét, de Stéphane Perréon nem kis jelentőséget tulajdonít Vauban emberi tulajdonságainak. Ezek után a kötet Vauban személyiségének és munkásságának emlékeztető taglalja a XVIII. századtól egészen napjainkig. Itt figyelemmel kísérhetjük a francia történelem különféle korszakainak, kríziseinek és fénykorainak változó Vauban-képét.

A kötet harmadik részében a szerző a Vauban által hátrahagyott épített kulturális örökséget veszi górcső alá. Az UNESCO által világörökségnek nyilvánított tucatnyi erődítmény mellett a szerző felhívja a figyelmet a mára teljesen elfelejtett, elhanyagolt és veszélyeztetett állapotú építményekre is. Ezt követően nagy szakértelemmel mutatja be olvasójának a Vauban-féle erődítmények három fő kategóriáját: a tengerparton, a hegyvidéken és a síkságon épült védelmi rendszereket. Mindhárom típust konkrét példákon keresztül ábrázolja.

A könyv tartalmának méltatása után érdemes néhány szót szólni annak igényes kiviteli illusztrációiról. A szövegben gyakran találunk a hadműveleteket és a stratégiai fontosságú támaszpontokat bemutató pontos térképeket. A kötet végén részletes bibliográfia,

a laikusok számára nélkülözhetetlen szakszömagyarázat és névmutató található. A téma iránt behatóbban érdeklődő olvasó természetesen jobban örült volna, ha a szerző lábjegyzetekkel és névmutatóval is ellátta volna a szöveget. Ez különösen azért zavaró, mivel a szövegben gyakran olvashatunk jól kiválasztott, találó idézeteket, amelyek eredetére vonatkozólag sajnos semmilyen utalást nem találunk a források között. Itt nyilvánvalóan a *Biographies et mythes historiques* (Életrajzok és történelmi mítoszok) című könyvsorozat népszerűsítő jellege és terjedelmi korlátai szabták meg a szerző lehetőségeit.

Tóth Ferenc

FERENC TÓTH

JOURNAL DES CAMPAGNES DU DUC CHARLES V DE LORRAINE

([Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója.] Honoré Champion, Paris, 2017. 620 o.
ISBN: 9782745346476)

Tóth Ferenc újabb forráskutatásainak középpontjában a magyarországi visszafoglaló háborúk első szakaszának (1683–1699) egyik legmeghatározóbb császári hadvezére, Lotaringiai V. Károly herceg hadinaplójának közlése áll. Tóth Ferenc Lotaringiai Károly személyéhez kapcsolódó kutatásai már jelentős múltra tekintenek vissza: egyik legfontosabb korábbi állomása a herceg politikai testamentumának tartott *Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar* kritikai elemzése és összefoglalása volt.¹

Lotaringiai Károly bécsi hadinaplói nem ismeretlenek a hazai hadtörténetírás számára. Buda felszabadításának 300. évfordulója alkalmából Mollay Károly egyetemi tanár és nyelvtörténész ültette át magyar nyelvre Lotaringiai Károly hadinaplójának a budai ostromra vonatkozó részleteit.² Később Szita László pécsi levéltáros 1987-ben jelentetett meg hosszabb részleteket a herceg naplójából az 1686–1687. évi magyarországi történésekre vonatkozóan.³ A Szita-féle közléshez fontos kritikai észrevétel, hogy a forrásfordítás közreadója (tévesen) a bécsi Österreichisches Staatsarchiv (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv) két különböző kartonjában fennmaradt naplóvariánsra egyaránt hivatkozik forrásként.⁴

¹ Ferenc Tóth: Réflexions sur la politique et la diplomatie d'un prince éclairé avant les Lumières. Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine. *Revue d'histoire diplomatique*, 129. (2015) 3. sz. 225–243. o.; Ferenc Tóth: Une source méconnue de l'histoire des Habsbourg. Le Testament politique de Charles V, duc de Lorraine. In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang / Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique / Magnificent Wedding, Joyous Feasts, Dramatic End. Hg.: Renate Zedlinger. Bochum, 2015. 71–84. o.; Tóth Ferenc: Egy felvilágosult uralkodó gondolatai a felvilágosodás előtt. Lotaringiai Károly herceg Politikai testamentuma, a magyar történelem elfelejtett írása. *Történelmi Szemle*, 58. (2016) 3. sz. 409–427. o.

² Mollay Károly forrásként egy, 1926-ban a bécsi Kriegsarchivból a budapesti Hadtörténeti Levéltárba került, 240 számozott lap és 66 számozatlan fölió terjedelmű iratanyagot tartalmazó „papírkódexet” jelölt meg. Lotaringiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. 1686. A szöveget sajtó alá rendezte, ford., a jegyzeteket és a mutatókat készítette: Mollay Károly. Budapest, 1986.

³ Részletek Lotaringiai Károly fővezér naplójából 1686–1687. Ford. Szita László. In: Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. Szita László. Pécs, 1987. 75–144. o.

⁴ Uo. 141. o.

Tóth Ferenc újabb kutatásai során az Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv részlegének 50–51. kartonjából egy rendkívül gazdag, François Le Bègue de Germiny (1635–1699) lotaringiai nemes személyéhez köthető iratanyagot tekintett át. Le Bègue (bouzonville-i bencés apát), Lotaringiai Károly „krónikásának” dokumentumaiból kiemelkedik az 51. kartonban található (№. 3.), *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–1689)* című, 348 főlíó terjedelmű, vélhetően kiadásra előkészített kézírata.⁵ A forrásközlés ezen hadinapló közreadására vállalkozik. A kartonált kötet a *Bibliothèque d'études de l'Europe centrale* elnevezésű könyvsorozat 20. részeként jelent meg. A hadinaplóhoz kapcsolódó munkálatok a Pallas Athéné Geopolitikai Alapítvány (PAGEO) „Mars Hungaricus in Gallia”, valamint a MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport programja keretein belül valósultak meg.

A kiadványt rövid előszó nyitja meg, majd a két fő tematikai egységet követően a hivatkozott művek jegyzéke, az 1657 és 1699 közötti magyarországi és erdélyi eseményeket összegző kronológiai mutató, a kötetben előforduló személynevek betűrendes mutatója, végül a tartalomjegyzék zárja le. A könyvet Nagy Béla térképei és több, a franciaországi Bibliothèques de Nancy gyűjteményében fennmaradt kora újkori képi ábrázolás illusztrálja.

Az első nagy egységet (*Le duc Charles V de Lorraine et son temps /1643–1690/*) a Lotaringiai Hercegség történetének és Lotaringiai V. Károly herceg életútjának bemutatása adja a magyarországi visszafoglaló háború első szakaszának részletező ismertetésén keresztül történő. A második fő részt (*Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine [1683–1689]*) a francia nyelvű napló kéziratának a betűhív közlése képezi.

Az első fő fejezet által a Lotaringiai Hercegség történetébe és V. Károly herceg életrajzába nyerhetünk betekintést.⁶ Tóth Ferenc a Lotaringiai Hercegség történetét a kora középkortól a kora újkorig tekinti át. Megtudhatjuk, hogy Lotaringia dinamikus történetét nagymértékben meghatározta annak geopolitikai helyzete: a hercegség (mely a XV. században egyesült Bar hercegségével) a kezdetektől fogva hol a Francia Királyság, hol a Német-római Császárság oldalán kereste függetlenségét. A XVII. században huzamosabb időre francia megszállás alá került, illetve francia protektorátussá lett. A háborúzó természetű Lotaringiai IV. Károly⁷ 1634-ben lemondott testvére, Nicolas-François de Vaudémont javára a trónról, aki még ebben az évben egy újabb francia támadás miatt a Habsburg Birodalomba kényszerült menekülni.

⁵ A François Le Bègue-kézíráthoz kapcsolódó kutatáshoz lásd: *Ferenc Tóth: Le Journal de Charles V de Lorraine comme source pour l'histoire de la reconquête de la Hongrie sur les Turcs. Histoire Économie et Société*, 34. (2015) 3. sz. 90–103. o.; *Tóth Ferenc: Lotaringiai V. Károly herceg hadjáratainak naplója: a törökellenes magyarországi hadjáratok 1683–1688 közötti szakaszának fontos forrásai. Hadtörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. (A továbbiakban: *Tóth 2017/a.*) 745–778. o.

⁶ A herceg életrajzában részletező áttekintésekor Tóth Ferenc gazdag XVII–XVIII. századi forrásanyagra támaszkodott. A felhasznált forrásanyaghoz lásd: *Bibliothèque Municipale de Nancy, Nancy, Kézírtattár, MS 1845–1846 (1032–1033) „Vie de Charles 5 duc de Lorraine (par le père Hugo)” és MS 825 (86) „Histoire de la vie de Charles V du père Hugo”*; *Jean de la Brune: La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar...* Amsterdam, 1691.; *Dom Augustin Calmet: Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine...* Tom. 3. Nancy, 1728.; *L'ombre de Charles V, duc de Lorraine: consultée sur l'état present des affaires de l'Europe*. Cologne, 1694.; *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V, duc de Lorraine*. Nancy, 1701. (Lotaringiai V. Károly herceg életrajzi mutatójához összefoglalóan lásd még: *Tóth 2017/a.* 745. o.)

⁷ Lotaringiai IV. Károly életéhez lásd: *Gustave Le Cler: Charles de Vaudémont*. Paris, 1869.

A „hercegség nélküli herceg”, Lotaringiai V. Károly (Charles-Léopold-Nicolas-Sixte de Lorraine) 1643-ban született Bécsben. A fiatal Lotaringiai Károly uralkodói pályafutásra felkészítő neveltetésben részesült a Habsburg-udvarban. Később a német császár szolgálatába állva gróf Raimondo Montecuccoli alatt, az 1664. évi szentgotthárdi csatában tüntette ki magát első ízben. Bár felesége, Ausztriai Eleonóra Mária révén jogot formálhatott a lengyel trónra, illetve Lotaringiai IV. Károly halálától Lotaringia és Bar Hercegségének örököse is volt, egész életében a Habsburg Birodalom szolgálatában maradt. Lotaringiai Károly katonai pályafutásának legkiemelkedőbb sikerei a török elleni magyarországi, illetve a franciaellenes Rajna-menti hadszíntérhez köthetők. A kötet több alfejezeten keresztül foglalkozik hadtörténeti és politikai kontextusba emelve a herceg főbb győzelmeivel, így a kahlenbergi (1683), a párkányi (1683), a táti (1685) és a Harsány-hegyi (1687) csatákkal, valamint Buda (1686), illetve Mainz (1689) ostromával. A fejezet végén a szerző külön figyelmet szentelt a herceg 1687-ben összeállított (először 1696-ban kiadott) *Testament politique de Charles duc de Lorraine et de Bar* című politikai testamentumának.

A kötet második fő tematikai része a bécsi *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (1683–1689)* közlése. Az egyes szám harmadik személyű elbeszélésmódban íródott munka hét, kronológiai rendezőelvet követő fejezetre tagolódik: „Bécs 1683. évi felmentésének és a császári hadaknak a törökök elleni későbbi, ugyanezen esztendőbeli hadműveleteinek, illetve előretörésének elbeszélése”; „Elbeszélése annak, ami a császári és a török hadak között történt az 1684. évi hadjáratban”; „Elbeszélése annak, ami a császári és a török hadak között történt az 1685. évi hadjáratban”; „Buda ostromának és bevételének, valamint annak elbeszélése, ami előtte és utána történt az 1686. évi hadjáratban”; „Elbeszélése annak, ami a császári és a török hadak között történt az 1687. évi hadjáratban”; „Belgrád ostromának és bevételének, valamint annak elbeszélése, ami előtte és utána történt az 1688. évi hadjáratban”; „Mainz és Bonn városok ostromának, illetve bevételének, valamint annak az elbeszélése, ami az 1689. évi hadjáratban történt.”

Az 1683. esztendő középpontjában Bécs (második) török ostroma, Lotaringiai Károly vezette felmentő hadműveletek és az ostromot eldöntő szeptember 12-i kahlenbergi csata, illetve a Bécs felmentése utáni magyarországi harcok (az októberi párkányi összecsapás) áll. A következő év történései kapcsán Buda sikertelen, 1684. évi keresztény ostromáról informálódhatunk. A visegrádi, váci és óbudai katonai sikerek után a júliusban meginduló Buda elleni ostromműveletekben a szövetséges keresztény sereg nem tudott teret nyerni. A Bekri Musztafa szerdárpasa vezette felmentő erők hatékony működése az ostrom felhagyására kényszerítette Lotaringiai Károlyt. Az 1685. év újra a keresztény fegyverek sikereit hozta: V. Károlyi herceg augusztus 16-án csatában győzte le a Sejtán Ibrahim pasa vezette török hadat. A Tát–Tokodnál kivívott győzelemmel egyúttal a keresztény hadvezetésnek sikerült a török által ostromlott, a dunai vízi út biztosítása szempontjából kulcsfontosságú Esztergomot is felmentenie.

1686-ban sor került a magyarországi visszafoglaló háborúk egyik legmeghatározóbb eseményére, az 1541 óta török kézen levő Buda visszavételére. Az 1684. évi történésekkel ellentétben a keresztény szövetséges had júniusban meginduló ostrommunkálatai folyamatosan teret nyertek és Szulejmán nagyvezírnek a védők megsegítésére irányuló kísérleteit is sikerült semlegesíteni. A Hódoltság legjelentősebb török erősségét 1686. szeptember 2-án rohammal vették be az ostromlók.

Egy évvel később az újabb magyarországi hadjárat célja már Belgrád visszafoglalása volt. A szövetséges keresztény katonaság azonban jelentős veszteségek elszenvedése után kénytelen volt a Belgrád kapujának is tartott Eszék ostromműveleteivel felhagyni és visszavonulni. Ezzel a lépéssel Lotaringiai Károlynak sikerült elcsalnia a megerősített Eszéktől Szulejmán nagyvezír hadát. A két sereg közötti döntő összecsapásra augusztus 12-én a Harsány-hegy térségében került sor: a csata fényes keresztény győzelemmel ért véget, a vereség után Eszéket is kiűrtette a török. Az 1687. évi hadjárat ismertetésének végén a pozsonyi országgyűlésről és koronázásáról olvashatunk reflexiót. A visszafoglaló háború folytatásaként Belgrád 1688-ban egyhavi ostrom után, szeptember 6-án adta meg magát, jöllehet ekkor már a bajor választó, II. Miksa Emánuel vezette a hadműveleteket. A napló utolsó része Lotaringiai Károly pfálzi örökösödési háború (1688–1697) alatti katonai működésébe ad betekintést. A Rajna mentén 1688-ban meginduló francia támadás következtében a Habsburg Birodalom kétfrontos háború megvívására kényszerült, a francia előretörés után a Bécs vezette Augsburgi Liga az 1689. évre készült fel a visszavágásra. Lotaringiai V. Károly legjelentősebb, nem a törökellenes hadszíntéren kivívott győzelmének helyszíne az 1688-ban francia kézre került Mainz városa volt. A stratégiai jelentőségű Rajna menti erősséget 1689. szeptember 8-án, egyhavi ostrom után adta fel Nicholas Chalon du Blé márkai. (Az 1689. évi katonai sikereket követően Lotaringiai Károly herceg már nem vett részt újabb hadjáratban, 1690-ben hunyt el a felső-ausztriai Welsben.)

François Le Bègue bécsi naplókézirata jelentős forrásértékkel rendelkező munka. Nagy részletességgel, gazdag sereglétszám-adatokkal kísérve mutatja be Lotaringiai Károly herceg 1683 és 1689 közötti katonai működését. A történeti műben ritkán kap teret a „krónikás” személye, a munka középpontjában egyértelműen a kiváló stratégia és katona, a lotaringiai herceg alakja áll.

A kiadvánnyal kapcsolatban csupán egyetlen észrevételt tehetünk: a kötet fejezeteit nem kíséri földrajzi nevekre vonatkozó mutató. (Egy későbbi kiadás esetében érdemes lehet a személynevek mellett ezek betűrendes mutatóját is közreadni.) Összegzésként alapvető jelentőségű forrásközlésnek tartjuk a recenzált munkát a magyarországi visszafoglaló háborúk történetéhez. A *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine* a Lotaringiai V. Károly herceg személyéhez kapcsolódó hazai kutatás értékes újabb állomása.

Polgár Balázs

RAIMONDO MONTECUCCOLI

MÉMOIRES OU PRINCIPES DE L'ART MILITAIRE EN GÉNÉRAL 1712

(Sous la direction de Ferenc Tóth, préface de Jean-Pierre Bois, Centre de Recherches en Sciences Humaines de l'Académie Hongroise des Sciences – Institut de Stratégie Comparée, Budapest–Paris, 2017. 315 o. ISBN: 979-10-92051-131)

A XVII–XVIII. századi magyar–francia kapcsolatok fáradhatatlan kutatójának, Tóth Ferencnek köszönhetően jelent meg nemrég magyar–francia kutatói együttműködés keretében az európai hadtudomány klasszikusának, Raimondo Montecuccolinak egyik, magyar szempontból is rendkívül fontos alapműve. A kötet az MTA BTK és a párizsi

Institut de Stratégie Comparée (ISC) kutatóintézet közös kiadásában jelent meg. Az ISC a francia katonai Akadémiával (École Militaire) szoros együttműködésben tevékenykedő kutatóintézet és a szerkesztő a kiadványt az intézet nemrég elhunyt vezetője, Hervé Coutau-Bégarie professzor emlékének ajánlotta. A kiadás hiánypótló, mert bármilyen hihetetlenül hangzik, Turpin de Crissé 1769–1770. évi kommentált Montecuccoli-kiadása után az olasz hadvezérnek a magyarországi háborúkról szóló fő műve mostanáig nem jelent meg franciául. Mivel Montecuccolinak egyetlen hadtudományi műve sem jelent meg életében, az 1712. évi kiadás (rögtön a második, az első 1704. évi olasz edíció után) jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a fény századában, amikor az európai tudományosság közvetítő nyelve a francia volt, Montecuccoli könyve igazi bestsellerré váljon. A XVIII. században összesen nyolcszor adták ki újra Montecuccoli *Mémoires*-ját négy különböző városban: Kölnben, Amszterdamban, Strasbourgan és Párizsban.

Az egyik előszót jegyző Tóth Ferenc szerint a XVII. századi hadtudományban jártas, nem túlzottan nagyszámú hadtörténészt leszámítva, általában a történészeknek, irodalomtörténészeknek csupán néhány szellemes mondás villan be Montecuccoliról, akire ugyan sokan hivatkoznak, de annál kevesebben olvassák műveit. Ezért jelen kötet kiadója nem a kritikai kiadás tudományos igényével, hanem a szélesebb olvasóközönséget megcélzó igyekezettel rendezte sajtó alá az 1712-ben megjelent szöveget. Az olvasást nem terhelik hosszas tárgyi és filológiai jegyzetek. A szövegben található szerkesztői jegyzetek főleg a Kárpát-medencei helynevek tekintetében igazítják el a francia olvasót.

Ugyancsak az olvasó tájékoztatására íródott a két előszó is. A Nantes-i Egyetem professor emeritusa, a XVIII. századi békekötésekről alapvető monográfiát író francia történész, Jean-Pierre Bois által jegyzett előszóban szó esik a Montecuccoli művét franciára fordító Jacques Adam abbéról és természetesen a kiadvány főhőséről, magáról Montecuccoliról is. Ez utóbbi kapcsán Jean-Pierre Bois elsősorban az olasz hadvezér hadtudományi műveltségéről és a gyakorlati hadvezetés, valamint az elméleti hadtudományi irodalom megújítása terén végzett munkásságáról értekezik. A francia hadtörténész szerint Montecuccoli nagy olvasottságú, művelt hadvezér volt, aki főként az 1639–1642 közötti szeczeni (Stettin) fogsága alatt a pomerániai herceg gazdag könyvtárában olvasta Giorgio Basta, Niccolò Tartaglia, Giorgio Martini, Lazarus Freiherr von Schwendi, Henri de Rohan, Machiavelli és Erhard de Bar-le-Duc műveit. Ezt a lehetőséget természetesen nem zárhatjuk ki, ugyanakkor meg kell említenem azt, hogy a Jean-Pierre Bois által felsorolt szerzők közül Montecuccoli a *Mémoires*-ban csupán Machiavellire és Bastára hivatkozott. A kiváló francia történész kissé felületes megállapításának az lehet az oka, hogy a francia kiadások, így az 1712. évi is Montecuccoli szövegét a jegyzetek nélkül hozzák. E jegyzetek Montecuccoli hivatkozásait és magyarázatait tartalmazzák és elengedhetetlenül fontosak a mű pontos és helyes értelmezéséhez. A kézirat letisztázott változatában ugyan a rectón szerepel a főszöveg, a versón a jegyzetek, ami akár még azt a benyomást is keltheti, hogy Montecuccoli csak utólag, egyfajta ornamentumként illesztette be a jegyzeteket. Az autográf kéziraton világosan látszik, hogy a jegyzeteket a főszöveg mellé ugyanarra a lapra írta és nem utólag, hanem a főszöveg keletkezésével egyidejűleg. Mivel Montecuccoli mindig pontosan megadta a hivatkozott helyeket (lapszám vagy könyv- és fejezetszám), ezért az a véleményem, hogy írás közben a hivatkozott könyvek és kéziratok ott feküdtek az asztalán, hisz több tucat szerző több tucat művét több száz jegyzetben lehetetlen lett volna pusztán fejből idézni. Montecuccoli tehát nem csak kiváló had-

vezér és hadtudományi szakember, hanem – Zrínyihez hasonlóan – nagyszerű filológus is volt. Ezért, amint arról később részletesebben szólok, a francia kiadás hosszú időre csak egy bizonyos Montecuccoli-képet közvetített az utókor számára, mely főleg a francia irányultságú Montecuccoli-kutatást napjainkig alapvetően befolyásolta.

Jean-Pierre Bois szerint Montecuccoli elsősorban azzal hozott újat a XVII. századi hadvezetésben és a háborúról szóló elméleti diskurzusban, hogy a háború négy eleme (politika, stratégia, taktika, logisztika – az utóbbi három szó még nem létezett a XVII. században) közül a logisztikát tartotta a legfontosabbnak. Ezért Montecuccoli a XVIII. századtól „nagy háborúnak” (*la grande guerre*) nevezett stratégiai–taktikai–logisztikai jelenségnek volt a „feltalálója”. Bois szerint ez a gyakorlatban a hadsereg szárnyainak és hátának a biztosítását, a földrajzi tényezők (átjárók, szorosok, hegyek, folyók) bevonását a harcba, a kommunikációs vonalak és az ellátás biztosítását, minden bizonytalan elem kiiktatását és a felesleges összecsapások kerülését jelentette. Épp ezért – írja Jean-Pierre Bois – Montecuccoli „soha sem távolodott el a [gyakorlatban] saját elméleti alapelveitől, nem bocsátkozott kalandokba, és semmit sem bízott a véletlenre”. (11. o.) A jövőbeni Montecuccoli-kutatók számára termékeny vitatéma lehet Jean-Pierre Bois ezen megállapítása, már csak azért is, mert a legismertebb olasz Montecuccoli-kutató, Fabio Martelli egy magyarul is olvasható tanulmányában ennek teljesen az ellenkezőjét állította. Martelli szerint Montecuccoli nem egy esetben saját elméleti elveivel ellentétben cselekedett konkrét harci helyzetekben. „Határozott különbséget kell tennünk Montecuccolinak, mint a császári birodalom tábornagjának katonai gyakorlata, és a jövő kivetítéseként, absztrakt módon érvelő hadtudós írásai között”.¹

A kiadvány másik előszavában Tóth Ferenc Montecuccoli katonai karrierjének két fontos mozzanatára tér ki részletesen: az 1661–1664. évi magyarországi és erdélyi török-ellenes harcokra, melyeket a szentgotthárdi győzelem koronáz meg, valamint a Zrínyi–Montecuccoli vitára. A török elleni hadjáratok bemutatása során a szerző elsősorban a legújabb magyar kutatási eredményeket ismertette összefoglaló jelleggel a francia olvasók számára. Részletesen kitér a Jean de Coligny gróf vezette francia csapatok tetteinek ismertetésére, főként Coligny visszaemlékezései alapján. A szentgotthárdi csatára vonatkozó források ellentmondásosságára már Perjés Géza felhívta a figyelmet. Ezt teljes mértékben igazolja Tóth Ferenc bevezető tanulmányának az a része, melyben a szerző a csata egyik kulcsfontosságú momentumát ismerteti. Az ütközet napján délelőtt 11 óra körül, amikor a keresztény seregek megroppanni látszottak, Montecuccoli elnöklete alatt a szövetséges csapatok vezetői tanácskozást tartottak. A források egyik csoportja szerint Montecuccoli el akarta kerülni a döntő ütközetet, ezért azt javasolta, hogy vonuljanak vissza Bécs felé. Ezzel Coligny is egyetértett, aki azt a parancsot kapta XIV. Lajostól, hogy a francia csapatokat, amennyire lehet, kímélje. A Rajnai Liga csapatainak vezére, Hohenlohe gróf viszont az általános ellentámadás mellett érvelt és a vonakodó Coligny-nak a francia király levelét lobogtatta, mely szerint XIV. Lajos az összes francia csapat vezetését őrá bízta. Hohenlohe-nak sikerül meggyőznie Montecuccolit az általános ellentámadás szükségéről, aki elrendelte azt. Az ellentámadás végül a keresztény seregek győzelmét eredményezte.

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 1. sz. 55. o.

Teljesen másképp mutatja be az eseményeket *Mémoires*-jában Montecuccoli. „Nem volt vesztegetni való idő, mivel minél tovább késlekedtünk volna a döntéshozatalban, a törökök annál jobban megerősödtek volna. Miután én magam megvizsgáltam és mások által is megvizsgáltattam a helyzetet, a terepet és az ellenség állásait, a többi tábornokkal egyetértésben, elrendeztem [a sereget] és elrendeltem a támadást. Amint észrevettem, hogy néhányan már a visszavonulásra gondolnak, sokan pedig már elhagyták a csatateret, mások ugyanilyen céllal poggyászuikat már felpakoltatták [jegyzetben Montecuccoli hozzáfűzi: a franciák és a birodalmiak], azt mondtam, hogy magunk megmentésére nincs más út, mint szívünk bátorsága és öklünk dühe. Minden erőnkkel meg kell támadnunk az ellenséget, elmenni a végsőig, hogy azt elűzzük, és ha ez nem is sikerülne, mégis minden módon megvetni a lábunkat, kiválasztani egy helyet magunknak, ahol a halhatatlanság babérja és a dicsőséges győzelem, vagy a temetés vár ránk. Egyszerűen, győzni vagy meghalni. Miután ezt elmondtam, déli egy óra körül minden oldalról az ellenségre vetették magunkat, minden erőnkkel egyszerre és ugyanarra a jelre, általános kiáltozással a barbárok szokásának megfelelően, hogy ezáltal az ellenséget saját cselével vezessük félre.” (293. o.)²

Nehéz ezek után eldönteni, hogy Montecuccoli valóban vissza akart-e vonulni vagy ő volt az, aki a Zrínyi által többször idézett „aut vincere, aut mori” elvet vallva döntő ütközetre tüzelte katonáit. Ez a tény nem ment fel minket a további forrásfeltárás alól, mert minél több forrást ismerünk, annál nagyobb valószínűséggel és annál több szempontból rekonstruálhatjuk a történeteket. Legutóbb Tóth Ferenc közölt néhány, a szentgotthárdi táborban kelt korabeli francia jelentést. Különösen fontos lenne Montecuccoli közvetlenül a csata után készült jelentéseinek feltárása és közreadása. Ezek ugyan nem ismeretlenek a magyar hadtörténetírásban, de általában mindenki a magyarokkal szemben nem éppen objektív, Georg Wagner *Das Türkenjahr* című művében részlegesen idézett Montecuccoli-jelentéseket használja.

Henri Brémond francia irodalomtörténész írta, hogy Corneille és Racine között párhuzamot vonni, „ez nekünk franciáknak nemzeti társasjátékunk”. Ehhez hasonló „nemzet(közi) társasjátékot” üzünk mi is már több mint 150 éve Montecuccoli és Zrínyi összehasonlításával. Mint említettem, Tóth Ferenc önálló fejezetet szentel előszavában a Zrínyi–Montecuccoli vitának, ami nem csak azért üdvözlendő, mert ezáltal a francia történészek a legfrissebb kutatási eredményeket hasznosító írásból értesülnek erről a lassan nemzetközivé váló „társasjátékról”, hanem azért is, mert Tóth Ferenc eddig nem ismert forrásokat is hoz. Ilyen például de Brown grófnak a XVIII. század közepén Montecuccoli erdélyi és magyarországi hadjáratairól írott feljegyzése,³ melyben többek között ez áll: „Előre nyomuláskor biztosítja a sereg szárnyait és hátát, mindig valamilyen folyó által fedezi magát, seregét nem osztja több részre, a hátra maradt részekkel mindig biztosítja az összeköttetést, egyszerűen módszeresen visel háborút (*il fait enfin la guerre méthodiquement*) és semmit sem bíz a véletlenre”. (19. o.) A további kutatásoknak kell eldöntenie, hogy de Brown szóhasználata Montecuccoli „metodikus háborújáról” csupán

² Montecuccoli szövegét minden esetben a most készülő magyar fordítás alapján idézem. A Veltzé-féle német szöveget Domokos György fordította, jómagam összevettem az olasz eredetivel. A megadott lap-számok a jelen ismertetés tárgyát képező francia kiadásra vonatkoznak.

³ Campagnes de Montecuccoli 1661–1664. Kriegsarchiv, Ms №. 9.

egyedi elszólás volt-e vagy a korban bevett szószerkezetként használták bizonyos hadászati műveletek leírására. Úgy tűnik, Perjés Géza nagyhatású tanulmánya után túl könnyen fogadtuk el, hogy a XVII. század közepén még nem létezett metodizmus a hadtudományban. Névvel ellátott, jól kidolgozott, rendszerezett hadtudományi elméletként és hadászati módszerként biztosan nem. De Brown szóhasználata mégis csak azt engedi sejtetni, hogy létezett valami, amit ezzel a szóval írtak le már a XVII. század tollforgatói is, és talán nem teljesen alaptalanul alkalmazta a metodista jelzőt Rónai Horváth Jenő Montecuccolira. Ugyanis egyre valószínűbbnek látszik, hogy Montecuccoli kortársai, ha nem is használták pontosan a metodista jelzőt az olasz hadvezér hadvezetési technikájának jellemzésére, de bármilyen módon is írtak róla, valami hasonló jelenséget értettek alatta. A francia kiadás fordítója, Jacques Adam az olvasónak szóló ajánlásában például azt írja, hogy ellenségei, mivel nem volt vállalkozó szellemű, időhúzó (temporisateur) csúfolták Montecuccolit, de ő még arra sem tartotta méltónak kritizálóit, hogy válaszoljon nekik, hiszen minden becsvágya az volt, hogy Fabius Maximust utánozza, akit már a rómaiak is hasonló jelzővel illeltek.

Említettem már, hogy – jóllehet Montecuccolinak minden lehetősége (pénz, befolyás) meg lett volna arra, hogy írásait megjelentesse – élete során egyetlen műve sem került kinyomtatásra. Ezt a tényt csak részben magyarázza az a feltevés, hogy katonai írásai „hadititkokat” tartalmaztak és ezért nem lett volna szerencsés, ha azok a nyomtatás során szerzett publicitás révén az ellenség kezébe kerültek volna. Az igaz, hogy Montecuccoli feljegyzéseit, hadijelentéseit és naplóit szűk döntéshozói körnek (Haditanács, a császár és közvetlen környezete) írta, de összefoglaló hadtudományi műveit a nagyközönségnek szánta. Különösen az itt tárgyalandó *Mémoires*-járá (eredeti olasz címe: *Della guerra col Turco in Ungheria*) igaz ez. A kiadásra való előkészítés tényét igazolja a Montecuccoli autográf szövegéről szép kalligráfiával készült letisztázott változat, mely itt-ott Montecuccoli saját kezű bejegyzéseit, javításait is tartalmazza. Ez utóbbit a szerző két előszóval látta el, ami szintén a kiadási szándékot igazolja. Az egyik I. Lipót császárnak, a másik az olvasónak szól. További kutatásoknak kell majd feltárnia, hogy az 1671-ben már biztosan kész, kiadásra előkészített kéziratot végül Montecuccoli a halálig fennmaradt kilenc évben miért nem adta ki.

1693-ban Milánóban inkább szabad átdolgozásban, semmint fordításban megjelent a *Della guerra col Turco in Ungheria*-nak spanyol kiadása, mely a mű első, *Aforismi* címmel ismert részéből készült válogatást tartalmazta (*Arte universal de la guerra del principe Raymondo Montecuccoli*). Az eredeti, teljes olasz szöveg két kötetben 1704-ben jelent meg Kölnben, teljesen más címmel, mint amit maga Montecuccoli adott a műnek: *Memorie del general principe di Montecuccoli, che rinfermano una esatta instruzione dei generali ed ufficiali di guerra, per ben commandar un'armata assediare e diffendere città, fortexze e particolarmente le massime politiche militari e stratagemmi da lui praticati nelle guerre d'Ungheria, d'Italia, e contro li svedesi in Germania, colle cose successe più memorabili*. (A fővezér Montecuccoli emlékiratai, melyek tartalmazzák a hadvezérek és a tisztek számára a hadsereg helyes vezetéséhez, a városok és erődítmények ostromához és megvédeléséhez szükséges pontos instrukciókat, és különösképpen a magyarországi, itáliai és a svédek elleni németországi háborúkban az általa követett stratégiai, katonai és politikai maximákat, a leginkább emlékeztetre méltó eseményekkel együtt).

Ennek a címnek olyan sikere volt, hogy a francia fordító is azt imitálta – *Mémoires de Montecuccoli, generalissime des troupes de l'empereur, ou principes de l'Art militaire en général (A császári csapatok generalisszimuszának, Montecuccolinak az emlékiratai, avagy az általános hadművészet alapelvei)* –, jóllehet nem a nyomtatott olasz szöveget használta a fordításhoz, hanem Montecuccoli művének egy másik kézíratos másolatát. Ez az oka annak, hogy a francia kiadás önálló, az olasz és a német kiadásoktól eltérő Montecuccoli-hagyományt teremtett meg. Amint az Tóth Ferenc előszavából is kiderül, a francia kiadás forrásszövegét François Louis de Bourbon prince de Conti (1664–1709) szerezte meg a magyarországi hadszíntéren harcoló Lotharingiai Károlytól. Conti herceg 1685-ben érkezett Magyarországra különös körülmények között, a francia király engedélye nélkül. Nyomban jelentkezett Lotharingiai Károlynál és részt vett Esztergom felmentésében, valamint Érsekújvár visszafoglalásában. Miután Conti visszatért Franciaországba, a Lotharingiai Károly által használt Montecuccoli műről készült másolat Conti herceg fiához került, aki titkárá, Jacques Adamot (1663–1735) bízta meg az olasz szöveg franciára fordításával.

Összehasonlítva a francia fordítást az eredeti kézirattal,⁴ valamint az 1704. évi olasz kiadással, a legfeltűnőbb különbség az, hogy a francia szövegből hiányzik a két előszó, valamint a Montecuccoli által készített több száz lábjegyzet. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az eredeti kéziratról Lotharingiai Károly egy olyan másolatot készíttetett magának, amelyből már eleve hiányoztak az előszavak és a jegyzetek. Ennek oka az lehetett, hogy Lotharingiai nem elsősorban olvasni, hanem alkalmazni szeretne volna a Montecuccoli művében leírtakat, a visszafoglaló háborúk során a gyakorlatban is használni kívánta Montecuccoli hadászati elképzeléseit. Ez esetben nyilván nem volt szüksége sem a császárnak szóló laudációra, sem az olvasónak szóló polemikus hangvételű filozófikus előszóra, sem pedig Montecuccolinak a történeti, politikai, teológiai és filozófiai műveltségét fitogtató jegyzetekre. Így a francia szöveg némiképp egyoldalú Montecuccoli képet közvetített az utókornak. Miközben egyre inkább reflektorfénybe került a katona, egyre inkább homályba merült a bölcselem. Mert ha Markó Árpád Zrínyit „katonabölcselem”-nek nevezte, akkor ezt a jellemzést Montecuccolitol sem tagadhatjuk meg, hiszen, ahogyan arra legutóbb Hausner Gábor több munkájában utalt, a katonai és a bölcseleti tudományok összeegyeztetése egyáltalán nem lehetetlen feladat sem Zrínyi, sem Montecuccoli esetében.

A jegyzetek elhagyásával nemcsak a bölcselem Montecuccoli képe homályosult el, hanem időként a katona Montecuccoli képére is árnyék vetült. Így például az első könyv XXXIX. fejezetében, melyben a tűzéréség használatához szükséges eszközökről van szó, a második pont következő sorához Montecuccoli terjedelmes jegyzetet fűzött: „A lőpor, amelyet salétromból, kénből és szénből kevernek össze különféle adagokban. Szerszámok” [azaz a tűzéréség által használt szerszámok]. Íme Montecuccoli jegyzete: „Két tisztítótű (Raumnadel), az egyik hegyes, hogy a gyúlyukat megtisztítsák és felporozzák, a másik hegyén horog van az ágyúk harmadolásához; mérték az ágyúk kaliberéhez és a mértani lábhoz (Nürnbergi Caliber-, Visier- und Massstab [nürnbergi kaliber-, irányzó- és mértékrúd]); szögmérő, vonalzó, egyenes vagy görbe hegyű körző, háromszög, derékszög vagy hasonló eszköz, hogy a löveg közepét előlről vagy hátulról mérve megállapíthassák;

⁴ Kriegsarchiv, Nachlass Montecuccoli, B/492:130; az autográf változat: B/492:130b.

viasz, spárga, függőön vagy szintező függőőnnal (Bleiwaage, Pulverfässlein, Brillen [függőőnos szintező, lőporos hordócska]), bőrvéder, széna, szalma és kóc, fadarabok, fadugók, kötél (Handseile für Hebel, eiserne Schrauben oder Kugel zum Richtscheit [kézikötél az emelőkhöz, vascसार vagy vasgolyó a szintező vonalzóhoz]), [golyó]mérték (Kugellehr), fafőjtás”. (A német megnevezések az eredeti szövegben is így szerepelnek.)

Csupa fontos hadtörténeti, a korabeli tűzérség gyakorlatának és működésének megértéséhez hasznos információt közölt e jegyzetében Montecuccoli. A francia kiadás nemcsak elvett Montecuccoli szövegéből, hanem néhány helyen hozzá is tett. A második könyv XLI. fejezetének utolsó mondata így hangzik: „[Az eszéki] híd valójában nem más, mint gerendákból és rőzsekötegekből álló réteg, amely burkolatként szolgál egy hosszú, mocsaras és nedves útszakaszon, amely a nyári szárazságban vagy a téli fagyban többnyire száraz és szilárd, nedves, esős időben azonban, amikor a talaj lágy és néhány helyen mély árkoktól szabdalt, e mély árkok partjait néhány kisebb hiddal kell összekötni”. Eddig hűen követi a francia szöveg az eredeti olaszt, de ezután a francia fordító betoldja még a következő mondatot: „Pomerániában és máshol is több átkelőhelyen lehet hasonlókat látni”. (281. o.) Ugyancsak a második könyv végén (LXXII. fejezet), ahol Montecuccoli érzékletesen ecseteli, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a szentgotthárdi győzelemmel lezáruló 1664. évi hadjárat során, hasonló betoldást találunk: „Mindezek a dolgok elegendőek ahhoz, hogy a hadvezért örületbe kergessék és kétségbeesésbe taszítsák. Ami meg is történt volna, ha a lélek sebeire és a csaknem önkívületbe eső értelmem nyugtalanságára nem csepegett volna folyamatosan a legdrágább balzsam, elixír és a legkellemesebb archeusi nyugtatószer, vagyis a saját kezűleg írt legkegyelmesebb császári levelek, amelyek állandóan biztosítottak a háláról és a legteljesebb megelégedésről mindazzal kapcsolatban, ami naponta történt, amelyek minden dolog végrehajtását teljes bizalommal, szabadon átengedték nekem, és ezzel minden borús felleget elűztek lelkemből, miközben visszahozták oda a derűt és a nyugalmat”. – Eddig a pontig egyezik a francia és az olasz szöveg. Az utolsó bekezdés viszont teljes mértékben eltér egymástól. Íme az olasz szöveg: „A szerencsétlen véletlenek mind elválaszthatatlanok a különböző segélyhadakból álló hadseregektől, mert az ilyenek, hasonlóan a heterogén testhez, nagy vállalkozásoknál csak nehezen tudnak egy és ugyanazon dologban megegyezni. Valóban szerencsés és jó hírnévnek örvend az a kormányos, aki Hannibálhoz hasonlóan azáltal lesz híres, hogy a habokat átszelve a szirtek sokasága közt, azokat kikerülve, ide-oda kanyargó hajójával, Isten kegyelméből, szerencsésen és sértetlenül eléri a kikötőt”. A francia kiadás viszont a következő szöveget hozza: „Ezek a kijelentések egy olyan császártól, aki még a harmincadik életévét sem töltötte be, szellemének csodálatos szilárdságát, ítélezésének érettségét és elméjének mértékletességét mutatják. Ritka tulajdonságok ezek a fiatal fejedelmeknél, akiknek az ifjonti vér okozta hevesességét, az idegenektől jövő kritikák, az udvari híresztelések és a politikai vezetők (akik ugyan úgy viselkednek, mintha hadvezérek lennének, de valójában nem azok) kabinetjeiben született döntések, csak még jobban feltüzelik”. (299. o.) Csak további kutatások révén lehet majd megállapítani azt, hogy Jacques Adam miért helyettesítette a Montecuccoli öndicséretet az uralkodó óvatos és figyelmeztető dicséretével. Talán megbízójára, a fiatal Conti hercegre (1695–1727) vagy az akkor csak kétéves leendő francia királyra, XV. Lajosra vonatkoztatható a megjegyzés.

A Montecuccoli-kiadások sajtó alá rendezői és fordítói azért, hogy saját érdemeiket minél jobban felnagyítsák, általában megrojják az előttük járó kiadók és fordítók munkáit.

Így járt el Jacques Adam is, aki Heinrich von Huyssen (1666–1739) 1704. évi kölni olasz kiadásáról azt írta az olvasónak szóló előszóban, hogy az „nagyon is tökéletlen, mivel a számok és a helynevek tekintetében megszámlálhatatlanul sok hiba van benne, emellett több helyütt akár két-három oldalnyi szöveg is kimaradt”. (49. o.) Érdemes óvatosan kezelnünk ezeket a megjegyzéseket. Erre, valamint az eddigi Montecuccoli-kiadások helynevekkel összefüggő problematikusságára most csak egyetlen példát idézek. A második könyv LI. fejezetének abban a részében, ahol a szentgotthárdi csata előtti eseményeket ismerteti Montecuccoli, található az alábbi rész. Az 1704. évi olasz kiadás szövege: „Si passò a Neuehoff le Mura, a di 16 e a 17 fecesi la congionzione col’armata dell’Impero; poi rinforzatosi ’l presidio di Nempti, si piegò verso Olsnitz. Speditosi inanzi addittura verso Zecan il Nadasti co’ suoi Ungheri, ad unirsi col Battiani”. Magyarul: „16-án Neuhehoffnál átkeltünk a Murán, majd 17-én egyesültünk a birodalmi sereggel, és miután Nempti őrsgét megerősítettük, Olsnitz [Ölsnitz] felé fordultunk. Gróf Nádasdyt előre küldtük magyarjaival egyenesen Zecan [Zachan] felé, hogy Batthyányval egyesüljön”. (A helyneveket szándékosan hagytam az eredeti formájukban, szögletes zárójelben a kéziratban előforduló alakot adtam meg.) Ezek után következzen Jacques Adam fordítása: „On passa le Muer à Newhoff le 16 et le 17 la jonction se fit avec l’armée de l’Empire; ensuite, ayant renforcé la garnison de Nempti, on marcha vers Olmutz, où l’armée française joignit aussi; et l’on envoya le comte Nadasti avec ses Hongrois droit à Zachan pour se joindre au comte Budiani”. (287. o.) Először is Jacques Adam beszúr egy apró mondatot (*ahol a francia csapatok is csatlakoztak*) nyilván a francia sereg jelenlétét kiemelő, mely sem Montecuccoli kéziratában, sem egyetlen más kiadásban nem szerepel. E recenzió keretei közt nincs mód annak tisztázására, hogy a francia csapatok valóban Ölsnitz-nél csatlakoztak-e a főereghez és ezt a tényt később Montecuccoli elhallgatta vagy Jacques Adam állított valótlanúságot. Csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Jacques Adam megjegyzéseket fűz az idézett helynevekhez: Neuehoff = „a Dráva és a Mura összefolyásától nyolc vagy tíz mérföldre lévő falu”, Nempti = „a Neuehoff-tól Szentgotthárdra vezető út mentén”, Olmutz = „Olsnitz, a Mura folyótól két mérföldre”, Zachan = „Körmend és Szentgotthárd között a Rába bal partján”. (287. o.) Jacques Adam meghatározásaiban a pontos és helyes információkhoz keveredik némi tudálékosság és bizonytalanság: például miért írja szándékosan „rosszul” Olmutzt a főszövegben, hogy aztán jegyzetben magyarázza a helyes alakot? Melyik helyiség is lehet pontosan az a bizonyos Nempti? Úgy vélem, hogy ezekkel a helynévmagyarázatokkal a francia fordító igazolni akarta azt, amit az előszóban írt: ő javítani fogja az olasz kiadás megszámlálhatatlan helytelen helynevét. A probléma csak az, hogy valójában nem nézte meg alaposan az olasz kiadást, mert akkor látta volna, hogy például „Olmutz” esetében az olasz szövegben is a helyes Olsnitz alak található.

Alois Veltzé, Montecuccoli legalaposabb és legpontosabb német fordítója, aki a Kriegsarchivban található kéziratot használta forrásként, a következőképpen oldotta fel a fenti helyneveket: Neuhehoff (Újudvar), Nempti (Lenti), Olsnitz (Muraszombat), Zachan (Csákány). Veltzé mind a négy helynevet jól azonosította: Neuhehoff (Újudvar) a Murszerdahelytől négy kilométerre található Lapány melletti erőd, mely szerepel Martin Stier udvari mérnök térképén 1660-ban, valamint Giovanni Giuseppe Spalla 1670-es térképén is, a Zrínyi család birtoka volt. Nempti, vagy Nempti (valójában Lenti) minden bizonnyal elírás lehet, mivel tudjuk, hogy 1664. július 17-én, ahogyan arról a szövegben is szó van, Montecuccoli csapataival Lentiben tartózkodott. A másik két helynév

(Olsnitz = Muraszombat és Csákány) ma is használatos. Ezek után csak furcsállni tudom a Montecuccoli kritikai kiadás szerkesztőjének és sajtó alá rendezőjének, Raimondo Luraghinak az eljárását, aki amellett, hogy a legtöbbet tévedett a helynevek azonosításában, azokat a mai hivatalos alakjukban hozta anélkül, hogy legalább jelezte volna a Montecuccoli által megadott névalakot. Így aztán Neuhoftból Sredisce (Muraszerdahely), Nemptiből Lendava (Lendva), Olsnitzből Murska Sobota (Muraszombat) lett. Háromból kettő téves azonosítás.

Ezeket a látszólag jelentéktelen mikrofilológiai problémákat azért elemeztem ilyen részletesen, mert a most készülő magyar Montecuccoli-fordítás szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak. A fentiek alapján úgy vélem nyilvánvaló, hogy még a kritikai kiadás szövegváltozatára sem hagyatkozhat teljes nyugalommal a fordító. Számos esetben csak több szövegvariáns összevetése révén lehet megalkotni a szöveg pontos fordítását és a szükséges szöveghelyek magyarázatát vagy a helynevek pontos azonosítását. E tekintetben mindenképp üdvözlendő a francia fordítás újbóli kiadása, hiszen a francia szöveg sok esetben egyértelműbb és világosabb, mint Montecuccoli hol barokk körmondatokkal terhelt, hol a latin szintaxisra hajazó két vagy többértelmű rövid mondatstruktúrákba sűrített olasz szövege. A második könyv XVIII. fejezetének egyik homályos helyét például a francia szöveg segítségével lehet tisztázni. A fent nevezett helyen Montecuccoli arról ír, hogy az 1661. évi sikertelen erdélyi hadjárat után a visszavonuló császári seregnek milyen atrocitásokat kellett elviselnie a felső-magyarországi városok és vármegyei nemesség részéről: „De még ez sem volt elég nekik, mert még a Kassával kereskedő erdélyieket is arra ösztönözték, hogy álljanak melléjük, majd üzzék el és vágják le a németeket. *Megpróbálták [a magyarok] zsoldjukba fogadni a ruténeket és fellázítani őket ellenünk*”. A dőlt betűvel kiemelt részben a rutének szó a letisztázott kéziratban *Rateri* alakban található, ami olaszul értelmetlen. Veltzé *Reiterei*-nek fordította, mivel úgy vélte, hogy az olasz másoló a német Reiter szót írhatta el, ezért a német szöveg értelme el is tért az eredetitől: „Megpróbálták [a magyarok] zsoldos lovasságunkat lázadásra csábítani”. Az elég furcsa lett volna, ha a felső-magyarországi magyar nemesek a császári lovasokat akarták volna lefizetni (akiket szinte halálosan gyűöltek) és lázadásra biztatni a császári hadvezetés ellen. Luraghi szintén a rateri szót hozza és lábjegyzetben meg is jegyzi: „Rittern, azaz zsoldos lovasok.” Ezáltal az olasz szöveg is ugyanolyan homályos lesz, mint a német. A rejtély megoldásához a kulcsot a francia szöveg adja meg, melyben a Rateri helyett *des Russes* (oroszek) található. Ha megnézzük az autográf kéziratot, akkor láthatjuk, hogy Jacques Adam fordította helyesen, ugyanis Montecuccoli szövegében a *Ruteni* szó található. Ezt olvashatta vagy írhatta félre a tisztázatot készítő másoló. Az, hogy a felső-magyarországi nemesek szerették volna fellázítani a szintén felső-magyarországi ruténokat a császári katonaság ellen, teljes mértékben illik abba a kontextusba, amelyről Montecuccoli beszél.

A fentiek után úgy vélem, nem szükséges különösen érvelnem amellett, hogy a magyar szempontból legfontosabb Montecuccoli mű francia fordításának modern újrakiadása nagymértékben segíti a további Montecuccoli-kutatásokat. Különös jelentősége van a készülő új magyar fordítás szempontjából, mely remélhetőleg hamarosan elkészül és meg is fog jelenni a nagy hadvezérhez, mind hadtudományi, mind filológiai szempontból méltó kiadásban.

Nagy Levente

MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (SZERK.)

**DIE VÖLKERSCHLACHT BEI LEIPZIG: VERLÄUFE, FOLGEN,
BEDEUTUNGEN 1813 – 1913 – 2013***(Beiträge zur Militärgeschichte, Band 77. De Gruyter, Oldensbourg, 2017. 396 o. ISBN 978-3-11-046244-9)*

A német szövetségi haderő tudományos kutatóintézete, a Zentrums für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr szervezésében 2013-ban nagyszabású nemzetközi konferenciára került sor a lipcsei „Népek Csatájának” 200. évfordulóján. A nagy összecsapáshoz méltón ez az esemény is három napig, szeptember 25 és 27. között zajlott a lipcsei városházán. A kötet a tanácskozás konferenciakötetként látott napvilágot 2017-ben. Nem kevesebb, mint 19 tanulmányt olvashatunk a gyűjteményben neves és kevésbé neves német történészek tollából, melyek között kakukktójásként egyetlen brit professzor, Alan Forrest, a Yorki Egyetem oktatója kapott helyett. Francia, orosz, esetleg svéd történészt viszont hiába keresünk az – elvileg – a lipcsei csatáról szóló kötet szerzői között, így az eseményt elsősorban német szempontból ismerhetjük meg. Egy-két meglehetősen felszínes írástól eltekintve a tanulmányok túlnyomó többsége sokkal inkább politika-, művelődés-, társadalom- és esztörténeti (különösen a divatos emlékezet-politika szempontjából) megközelítést alkalmaz és a csata évfordulóját mintegy ürügyül használva boncolgat akár XIX. század végi, de akár XX. századi témákat is, igaz a szerkesztők a kötet címében is jelzik, hogy a tanulmányok egészen napjainkig elmerészkedhetnek. Aki viszont elsősorban a „hagyományos” hadtörténetírás témáit keresi a kötetben, esetleg a napóleoni korszak új kutatási eredményeire kíváncsi vagy akár csak a régen ismert hadi eseményekről szeretne új megközelítésben olvasni, valószínűleg csalódni fog.

A konferencia szervezői és a kötet szerkesztői, Martin Hofbauer és Martin Rink a hatodik koalíciós háború eseményeinek felvázolása után bevezetőjükben hangsúlyozzák, hogy „egy csatáról írni nem éppen gusztusos (appetitlich) feladat”, amint azt az egykorú ábrázolásokon látható, lipcsei csatátéren heverő megcsonkított, póre holttestek is tanúsítják. A másik nehézség, ha egy csatáról akarunk írni, hogy a XIX. és korai XX. század „hadművelet-történeti” szempontú hadtörténetírása már szintén elavult, a történezzsel szemben támasztott modern követelményekkel szemben már nem számít megfelelőnek. Nehezíti a jelenkori kutató helyzetét, hogy a korábbi korok rendszerint katona hadtörténetészei a háborúkat kísérő politikai, katonapolitikai és társadalmi faktorokat magától értetődőnek vették, jóllehet ezeket az előfeltevéseket a források nem mindenben támasztják alá. „Lehetséges, hogy a csata jelenségeinek megírása elvi szempontból »megírhatatlan«. A definíciók továbbra is túlságosan ellentmondásosak, hogy mik tartoznak a csatához és mi nem; a kortársak és az utókor mindig kissé óvatos nézőpontjai túlságosan összekeverednek” – teszi magáévá a „kötelező” posztmodern szkepszist a bevezető.

Az azért kijelenthető, hogy a lipcsei csata méretei szétfeszítették a korabeli taktikai és hadműveleti dimenziókat, bár a csata illeszkedik a napóleoni korszak korábbi összecsapásaihoz, melyek során mindig az időközben beérkező erősítések döntötték el végkiemenetüket. A csatát taktikai szempontból, Dominic Liewen után lehet „unalmasnak” bélyegezni, a résztvevők korántsem érezték annak. A korszak másik óriási mészárlásához, az egy évvel korábbi borogyinóihoz képest majdnem kétszer annyi katona harcolt egy akkora területen, amit már nem lehetett egyetlen ember által egy messzelátó segít-

ségével átlátni és irányítani. Bár a „kabinettháborúk” és a „tömeghadseregek” korának merev elhatárolása már meghaladott álláspontnak számít a német történetírásban, de a „Népek Csatájának háttere előtt újra feltehetjük a kérdést a történeti cezúrákról és folytonosságokról”

A lipcsei csata német történetírásban betöltött szerepének és a modern hadtörténetírás kihívásainak ismertetése után a szerkesztők röviden áttekintik a napóleoni korszak újdonságait a politika, hadszervezet és taktika területén, így érintik a hadkiegészítés új formáit, a „népi háború” megjelenését. A korszak tehát a politika, társadalom és hadművészet szempontjából egy átmeneti korszak, Karl Jasperstól kölcsönzött kifejezéssel „tengety-időszak” *Achsenzeit*, mely átvezet a régiből az újba és talán a „hosszú XIX. század” igazi kiindulópontja.

Visszakanyarodva a hadtörténetírás problémáihoz, a szerzők szerint a hadseregek egyre szakszerűbbé válása, a tisztképzés fejlődése teremtette meg az igényt erre, mely alkalmazott tudományként működött a vezérkarok keretein belül. Mihelyt ez a gyakorlati igény elhalványult, úgy hanyatlott ez a diszciplína Németországban a XX. század derekától.

A másik nagy témakör, amit a bevezető érint, a lipcsei csata helye a német történeti emlékezetben és a csatatér, mint emlékhely megjelenése és megszilárdulása ebben a szimbolikus térben. A német széttagoltság kései emlékeként az NDK történetírásának is kezdene kellett valamit a Napóleon-ellenes felszabadító háborúk örökségével. A Volksarmee ideológusai a Nyugat-Kelet szembenállást hangsúlyozták és az orosz (szovjet) –német fegyverbarátságot. A franciákkal szövetséges német Rajnai Szövetség csapatainak képében, az „áruló” NSZK előképét is meg lehetett találni.

A szerkesztők végezetül leszögezik: a konferencia és tanulmánykötet célja a csata eseményeinek felidézése mellett az összecsapás társadalmi és kulturális vetületeinek vizsgálata, illetve a nemzeti narratívákon túllépve, a *Transfergeschichte* vagy *histoire croisée* célkitűzéseit magáévá téve a hadviselő társadalmak és kultúrák kölcsönhatásának feltárása.

A hosszas bevezető után Dieter Langewiesche tanulmánya a *Birodalom – Nemzet – Népi háború? 1813 az európai történelemben* című tanulmánya nyitja az írássok hosszú sorát. Langewiesche szerint egyensúlyt kéne találni a napóleoni háborúk két, szélsőséges történeti értelmezése között, vagyis az 1792 és 1815 közötti, a világtörténelem első totális háborújaként számon tartó; illetve az ezzel ellentétben inkább a XVII–XVIII. századi kabinettháborúkhoz való hasonlóságát hangoztató nézetek között. A szerző röviden érinti még a korszak(nak tulajdonított) legjelentősebb újdonságokat, úgymint a sorozott tömeghadseregeket, a gerillaháborút, illetve tágabb értelemben a „nemzetek háborújának” megjelenését az „államok háborújával” szemben.

Walter Demel tanulmánya a különféle német államok 1800 körüli társadalmi és politikai reformjairól igen csak lazán kapcsolódik a lipcsei csatához, bár a szerző néhány mondatban a Rajnai Szövetség hadseregeinek francia mintára történő átszervezéséről is megemlékezik. Demel szerint a szövetség megítélése mindig is változékony volt a német történetírásban; hol dicsérték modernizációs szerepe miatt, de általában a napóleoni birodalom kizsákmányoló erőszakszervezetét látták benne és részben az elkésett német nemzetállam-alapítás egyik okaként tüntették fel. A szerző szerint azonban ezek túlzó megállapítások és a Rajnai Szövetség amellet, hogy több tízezernyi németet áldozott fel a napóleoni hadigépezet oltárán, egyik jogi alapja volt a későbbi reformoknak és modernizációnak.

Barbara Vogel tanulmánya a Porosz Királyság által az 1806-os katasztrofális vereség után bevezetett reformokat foglalja össze, pontosabban inkább a kérdés historiográfiáját járja körbe. A német történetírás két klasszikusa, Heinrich von Treitschke és Johann Gustav von Droysen révén a XIX. század végére az a némileg leegyszerűsítő kép alakult ki a német köztudatban, hogy a porosz reformok kizárólag a Napóleon elleni reváns célját szolgálták és a reformer politikusok (Stein és Hardenberg), illetve katonák erőfeszítéseinek csúcspontja és jutalma a győzelem volt a népek csatájában. A historiográfiai fejtegetések után a tanulmány Hardenberg kancellár működésének értékelésével folytatja, akinek hosszas hivatali működése (1808 és 1822 között) Vogel szerint sokáig lábjegyzetként volt jelen a kérlelhetetlenül franciaellenesnek tartott Stein személyisége mellett, aki mindössze 15 hónapig állt az államügyek élén. A szerző ezután öt pontban foglalja össze téziseit a porosz reformokról. Ezek közül a legfontosabb, hogy egyoldalú az a kép, mely szerint a reformok egyetlen célja a Napóleon elleni háborús felkészülés volt és legfőbb eredménye a felszabadító háborúban elért győzelem. Éppen a háború volt az, melynek győzelmes befejezése számos területen negatívan érezte hatását. A reformpolitika azokon a területeken tudott tartós eredményt elérni, ahol a társadalom és a gazdaság természetes fejlődésével találkozott. A reformok értékeléséhez hozzátartozik, hogy ezek nem terjedtek ki az 1815 után a királysághoz csatolt területekre. A szerző legkülönösebb, bár talán az utóbbi évtizedek német közgondolkodásának ismeretében nem meglepő megállapítása, hogy a reformok sikerességének oka az 1806 után kibontakozó „vereségkultúra” (Kultur der Niederlage) volt, mely az addigi hangadókat csendre intette és utat nyitott a változásnak. Mihelyst győztek a porosz fegyverek, számos örvendetes előremutató társadalmi intézkedés *ad acta* került.

Ewald Frie tanulmánya az egyetlen a kötetben, mely nem a szakirodalmat hasznosítja újra vagy éppen új narratívákat alkot, hanem eddig még feltáratlan források segítségével vizsgálja a felszabadító háborúk korának eseményeit. Frie két vérbeli porosz junker és katonatiszt, a Marwitz-testvérek levelezésének felhasználásával hozza közelebb az 1813-as év közhangulatát a nemesség és jobbágyaik körében. Mindkét testvér, Alexander és Ludwig egyaránt derekasán kivette a részét a háborúból, egyik főleg a csatatéren, másik a Landwehr szervezésében. Ez utóbbi képezi a tanulmány súlypontját, illetve a Marwitz-testvérek levelezéséből kibontakozó következtetés, miszerint a porosz monarchia nemesége és az irányításuk alatt álló hadsereg akár törvényes királyát is kész lett volna megbuktatni, ha III. Frigyes Vilmos nem mutat elég határozottságot a Grande Armée 1812-es pusztulása utáni hónapokban.

A kötet egyetlen nem német szerzője, a brit Alan Forrest nagy fába vágta fejszéjét, amikor a napóleoni korszak francia hadseregét és hadviselését kívánta összefoglalni hat oldalban és a közhelyeken túl nem is tudott tovább merészkedni.

Eberhard Birk írása talán a kötet elejére kívánczított volna, mivel ez a tanulmány foglalkozik a konferencia apropójával, magával a lipcsei csatával, melyet elsősorban a koalíciós hadviselés szemüvegén keresztül vizsgál. Birk kiemeli továbbá a győztes csatához vezető útban Radetzky szerepét a szövetséges seregek tábornokari főnökeként és a Napóleonnal szemben alkalmazandó „kifárasztó” stratégia atyjaként. A hadi eseményeket, az 1813. évi tavaszi és őszi hadműveleteket, továbbá magát a háromnapos csatát színes térképek illusztrálják.

Martin Rink, a kötet egyik szerkesztője önálló tanulmányt szentel az 1813-as „nép háború” bemutatására. A német történetírásban, de még az iskolai oktatásban is nagy hangsúlyt kapott a különféle patrióta önkéntesek, szabadcsapatok Napóleon-ellenes küzdelme. Maga a kifejezés, a „népek csatája” azt sugallja, hogy ez a küzdelem túlmutatott az államok és reguláris hadseregek „szokványos” összecsapásain. Bár a professzionális, gyakran külföldi „zsoldos” hadseregekkel szemben a korszak ideológiája – nemcsak a forradalmi Franciaországban – a polgárokból álló hadsereget részesítette előnyben, ugyanakkor a hadügy fejlődése egyre inkább megkövetelte a szakszerűséget, így teremtve nehezen feloldható ellentmondást az 1813-as porosz mozgósítás során. A szerző ezután röviden ismerteti azokat a gyakran kissé felszeg és óvatos intézkedéseket, melyekkel a porosz államvezetés a Napóleon elleni háborút „népi háborúvá” kívánta változtatni; ilyen volt a vadászcsapatok felállítása a társadalom addig a katonai szolgálat alól felmentést élvező nemesség és polgárság soraiból, illetve a Landwehr és a Landsturm létrehozása. Mindazonáltal a mozgósított haderő végül mindössze a népesség 5,6%-ra terjedt ki, így koránt sem beszélhetünk általános mozgósításról, mely a teljes férfilakosságra kiterjed volna. A szabadcsapatok által végrehajtott portyák, a kisháborús tevékenységek sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A francia megszállókat csak a „nagy háború” eszközével lehetett a Rajnán túlra űzni.

Günther Kronenbitter tanulmánya Ausztria 1813-as szerepét vizsgálja. Kronenbitter szerint a Habsburgok soknemzetiségű birodalma nyilvánvalóan nem illeszthető a német nemzeti újjászületés mítoszába. Bécs első számú, Friedrich Gentz által világosan megfogalmazott célja az európai hatalmi egyensúly visszaállítása volt. Az 1809-es háborús vereség emléke, ugyanakkor a napóleoni Franciaország erejének megrendülése az osztrák külpolitikát, és annak irányítóját Klemens Metternich herceget sokáig lavírozásra, közvetítésre és fegyveres semlegességre készítette. Miután Metternich minden tárgyalásos utat kimerített Napóleon meggyőzésére, következett Ausztria hadba lépése a szövetségesek oldalán.

Kronenbitter vitatható állítása szerint Bécs nagyhatalmi állását nem elsősorban saját erejének, hanem különféle hatalmi konstellációk együttállásának és szerződéseknak köszönhette. Ha valakinek, akkor a császárnak érdeke volt az európai hatalmi egyensúly és a szerződések tisztelete. A metternichi időkben a lipcsei csata és Napóleon legyőzője, Karl von Schwarzenberg herceg egyaránt az állami „emlékezetpolitika” középpontjában állt, amiről a Burg új kapuja és a napóleoni háborúk esetjeire emlékeztető Hősök Tere tanúskodik. Bécs 1860-as évekbeli újrarendezése, a Ring felépítése pedig lehetővé tette Schwarzenberg herceg lovas szobrának méltó helyen történő felállítását. Ugyanebben az évtizedben Kronenbitter szerint a lipcsei csata emlékeztetőt mind a nagynémet, mind a kismémet egység hívei felhasználták. Az 1913-as centenáriumi ünnepségeket viszont beárnyékolta a Monarchia balkáni háborúk miatt meggyengült tekintélye.

Jens Boysen tanulmánya az éppen a napóleoni háborúk előtt államiságuktól megfosztott lengyelek bizonytalanságát mutatja be a Napóleon iránti „Nibelung-hűség” és a realpolitika dilemmájával jellemezve. Boysen röviden összefoglalja a felosztás, a légiók és a Varsói Nagyhercegség történetét, továbbá röviden bemutatja Poniatowski herceget, a lipcsei csata tragikus sorsú parancsnokát. Poniatowski végső soron a hűséget választotta a realpolitika helyett, és mint a Nagyhercegség feje, nem kötött különbékét a szövetségesekkel, hanem Napóleon oldalán maradt.

Martin Hofbauer tanulmánya a német középhatalmak viselkedését vizsgálta Bajorország példáján, mely állam az 1805. évi boganhauseni szerződéssel Napóleonnal szövetkezett, akit az 1813. október 8-i riedi egyezményen „árult el” és immáron királyságként csatlakozott a szövetségesekhez. Bajorország geopolitikai helyzetét alapvetően meghatározza a Habsburg Monarchia és Franciaország közé ékelődése, illetve Poroszország eltökéltsége, hogy megakadályozza a Wittelsbach állam osztrák annexióját. Bajorország urai többé-kevésbé ügyesen ellensúlyoztak ebben a konstellációban a XVIII. században és tulajdonképpen a napóleoni korszakban sem történt ez másképp. A francia szövetségben a szerző kiemeli a választófejedelem Miksa József miniszterének, Montgelasnak a szerepét, majd a franciabarát bajor állam és hadsereg fejlődését és reformjait vizsgálja 1813-ig. A bajorok történelmi emlékezetében az 1812-es katasztrófa, ahol a majdnem a teljes hadtestük, közel 30 000 katona pusztult el, a tanulmány alapján párhuzamba állítható a mi Don kanyarunk traumájával. 1813 őszén Montgelas és Wrede tábornok beszélte rá a habozó Miksa Józsefet az osztrákokkal való szövetségre, úgy, hogy Metternich megígérte a kártalanítást az Ausztriának visszaadandó Tirolért és a bajor szuverenitás teljes megőrzését. A bajorok 1813 októberétől 36 000 fővel vettek részt korábbi szövetségesük, Franciaország elleni küzdelemben, bár a lipcsei csatában nem vettek részt, Hanaunál Wrede csapatai megkísérelték elvágni Napoleon visszavonulási útját a Rajna túlsópartjára.

Carsten Siegel és Tomas Janke tanulmánya egy másik utat bejárt középhatalom, Szászország sorsát ismerteti röviden. A századok 1806 és 1813 között harcoltak Napoleon oldalán. Közismert a szász király, I. Frigyes Ágost rendíthetetlen Napoleon-hűsége, ám azt sem szabad elfelejteni, hogy a háború éppen az ő országában dúlt és számára jóval nehezebb feladat lett volna az átállás a franciák szeme előtt, mint bajor kollégájának. Ennek a részben kényszerű hűségnek súlyos ára lett. Szászország nem vehetett részt a bécsi kongresszuson, és bár a teljes annexiót elkerülte, területének jókora része Poroszországhoz került. Ironikus módon a porosz állam 1945 után eltűnt a térképről, Szász-Anhalt néven, de a Wettinek egykori államát még mai is megtaláljuk a szövetségi köztársaság egyik tartományaként.

Ina Ulrike Paul tanulmánya a kisebb délnémet államok, elsősorban a Badeni Nagyhercegség és a Württembergi Királyság szerepét vizsgálja, mely államok 1813 őszén szintén oldaltámaszra kényszerültek. A szerző kiemeli, hogy ezekben az államokban 1815 után a német patriotizmus és egység szimbólumának számító lipcsei csata évfordulójának megünneplése hivatalosan ignorált vagy egyenesen tiltott volt, míg a későbbi évtizedekben a német államok francia szövetségben eltöltött hét évének emléke vált egyre kényelmetlenebbé.

Ute Plannert írása a költészet és a valóság viszonyát boncolgatja a felszabadító háborúk utólagos mítosza és a kortársak tapasztalatának fényében. A vilmosi kor által ápolt „1813 kultusz” állítólagos össznémet lelkesedését nem támasztják alá a korabeli források, különösen nem a felszámolt napóleoni vesztfáliai és bergi állam területén, ahol a frissen besorozottak nagyobb hányada dezertált, mint a korábbi hadjáratok folyamán. A hosszú háborús évtizedek után Plannert szerint inkább a kimerültség volt jellemző, mintsem a harci szellem.

Birgit Aschmann tanulmánya a középkori eredetű rendi és elsősorban a nemességhez kötődő becsületfogalom nemzeti érzéssé és büszkeséggé változását vizsgálja az 1813-as porosz háborús propagandán és magánleveleken keresztül.

Angelika Dörfler-Dierken a híres filozófus, Johann Gottlieb Fichte *Beszéd a német nemzethez* című kiáltványát elemzi, míg Stefan Poser a csata 1913-ban emelt monументális emlékművének megszületését tárgyalja, kitérve a hatalmas építmény műszaki megoldásaira is.

Uwe Puschner az össznémet (Alldeutsch) mozgalom, illetve a népiesek (Volkisch) eszmei áramlat lipcei csata képét vizsgálja elsősorban az első világháború előestéjén, amint a tanulmánykötet utolsó két írása is inkább a felszabadító háborúk XIX–XX. századi recepcióját és tanulságait vizsgálja. Thomas Stamm-Kuhlmann írása a Népek Csatáját, annak „történeti helyén” kívánja elhelyezni és elsősorban a koalíciós hadviselésre és a szövetségi rendszerek működésére von le következtetéseket az 1813-as hadjárat alapján.

A kötetet Alfred Grosser tanulmánya zárja, mely a *Gondolatok a Békéről és Háborúról Európában* címet viseli és a szerző, lévén párizsi egyetemi tanár, elsősorban a számtalan konfliktussal terhelt német–francia viszony változását vizsgálja, saját szubjektív élményei alapján.

Az igényes, keménytáblás kötet használhatóságát névmutató segíti és számos színes korabeli festmény és metszet, illetve jól áttekinthető hadművelati térképek illusztrálják, bár magának a lipcei csatának a vázlata talán kissé túlzottan sematikus.

Lázár Balázs

GEORG VON TRAPP

AZ UTOLSÓ TISZTELGÉSIG. EGY OSZTRÁK–MAGYAR TENGERALATTJÁRÓ-PARANCSNOK TÖRTÉNETEI

(Budapest, Garamond Hungária Kft., 2017. 219 o. ISBN 978 615 00 0578 2)

A von Trapp névről szerte a világon *A muzsika hangja* című zenés darab és a hollywoodi film jut az átlagember eszébe – melyek a leszármazottak szerint legfeljebb távoli rokonságban vannak a valósággal. Pedig Georg von Trapp igazán megérdemli, hogy a valóságot tudják meg róla. Szerencsésebb körülmények között most a flotta egyik fontos hajója, vagy egy komoly haditengerészeti bázis viselné a nevét – de hát a világnak ezen a részén a XX. században ritkán alakultak szerencsésen a körülmények.

1935-ben megjelent könyvéről idehaza alig tudnak. Ugyan nem sokkal a megjelentése után *A Tenger* című folyóiratban volt olvasható róla ismertetés, de ezt csak egy szűk érdeklődő kör ismerte és olvasta. 1943-ban jelent meg Kertész Róbert *Hajók és hősök* című könyve a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozatban (melynek végül utolsó kötete lett), ám ez inkább szórakoztató–ismeretterjesztő, mintsem komoly munka. Trapp könyvét szorgosan forgatta, de gyakorlatilag forráshivatkozásai nincsenek, és azt sem lehet tudni, hogy az eredeti szöveg fordítása-e (például a *Leon Gambetta* elsüllyesztése), vagy az író elbeszélése az olvasottak alapján, esetleg máshonnan vett adatok beledolgozásával (például a megmenekült U-boot személyzetének tersattói zarándoklata).

Ezt követően teljesen érthetően sokáig hallgatás, majd bő negyven évvel később jelent meg több folytatásban Csonkaréti Károly Monarchia haditengerészetének első világháborús harcairól szóló dolgozata, mely a tényeken kívül másra nem szorítkozott. Talán

ettől kapott kedvet Sárhidai Gyula *A tengerek szürke farkasai* című könyvének megírására, mely hasonló színvonalú volt, mint Kertész munkája. Csonkaréti recenziója a *Hadtörténeti Közlemények* 1991. évi 2. számában jelent meg, és a bevezető elismerő bevezetések után a hibáit vette számba. Akkor már Csonkaréti 1988-ban megjelent kisregénye, *A Zenta cirkálóval kezdődött* legalább annyira hitelesen, de sokkal olvasmányosabban mutatta be a Monarchia tengeralattjáróinak mindennapjait.

Trapp könyve nagyon jó, olvasmányos – ez a fordítót is dicséri –, érdeklődéssel és élvezettel olvassa az ember. Érdekessége, hogy Trapp sokszor egyes szám harmadik személyben írt saját magáról („a parancsnok” „az U-14 parancsnoka”), ez azonban szerintem nem zavaró. Előfordul, hogy egy részen belül is váltogatja ezt a két megoldást (például 25. o.).

Néha úgy tűnik, Trapp egyezséget kötött a szerencsével, hiszen nem egyszer olyan veszélyes helyzetből menekültek meg, amelyből ugyancsak nehéz volt kievickélni. Mint például a benzínmámor az olasz Quarto osztályú cirkálókkal való találkozásnál (73–79. o.); amikor az „új” U-14 elromlott kormánnyal valósággal átszáguld a saját aknamezőn baj nélkül (106–107. o.); vagy amikor a kód leple alatt simán hajóznak két olasz motorcsónak között (151–152. o.). Otto Hersing, a kiváló német tengeralattjáró-parancsnok az U-5-ön tett látogatása után ki is jelentette: „Én megtagadnám, hogy ezzel a ládával hajózzak!” (48. o.)

Néhány részletnél az ember nem tudja, hogy mosolyogjon-e rajta vagy ellenkezőleg. Mert a kétbalkezes, rosszul kiképzett újonc esetéhez hasonlók mostanában burleszk-filmekben láthatók, és jót lehet derülni rajtuk, ám itt eszébe jut az olvasónak, hogy ez a naszád vesztét is okozhatta volna (126–129. o.).

Trapp könyvéből világossá válik az is, hogy milyen nagy önfegyelemmel rendelkezett. Ez nemcsak a naszádon mutatkozott meg – hiszen ha egy parancsnokon látszik, hogy zavarban van, vagy netán fél (pontosabban mondva: ijedt), akkor elveszett minden (vö.: 98–99. o.) –, hanem a különféle harcon kívüli megpróbáltatásokat is nyugodtan elviselte; melyek főleg a hátszországban vártak rá. Legyen szó akár a *Leon Gambetta* elsüllyesztése után hirtelen támadt (a mai sztárok körülrajongásához hasonló) népszerűségéről, akár a háború későbbi éveiben a hátszországban tapasztalt egyre romló körülményekről, vagy az „odabent” szerteszét keringő különböző hol igaz, hol nem igaz híresztelésekről. Esetenként pedig le kellett nyelnie a jóindulatúnak álcázott nagynémet gögöt is (például 42–43. o.).

A tengeralattjáró-parancsnokok nagy valószínűséggel sok mindent tisztábban láttak vagy legalábbis jobban tudtak következtetni a megismert tényekből, mint az átlagos tisztek és „unter uns” őszintébbek voltak. Egyikük ezt jegyezte meg egy beszélgetés során: „a legfőbb hadvezetés már nem bízik annyira a szárazföldi győzelemben. A tengeralattjáró-háború az utolsó reménységük.” (115. o.)

Közel kerül az olvasóhoz, amikor lelkiismereti problémát okoz neki, hogy az a (szinte naivul) lovagias haditengerész-felfogás, amelyben addig élt, hogyan változik meg és lesz egyre kegyetlenebbé a tengeren (például 37–38. o.). Ám idővel már nyugodt lélekkel hajózik francia zászló alatt (100–102. o.).

Később nehézséget jelentett az is, hogy „az emberek elkezdtek már a repülősohkhöz átszivárogni, mert ott jobb soruk van” (181. o.). Ezzel Trapp többet nem foglalkozik, de magyar szempontból hozzá lehet tenni egy érdekes kiegészítést. Benkő Gyula, az U-5

Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett altisztje is átment pilótának, ám 1918 júniusában, mintegy két hónappal kislefia születése előtt egy Velence elleni bevetés során hősi halált halt. Így későbbi kiváló színművészünk apátlan hadiárvaként nőtt fel.

Van a könyvben néhány nagyon szívet melengető részlet is. Ilyen például a fedélzetre kimerülten leszálló madarakról való gondoskodás (29. o.), vagy a hajótörött kismacska megmentése (161. o.). Ezeken nem csodálkoztam, mert az ilyen cselekedetek nem álltak messze a cs. és kir. haditengerészet szellemiségétől. Hiszen a száz évvel ezelőtt oly népszerű tengerészeti író, Gáspár Ferenc volt fregattorvos első megjelent írása is egy postagalamb megmentéséről szól.

A könyvben lévő képek, feltehetően mind az eredeti kiadás képei, mind hitelesek; s a kiadó még arra is ügyelt, hogy a címlapkép is az legyen. Ám található a könyvben néhány olyan hiba, amelyeket feltétlenül meg kell említeni.

Ilyen például a cím magyar változata. Tisztelegni az ember szokott, a hajó (személyzete) tiszteletadást teljesít, melynek része a németül *Flaggensuß*-nak nevezett ágyúlövés, magyarul üdvölövés vagy díszlövés. Félrevezető az *Erinnerungen* kifejezés „történeteknek, történeteinek” való fordítása. Ezt általában emlékei, (vissza)emlékezései, kivételesen élményei szóval fordítják, mert ha valakinek a *történeteiről* hallunk, akkor azok hitelessége kétséges. Az általam említett megoldások – és a szótár csak ezeket adja meg rá – azt jelzik, hogy a szerző a legjobb tudása szerint emlékezik vissza az átélt eseményekre. Afelett, hogy a külső címlapon „osztrák–magyar” szerepel *österreichischen* helyett (a belső címlapon már jól van) még szemet lehet hunyni, hiszen jogilag az volt – csak hogy ilyen *nemzetiség* (éppúgy, mint csehszlovák, jugoszláv vagy szovjet) nincs és nem is volt. Trapp pedig azt akarta jelezni, hogy ő a Monarchián belül osztráknak tartotta magát.

Krámlí Mihály lektorálta és lelkiismeretesen végigjegyzetelte a könyvet, hogy a mai olvasó is megérthesse. Ám maradt benne két olyan hiba, melyek magyarázatra szorulnak. A haditengerészetnél sehol a világon soha nem volt „hadosztály” (korabeli elnevezéssel *Truppendivision*), ám volt (és van) *hajóosztály* (németül *Schiffsdivision*) mely, ha nagy egységekből (csatahajó, cirkáló) áll, valóban egyenértékűnek számíthat a hadosztállyal. De nem azonos. (Mindkét magasabb egység rövid német neve *Division*, ez okozhatta a hibát.) A *Tapferkeitsmedaille* elnevezése pedig 1789-es megalapítása óta *Vitézségi Érem* volt. (Bátorsági Érem csak az első világháború után volt Magyarországon, és nem hadi érdemekért adták.)

A kötetet az egyik unokának külön a magyar kiadáshoz írott előszava és Máthé Áron szerkesztői utószava teszi teljessé, melyekből információkat kapunk a család magyar vonatkozású kötődéseiről is.

Trapp személyében egy nagyon rokonszenves, az olvasóhoz is közel kerülő embert ismerhetünk meg. Azt a fajta parancsnokot, akiről minden háború után azt mondják, hogy „ilyenből kellett volna több”. Aki mindent megtesz az embereiért, s ezért azok, ha kell, néha a szó szoros értelmében is tűzbe mennek érte. Ugyanakkor felettesei időnként fejfájást kapnak tőle, mert nemegyszer felülírja a szabályzatokat, esetenként olyan válaszokat ad nekik, amikhez nem szoktak hozzá, és ha úgy látja célszerűnek, a szolgálati utat is megkerüli, hogy a bürokrácia ellenére is eredményes tudjon lenni. (Bár utána a többség előtt magyarázkodnia kell.) Aki végigharcolta – nemegyszer lehetetlen körülmények között – a háborút, becsülettel kitarthat az utolsó tiszteletadásig. Aki igazán méltó arra, hogy személyét ne csak egy hollywoodi film ismertesse meg velünk. Bő hatvan

évvel ezelőtt néhai Dezsényi Miklós mondta volt nekem, hogy a Monarchia tengerészei közül Tegethoff és Horthy mellett Trapp volt nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő parancsnok.

Trapp könyvének magyar kiadásával a Nagy Háború egy méltatlanul elfeledett, kiváló személyisége előtt tiszteleg a kiadó, melyet jó szívvel ajánlunk az olvasók figyelmébe.

Nagy Domokos Imre

CSIBI NORBERT – VÉRTESI LÁZÁR (SZERK.)

A VILÁGHÁBORÚ KÁLVÁRIÁJÁT JÁRVA. A PÉCSI EGYHÁZMEGYE ÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ

(Seria historiae Diocesis Quinqueecclesienis XIII., Pécs, 2016. 672 o. ISBN: 978 615 5579 10 3)

Az első világháború centenáriuma alkalmából készült számos történeti kiadvány a Pécsi Egyházmegye 1914–1918 közötti történetéről szóló forráskiadvánnyal bővült.

A kötetet Bánkúti Gábor előszava vezeti be, majd a szerkesztők alapos, 30 oldalt kitevő bevezetőjét olvashatjuk. Ennek révén megismerhetjük az első világháború hazai egyházpolitikai hátterét, a viláégés következményeit és a Pécsi Egyházmegye 1914–1918 közötti történetének főbb jellemzőit. A forráskötet lényegében elsőként tesz arra kísérletet, hogy bemutassa egy magyarországi katolikus egyházmegye első világháború alatti történetét. Méltányolandó és sikerrel végrehajtott szándéka volt a szerkesztőknek, hogy az egyházmegye történetéről alulnézeti perspektívát érvényesítsenek, vagyis ne pusztán a központi adminisztráció és a püspökök életrajzai alkossák a kötet anyagát. Alapos munkát végeztek a rendelkezésre álló szekunder irodalom összefoglalásakor – a recensens egyedül Stencinger Norbertnek a Magyar Királyi Honvédség tábori lelkeszeiről, valamint azok első világháborús szolgálatáról írott disszertációját hiányolja.

A könyv hat fejezetre tagolódik. Az első részben Zichy Gyula pécsi püspök világháborús körleveleiből készített válogatást olvashatunk; 66 episztula tartalmát ismerhetjük meg. A Zichy Gyula által jegyzett szövegek jól illusztrálják a háború hátszágának légkörét és mindennapjait. Különösen tanulságos például a püspök 1914. november 8-án kiadott körlevele, amely a hadikölcsön-jegyzésre buzdítja az egyházmegye híveit, mivel „nem ajánlunk... szó, hanem mozgatható tőkénk olyan gyümölcsötető elhelyezéséről, amely, míg egyfelől nemzetünk létét van hivatva megmenteni, addig másfelől nagyobb kamatot biztosít, mint amilyent bármely pénzintézet nyújthat.” (65. o.) A körlevelek jól mutatják be azt a folyamatot, amely során – az egyházhoz hasonlóan – maga Zichy Gyula is igyekezett összeilleszteni a háború körülményeit a teológiai alapelvekkel. 1916 nagyböjtjének kezdetén például a Monarchia békebontását ekképp magyarázta: „...Vegyétek szemügyre, honnét támadt ez a viláégés, ez a minden képzeletet messze túlszárnyaló rémes katasztrófa. A vétkes irigység két évvel ezelőtti gyilkosságra tüzelt egy egész nemzetet, déli szomszédunkat.” (89. o.) Zichy körleveleiből is jól kirajzolódik az egész tanulmánykötet egyik legnagyobb tanulsága, hogy a Magyar Katolikus Egyház 1916 tavaszára belefáradt a háborúba, hogy aztán IV. Károly év végi koronázása, valamint az új király közismert békeszeretete adjon egy utolsó reményt a vérontás mielőbbi befejezésére. Természetesen olvas-

hatunk a világháború legismertebb egyházi vonatkozású eseményéről, vagyis a harangok összeírásáról, begyűjtéséről is.

A második fejezet a Pécsi Püspöki Papnevelő Intézet történetére vonatkozó feljegyzésekből és prefektusi jegyzőkönyveiből készült válogatást tartalmaz, amely elsősorban arra a kérdéskörre szolgáltat adatokat, hogy miként alakult a papnövendékek sorsa a frontszolgálatban, illetve, hogy milyen mentesítések, könnyítések voltak lehetségesek számukra. Előfordult olyan eset is, amikor hadbíróság kért adatot az egyházmegyétől olyan tábori lelkésztől, akit izgatás, valamint a Monarchia rendszerének bírálata miatt fogtak perbe.

A harmadik rész a pécsi püspöki szeminárium a *Hangok hazulról* című időszaki kiadványából tartalmaz részleteket, mely révén szemtanúi beszámolókat olvashatunk a háborúból. Különösen megrázó például Egri László papnövendék sorsa, amit végigkövethetünk frontra kerülésétől egészen a hősi haláláról szóló jelentésig.

A negyedik fejezet az egyházmegye plébániáinak *Historia Domusait* tartalmazza a világháború időszakából. Megítélésem szerint ez a rész a legizgalmasabb a kötetben: mivel a helyi papság sok esetben meglehetősen kendőzetlenül – egyben nem a legkonvencionálisabb módon – számol be a háború fejleményeiről. Például a bolyi plébános ekként összegzi a viharos 1916-os esztendőt: „Az oroszok új nagy offenzívát kezdettek Bukovina oldalától annyira, hogy a mi vezéreink gondatlansága miatt az ellenség már újra betört az országba. Rengeteg veszteségeink voltak, elveszett vagy 3 százezer emberünk, java-részt magyar vitézeink, mert a rühes cseh csorda itt is... produkált. Ezen baj nem volt elegendő, augusztus vége felé a talján pimasznak pajtása akadt, a medvetáncoltató Román ellenünk jött.” (249. o.) Görcsöny plébánosa, amikor számba vette a központi hatalmak, valamint az antant táborát, joggal állapította meg: „Alaposan benne vagyunk a háborúban, van ellenségünk elég!” (266. o.) Hőgyész plébánosa a harang elvitele kapcsán ragadtatta magát antiszemita megjegyzésre: „A zsidó katona, kit a székesfehérvári parancsnok a munkával megbízott, képes lett volna még mise előtt és alatt leszedetni a harangokat a toronyból.” (275. o.) Hosszúhetényben ezeket a sorokat vetették papírra 1918-ban: „Elmondhatjuk, hogy a háború negyedik évében templomba csak azok járnak, akik mindig buzgó katolikus családok voltak, és akiket a demokrata ateista sajtó nem tudott hitében megingatni.” (274. o.) A Magyar Katolikus Egyház társadalmi szerepéből következően a plébánia-történetekben különösen fontos szerepet játszott a szarajevói merénylet, I. Ferenc József halála, majd IV. Károly koronázása, végül az 1918 őszi változások, és különösen a királyság, mint államforma pusztulása.

Az ötödik rész a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány-Egyesületének kérdőívét, valamint a hosszúhetényi plébánia első világháborús történetét vázolja. Hosszúhetény esetében e forrásbázis alapján nem igazolható az a nézet, amely szerint a háború kitörését kísérő lelkesedés elsősorban a városok lakosságát jellemezte; a baranyai falu esetében inkább életkori és szociológiai bontás figyelhető meg. „Csak az idősebbek aggódtak és szomorkodtak, a szülők és hitvesek pedig folyton sírtak.” (489. o.) Szintén nagyon érdekes beszámoló olvasható a háború alatti időjárásról, amely megerősíti, hogy többszöri aszály sújtotta a földeket és igen gyenge volt a terméshozam.

Az utolsó egységben a szerkesztők a *Dunántúl* című katolikus napilap számaiból tesznek közzé válogatást a Nagy Háború időszakából. Mint minden sajtóforrás esetében, itt is külön érték, hogy az adott időpontban láthatunk rá a háború mindennapjaira. Jól példázza ezt a lap 1918. november 1-jei cikke, amely így fogalmaz: „A háború óta a halottak száma

nagyon elszaporodott. Az ötödik mindenszentek napja azonban örvendetes hírrel köszönt ránk. Megjött a délnyugati fronton bekövetkezett fegyvernyugvás híre.” (648. o.) A háborút elszenvető lakosság számára az akkor örvendetes hír hamar sokkal szomorúbbá vált, különösen a szerb megszállás idején...

Végezetül egy-két kritikai megjegyzés. Néhány esetben nem került javításra, illetve jegyzetelésre az eredeti forrásszövegben szereplő téves fogalomhasználat, vagy tévesztés például „Károly-csoport kereszt” (407. o.) helyett Károly-csapatkereszt. Az egyik plébános Premyslt ír Przemysl helyett (247. o.) Montenegró nem 1915-ben, hanem 1916-ban tette le a fegyvert (249. o.) Az olaszok a hatodik, nem pedig a kilencedik isonzói csatában foglalták el Görzöt, Cadorna csak vezérkari főnök, nem pedig főparancsnok volt. (354. o.) A bevezetőben tévesen állítják a szerkesztők, hogy IV. Károlyt 1917. november 18-án az Isonzóból kellett kimenteni (25. o.) – ekkorra a front már jóval eltávolodott a folyótól a caporettoi áttörés következményeként, és az ifjú monarchát a Torrente di Torre nevű, időszakos patakban érte el kis híján a végzet. Összegezve: egy kifejezetten első világháborúra specializálódott hadtörténész sok korabeli pontatlanságot feltárhatott volna a jegyzetekben, továbbá megmagyarázhatott volna sok körülményt, amely önmagából a forrásból nem tűnhet fel az olvasónak.

Néhol a latin fordítások sem kellőképpen precízek, például „Christus factus est pro nobis, obediens; usque ad mortem, mortem autem crucis” esetében nem pontos a „Megalázta magát és engedelmeskedett a halálig, mégpedig a kereszthalálig” (165. o.) fordítás: a szerkesztőket valószínűleg az tévesztette meg, hogy a fronton katonaként szolgáló kispap nem magát a bibliai helyet idézte, hanem az annak felhasználásával készített imádságot. Néhány esetben nem megfelelő igeidőt találunk a magyar fordításokban, például „Panem petierunt parvuli, et non erat, qui frangeret eis” fordításaként „Kenyeret kérnek, de nincs, aki megtörje nekik” olvasható. (205. o.) A „pro eligendo summo Pontifice” formulára is pontosabb lett volna a megválasztandó pápáért fordítás, a leendő pápáért helyett. (265. o.) Jó példa továbbá a „Deus, qui conteris bella” (263. o.) esete, itt megint a bibliai hely alapján készült katolikus collecta szövegét idézi a forrás, ezért „a te, az Úr döntöd el a háborúk sorsát” fordítás nem kellően precíz.

A szerkesztők egyes esetekben nem oldották fel a korabeli rövidítéseket, mint például: az „Einj. Fr. F.J.B.” (173. o.), esetében egyévi önkéntesre, illetve tábori vadászszászlóaljra. A recenszens megítélése alapján a korszak Piusz pápai egységesen – magyar alakban – lenének irándók, mivel a többi névalak esetében is ezt alkalmazták a szerkesztők (például Leó, Benedek), és erre általuk is van példa, X. Piusz. (36. o.) Szerencsés lett volna, ha a kötet személynévmutatóval is rendelkezne a helynévmutató mellett – ezt a hiányt csak részben pótolja a könyv végén olvasható plébánosi lista.

Mindent egybevetve azonban a jól felépített és igényesen szerkesztett forrásgyűjteményt haszonnal forgathatják a háború története iránt érdeklődők, és csak remélhető, hogy a Nagy Háború magyarországi egyháztörténetének kutatása is fellendül a kötet révén. Érdemes lenne ezt az átfogó, igényes munkát az 1921-ig kiterjeszteni, hiszen az egyházmegye számára az első világháború lényegében csak három évvel a padovai fegyverszünet után érhetett véget.

Ligeti Dávid

ÚJVÁRY GÁBOR – GÉCZI RÓBERT

AZ ELBÁTÓL VORKUTÁIG MAGYAROK ÉS MAGYARORSZÁGI NÉMETEK SZOVJET HADIFOGSÁGBAN, KÉNYSZERMUNKÁN ÉS A GULÁG-ON*(Magyar Napló Kiadó Kft., Budapest, 2017. 281 o. ISBN: 978-615-5721-04-5)*

A GULAG-GUPVI emlékévként egyik eseménye volt a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Márvány-termében 2016. február 25–26-án megtartott tudományos tanácskozás, melynek tanulmányok formájába szerkesztett anyagát jelentette meg Budapesten 2017-ben a VERITAS Történelemkutató Intézet a *Veritas Könyvek* című sorozatban. A konferenciát a kommunizmus áldozatainak emléknapjára időzítették, és az emlékévként a VERITAS Történelemkutató Intézet szervezte.

Menczer Erzsébet konferencián elhangzott köszöntője előzi meg az írásokat. A szerkesztő a kötetben szereplő tanulmányokat négy tematikai egységbe sorolta, a besorolás szempontja vélhetően az egyes témákban szereplő területek földrajzi elhelyezkedése volt. Véleményem szerint tanácsosabb lett volna Bognár Zalán írásával nyitni a tanulmányok sorát, ugyanis az abban szereplő alapvető fogalombeli magyarázatok elengedhetetlenek a témában járatan olvasó számára. (Megjegyzendő, hogy a konferencián Bognár Zalán előadása hangzott el elsőként.) Továbbá Stark Tamás írását célszerűbb lett volna záró tanulmányként elhelyezni a kötetben, ugyanis a téma nem szorosan a fogságba esés körülményeivel és magával a fogsággal foglalkozik, hanem a magyar emigráció fogolymentő tevékenységével, annak nemzetközi visszhangjával és eredményeivel. A két említett áthelyezésével mintegy keretet kaphatott volna a kötet.

Az első tematikai egység a Románia, Erdély területén zajlott elhurcolásokat taglalja. A bevezető tanulmány Benkő Levente *Magyarok és németek internálása 1944 őszén Romániában* című írása, a romániai magyarság és németiség 1944-es internálását tárgyalja. Az internálás előzményei egészen 1943-ig nyúlnak vissza. Ekkor hangzott el a kijelentés, hogy „a magyarokat meg kell büntetni!” Románia átállását (1944. augusztus 23.) követően az erdélyi magyarság helyzete megváltozott. A Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt a magyarság kollektív bűnösségét hirdette. Megszaporodott a magyarellenes atrocitások száma, az úgynevezett Maniu-gárda gyilkosságok sorát követte el. 1944. augusztus 23. és november 6. között jogalap nélkül működő internálótáborokba hurcolták a magyarságot. Az ország területén összesen 36 ilyen láger működött, az ügyvezetés a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott.

Észak-Erdélyben 1944 szeptemberétől irredentizmus vádjával (azonban bizonyítottan etnikai hovatartozás alapján) kezdték meg a magyar lakosság internálását. 1945. februárban Molotov utasította a román hatóságokat, hogy az őshonos magyarság internálását állítsák le, azonban változás az ügyben nem történt. Az első lépéseket az elhurcoltak szabadon bocsátása érdekében Magyar Népi Szövetség tette, majd a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi képviselője 1945 tavaszán folytatta a foglyok felkutatását. 1945. május 14-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi és romániai képviselője jelenlétében Magyarország 56 foglyot (akikkel a magyar hadsereget egészítették ki) átvett Romániától. Összegezve Benkő Levente szavaival: „Az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás szándékos összemosásával terebélyesedett ki az internálás Erdély teljes

magyar és német nemzetiségű őshonos lakosságára... az intézkedéssorozat akár etnikai tisztogatásként is értelmezhető.”

A második tanulmány Gazda József *A kálvária útján...* című írása. A tanulmány a *Répások* alcímet kapta, mely azt az indokot jelöli, amivel Románia területéről elhurcolták a civil lakosságot. Az 1944-es román átállást követően az Észak-Erdélybe hazatért, katonai szolgálatot már nem teljesítő, de katonakorú férfi lakosságot répaszedés indokával a hatóságok begyűjtötték. A begyűjtést tömegmészárlás és rekvirálás kísérte. Az elhurcolást a lakosság esetenként megvesztegetéssel tudta elkerülni, román hitvallással.

Az 1942-ben Dél-Erdélyben létesített földvári hadifogolytáborban 1943 folyamán még orosz foglyok raboskodtak, 1944 őszétől már magyarok és németek ezreit tartották itt fogva. Közép-Európa legnagyobb elosztó táborra működött Foksányban, ahová Magyarországról is nagy számban érkeztek. Innen indították tovább a munkára alkalmas foglyokat a Szovjetunióba. A szerző Tighina táborát emelte ki a Szovjetunió sok száz hadifogolytáborára közül, ezt ugyanis a magyar civil elhurcoltak számára hozták létre 1944 késő őszén. Visszaemlékezéseinkben olvashatunk a táborokban uralkodó borzalmas körülményekről, a kitörő járványok okozta szenvedésekről, az átélt kínzásokról és az egyéni sorsok alakulásáról. Gazda József szerint a Kárpát-medencei magyarság elhurcolása egy összehangolt akció volt, melynek egyik részeként tekinthetünk az Észak-Erdélyben történetekre. Az áldozatok száma jelentősen meghaladta a fronton elesettek számát, a magyar férfilakosság közel felét elhurcolták.

Az egység utolsó írása Murádin János Kristóf tanulmánya *Valóság és propaganda, Erdélyi magyar civilek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboráiban (1944–1949)* címmel. Az erdélyi magyar és német civil lakosság elhurcolása 1944. szeptember-októberben a magyarok deportálásával indult el, ez körülbelül 20 000 civil fiút és férfit érintett. Ezt követte 1945-ben a szász és sváb közösségek elhurcolása, számuk a bánági, partiumi és belső-erdélyi területekről összesen 70 000 főre tehető. A magyarság kiszállítása a harcok állásának függvényében változott, szakaszos volt. Azokon a helyeken, ahol az áttörés nehezen ment, tömeges elhurcolásról beszélhetünk. Az Észak-Erdély területéről elhurcoltak esetében létszámkiegészítésről lehet szó.

84 táborban voltak erdélyi magyarok, a legtöbbjüket az Urál déli lábánál lévő táborokba szállították, ahol erdei fakitermelésen, szénbányákban és építkezéseken dolgoztatták őket. A foglyok másik csoportját az Azovi-tenger melletti Taganrogba, illetve a Krím-félsziget nagyvárosaiba vitték. A tábori életéről propagandacikkek jelentek meg, melyekből az otthon maradtak egy idealizált helyzetről tájékozódhattak. A foglyok között kialakuló román–magyar barátságról, a tábori élet kulturális eseményeiről szóló cikkek felmagasztalták a tábori életet. Mindeközben a légerekben is folyt a propaganda, mellyel igyekeztek a foglyok körében népszerűsíteni a kommunista ideológiát. Rendszerezések voltak a táborokon belül az antifasiszta előadások, ezen kívül úgynevezett kultúrbarakkokat hoztak létre, ahol a pártlap felolvasásával történt a politikai átnevelés. A foglyoknak kedveztek a különböző ünnepségek megtartásának engedélyezésével ezeket sajátosan értelmezték és természetesen ekkor sem maradhatott el az eszmék terjesztése. Az engedményektől eltekintve a tábori élet borzalmas volt, a fogságba kerültek közül 5-6000-re tehető a halottak száma, ebből 40% már a fogság első évében elhalálozott. A legsúlyosabb évnek 1945 tekinthető, ekkor halt meg ugyanis a foglyok 51%-a, mintegy 3300 fő. Az első hazatérő csoport 1945 tavaszán indult el, 1953-ig több fogolycsoport is hazaérkezett.

A tanulmánykötet második tematikai egysége Délvidék helyzetét mutatja. Az első írás Csorba Gyula *Délvidéki magyarok szovjet lágerekben* címmel került közlésre. Az elhurcolt délvidékiek számáról máig nincs pontos adat. A magyar foglyokat politikai elítélteként és hadifogolyként a GULÁG és GUPVI táboraiba, a németeket jóvátételi munkára hurcolták el. A legtöbb fogoly először romániai táborokba került, majd onnan szállították őket tovább a Szovjetunió területén működő lágerekbe. A Bácskában és a Bánátban 1944 őszén hozzákezdtek a gyűjtő- és kényszermunkatáborok létrehozásához. Az 1944. november 17-én kelt és a zentai katonai városparancsnokságnak megküldött parancs értelmében megkezdődött a német és magyar lakosság fogolytáborba gyűjtése és szállítása. Ekkorra már Vajdaság-szerzte léteztek kényszermunkatáborok. A magyarokkal szembeni bánásmód ellentmondásos volt ugyan, de fokozatosan enyhült. A németeket kollektív jogfosztottságra ítélte az AVNOJ 1944. november 21-i rendelete, munkaszolgálatra való kötelezettsége ekkor még csak a 16-60 év közötti német férfiaknak volt. A német lakosság nagy része elmenekült, a hátra maradt munkaképtelen lakosságot 1945 januárjában internáló- és megsemmisítő táborba küldték. 1944–1948 között nyolc megsemmisítő tábor működött, a kényszermunka- és megsemmisítő táborok módszereikben nem különböztek. Körülbelül 12 000 németet deportáltak a Donyec-medencébe, bányamunkára. Sokan azok közül, akik túléltek a tábori évek megpróbáltatásait, a hazaúton veszítették életüket. Az utolsó deportált csoportot 1949 végén indították el, ők Frankfurtba érkeztek, ugyanis származásuk miatt nem térhettek vissza Jugoszláviába. Csorba Gyula egy túlélő beszámolójával zárja tanulmányát, mely jól példázza a hazatérők további hányattatott sorsát.

A következő tanulmány Matuska Márton *A Sajkás-vidék magyartalanítása*, a dél-bácskai úgynévezett Sajkás-vidék 13 településén a magyarság ellen elkövetett rémségeket taglalja. A történeti bevezetőben megtudhatjuk az elnevezés eredetét és a térség történelmi fontosságát. A XVIII. században betelepítés során szerbek érkeztek a vidékre, politikai és egyházi szervezeteket kaptak. A magyar lakossággal folyamatosan feszült volt a viszonyuk, az ellenségeskedés a magyarság szempontjából fontos időszakokban (1711, 1848) vérengzésekhez vezetett. 1918-ban a térség szerb területei csatlakoztak a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz, mely államalakulat nyíltan kisebbségellenes volt. 1942-ben Tito partizánjainak célja a magyarok meggritkítása volt, amit a katonai közigazgatás bevezetése elősegített. Az egyik egykori szarajevói merénylő, Vaso Čubrilović tanulmányt készített, melyben kifejtette, hogyan kell megszabadulni a kisebbségektől, s ezt 1944. november elején átadta Titónak. Ebben az szerepelt, hogy a Bácskát meg kell tisztítani a nemzeti kisebbségektől. A szerző által felsorolt 13 településen végbement vérengzésekről olvashatunk, melyek forrásául beszámolók és emlékkiadványok szolgáltak. A helységek levéltári dokumentumainak áttanulmányozása még nem történt meg, így az áldozatok száma csak becslést érte, de elmondható, hogy az 1941-ben visszacsatolt délvidéki területek minden települése érintett volt. Ezen kívül érintettek voltak azok a helységek – többnyire a nagyobb városok – is, ahol a magyarság kisebb arányban élt.

A harmadik egység a kárpátaljai és felvidéki elhurcolásokról szól. Az első tanulmány Dupka György írása, mely a *Kárpátalja erőszakos szovjetizálása, a helyi magyarok, németek internálása és megtorlása az NKVD jelentések tükrében* címet viseli. A magyar 1. hadsereg nem tudta megtartani Kárpátalját, 1944. október 27-én a szovjet erők elfoglalták Ungvárt. Ezzel megindult a térségben a megtorlás: az ungvári és munkácsi hadikórház súlyos betegeit megölték, a járóbetegeket Szolovára deportálták. A szerző által szov-

jet katonai csapásként említett megtorló tevékenységek (szám szerint hét) közül az első a hadifogoly-gyűjtés volt. Csap környékéről ezrével gyűjtötték össze a civileket és vitték a szolymai hadifogolytáborba. Második a „háromnapos munkára”, illetve málenkij robotra való toborzás. A 0036-os szigorúan titkos parancs értelmében sor került a magyar és német civil lakosság elhurcolására. A kollektív bűnösség elvét alkalmazva, a katonaköteles magyarokat és németeket fogolytáborokba szállították. November 2-án a Városparancsnokság 2. számú parancsa alapján pedig három napos munkára hurcolták el a magyar és német hadköteles korú civileket, megközelítőleg 23 000 főt. A harmadik csapás a némettség jóvátételi munkára kötelezése volt. 1944. december 16-tól a munkaképes német lakosságot a Szovjetunióba internálták, ez érintette Kárpátalja, Románia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia német lakosságát. Negyedikként a statáriumiok létrehozása szerepel, ügykörükbe a megszálló hatóságok, a rendőri és csendőri szervezetek tagjai, azok a polgári személyek tartoztak, akik ezeknek a hatóságoknak a munkáját elősegítették, illetve hátráltatták a Vörös Hadsereg propagandamunkáját, vagy a Kárpátmenténél Ukrajna Néptanácsa munkáját. Büntetési tételek: 1-től 10 évig terjedő börtönfogság, golyó általi halál és vagyonelkobzás. Ötödik a szovjetellenes elemek begyűjtése és letartóztatása, mely több elfoglalt országot és a hátszázágot is érintette. Összesen 215 540 főt tartóztattak le, német, lengyel, magyar, szlovák, olasz nemzetiségűeket és Szovjetunióbeli állampolgárokat. Hatodik a német és magyar családok kitelepítése, míg hetedikként a politikai repressziót taglalta. A szerző kiemelte, hogy ugyanolyan fontos a kommunizmus áldozatairól is szót ejteni, mint a holokauszt áldozatokról, ugyanis mindkét diktatúra milliók haláláért felelős.

A soron következő tanulmány Kosztyó Gyula *Megszállás, terror, elhurcolás, Szovjet berendezkedés Kárpátalján (1944–1950)* című írása. 1944. április 1-jétől Kárpátalja hadművelleti területnek minősült. A szovjet megszállással egyidejűleg zajlottak a tisztogatások, melyeket a SZMERS, azaz a szovjet katonai kémelhárítás végzett. A magyar katonai vezetőket a kivégzés várta, a magyar és német hadköteles férflakosságot pedig elhurcolták. Az elhurcoltak számát csak megbecsülni lehet, körülbelül 30–40 000 főre teszik. Az elhurcolások hatásának tudható be az is, hogy 1944–1946 között jelentősen csökkent a magukat magyarnak vallók aránya Kárpátalja területén.

A térségben megindult a kommunista propaganda, az ideologizálás és a politikai agitáció, a legfőbb cél a hamis tudat kialakítása, a nemzeti emlékezet korlátozása és a külvilágtól való elszigetelés volt. Komoly besúgóhálózat jött létre, melynek következtében a magyarság megosztottá vált. A kolhozosítás meggyorsítása érdekében agitációra került sor, illetve kádereket telepítettek le. Az orosz nyelv fokozatosan teret nyert, ezzel párhuzamosan megszüntették a magyar nyelvű középiskolai rendszert és felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást. Az oktatási színvonalat nagyban befolyásolta a terület elszegényedése, a családok olyan anyagi helyzetbe kerültek, hogy az iskoláskorú gyermekeknek nem tudtak ruhát és lábbelit venni. A körülmények hatására az 1947-es tanév végére a magyar lakosság beiskolázottságának aránya nagyon alacsonyra csökkent. Azonban a hatóságok intézkedései ellenére nem sikerült a magyarságot asszimilálni. A kárpátaljai magyarok a bezárkózást választották, valószínűleg ennek köszönhetően nem olvadtak be, noha ukrán és orosz betelepítésekkel igyekeztek felhígítani a magyarlakta területek népességét.

Molnár D. Erzsébet *Kárpátaljai magyarok és németek a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáborában (1944–1949)* című tanulmányában a kárpátaljai lakosság elhurcolását

tárgyalja. 1944 végén megindult a szovjet típusú rendszer kiépítése Kárpátalján, továbbá elkezdődött a 18–50 év közötti magyar és német lakosság hadifogoly- és munkatáborokba való szállítása. A begyűjtés alkalmával a román, ruszin és ukrán nemzetiségűeket elengedték, míg a magyarok és németek deportálása megindult. Ebből a kutató arra következtet, hogy etnikai tisztogatásról lehetett szó. A megkérdezett tanúk elmondása alapján az is kiderült, hogy a görögkeleti vallásúakat nem hurcolták el, így megesett, hogy a görögkeleti vallású magyarok mentesültek az elhurcolás alól. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a szovjet vezetés nem volt tisztában azzal, hogy a magyarság körében is elterjedt volt a görögkeleti hit, így szemükben, aki e felekezet tagja volt, szlávnak számított, tehát nem deportálták. A lakosság begyűjtésekor figyelmen kívül hagyták a korhatári előírásokat. A foglyokat gyalogmenetben indították el, először Szolyvára, majd innen vasúton a Szovjetunióba. A GUPVI légereibe kerültek, ahová ítélet nélkül kerültek a foglyok. 1944 decemberében indult meg a németek elhurcolásának második hulláma, ekkor a célállomás a Donyec-medence volt. A háború végével azonban nem szűnt meg a kárpátaljai magyar lakosság elleni retorzió. 1947-ben rendeletet hozott a hatóság, melynek értelmében a katonaköteles korú fiatalokat be kell iskoláztatni, majd az iskola elvégzését követően három év munkára kell fogni a Donyec-medencében. 1948-ban 3500 18–19 éves fiatalot mobilizáltak, 1947–1949 között összesen 12 000 főt érintett a kényszermunka végzése, s ez a kötelezettség 1952-ig fennállt. Molnár D. Erzsébet összefoglalójában hangsúlyozta, hogy az 1944-es elhurcolás etnikai alapon történt, a munkaszolgálaton a magyarság felülreprezentált volt, mindezek céljának a magyarok meggyengítése tekinthető.

A következő tanulmány Kőteles László *Málenkij robot a jelenlegi Szlovákia területén* című írása, mely az akkori csehszlovák területekről való deportálás kérdéskörét tárgyalja. A Szovjetunió és Csehszlovákia között nem alakult ki a végleges határ, így történhetett meg, hogy csehszlovák területekről is elhurcolták a lakosságot. A térségben akárcsak Kárpátalján, a fő cél a magyar és német férfilekosság eltávolítása volt. Az elvégzett kutatások egyértelműen kimutatták, hogy a deportálások követték a szlovák–magyar etnikai határt, ezt támasztja alá az a tény is, hogy a magyar többségű községekből nagyobb számban hurcolták el a lakosságot. A tömeges deportálásokra 1944. november és 1945. február között került sor, 1944 decemberében a Vörös Hadsereg szlovák területre lépett. 1944. december 1-jétől indult el a deportálás első hulláma, ekkor vitték el a magyar hadköteles férfilekosságot „háromnapos munkára” Szolyvát, a Vereckei-hágót érintve a szabbori gyűjtőlágerig. A második hullám 1944. december 6-án indult, a harmadik 1945 februárjában, ekkor a Kassán túli területekről szedték össze a lakosságot. 1945 júniusáig megtörtént a foglyok átszállítása a gyűjtőtáborokból a végleges munkatáborokba. A szlovák nyelvet jól beszélők megmenekülhettek a deportálástól. A légerekben jellemzően az első hónapokban volt a legnagyobb a halálozási arány. 1945 júliusa és 1949 között az elhurcoltak meghatározó része hazatérhetett. Az első hazatérők 1945 őszén érkeztek, ők voltak a munkaképtelenné nyilvánítottak. Leghamarabb a kárpátaljai lakosokat engedték haza, mivel ők szovjet állampolgároknak minősültek. 1950-től Csehszlovákia nem fogadott foglyokat, így a felvidéki magyaroknak más országon keresztül kellett elintéznük a hazajutást. 1990-től hozták meg az első kárpótlásról szóló törvényeket. Az érintett területről összesen 16–20 000 főt deportáltak a Szovjetunió légervilágába.

A negyedik tematikai egység a trianoni határokon belüli területeket, a hadifogoly-ügy nemzetközi megítélését és a nők helyzetét tárgyalja.

Bognár Zalán *Hadifogolyként vagy internáltként?* című tanulmányában a magyarországi civil lakosság tömeges elhurcolásával foglalkozik. A második világháború után a magyar társadalom egyik legfontosabb ügye a fogságba került katonák és civilek hazahozatala volt. A második világháborús 172 000 km²-es, közel 15 milliós lakosságú Magyarország területéről mintegy 1,2 millió fő került fogságba. A mai ország területére vetítve ez a szám 900 000 fő. A civil lakosság elhurcolása háromféle indokkal történt, kétféle státuszban: hadifogoly, illetve internált státuszban. A hadifogolyként elhurcoltak hadifogoly-létszámkiegészítés és etnikai tisztogatás, az internáltként elhurcoltak német származásuk indokával deportálták a GUPVI lágereibe. A szerző a tanulmányban ábrával segíti a légerendszer felépítésének könnyebb áttekinthetőségét, melynek köszönhetően megérthető az alapvető különbség a GULÁG és GUPVI lágerei között.

A hadifogoly-létszámkiegészítés felsőbb utasításra, vagy helyi döntés eredményeként született. Felsőbb utasítás következtében hurcolták el például Budapest hosszúra nyúlt ostromát követően a fővárosi és környékbeli civil lakosságot. Helyi döntéseket szintén az elhúzó harcokkal lehet indokolni, Debrecenből és Nyíregyházáról a tisztántúli páncélos csata miatt szedték össze az embereket. Etnikai tisztogatáson az 1938–1941 során visszacsatolt területeken való elhurcolást értjük. Etnikai tisztogatás áldozatává vált a Felvidékről elhurcolt magyar és német lakosság, valamint a Románia és Kárpátalja területén összefogdosott és deportált magyarság, illetve németiség. A német származás indokával elhurcoltak Románia, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és Bulgária területéről kerültek ki. Az érintett országok munkaképes német lakosságát jóvátételi munkára a Szovjetunióba irányították. Az eddigi kutatási eredmények azt mutatják, hogy a korabeli Magyarország területéről a hadifogoly státuszban elhurcolt civilek száma 210–260 000 fő, az internáltaké 50–70 000, tehát összesen 260–330 000 magyar állampolgárt hurcoltak el málenyikj robotra a GUPVI lágereibe.

Az egység második tanulmánya Majorszki András munkája *Málenyikj robot. Ondiak kényszermunkán a Szovjetunióban (1945–1947)* címet viseli. Az írás a ma Szerencséhez tartozó Ond település lakosságával szembeni intézkedéseket ismerteti. Ahogy a korábbi példákban, itt is elmondható, hogy burkoltan ugyan, de a magyarságra a kollektív bűnösség elvét alkalmazták. A magyar egységek decemberben hagyták el a falut, a románok bevonulásával elkezdődött a terror időszak. A visszaemlékezők szerint a legnagyobb felelősség a falu jegyzőjére hárult, ugyanis az összeírást és begyűjtést végző szovjet tisztek munkáját a jegyző, vagy a helyi vezető segítette. Hozzá kell tenni, hogy kényszer hatására tették mindezt, de ez a tény az itthon maradt családtagoknak az irányukba tanúsított megítélésén nem változtatott. 1945. január közepén elkezdődött a munkaképes lakosság összeírása, majd az összegyűjtése január 20-tól. Az 1944. december 22-én kiadott 0060-as szovjet hadparancs értelmében a teljes munkaképes német lakosságot össze kellett gyűjteni, ez a térséget azonban nem érintette, hiszen itt kevés volt a német származásúak száma. Emiatt áttértek a német nevéek begyűjtésére, majd miután látták, hogy nem lesz meg a kellő számú fogoly, magyarokat és más nemzetiségűeket is elvittek. Az összegyűjtötteket Szerencsre szállították, ez körülbelül 300 főt érintett, majd innen elindult a menet a Miskolc–Füzesabony–Biharkeresztes–Brassó–Foksány útvonalon. 1945. február 18-án érkeztek meg a céltáborba a Donyec-medencei Vorosilovgradba.

Az első betegszállítmány 1946-ban érkezett, majd 1947 folyamán több csoportban indultak haza foglyok. Az ondiak 33 hónap szenvedés után 1947 októberében térhettek

haza, más elhurcoltak sorsán osztozva nekik is át kellett élni a hazatérés viszontagságait, az ellenőrzéseket, a megfigyeléseket és megfélemlítést. A visszaemlékezésekből felépített tanulmány betekintést nyújt az egykori foglyok átélt borzalmaiba, hiteles képet adva e közösség tragédiájáról.

A soron következő tanulmány Márkus Beáta *A „Sváb Törökország” szovjet megszállása (1944–1945)* című írása, mely a Baranya, Somogy és Tolna vármegye területén található, etnikai határok mentén jól kirajzolható régió tragédiáját tárgyalja. E terület Magyarország legnagyobb egybefüggő német településterülete. A XVIII. században érkeztek ide németek spontán betelepüléssel és irányzott betelepítéssel. A népesség nemzeti aktivitása jelentős volt, nagy számban csatlakoztak az anyaországi mozgalmakhoz (Volksbund, Landesjugentag), sőt azoktól anyagi és erkölcsi támogatást is kaptak. Ebből eredően konfliktus alakult ki a magyar lakossággal. A német érveléssel német alakulatokban szolgált, jelentős részük kényszersorozás miatt, de emellett több ezer fő jelentkezett önként a Waffen SS kötelékébe. A térséget a 3. Ukrán Front foglalta el Jugoszlávia felől érkezve 1944 októberé és decembere között. November 25–26-án elindult Mohács elfoglalása, a harcokban megsemmisült hidat a térség lakossága építette újjá kényszermunka keretében. A helyben végzett robot mentette meg a helyieket a Szovjetunióba való elhurcolástól. Mohácson internálótábort hoztak létre, ahová a hitlerista, nyilaskeresztes, imrédista „elemeket” szállították. 1945. január 20. után kezdődött a málenkij robotra való toborzás, elsősorban a németeket gyűjtötték, bevagonírozásukra január végén került sor. A német származás értelmezése jelentős különbségeket mutat, volt ahol német nevéket is elvittek, de olyanokat is, akinek a házastársa német. A szerző szerint jól kirajzolódik az, hogy az elhurcolások hátterében a térség etnikai homogenitása állt. A magyar hatóságok együttműködése arra enged következtetni, hogy így akartak megszabadulni a gondot jelentő németiségtől. Ezek az intézkedések morálisan nem elfogadhatók. Márkus Beáta szavaival összegezve: „...talán elfogadhatóbb nézet volna, hogy a magukat magyaroknak vallók németként való elhurcolása tévedések és helytelen intézkedések eredménye volt, az elhurcolás pedig minden esetben igazságtalan.”

Stark Tamás *Az emigráció küzdelme a magyar foglyok kiszabadításáért* címet viselő írása az 1950-ben megjelent *Fehér könyv* létrejöttének körülményeit és jelentőségét vázolja. A szerző elmondása szerint a '80-as években találkozott a kötettel, melyről kiderült, hogy a szerkesztője Palásthy Rezső. Felvéve a szerkesztővel a kapcsolatot, megismerte a könyv keletkezésének történetét. Palásthy Rezső két évig volt Szovjetunióbeli fogságban, 1947-ben hazatért, majd 1949-ben nyugatra menekült. Neki tulajdonítható a *Fehér könyv* alapötlete. 1948 novemberében az emigráció tagjai létrehozták a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségét, célként a Magyar Honvédség emigrációba került tagjainak összeírását határozták meg. Egy folyóiratot is megjelentettek, melynek címe *Hadak Útján*. A közösség több tagja a *Hungária* című lap szerkesztőbizottságába tartozott, a lap az emigráció által legolvasottabb újság volt. Még 1948-ban létrejött a Hadifogoly Szolgálat, mely felhívást tett közzé a nyugat-német rádiókban adatszolgáltatást kérve a magyaroktól. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége gyűjtötte össze a beérkező adatokat, s továbbította a *Hungáriának* és a Hadifogoly Szolgálatnak. Ezen adatok feldolgozásából született a *Fehér könyv*. A kötet a szovjet fogságba került magyarok sorsát tárja fel, első két fejezete statisztikai adatokat tartalmaz, további öt fejezet a fogolysorsot mutatja be, továbbá listázza azokat az orosz táborokat, ahol magyarok tartózkodnak. 620 000 főre

becsülték az elhurcolt magyarok számát, ebből 50% civil, 219 000 fogoly nem tért vissza, 100 000 fő valószínűleg már ekkor halott lehetett. Stark Tamás a közölt adatokat elfogadja, ugyanakkor a civil lakosság arányát becsülte kevesebbre. A nyugati világ összes vezetőjéhez eljuttatták a könyvet, nagy hatást váltott ki. 1948-tól az USA megpróbálta elérni az ENSZ-nél, hogy különbizottság foglalkozzon a Szovjetunióban működő kényszermunkával. 1951-ben egy háromtagú bizottság alakult, melynek munkáját Palásthy Rezső segítette. Az 1953-ban megjelent jelentés hatására megindult a magyar foglyok hazaszállítása. Nem állítható, hogy szovjet kormány a *Fehér könyv* miatt hozta meg döntését a magyarok hazaengedéséről, de a tanulmányból jól látható, hogy az emigráció, ami módjában állt, mindent megtett a foglyok érdekében.

A kötet utolsó írása Tóth Eszter Zsófia *Magyar nők a GULÁG-on*. Ebben megismerjük a nők sorsának alakulását a lágervilágban. A téma szakirodalmából vett statisztikai adatokkal szinte pontos képet kaphatunk az elhurcolt és fogolyként tartott nők számarányáról, a hazatértek számáról. A visszaemlékezésekből kiderül, hogy a nők fizikális és verbális megalázásoknak voltak kitéve. Ugyanakkor pozitív tapasztalatokról is beszámoltak a hazatérők, melyek az orosz örökkel átélt élményeket idézik. A GULÁG-ot megjárt nőkre általánosan elmondható, hogy a megpróbáltatások testben-lélekben egyaránt megviselte mindannyiukat, de a lelki sebek örök nyomot hagytak.

A tematikai beosztáshoz kapcsolódó észrevételen kívül ki kell térni arra a hiányosságra, mely a tanulmányok legnagyobb részét érinti: mindössze két tanulmányhoz csatoltak a szerzők irodalomjegyzéket. Összességében elmondható, hogy bár az egyes tanulmányok eltérő súlypontúak és – esetenként – minőségűek, a magyarság és magyarországi németység kényszermunkatáborokba való elhurcolásának témaköre iránt érdeklődő olvasónak ajánlható a kötet. Az egyes tanulmányok nagyban hozzájárulhatnak a kérdéskörök további kutatásához, tudományos vizsgálatához.

Kocsis Annamária

STARK TAMÁS

FORRÁSOK A MAGYAR POLGÁRI LAKOSSÁG MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ELHURCOLÁSÁRÓL

(MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017. 496 o. ISBN: 978-963-4160-7-62)

A közelmúltban látott napvilágot Stark Tamásnak a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról szóló dokumentumgyűjteménye.¹ A szerző évtizedek óta foglalkozik a Közép- és Kelet-Európát érintő kényszerű népességmozgás történetével és a szovjet fogságba került magyarok sorsának felkutatásával. Ismerve a témában való jártasságát, valamint számos hazai és nemzetközi publikációját, felmerül a kérdés, vajon a témával kapcsolatban megtudhatunk-e még újat, eddigi ismereteinket mennyiben egészítik ki az újabb levéltári források. Az utóbbi években ugyanis számos visszaemlékezés, tanulmány és monográfia mellett több forráskiadvány is hozzájárult a kérdés mélyebb

¹ Stark Tamás: Az „...akkor aszt mondták kicsi robot”. – A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében. Budapest, 2017.

megismeréséhez. A téma napjainkban is aktuális, a recenziens az Országos Levéltár 1945 utáni külügyminisztériumi iratanyagának referenseként még a 2000-es évek végén (is) számos alkalommal szolgáltatott adatot a hadifogságba vagy kényszermunkára elhurcolt polgári személyekről, a közvetlen vagy távoli családtagok részére. A forrásokat minden esetben a kötetben közölt Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratai jelentették, mely jelzi az iratok forrásértékét. A polgári személyeket (is) sújtó kényszermunka-kötelezettség kérdése napjainkban is a történeti érdeklődés középpontjában áll. Továbbá az elhurcoltak, a jogfosztottak kárpótlását és a társadalmi emlékezet ápolását a kormányzat is feladatul szabta. Mi sem mutatja ezt jobban, mint a hadigondozásról szóló 1994. évi XLV. törvény módosítása, amely 2015. július 4-én lépett hatályba. Ennek egyik fontos része a hadiárva, hadigondozott családtag és a volt hadigymolt járadékának a megállapítása. A jogszabály másrészt fenntartotta, hogy azokat az egyéneket tekintí hadifogolynak, akik szolgálat teljesítése közben kerültek fogságba, beleértve azokat is, akik nem katonai szolgálatot teljesítettek, tehát polgári személyként hurcolták el őket. A hivatásos katonák és a polgári személyek elhurcolása közötti egyenlőségjel azért is indokolt, mert a rendszerváltozást megelőző történetírás következetesen tagadta vagy elhallgatta a polgári lakosság tömeges deportálását a Szovjetunió lágereibe. A hivatalos statisztikákban és a különböző feldolgozásokban a polgári személyeket is hadifogolyként tartották számon, osztályrészüket a hadifogságban szinte azonos volt a hivatásos katonákéval. Hozzá kell tennünk, a kutatásokat és a munka elkészülését nagymértékben segítette a 2015 és 2017 közötti Gulág-emlékév, amely a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok és kényszermunkára ítélték sorsának történetét volt hivatott feldolgozni, valamint emléküket ápolni.

Stark Tamás a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztálya tetemes forrásanyagából ad közre válogatást a kötetben, melyet egy átfogó tanulmány vezet be. Mivel a könyv alapját levéltári források adják, rendhagyó módon elsőször a kötet forrásadottságait, majd a tanulmányt mutatjuk be. A kiadvány egyik érdeme, hogy a szerző alapos történeti és historiográfiai áttekintését adja a hadifogolykérdésnek és a polgári személyek elhurcolásával kapcsolatos magyarországi és nemzetközi kutatásoknak. Különösen fontos, hogy ráirányítja a figyelmet a hazai és az oroszországi levéltári iratok kutatásának lehetőségeire és akadályaira. Mindez azért lényeges – ahogy a szerző maga is véli –, mert a fogság és a kényszermunka történetével kapcsolatos források esetében a fő kérdés továbbra is az, hogy mit mondanak a szovjet dokumentumok. Ezzel a szerző némileg előrevetíti, hogy a témával kapcsolatos hazai források „kimerülőben” vannak, további dokumentumok a 2000-es évek óta fokozatosan bezáruló orosz levéltárakban nyugszanak. Az Országos Levéltárban található eddig kiaknázatlan forrásanyag feltárása mindaddig váratott magára.

Az iratok összeállítása kapcsán felmerül a kérdés, mennyire célszerű egy dokumentumgyűjteményt mindössze egyetlen, jól körülhatárolható forráscsoportra alapozni. A dokumentumok publikálása és egyedülállósága mellett szól, hogy az iratok a családtagok kérvényein, levelein és megkeresésein túl, listák sokaságát tartalmazza az elhurcolt személyekről. Ezen adatok közvetlen forrását azok az iratok teszik ki, amelyek egy-egy település vezetői által elrendelt összeírások eredményeiről adnak jelentést. Stark Tamás a kötet végén táblázatba gyűjtve közli az elhurcolt civilek számát, mely adathalmaz szintén kizárólagosan erre a forráscsoportra épül. A szerző elismeri, hogy a táblázatban szereplő adatok pontossága és hitelessége csakis a források további tanulmányozásával ellenőrizhető. Az adatok tehát eltérhetnek az egyes települések helytörténeti kutatásánál

kapott adatoktól. Ez arra vezethető vissza, hogy a nyilvántartások sok esetben hónapokkal, akár egy évvel is az elhurcolás után készültek, a hozzátartozók által megadott adatok is becslésnek tekinthetők. A recenziens véleménye szerint a kutatás alatt és az „adatbázis” összeállításakor éppen ezért indokolt lett volna további források bevonása. Az elhurcoltakról, a hadifogolykérdésről magyar–szovjet kontextusban számos forrás található a Külügyminisztérium Szovjetunióra vonatkozó, egykor szigorúan titkos és adminisztratív iratai között. Ezt a páratlan értékű forrásanyagot a szerző a tanulmányban fel is használja. A dokumentumok talán segíthettek volna megválaszolni a még nyitott kérdéseket és kiegészíthették volna a rendelkezésre álló adatokat.

A szerző célja az egyéni helyzetek és sorsok bemutatásának hangsúlyozása volt, ezt a homogén forrásanyagot feltételezhetően nem kívánta további dokumentumok bevonásával megbontani. Az 1944. december 31-től 1949. szeptember 12-ig kronologikus rendben közölt iratok (összeírások, egyes ügyek, kérvények és azokra adott válaszlevelek) viszont némileg megválaszolatlanok maradtak. A recenziens jóllehet tisztában van vele, hogy a tetemes mennyiségű forrásanyag feldolgozása rendkívül nehéz volt – a szerző kutatása még nem fejeződött be teljesen –, a források felvonultatásánál mégis hasznosnak bizonyult volna a dokumentumok „összefűzése”, az egyes esetek kifejtése. Az iratokon keresztül kirajzolódó megrázó egyéni sorsok elvarratlan szálát képeznek, ugyanis kevés esetben található kettőnél több dokumentum, amely ugyanazon ügyben keletkezett. A forrásokból nem vagy nagyon ritkán derül ki, hogy a hozzátartozók, a település előjárósága által keresett személy végül hazatért-e vagy elhalálozott. Mindez nem a szerző hibájára eredezethető, hanem a források jellegére és arra, hogy a hadifogolykérdéssel kapcsolatos adminisztrációt a szovjet fél inkább nehezíteni próbálta. A levelek jelentős hányadában tetten érhető a levélíró által megélt világháborús trauma, a személyes fájdalom kinyilvánítása, melynek kifejezése – hivatalos levélben – korábban egyáltalán nem számított bevettnek. Tekintettel a helytörténeti kutatásokra, egy-egy település esetében ma már bizonyosan felkutatható lenne az elhurcoltak közel pontos száma. Azonban településenkénti bontásban erre – például a források annotálása erejéig – a szerző nem vállalkozhatott. Fontos megjegyezni, hogy Stark Tamás, ahol tehetné, a dokumentumokat lábjegyzettel látta el, utalva más levéltárak irataira. Továbbá ki kell emelni, hogy a kötet forrásgyűjteményében a szerző reflektál a kurrens hazai szakirodalomra, valamint él a dokumentumok egymásközi keresztivatkozásának előnyeivel. Mindezek a hadifogolykérdés kapcsán megkönnyítik a források elhelyezését és használatát.

A Külügyminisztérium Hadifogoly Osztály iratanyaga alapvetően három forrástípusból áll. Az egyik az elhurcoltak hozzátartozói által írt személyes és kétségbeesett hangvételű levelek csoportja, melyek címzettjei között található az osztály, a külügyminiszter, a miniszterelnök, de maga J. V. Sztálin is. Az iratok másik típusát a települési előjáróságok által készített beszámolók, listák alkotják. A források harmadik, legterjedelmesebb részét az osztályhoz érkező adatlapok adják. A levelek közül kétségkívül a legtöbbet a hozzátartozók kérvényei árulják el, ugyanis ezek az adatlapokkal ellentétben nem pusztán az elhurcolt egyén adatait tartalmazták, hanem a fogságba kerülés körülményeit, a megpróbáltatások embertelenségeit és nem utolsósorban a hozzátartozóknak a helyzettel szembeni értetlenségét. Stark Tamás konkrétan nem utal rá, de okfejtéséből kiderül: többek között ennek köszönhető, hogy az osztály léte és működése, valamint iratainak tartalma érzékenyen hatott a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok tevékeny-

ségének megítélésére. Az iratok hányatott sorsa is erre vezethető vissza. Mindazonáltal nem kérdőjelezhető meg a másik két irattípus forrásértéke sem, amelyek nagymértékben hozzájárultak a szerző több mint 400 településre kiterjedő adatbázisának elkészítéséhez. A táblázatban a szerző településenként lebontva adja meg a férfi, nő és gyermek polgári foglyok számát, ahol lehetett, közli az elhurcolás dátumát, valamint minden esetben a kapcsolódó iratok levéltári jelzetét. A források válogatásának szempontrendszere és fenti tipizálása a szerző érdeme.

A kötet átfogó tanulmányában a szerző behatóan elemzi a hadifogsággal és a kényszer-munkával kapcsolatos szovjet politikát és a kényszmunkatáborok működését. Az, hogy a tanulmány témához szorosan kapcsolódó része először a szovjetunióbeli kényszmunkatáborokkal foglalkozik, segít megérteni az olvasóval a szovjet rendszer lényegét, működési mechanizmusát. Szerinte a szovjet csapatok magyarországi tevékenysége, a polgári személyek tömeges elhurcolása azért érte váratlanul a magyar lakosságot és a közélet szereplőit, mert nem ismerték a rendszer lényegét, amelyhez hozzátartozott az ártatlan civilek deportálása és a kényszmunka intézménye is. Hozzá kell tennünk, hogy a szovjet-orosz politikai rendszer megismerésére a két világháború közötti magyar társadalomnak reális esélye nem igazán volt. A Szovjetunióról, mint „vörös rém”-ről és ellenséges országról a lakosság csakis a keresztény-nacionalista, majd nyilas propagandából tájékozódhatott, nyilvánvalóan negatív kontextusban. Mindazonáltal igaza van Stark Tamásnak abban, ahogy tanulmányában fogalmaz, miszerint „...a szovjet politika nem a nemzetközi kapcsolatok hagyományos keretei között működött.” (42. o.)

A tanulmány másik csomópontja a polgári lakosság elhurcolásának témája köré csoportosítható. A szerző érzékelteti, hogy Magyarország háború alatti területén a polgári lakosság nagy részének elhurcolása több hullámban történt, amelynek ürügye a „málenkij robot” és a közmunka-kötelezettség volt. A deportáltak között jelentős számban szerepeltek német nemzetiségűek vagy német hangzású névvel rendelkező személyek is. Kitelepítésük a Szovjetunió részéről egyértelműen a németiség kollektív felelősségre vonását célozta. Helyzetük ellentmondásosságát és a számonkérés visszásságát mutatja a Magyar Kommunista Párt (MKP) nagymarosi szervezetének 1945. január 29-én kelt kérelme Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. Ebben az MKP szervezete leírta, hogy az orosz katonai parancsnokság „névelemzéssel” állapította meg a deportáltak „magyar-sváb” nemzetiségét, de hozzá kell tennünk, hogy a helyi kommunisták sem rejtették véka alá nemtetszésüket a szovjet alakulatok falubeli tevékenysége miatt. Az MKP értesülése szerint a település közel 5000 fős lakosságából mindössze 460 fő volt a Volksbund tagja, akik a Vörös Hadsereg előretörésével elmenekültek a településről. A párt kérelme éppen a német nemzetiségű, nyilvánvalóan politikailag nem kompromittálódott falubeli németiség Kál-Kápolnáról történő visszatoloncolására vonatkozott. A kommunista párt a cél érdekében levelében hangsúlyozta az illető személyek demokratikus gondolkodását és az ország újjáépítésében való szerepüket. Ez utóbbit azért kell kiemelnünk, mivel a tanulmányban talán nem kerül kellő hangsúlyozásra az elhurcoltak ipari, mezőgazdasági munkából történő kiesése, nem beszélve a szolgáltató ágazatokban (közlekedés, kereskedelem) jelentkező munkaerőhiányról. Azt is látnunk kell, hogy a tragikus egyéni sorsokon és az átélt traumákon túl a városok, községek előljárói – akik családtagjaikon keresztül maguk is nyilván érintettek voltak – elsődlegesen azt tartották szem előtt, hogy az elhurcolt polgári

személyeket az adminisztráció és a termelés érdekében szállítsák vissza lakhelyükre vagy mentesítsék a deportálás és közmunka-kötelezettség alól.

A tanulmány további részeiben a szovjetek részéről politikailag veszélyesnek ítélt és elfogott személyek elhurcolásáról, a szovjetunióbeli táborok embertelen életkörülményeiről, valamint a lágervilágot túlélők hazaszállításáért tett hazai erőfeszítésekről olvashatunk. Ezt követően Stark Tamás az elhurcoltak számadatainak összevetésére tesz kísérletet a levéltári források, valamint a témában megjelent magyar és orosz nyelvű források felhasználásával. Ebben a szerző hangsúlyozza, hogy továbbra is óvatosan kell kezelni a rendelkezésre álló hadifogoly-nyilvántartásokat, mivel az internáltakra és a repatriáltakra vonatkozó adatok – átfogó nyilvántartások hiányában – ellentmondások. Stark Tamás ezzel kimondatlanul is előrevetíti, hogy a témában még további kutatások szükségesek. A forrásgyűjteményt a Magyarországról elhurcolt civilek adatait tartalmazó táblázat, részletes biográfia, rövidítésjegyzék és helynévmutató egészíti ki, melyet egy, a téma egészét felölelő bibliográfia tehetett volna még teljesebbé.

Összefoglalva elmondható, hogy a szerző legújabb könyvében keresztül hiteles képét adja a második világháború után deportált polgári személyek, úgynevezett málenkij-robotosok sorsáról. Munkájának legfőbb célját, miszerint a dokumentumokkal emléket kívánt állítani a meghurcolt polgári személyeknek, messzemenően elérte.

Kiss András

TÉRKÉPTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK, I.

(Térképtörténeti Közlemények, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának Évkönyve, 2016. Főszerk. Pászti László. 158 o. ISSN 2560-0656)

Sokévnnyi készülődés után Pászti László, az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára vezetőjének szervezésében a magyar térképtörténeti szakma évkönyv-sorozatot indított 2016-ban nemzeti könyvtárunk kiadásában. A kezdő év szerencsésen egybeesett Lipszky János születésének 250. évfordulójával, mint ahogyan azt a főszerkesztő az *Előszó*-ban megjegyzi, s ez nemcsak az évkönyv tematikáját határozta meg (némiképp), hanem méltó megemlékezésnek is teret engedett Lipszkyról és életművéről, hiszen a kiadvány mind formai, mind tartalmi szempontból kifogástalan, nagyon magas szakmai színvonalú.

Az évkönyv tanulmányai kivétel nélkül friss kutatási eredményeket tartalmaznak, a szerkesztői szándék szerint első közlésben jelentek meg, célzottan e kiadvány számára készültek. Számos hadtörténeti vonatkozása van a kilenc tanulmányt tartalmazó kötetnek. Mielőtt ezek ismertetésére rátérnék, a formai jegyeket illetően el kell mondanom, hogy nagyon szép, a térképek közlésére alkalmas kiadvánnyal gazdagodott történettudományuk. Áttekinthető tagolású a kiadvány, a térképek minősége és mérete az értelmezésre – ott, ahol nemcsak illusztrációként való közlésük, hanem forrásként való megjelenítésük ezt megköveteli – alkalmasak, élvezhetőek, több helyen szemet gyönyörködtetőek. A fotókról, egyéb képmelléletekről ugyanez mondható el.

Az írások sorát Danku György tanulmánya nyitja *A Széchényi Könyvtár Térképtárának új szerzeménye, A New Mapp of the Kingdom of Hungary and the Adjacent Countries by Phil. Lea* címmel. Egy ritka és igen értékes térképműről olvashatunk egy minden szakmai igényt kielégítő tanulmányt. A XVII. század egyik legjelentősebb angol térképké-

szítőjének és térképkiadójának, John Sellernek (1630–1697) és fiának, ifj. John Sellernek (1667 k.–1698) a Magyar Királyságot megörökítő térképéről van szó, melyen azonban az alkotó(k) neve helyett, illetve helyén a kiadó, Philip Lea (1660 k.–1700) neve szerepel. Nagyon ritka térképről van szó, melynek feldolgozásához alap kutatásokat kellett a szerzőnek végezni: ezeket a kutatási eredményeket foglalja össze tanulmányában. A kiadástörténetet illetően megtudhatjuk, hogy 1687. május–július között a két térképész a nagy angliai érdeklődés miatt a magyarországi visszafoglaló háborúkról egy, az események helyszínét bemutató hadszíntér térképet készített, melyet egy év múlva javítottak, módosítottak, annak használatát megkönnyítendő. Ezt követően újabb módosítások – és térképkiadások, melyek egy-egy példánya ma a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárát gyarapítja – következtek, a legvégső, fennmaradt változatot tehát három korábbi előzte meg.

Bár a Seller-térkép további vizsgálatokat igényel, ám Danku György számba véve az összes lehetséges korabeli forrást tisztázta, hogy e nagyméretű (a pontos méret(e)ket sajnos nem találtam meg a tanulmányban), bonyolult térkép(ek) forrása – sok más kortárs kiadó térképéhez hasonlóan – a bécsi Martin Stier (1630–1669) császári hadmérnök, először 1664-ben kiadott térképe volt. Sikerült rábukkanni arra a példányra is, melyet a magyarországi terület szerkesztésekor használtak, az amszterdami kiadó, Frederick de Wit *Regnum Hungaria...* térképére (1685–1686). A szerző valószínűsíti továbbá, hogy a Seller-féle térkép metszője az a Richard Palmer volt, aki 30 éven át rendszeresen dolgozott az idősebb Sellernek. Végül, a Lea-féle kiadás körülményei is megnyugtatóan tisztázásra kerültek a dolgozatban.

Bendefy István *Bendefy (Benda) László térképtörténeti munkássága* címmel a jeles földrajztudós, műegyetemi, természettudományi tanulmányokat is folytatott térképész, kiadó (1904–1977) munkásságáról közölt képekkel gazdagon illusztrált életrajzi vázlatot, melynek hangsúlyos része a bemutatott tudós kutatástörténeti pályafutása.

Pásztai László négy tanulmányt is jegyez az évkönyvben. Az első Lipszky János *Tabula Generalis Regni Hungariae* című térképének utóéletével foglalkozik. Lipszky térképészeti vállalkozásának harmadik, záró darabja volt ez, amely nem ismeretlen a térképtörténészek számára, ám a szakma számára újabban elérhető adatbázisok jóvoltából a kiadástörténet gazdagítható. A szerző a térképvariánsok kiadásainak történetét határozta meg, illetve pontosította és gazdagította hasznos adatokkal.

Danku György másik tanulmánya azzal a térképi ábrázolás-történeti fordulattal foglalkozik, melyet a tudomány Luigi Ferdinando Marsiglinak köszönhet. A szerzőt alapvetően az a kérdés foglalkoztatta, hogy miért éppen Marsiglinak köszönhető Magyarország térképi ábrázolásának megújítása, hiszen rajta kívül a térségben a törökellenes visszafoglaló háborúk éveiben számos hadmérnök, térképeket ismerő, térképeket készíteni is tudó katona, nemes, arisztokrata fordult meg a császári hadsereg kötelékében Magyarországon. A korabeli tudósok, térképészek, de a térképek használói – például az utazók – is tisztában voltak azzal, hogy a XVI–XVII. században, nyugat-európai összehasonlításban Magyarország térképi ábrázolásainak komoly hiányosságai és pontatlanságai voltak, megbízhatóságukkal szemben kifogásaikat, kétségeiket fogalmazták meg. Marsigli ugyanezt tette, de Johann Christian Müller (1673–1721) csillagással való találkozása, alapvetően harmonikus kapcsolatuk (Müller Marsigli beosztottja volt) alapvető fontosságúnak bizonyult: Müller végezte el a szükséges csillagászati méréseket, a vízrajzi, topográfiai viszonyok felmérését, s számtalan helyszínrajzot, tisztázati térkép-vázlatot, térképet, memo-

randumot sőt, régészeti emlékekről rajzokat készített, melyek alapján Marsigli ábráinak, térképeinek végleges változatát elkészíthette. Danku György megállapítása szerint a Marsigli és Müller között kialakult különleges munkakapcsolat nélkül aligha készülhetek volna el Marsigli Kárpát-medence térképi ábrázolását megújító művei.

Pászti László másik írása a berlini Humboldt Egyetem Földrajzi Intézetének Hungarica-térképeit tekinti át. Az intézettörténeti és az intézetben őrzött térképek sorsáról szóló bevezető után Pászti László 55 magyar vonatkozású térkép katalógusát adja közre. Azért nagyon fontos a gyűjtemény, mert 13 olyan van ezek között, melyek a Széchényi Könyvtár gyűjteményéből hiányoznak, sőt, vannak közöttük a szakirodalomban eddig ismeretlen térképek (3 db: 25., 47., 48. tétel), új variánsok (2 db: 4., 30. tétel) a XVIII–XIX. századból. Különös értéke a dolgozatnak, hogy tájékoztatja a kutatókat: ezek szkennelt, illetve fotómásolata a Könyvtár Térképtárában megtekinthető, kutatható.

Tóth Árpád Johann Gottfried PRIXNER (1746–1819) rézmetsző életútját tekinti át nagyon alapos, bőséges irodalomjegyzékkel ellátott tanulmányában. A szerző a választott célt messze túlhaladta: nemcsak adalékokat szolgáltat az életúthoz, PRIXNER származásához, társadalmi háttéréhez, valamint a Lipszky-féle vállalkozásban játszott szerepéhez. Egy szép ívű, rendszerező írásművet készített a pozsonyi, evangélikus származású rézmetsző életútjáról, a család sorsáról négy nemzedékre menően, kiterjedt rokonsági és társadalmi kapcsolatrendszeréről, a család pozsonyi társadalmi státusáról, PRIXNER neveltetéséről – nem hallgatva el ugyanakkor a még továbbra is nyitott kérdést: a pozsonyi családi hagyományokból kiszakadva vajon hol, mely intézményes keretek között szerezte meg jártasságát a rézmetszés terén? Tóth Árpád teljesen új kutatási eredménye a kellő megalapozottságú állítás, miszerint Johann Gottfried PRIXNER (a szakirodalom eddigi vélekedésével szemben) magyar volt – a korban használt hungarus fogalom értelmében. S bár a feltett kérdésre a pontos válasz egyelőre nem adható meg, annyi bizonyos, hogy szellemi gyökerei, pozsonyi evangélikus liceumi indíttatása meghatározó szerepet játszott orientációjában.

Pászti László harmadik írása követi a sort, melyben Edmund von ZUCCHERI (1764–1840) itáliai, a Velencei Köztársaságból származó katonatisztet ismerhetjük meg, akinek térképészeti tevékenysége magyar szempontból is nagyon jelentős. Katonaként különböző itáliai beosztásokat töltött be, 1835-ben paviai térparancsnokként ezredesi rangban került nyugállományba. Életútját szakaszosan ismerjük, pályafutását a Joseph Marx Freiherr von Liechtenstein (1765–1828) által alapított Cosmographisches Institutban kezdte, mely virágkorát nagyjából éppen azokban az években élte, amikor ott Zuccheri is megfordult.

Zuccheri Magyarország-térképét, az *Atlas Hungaricus*t végül a rivális Kunst und Industrie Comptoir nevű kiadó jelentette meg, első ízben 1811-ben, melyet Lipszky János *Mappa generalis Regni Hungariae* című műve alapján készített. A francia és német címmel rendelkező térkép az eredeti 5/6-ra redukált változata, négy szelvényen jelent meg, Joseph Stöber (1768–1852) metszette és a németországi Simon Schropp (1751–1817) kiadó terjesztette – tudjuk meg a dolgozatról. Zuccheri lényegében átvette Lipszky térképéről az összes települést, egyéb lakott helyet, kivéve néhány, elsősorban sűrűbb településhálózattal rendelkező térség kisebb községét. A javított változat 1812-ben jelent meg, ami az előzőtől főleg abban tér el, hogy Lipszky nyomán a korábban lemaradt közigazgatási határokat is tartalmazza. A további kiadások (1813, 1816) tartalmi változtatások nélkül jelentek meg, a későbbi tartalmi bővítések a XIX. században már új kiadóhoz (Artaria) köthe-

tők. Pásztai László közli Zuccheri Magyarország-térképváltozatainak jegyzékét is a XIX. századból (1811–1880).

A folyóirat utolsó két tanulmánya, Pásztai László és Reisz T. Csaba írása már konkrétan is a Lipszky-életműhöz kapcsolódik. Pásztai László kiegészítéseket tett a Lipszky-térképek feldolgozásának jegyzékéhez, melyek Reisz T. Csaba 2002-ben publikált munkájához kapcsolódnak, mely magában foglalja a Lipszky-térképek és -térképvariánsok jegyzékét. A *Mappa generalis* 1833. évi újra kiadását, valamint a Lipszky János művei nyomán készült újabb térképeket tartalmazza: leírásukat, ismertetésüket, történetüket és nem utolsósorban fotójukat. Részint az OSzK-ból, részint magántulajdonból, részint az MTA Könyvtárából kerültek elő, továbbá külföldi gyűjteményekben találhatóak (Staatsbibliothek zu Berlin, valamint egy amerikai magángyűjtő tulajdonában). Reisz T. Csaba a Lipszky-életmű kutatásának új eredményeit osztotta meg az olvasóval (sajátjait és a kollégáikét): gyakorlatilag a szerző 1997-ben elkészült kandidátusi disszertációja óta a témában közölt új kutatási eredményeket. Írásának tanulsága, hogy folyamatosan kerültek elő az elmúlt másfél évtizedből újabb, kapcsolódó kéziratos térképlapok, szelvények, melyeket tudományosan fel kellett dolgozni. A Lipszky-térképhez névmutató készült, a *Repertórium* teljes anyaga rögzítésre került, folyamatban voltak, vannak digitalizálási munkálatok, újabb adatok kerülnek elő a bővülő online-adatbázisokból, melyek alapján az életművet pontosítani lehet, s nem utolsósorban gyümölcsöző a kapcsolat külföldi gyűjteményekkel e területen is, például a Lipszky-emlékév kapcsán emlékkiállítás készült, Szlovákiában is megemlékeztek róla, s nem egy megemlékező írás, cikk született a sajtóban is.

Kincses Katalin Mária

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

KRÓNICA

KOCSIS ANNAMÁRIA

GÖRGEI ARTÚR 200 – EMLÉKKONFERENCIA

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Márványterem, Budapest, 2018. január 30.

A Görgei Artúr születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett konferencia megnyitóján dr. Kovács Vilmos ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka köszöntötte a vendégeket, majd Varga Tamás a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkára tartotta meg nyitóbeszédét. Ezt követően Hergár Eszter, a Magyar Nemzeti Bank Kommunikációs és Pénzügyi Ismeretterjesztési Igazgatóságának ügyvezető igazgatója hivatalosan is bemutatta és kibocsátotta az évfordulóra készült Görgei Artúr Emlékérmet.

Az első szekció levezető elnöke Csikány Tamás ezredes, az NKE Hadtudományi Doktori Iskolájának vezetője volt. A szekcióban elsőként Riedel Miklós, az ELTE TT Fizikai Kémiai Tanszékének egyetemi docense *Görgei Artúr kémikusi tevékenysége* címmel tartott előadást. Görgei Artúr hadvezéri és politikai tevékenysége mellett kevésbé ismert, hogy figyelemre méltó tudományos munkát végzett mint kémikus. A természettudományok, különösen a matematika érdekelte. A liceumi éveket követően édesapja akaratának megfelelően a tulli katonai iskolában tanult, majd 12 év katonáskodás következett. Édesapja halála után szakított a katonai pályával, Rösler Gusztáv bányatanácsosnak köszönhetően a prágai egyetem neves vegytanprofesszora, Josef Redtenbacher mellé került. Kvalitatív, majd a kvantitatív analitikai kurzust végzett, továbbá részt vett nyári szakmai gyakorlatokon a csehországi bányákban, vasgyárakban.

A század első felében a szerves kémiai kutatás egyik fő iránya a szerves savak, a zsírok tanulmányozása volt, neves európai szakemberek foglalkoztak ezek vizsgálatával. E vegyületek a kókuszszírban is megtalálhatók, így Görgei tanárától feladatként a kókuszszír összetevőinek elválasztását és azonosítását kapta. Több, akkoriban szokásos eljárást kipróbált, az eredményt végül a zsírsavak báriumsóinak előállítása adta. A szétválasztási folyamatnak köszönhetően kimutatta, hogy a kaprinsav jelen van a kókuszszírban. Kutatásairól szóló munkáját otthon fejezte be és küldte el professzorának. Eredményeinek nagy visszhangja volt a tudományos körökben. Az 1848-ban kitörő forradalom hírére azonban visszatért a katonai pályára, ahol nagy hasznát vették kémiai ismereteinek. Görgei ismerte a puskák akkortájt elterjedő kémiai gyújtásában szerepet játszó durranóhigany robbanó tulajdonságát és felismerte, hogy a Prágában már működő gyártási technológiát itthon is be kell vezetni. A szabadságharc után a klagenfurti száműzetés alatt foglalkozott a város gázvilágítási tervével, műszaki tervek és költségvetést készített, rövid időre a Klagenfurti Iparegyesület titkárává is megválasztották. A kiegyezést követően ismét hazatért, külföldi tapasztalataival és megszerzett tudásával hazáját kívánta szol-

gálni, annak gazdasági-technikai felemelkedését segíteni. A kémia területén tett felfedezései tovább éltek a szakmai körökben, már 1851-ben idézték nyugat-európai kutatók és még az 1930-as években is hivatkoztak eredményeire.

A második előadást Hermann Róbert, a HM HIM parancsnokának tudományos helyettese tartotta, címe: *A politikus Görgei*. Az előadó leszögezte, Görgei elsősorban katona volt, aki csak kényszerűségből politizált, az utókor mégis mint politikust említi. Családját a XVI–XVII. századtól a protestáns, evangélikus felfogás volt jellemezte. Felmenői még részt vettek különböző forradalmakban, de nagyapja már a császárt szolgálta és a franciák elleni háborúban lelte halálát. A huszárezredben 1842-től eltöltött éveit alatt ismerkedett meg az eltérő nemzeti érdekekkel, 1848 tavaszán a polgári átalakulás lelkes hívévé vált. A *Radikális Fiatalok Lapjában* éles hangon kritizálta a katonai egyenruha költségeinek megoszlását, Kossuth Lajos ekkor figyelt fel rá. Görgei a vezetést is többször bírálta, a szeptember 11-ei horvát támadás okán megírta Batthyánnak véleményét, miszerint a személyi keretek meglehetősen szűkösek. Október 7-én kinevezték ezredessé, majd Kossuth titkos megbízást adott neki arra, hogy információkat szerezzen a horvát táborból. A határátkeléssel kapcsolatosan eltérő véleményen volt a két államférfi, a Görgei–Kossuth vita 1849. január 5-én, a váci nyilatkozat kiadása miatt csúcsosodott ki. A nyilatkozat értelmében Görgei Kossuth parancsát megtagadva a felvidéki bányavárosokba vonult vissza hadseregszervezés céljából. Az uralkodó kibocsátotta az olmützi alkotmányt, amely felfüggesztette Magyarország 1848-as alkotmányát és kimondta, hogy hazánk koronátartományként kezelendő. Március elején az olmützi alkotmány hírére Kossuth és Görgei között kiújultak a viták. Kossuth ugyanis a katonai erőre támaszkodva a trónfosztást követelte, míg Görgei a törvényes megegyezés gondolatát támogatta. Ennek érdekében kapcsolatba is lépett Kossuth ellenzékével, a Békepárttal. Az oroszokkal való kapcsolat-felvétellel és tárgyalásokba bocsátkozással az osztrák–orosz kapcsolatok meggyengítésén fáradozott. Görgei nézetei 1849 májusáig megegyeztek Kossuth elképzeléseivel, 1849 után azonban úgy vélte, a magyar önállóságnak a Habsburg Monarchián belül van létjogosultsága.

A szekció utolsó előadójaként Kedves Gyula ezredes, az Országgyűlési Múzeum szakmai vezetője tartotta meg *Görgei Artúr, a forradalom katonája* című előadását. Referátumában arról beszélt, miként kerülhetett gyakorlat hiányában egy olyan fiatalember, mint Görgei hadvezéri pozícióba. Problémalátása és megoldáskeresése hihetetlen tehetséget mutat, teljesen átlátta azt, hogy pontosan mit kellene csinálnia. Görgei tevékenységén egy ország sorsa múlott, s a 30 esztendő fiatalember fel tudott nőni a feladathoz. Kedves Gyula véleménye szerint Görgei jókor volt jó helyen és ezt tehetségének köszönhetően ki is tudta használni. 1848 júliusában fegyvergyári fegyverbeszerzésre küldték Prágába, majd 1848 augusztusában a kémiai gyűjtáshoz szükséges durranóhigany és a csappantyú előállításának megszervezésével foglalkozott. Minden bizonnyal a Prágában szerzett ismeretei és vegyészeti tanulmányai miatt találták megfelelőnek a feladatra. A magyar hadvezetés 1848-ban tudatosan a legmodernebb technika felé nyúlt, amit meg is tehetett, hiszen alig volt az országban fegyver, így nem az elavult eszközökre kellett alapozni.

Görgei Artúr biztos volt abban, amit tett, mert tisztában volt azzal, hogy igaza van, s ettől vált a forradalom katonájává. Ezt a képviselőházhoz intézett leve is tükrözi. Tárgyalt a miniszterelnökkel és javaslatokat tett neki. Az előadó mindkét levélből idézett a hall-

gatósnak. Az októberi, a képviselőház felé tett jelentéséből láthatjuk, hogy látta a hadvezetés hibáit, ugyanakkor hitt saját hadvezetői képességeiben. Önbizalmának köszönhetően megszerezte a vezetés jóindulatát és bizalmát. Az előadó referátuma végén kihangsúlyozta, hogy Görgei Artúr számára hihetetlen katonai teljesítmény véghezvitelére mindössze kilenc hónap állt rendelkezésére.

A második szekció levezető elnöke az előzetesen meghirdetett programtól eltérően Csorba László helyett Kedves Gyula volt.

Elsőként Gróf Péter, Magyar Nemzeti Múzeum, Mátyás Király Múzeum főmuzeológusa *Görgei Artúr Visegrádon* című előadása hangzott el. Görgei Artúr a majdnem 20 esztendő száműzetéséből a kiegyezést követően térhetett csak haza. Nem sikerült azonban megfelelő munkát találnia, így öccse, István felajánlásából Visegrádra költözött, mely birtok öccsének felesége révén került tulajdonukba. Visegrád városának, az egykori királyi székhelynek az újralfedezése a reformkorban történt meg, majd a hajózás és vasúti közlekedés kiépülésének köszönhetően a XIX. század utolsó harmadától a budapestiek egyik legkedveltebb üdülőhelyévé vált. Visegrád lett a magyar műemlékvédelmi tevékenységek egyik legkorábbi színhelye, ahol a korszak két kiváló szakembere, Schulek Frigyes építész és Henszlmann Imre művészettörténész irányításával megkezdődtek a helyreállítási munkálatok a fellegrvárban és a Görgey–Latinovits-villa szomszédságában található Salamon-toronyban.

Görgei Artúr nemcsak Visegrád életében, de a korabeli közéletben is jelentős szerepet töltött be, szakírói, publicisztikai munkásságán kívül semmilyen törekvése nem volt arra, hogy katonai-hadvezéri tevékenységét, becsületét megvédje. Jelentékeny társadalmi életet élt Visegrádon, írók-költők sorával ápolt szoros, nem egy esetben személyes kapcsolatot. A tábornok a birtokkal kapcsolatos ügyek intézése, bonyolítása mellett nagy élvezettel hódolt egyik kedvenc időtöltésének, a kertészkedésnek. A Görgey–Latinovits-birtok része volt a Visegrádhoz tartozó Szentgyörgypuszta, ahol virágzó kertészetet hozott létre. Ezt egyik barátja dicsérő szavai után Bulgáriának nevezte el. Az előadó felhívta a hallgatóság figyelmét arra, hogy Görgei Artúrhoz köthető személyes tárgyi anyag kevés maradt, de az általa használt kerti szerszámok megtalálhatók a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának gyűjteményében. Egy, a visegrádi Mátyás Király Múzeum birtokában lévő fénykép az idős tábornokot íróasztalánál, újságolvasás közben ábrázolja. Görgei Artúr 1916. május 21-én bekövetkezett halálával hosszú élete lezárult, de a személye és hadvezéri ténykedése körüli viták korántsem. Gróf Péter előadása végén kiemelte, hogy a kiegyezés utáni változás és fejlődés lehetővé tette, hogy az új nemzedékben egy igazságosabb Görgei kép alakuljon ki. 1986. május 25-én Magyarországon elsőször Visegrádon kiállítást és konferenciát rendeztek Görgei Artúr tábornok emlékére.

Gróf Pétert Ligeti Dávid, a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos munkatársa követte, előadásának címe: *Görgei Artúr temetése*. Görgei Artúr életében családja féltő gondnal vette körül, az évek előrehaladtával testi gyengülésével párhuzamosan szellemi állapota egészen a világháború idejéig nem romlott. 1916-ra azonban az idős tábornok állapota rohamosan hanyatlott, tavasztól egyre hosszabb ideig feküdt öntudatlanul. Májusban már nem sokat volt eszméleténél és csontsoványra fogyott. végül május 21-én vasárnap hajnalban távozott az élők sorából. A tábornok halála komoly sajtóviszhangot váltott ki. Első felravatalozására a Mária Valéria utcai otthonában került sor, majd ezt követően átszállították a Nemzeti Múzeum előcsarnokába. Temetésére május 25-én

került sor. Az egyházi gyászbeszédet Raffay Sándor evangélikus lelkész mondta, ebből az előadó szó szerint is idézett. A gyászszertartást követően a Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra.

A magyar visszaemlékezések hallgattak Görgei pályafutásának egyértelmű árnyoldalairól, például Zichy Ödön gróf kivégzéséről. A kortársak nekrológjaiból szemezgetett az előadó, így például Tisza István gondolatait is idézte. Összegzőként elmondta, Görgeit 1916-os halálával a végzet megkímélte attól, hogy megérje a Monarchia összeomlását és a Magyar Köztársaság megszületését, amely egyben a történelmi Magyarország halálát jelentette.

Következőként Tari Lujza, az MTA BTK Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa *Dicsőítő indulótól a közvélemény eltévelyedéséig: Görgei a magyar zenében* címmel tartott előadást.¹ A szabadságharcra kapcsolatos népdalok gyűjtése az 1950-es években indult. A szájhagyományban élő dalok egy része műzenei dallamokból állt, melyek beépültek a parasztság zenei világába. A XIX. század első felében a társadalmi rétegek régóta szétszakadt zeneisége újra egyesült. Dicsőítő dalok, indulók keletkeztek, melyeket úr és paraszt egyaránt énekelt. A 1848–49-es események hatására számos vers és dal keletkezett, a kor embere ugyanis a versben és dalban találta meg az önkifejezés leghatékonyabb módszerét. Az induló műfaja már a napóleoni háborúk idejétől hódított hazánkban. Az ajánlásokat tekintve speciális időszakban dicsőítő dalok, indulók születtek. Batthyányról, Kossuthról és Damjanichról. Kossuth buzdító szavára sokan szegődtek el katonának, így tett Reményi Ede is, aki Görgei Artúr seregéhez csatlakozott. A tábornok ki is nevezte tábori hegedűssé, a legenda szerint játékát Görgei órákig el tudta hallgatni.

A Görgeihez köthető zenei darabok közül elsőként a Görgei-induló ismertette az előadó. Ezt Tasner Antalné szerezte feltehetően 1849. május 21-én. Tari Lujza véleménye szerint a darab kecsessége, kivitelezése a fiatal Görgei Artúr arcvonásaira emlékeztet. A szabadságharc bukása körüli időszakban kevesebb zenei darab született, mint annak kezdetén. Az ekkor keletkezett versek témája a világosi fegyverletételhez köthető. Görgei árulásának legendája gyorsan terjedt, ezt tükrözi az előadó által felolvasott egyik vers részlete: „Verje meg a három isten Görgeit, mér rakatta le az magyar fegyverit. Ha Görgei jó vezérünk lett volna, most a magyar német rabja nem volna.” A fegyverletételt követően tilos volt a magyar dalokat énekelni, de szerencsére a dalokat nem lehetett börtönbe zárni. Noha mostanra kikoptak a hagyományból, a XX. századi gyűjtéseknek köszönhetően fennmaradhattak.

A soron következő előadó Szilágyi Márton, az ELTE BTK Irodalom- és Kultúratudományi Intézet XVIII–XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék tanszékének vezetője volt, előadásának címe *Görgei Artúr a magyar szépirodalomban*. A szabadságharc bukásának magyarázatául hamar terjedni kezdett egy mitologizáló magyarázat: az áruló mítosza. E szerint a katonai vereségért egyetlen ember, Görgei Artúr és árulása a felelős. Az áruló minősítés kizárólag Görgeit illette, ezt legerőteljesebben Kossuth Lajos vidini levele fogalmazta meg. Az áruló mítosz gyors elterjedését nem lehet kizárólag a vidini levél hatásával magyarázni. Az első, Görgeit kárhóztató versek ugyanis szinte azonnal a kapitulációt követően megszülettek, és ezekben már a tábornok áru-

¹ Tari Lujzának az 1848-as forradalom és szabadságharchoz köthető népzenei anyaggyűjtése elérhető az interneten. <https://48asdalok.btk.mta.hu/> (Utolsó megtekintés: 2018. február 11.)

lása állt a középpontban. Az előadó két költőt emelt ki: Vörösmarty Mihályt és sógorát, Bajza Józsefet.

Vörösmarty Görgei-ellenes versének keletkezése és a kézirat története nem mindennapi. A verset a Szatmár megyei Gebén 1849. október 10-én délután írta Csanády János házában. Vagyis a mű keletkezésekor az aradi kivégzések híre befolyásolta a költő hangulatát. Feltehetően a költemény egy rögtönzött alkotás volt, Vörösmarty azt nem szánta publikálásra. A költő a fogalmazványt sem őrizte meg, vendéglátóinál hagyta, amit a vendéglátó fia, Sándor később elküldött Görgeinek. A tábornok megőrizte a kéziratot 1916-os halálát követően irataival együtt az MTA Kézirattárába került, majd onnan eltűnt, s később az Országos Levéltár Széchenyi-hagyatékában találták meg. A költeménye teljes terjedelmében először csak 1925-ben jelent meg, noha már 1884-ben közölte egy politikai lap, igaz, névtelenül és nem teljesen formában. A másik Görgei-ellenes költeményt, Bajza József *Honáruló* című versét csak 1924-ben publikálták. Ezen költemény kapcsán sajnos nincs annyi adat, mint Vörösmarty esetében. Szilágyi Márton referátuma végén elmondta, hogy valószínűsíthetően a két költő említett versei nem szolgáltak a Görgei-ellenes nézetek alapjául, azok inkább a Görgei-ellenes közhangulatot tükrözték.

Szilágyi Mártont követően Vajda László, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka főosztályvezetőjének *Görgei Artúr ikonográfiája* című előadását az előadó megbetegedése miatt Hermann Róbert közreműködésével hallgathattuk meg. Az ikonográfia ugyan segédtudomány, de a képi ábrázolás alapján is érdemes megvizsgálni a Görgei-kérdést és -kultuszt. Számos alkotás született katonai sikereiről, személyise pozitív és negatív megítélésének szemszögéből. Ugyan száműzetése miatt ezek száma csökkent, de hazatérésével új alkotások születhettek. Az ábrázolási témák csoportosítása szerint elmondható, hogy azon portrék, csoport portrék, eseményábrázolások és karikatúrák készültek, ezek szabadságharcok, öregkori képmások, valamint Görgei emlékét megőrzítő alkotások voltak. Nem sikerült azonban a tábornok hiteles arcmását elkészíteni, nem tudták visszaadni a Kemény Zsigmond leírásában elhíresült Görgei-tekintetet. Legkorábbi ábrázolása a család levéltárából származó, az Országos Levéltárban őrzött homályos vázlat, de erről művészeti elemzést nem érdemes készíteni. Fiatal kori ábrázolás csak kevés született róla, ezek közül Barabás Miklós két festményéről, összevetve a dagerrotípiával, elmondható, hogy a tábornok alakja a festő képzeletének szülötte. Egy idegen művész, Georg Sixtus Krauser litográfus műve adta a további alkotások alapját. Kompozíciója hasonló Barabás Miklóshoz, valószínűleg ennek is két változata lehetett. Készültek azonban a valóságtól teljesen elrugaskodó ábrázolások is, melyek egyenesen a groteszk irányába mutatnak. Than Mór a huszárait rohamra vezető Görgeit ábrázolja, ez kevésbé művészeti, inkább történeti értékkel bír. A szabadságharc alatt sok karikatúra készült, azonban Görgei alakja csak Világos után tűnt fel, egyiken éppen az osztrák sást kopasztva. Kászonyi Dániel a kapitulációt követően gúnylapot készített Görgeiről, melyet egy hamburgi mester litografált. A további karikatúrákra az allegorikus ábrázolásmód a jellemző. A tábornok civil életéről szóló képek, idős korában készült művek jól sikerült alkotásnak tekinthetők. A Görgei Artúr alakjáról készített művek inkább eszményített képet mutatnak, hiteles kép megalkotása a korhű hiteles ábrázolások hiányossága miatt nehézségbe ütközött.

Az utolsó előadó Lengyel Beatrix, a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtárának helyettes tárigazgatója volt *Görgei Artúr élete a fotográfiák tükrében* című előadásá-

val. A XIX. századot meghatározta a fényképészet feltalálása, a fotográfia 1839-től gyorsan teret hódított magának. Görgei maga is foglalkozott fényképészettel, hiszen megvolt a vegyészeti előképzettsége ehhez. Azt azonban nem lehet tudni, mennyire merült el a fényképezés művészetében. Görgei Artúrról a Nemzeti Múzeumon kívül a Hadtörténeti Múzeum és Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára is őriz fényképeket. Lengyel Beatrix a Nemzeti Múzeumban megtalálható száz darabos gyűjtemény fotótörténeti ritkaságnak számító darabjait mutatta be a konferencia hallgatóságának. 1848–49-ből sajnálatos módon mindössze egy másolat maradt a tábornokot ábrázoló dagerrotípiáról, ami feltehetően 1849 májusában készülhetett. Erről később maga Görgei is azt mondta, hogy így nézett ki 1849-ben. A további öt ábrázoló fénykép a szabadságharc után készült. A fotográfia sok mindent tesznek szemléletessé Görgei hosszú életútjának késői szakaszából.

Az első olyan fénykép, mely teljes valóságában megmaradt, Görgeit kisláival, Kornéllal ábrázolja. A Visegrádon végzett ásatások alkalmával készült képek egyikén Görgei Artúr is megtalálható, ezt pontosan datálni lehet. A tábornok több képen is népes családja körében látható, ezek valószínűleg több változatban is elkészültek. Bemutatásra került a visegrádi évekből fennmaradt fotó, mely a kertészkedő idős urat jeleníti meg. Végezetül a tábornok halálát követően, a ravatalnál és a temetésen készült fényképeket tekinthették meg a konferencia résztvevői. Az előadó elmondta, hogy a fotók összehasonlító vizsgálata még folyamatban van, melynek során igyekeznek minél pontosabban datálni azokat.

„100 ÉVE ALAKULT ÁT A MAGYAR RENDVÉDELMI MODELL?”

XVIII. magyar közbiztonságtörténeti tudományos konferencia

2018. február 16-án került sor az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Állam- és Jogtudományi Karának (ÁJK) Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszéke (MÁJT) és a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság által szervezett tudományos konferenciára az ELTE-ÁJK tanácstermében. A rendezvény levezető elnökei Boda József, a Nemzeti Közszoigálati Egyetem (NKE) Rendészettudományi Karának (RTK) dékánja és Szakály Sándor, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatója volt.

A konferenciát Parádi József, a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos Társaság elnöke nyitotta meg, aki a társasági hagyományok szellemében röviden vázolta a szakterület 2018-as évben várható legfontosabb teendőit. Ezt követően került sor – a rendezvénysorozat hagyományainak megfelelően – az elismerések átadására.

A *Rendvédelem-történeti Magistere* kitüntető címben részesült munkájának elismeréseként: Ernyes Mihály, Lörincz József, Kovács Zoltán András és Perényi Roland. *Jubileumi „EMLÉKÉRME”* elismerést kapott Olasz Lajos. Az elismerések ünnepélyes átadását követően került sor az előadásokra.

A sort Parádi József kezdte meg *Azonosság és eltérés a dualizmuskori és a két világháború közötti magyar rendvédelemben* című előadásával. Először a polgári magyar állam időszakát határolta be, majd a korabeli európai rendvédelmi modelleket ismertette. Definíálta a katonailag szervezett fegyveres őrtestület és a polgári fegyveres őrtestület fogalmát, egyben rávilágított arra, hogy a magyar rendvédelmi modellben e két testületfajta milyen arányban vett részt a dualizmus és a két világháború közötti időszakban. E két időszakra terjedően vizsgálta a magyar rendvédelmet hat szempont alapján: centralizáció–decentralizáció, politikai rendőrség, karhatalom, mennyiség–minőség, közrendvédelem–bűnügy, civil rendvédelem. Parádi József előadása zárásaként megfogalmazta: a dualizmuskori és a két világháború közötti rendvédelem egy közös modell részei.

Mezey Barna, az ELTE-ÁJK MÁJT tanszékvezetője *Börtönügy a Magyar Királyságban a dualizmus időszakában* címmel tartotta meg a rendezvény második előadását. Az előadó a dualizmust megelőző évszázad magyar börtönügyének – mai szemmel vizsgálva – siralmas helyzetét mutatta be. A Kárpát-medence börtönügye nem rendelkezett megfelelő jogi szabályozással, intézményrendszerrel, szakember gárdával és pénzügyi eszközökkel. Ebből a negatív tartományból sikerült a dualizmus időszakában a magyar börtönügyet kiemelni, magyar szakemberek irányításával kontinensünk talán legkorszerűbb szemléletű börtönszabályozása készült el. A büntetés-végrehajtási intézmények tekintetében is sikerült az ország lemaradásának jelentős részét behozni. Létrejött a fegyőrtestület és az irányításukat megvalósító szaktisztviselői réteg. A dualizmus időszakában a magyar börtönügynek olyan szellemi és materiális bázisa alakult ki, amely napjainkig példamutató nemzeti börtönügyünk számára.

Lőrincz József, az ELTE–ÁJK Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék oktatója *Börtönügy Magyarországon a két világháború között* címmel tartotta meg előadását, melyben a két világháború közötti magyar börtönügyet a dualizmus kori magyar börtönügy szerves folytatásaként mutatta be. A két világháború közötti magyar börtönügyre olyan körülmények gyakoroltak hatást, melyekre a nemzeti börtönügyünknek reagálnia kellett: a trianoni békediktátumra és a nagy gazdasági világválságra. Lőrincz József álláspontja szerint a börtönügy fejlődésének dinamikája a dualizmus-korhoz képest jelentősen visszafogottabbá vált. Számára ellenszenves jelenségként mutatta be a folyamatot, melyben a fegyőrtestület dualizmus kori hivatalnokainak a szellemiségét a katonai felfogás váltotta fel. Okát abban jelölte meg, hogy a kiöregedő hazai börtönügyi szellemi kiválóságokat a visszafejlesztett hadseregéből kikerülő tisztekkel igyekezett a korabeli államvezetés pótolni. A vizsgált időszak magyar börtönügyének egyik alapvető fejlesztési irányaként a mezőgazdaság felé fordulást jelölte meg. Az elítéltek jelentős része értett a paraszti munkához, így a mezőgazdasági tevékenység fejlesztésével a büntetés-végrehajtási intézmények az élelemellátás tekintetében lényegében önellátókká váltak.

Bódiné Beliznai Kinga, az ELTE–ÁJK MÁJT oktatója *A Sárrét csendbiztosa, O'sváth Pál* című előadásában a XIX. századi Kárpát-medence rendvédelmének mozgalmas és fordulatos világát mutatta be egyetlen személy, csengerújfalusi O'sváth Pál életútjának felvázolásával. A Sárrét térsége hegy- és vízrajzának, flórájának, faunájának, település-szerkezetének és népességének vázlatos bemutatását követően a szerző csengerújfalusi O'sváth Pál családtörténetét ismertette. Ezt követően került sor az o'sváthi életút bemutatására. Egy kimagasló egyéniség tetteivel ismerkedhetett meg a hallgatóság, akinek írásai a téma kutatói előtt nem ismeretlenek. Az életút bemutatása által komplex módon került ismertetésre a magyar rendvédelem-történet egyik kimagasló személyisége. Az előadó gyakorlati példákkal érzékeltette, milyen fondorlatok árán maradhatott valaki a neoabszolútizmus időszakában magyar hazafi és védhette meg az osztrák elnyomás által diktált idegen rendet úgy, hogy az a helyi közösség javát szolgálja. Az előadó olyan személyt mutatott be, aki nem csupán tehetségével magasodott ki kortársai közül, hanem olyan erkölcsi magaslatokra emelkedett, melynek okán méltán válhatott a későbbi nemzedékek egyik mintaképévé.

Boda József, az NKE–RTK dékánja *Felderítés az Osztrák–Magyar Monarchiában* című előadásában az Osztrák–Magyar Monarchia felderítő szervezetének dualizmus kori történetét foglalta össze. Az Evidenzbüro (Nyilvántartó Iroda) a közös ügyek részét képező hadügyhöz tartozóan működött a haderő vezérkari főnökének alárendeltségében. Ez a felállás a korabeli Európában általános volt, egyben pedig a felderítés Habsburg Birodalomban betöltött szerepének egyenes következménye. Annak ellenére, hogy – összehasonlítva Európa nagyhatalmainak hírszerzésre fordított összegeivel – a Nyilvántartó Iroda összecszerűségében és arányában is meglehetősen szerény költségvetéssel rendelkezett. Aktivitását elsősorban a dualista állam szomszédságában található országokban, illetve térségében fejtette ki, bár a Német Császárság tekintetében – a szövetségi viszonyból fakadóan – nem volt szükség hírszerzésre, itt inkább a kölcsönös információátadás érvényesült.

Szabó Szilárd, a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Szociológiai Intézete Politikatudományi Tanszékének oktatója *Az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat szervezeti és hatásköri változásai az I. világháború*

idején címmel megtartott előadásában azt mutatta be, miként vált az Evidenzbüro az Osztrák–Magyar Monarchia időszakának korszerű hírszerző szervezetévé. Ekkor bon-takoztak ki a hírszerzés és elhárítás különálló szervezeti csírái, illetve ekkor jöttek létre a hírszerző munka speciális részterületeire kiterjedő – mai fogalmaink szerinti – szol-gálati ágak, mint például a rejtjelző szolgálat. Emellett a technikai fejlődésből fakadó újszerű tevékenységek is kialakultak, így a rádióon továbbított rejtjeles üzenetek megfej-tése. Viszonylag korán születtek elképzelések az államszervezet totális bevonására a kém-tevékenység segítése, illetve elhárítása céljából.

Szakály Sándor, a VERITAS Történetkutató Intézet főigazgatója *A magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás megszervezése 1918–1921* című előadásában bemutatta, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása nyomán az utódállamok saját hatáskörbe vet-ték a dualista államalakulat közös ügyek csoportjába tartozó tevékenységeit, melyek ered-ményes végzése érdekében nemzeti testületeket hoztak létre. Ez a folyamat zajlott le a hír-szerzés terén is. A polgári magyar állam első önálló hírszerző szervezetének megteremtői azok a – nem csupán magyar származású – katonatisztek voltak, akik az Evidenzbüroban teljesített szolgálati idejük során megszerezték a szakterület műveléséhez szükséges ismeretet és gyakorlatot. Az előadó két személyt emelt ki közülük: Sztójakovič Dömét és Pokorný Hermannt. Az Osztrák–Magyar Monarchia hírszerző szervezetében keletkezett tapasztalatoknak megfelelően – a többi utódállamhoz hasonlóan – alakították ki a magyar hírszerzés és elhárítás szervezeti felépítését. Így jött létre a vezérkari főnök alárendeltsé-gében – bár ezt a beosztást a Bledi egyezményig ugyanúgy titkolni kellett, mint az alá-rendeltségébe tartozó felderítő apparátust – az offenzív osztály (felderítés) és a defen-zív osztály (elhárítás). Ezek kisebb, de fontos részlegekkel egészültek ki, mint például a Nyilvántartó Iroda, napjaink értékelő, elemző részlegének megfelelő tartalommal.

Szigetvári Oszkár, a NKE Rendészettudományi Doktori Iskola hallgatója *Kontinuitás és eltérés a rendvédelmi szervezetek nyomozó szolgálatában a dualizmusban és a két világhá-ború között* című előadása a korabeli magyar rendőrségekre, a Magyar Királyi Csendőrségre, a Magyar Királyi Pénzügyőrségre és a Magyar Királyi Vámőrségre, és a Magyar Királyi Határőrségre terjedt ki. A legerőteljesebb és legfejlettebb nyomozó szolgálattal kétség kívül a rendőrség rendelkezett, amely a fővárosban 1885-ben állította fel detektív tes-tületét. Ez a testület vált a későbbiek során a társ rendvédelmi testületeknél is felállít-ásra kerülő nyomozó szolgálatok mintájává. A Magyar Királyi Csendőrségnél járőrör-mesterségek formájában 1903-ban hozták létre a nyomozásra is specializált struktúra csí-ráit, melyet azonban az I. világháború során a testületnél kialakult krónikus emberhiány miatt megszüntettek. A csendőrségnél az új nyomozó szolgálatot 1930-ban hozták létre több éves előkészítő munka után. A pénzügyőrségnél, a vámőrségnél, a határőrségnél az 1930-as évek elején létesített nyomozó szolgálatok munkáját a rendőrségi és a csendőrségi szervezeteknél jóval szerényebb létszámmal szervezték meg.

Ernyes Mihály *Magyarországi rendőrségek a dualizmus és a két világháború között* címmel megtartott előadásában úgy foglalt állást, hogy a polgári magyar állam rendvé-delme a kontinentális modellhez tartozott, mivel a rendfenntartás két pillértestületet a Magyar Királyi Csendőrség és a rendőrségek vállán nyugodott. A két időszak közötti eltérés az volt, hogy a magyarországi rendőrségeket egyetlen szervezetbe integrálva álla-mosították 1919 őszén. Az államosítási folyamat több évet vett igénybe. Annak ellenére, hogy a rendőrség irányítása az államosítással egyértelműen a központi államhatalom

kompetenciájába került, az önkormányzatok rendőrhatalósági jogköre továbbra is fennmaradt. A polgári magyar állam rendvédelmét a centralizáció folyamata jellemezte, ami a magyar rendőrségek történetében markánsan érzékelhető volt, azonban a szervezeti módosítás ellenére a magyar rendőrség történetében a dualizmus kora és a két világháború közötti időszak nem tekinthető két különálló szakasznak, csupán egy fejlődési ütem két periódusának.

Suba János, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtárának vezetője *A történelmi Magyarország és a trianoni békediktátum utáni Magyar Királyság államhatárai* című előadásában bemutatta, hogy a trianoni békediktátum előtti és utáni magyar államhatár jellege gyökeresen eltért egymástól. Az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában több kisebb határkiigazításra került sor, melyek azonban a magyar felfogás szerint nem új határokat jelentettek, hanem a vitatott térségek esetében a jogszerű viszonyok helyreállítását, ezért törvénybe foglalásukra nem volt szükség, bár a romániai határon megvalósított határkiigazításokat törvénybe iktatta a magyar állam. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a pontosított magyar–román határ tekintetében egyezmény jött létre a két ország között, melyet mindkét ország törvényhozó testülete törvénybe foglalt. Az előadó felhívta a figyelmet, hogy az I. világháború idején – az Osztrák–Magyar Monarchiát hátba támadó román hadsereg leverését követően – a magyar–román határt a Kárpátok hágóin túlra, attól mintegy 15–25 kilométerre telepítették az esetleges újabb hábatámadás megnehezítése érdekében. Ezt azonban a két ország törvényhozó testülete már nem foglalta törvénybe. A terület-visszacsatolások nyomán kialakított új határok II. világháború utáni felszámolása nyomán nem teljesen a trianoni határokat állították helyre. Ezen „határkiigazítások” talán legkellemetlenebb következménye az volt, hogy Pozsony térségében a Duna mindkét partja a szomszédos állam felügyelete alá került, melynek következményei a későbbi nézeteltérések kiindulópontjává váltak.

Olasz Lajos, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet oktatója *A rendvédelmi erők harca a szovjet ejtőernyős partizánok ellen 1943. augusztus – 1944. augusztus* című előadásában ismertette, hogy ejtőernyős csoportokat a szovjet hadvezetés 1941 júniusa és 1942 januárja között vetett be Magyarország területén. Ezeket a csoportokat – melyek közül néhány úti célja nem is Magyarország, hanem a szomszédos térségek voltak – a magyar rendvédelem és az újonnan megszervezett ejtőernyős elhárító szolgálat gyorsan felszámolta. Az akciók sikertelensége és a front távolodása miatt újabb csoportok bevetésére 1943 nyarától került sor. Átalakult az ejtőernyős csapatok jellege is. Sokkal nagyobb tűzerővel, duplikált rádió adóvevő készülékkel és robbantási specialistával, valamint robbanószerekkel rendelkeztek. A magyar rendvédelem mind a 25 ejtőernyős partizán csoportot felszámolta, illetve kiszorította az ország területéről. Ezt az eredményt úgy sikerült elérni, hogy speciális fegyverzetű alegységeket hoztak létre a Magyar Királyi Csendőrség kötelékében. A harcok során az abban résztvevő rendvédelmi erők érzékeny veszteségeket szenvedtek.

Vedő Attila, az NKE Hadtudományi Doktori Iskola hallgatója *A Magyar Királyi Csendőrség dualizmuskori és két világháború közötti közrendvédelmi tevékenysége* címmel megtartott előadásában vázolta a testülettípus eredetét és európai elterjedésének körülményeit, továbbá a szervezet megjelenését a Kárpát-medencében, majd a Magyar Királyi Csendőrség létrejöttét. A közrendvédelmi szolgálat taglalása során nem tért ki a karha-

talmi tevékenységre. Számszerű, adatokban gazdag előadásában plasztikusan érzékeltette a közrendvédelmi szolgálatot ellátók permanens erőfeszítéseit a „közbátorság” megteremtése és fenntartása érdekében. A korabeli statisztikák, szolgálati utasítások, valamint a közrendvédelmi szolgálatot objektíve befolyásoló tényezők feldolgozásával arra a következtetésre jutott, hogy a testület felállításának, illetve az I. világháború éveinek kivételével a szervezet a Magyar Királyságban eredményesen tartotta fenn a közrendet, a közbiztonságot az ország vidéki térségében.

Forró János *A Kádár-rendszer országos és Fejér megyei közbiztonsági viszonyai 1968–1975 között a Magyar Rendőr hetilap alapján* című előadásában mutatta be a magyar pártállam időszakának rendvédelmi aspektusait, melynek során számos – eddig ismeretlen és kevésbé ismert – korabeli dokumentum feltárásával újszerű megvilágításba helyezte a Kádár-rendszer közbiztonsági helyzetét. A magyar rendvédelem tekintetében a vizsgált időszakot kétség kívül a karhatalmi szervezet mérséklése, illetve az önálló karhatalmi testület felszámolása jellemezte. Kevésbé látványos ugyan, de hasonló horderejű tett volt az is, hogy a – még csendőrségi hagyományokat követő – vidéki rendőrőrs rendszer felváltották a körzeti megbízotti rendszerrel. Ez az intézkedés lényegében a vidék közbiztonsága fontosságának a leértékelését jelentette, bár akkor ezt másképpen értelmezték. Tény azonban, hogy a falvakban szolgálatot teljesítő rendőrök létszámának csökkenését évek, évtizedek múlva követte az iskolák körzetesítése, a helyi postaállomások megszüntetése, a tömegközlekedési eszközök járatainak ritkulása, a közigazgatási egységek összevonása stb. Míg a trianoni határokon belül a rendet vidéken 12 000 csendőr, a városokban pedig 12 000 rendőr tartotta fenn, addig napjainkban a 44 000 főt meghaladó létszámú rendőrség döntő többsége a városokban működik. A mobilitás ugyan hasznos dolog, azonban nem pótolhatja a helyi társadalomban élő rendfenntartókat.

Vincze Gábor, az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark történész munkatársa *Csendőrök a népbíróság előtt* címmel tartotta meg záró előadását. Az 1945 utáni csendőr sorok a magyar történetírás neuralgikus témakörei közé tartoznak, a magyarországi zsidók deportálásának eltérő megítéléséből fakadóan. A szerző nem a csendőrség magyar zsidóság deportálásában betöltött szerepét kutatja, hanem a testület tagjaival szemben a döntő többségében politikai előítéleteken nyugvó igazságtalan és jogszerűtlen eljárásokat tárja fel, elsősorban a Dél-Alföld térségére koncentrálni. Előadása során két csendőr megindító kálváriáját ismertette, melyek során koholt vádak alapján a tárgyalosságot mellőző eljárás nyomán ítélték el a vizsgálat alá vont személyeket.

A 16 előadás nyomán került sor a téma vitájára, melynek során – számos részletkérdés megbeszélése után – az előadók és a hallgatóság egyetértett azzal, hogy a dualizmus-kori és a két világháború közötti magyar rendvédelem egyazon rendvédelmi modell két időszaka, nem pedig két önálló rendvédelmi modell volt. A rendezvényen az előadók és a hozzászólók egyaránt a téma tárgyszerű vizsgálatát tartották mérvadónak. A rendezvény politikai preconcepcióktól és egyéb előítéletektől terhelt előadásoktól és hozzászólásoktól mentes volt.

SORSFORDÍTÁS – A PARASZTI TÁRSADALOM FELSZÁMOLÁSA, 1945–1962

Konferencia. Országház, Budapest, 2018. március 23.

A *Sorsfordítás* címmel rendezett konferenciát az Országház Delegációs termében tartották. Földváryné Kiss Réka, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának elnöki köszöntője után Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere nyitotta meg a rendezvényt.

Az első szekció vezető elnöke Bellavics István, az Országgyűlés Hivatala közgyűjteményi és közművelődési igazgatója volt. Az első eladást Ö. Kovács József, a Magyar Nemzeti Levéltár megyei főigazgató-helyettese, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója tartotta *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában* címmel. Az egyéni parasztgazdaságok gátat szabtak az iparosításnak és a parasztság évek óta ellenpolitikai bázist képviselt, így az 1950-es évektől az első számú cél a „meghódításuk” volt. A tulajdonfosztással járó proletarizálás kudarcba fulladt, 1956 végére alig néhány száz termelőszövetkezet működött. Ezért 1957-ben elhatározták teljes kollektivizálási program elindítását. Az 1959–1960-as kampánnyal tudták a parasztságot betelelni a téeszekbe. A szervezők tevékenységük során riadtak vissza a verbális vagy pszichikai presszionálástól, az adminisztrációs fenyegetéstől, sőt a fizikai erőszaktól sem. A kommunista hatalom radikális, erőszakos és terrorisztikus eszközökkel élt az egyre gyakoribb téesz elleni tüntetések alkalmával, ahol a parasztság tömegei kezükben a kilépési nyilatkozattal követelték az engedélyt a téesz elhagyására.

Az előadó referátuma végén hangsúlyozta, hogy a kollektivizálás az emberi munkaerő fejlesztése helyett annak egyértelmű gyengítését eredményezte. Ugyanakkor a kormányzat elérte azt a célját, hogy a parasztok a kollektivizálást követően már ne jelentsenek többé egyházi bázist.

Másodikként Rigó Róbert, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti Kutatócsoport tagjának *Kollektivizálás Kecskemét térségében* című előadását hallgathattuk meg. Az előadó először ismertette a kecskeméti paraszti társadalom sajátosságait. Kecskeméten a XVIII. századtól megindult a tanyás gazdálkodás és a század végére az intenzív szőlő- és gyümölcsstermesztés is virágzott. A város a mintagazdaságokban megtermelt értékekkel nyugat-európai piacon is kereskedett, ennek köszönhetően jelentős gazdasági eredmények születtek. Kecskeméten a társadalomszerkezet viszonylag kiegyensúlyozott volt, egészségesebb képet mutatott az országos átlagnál.

A kollektivizálás sajátosságaira kitérve Rigó Róbert elmondta, hogy az 1945–46-os földosztás a városhatár földjeinek 19%-át érintette, a földosztás során nagy volt a korrupció. Az 1945 és az 1947-es választáson a Kommunista Párt itt kapta a legkevesebb, míg a Kiszegpárt a legtöbb szavazatot. 1948 után a piaci viszonyok beszűkülése, majd a mintagazdaságok szétosztása következett be. A Bács-Kiskun megyei parasztság elnyomásának bizonyítéka, hogy az úgynevezett kuláklistán körülbelül 7400 fő szerepelt: ez az országos lista 13,5%-át adta.

Ahogy azt az előadó elmondta és több példán keresztül bemutatta, jellemző volt a kettős kommunikáció. Az MSZMP KB Mezőgazdasági osztálya által kért és számára 1960-ban elkészített jelentés a megyében történt erőszakosságokat tartalmazza. Ebből kiderül, hogy a megyei jelentések a megtörtént esetek jelentőségét kisebbítették, ellentétben állt a jelentés és a sértettek vallomásának tartalma. A kormányzat civileket bízott meg a kollektivizálás elvégzésével. Ezek az úgynevezett agitátorok követték el a túlkapasokat, akik ellen természetesen lefolytatták a vizsgálatot. A parasztság felső részének 1948-as megtörésével, valamint a magántulajdontól és a termelőeszközöktől való megfosztásukkal megszűntek a háború előtt jól működő kecskeméti parasztgazdaságok.

A következő előadó Tóth Judit, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltárosa *Karikatúrákkal a kollektivizálás sikeréért!* című előadásában azt igyekezett vázolni, hogy a rendszer milyenek ábrázolta a kulákokat. Referátumában a *Ludas Matyi* karikatúráit és a *Szabad Földből*, a *Szabad Népből*, valamint a *Pest Megyei Népújság*ból vett cikkeket elemezte és mutatta be. A sajtó tulajdonképpen a párt „szócsöveként” funkcionált, így annak elsődleges feladata a párt politikájának népszerűsítése és a rendszer ellenségeivel szembeni fellépés volt. Az államhatalom a kulákokat a mezőgazdaság szocialista alapon történő átszervezésének fő akadályozóiként tüntette fel, az ellenük irányuló propaganda minden lehetséges módon igyekezte azt példázni, hogy a kulákok szemben állnak az állami akarattal, az átalakulás akadályozói voltak. Ezért igyekeznek a téesszbe való belépés ellen agitálni, nem teljesítik a beszolgáltatási kötelezettséget, a mezőgazdasági munkát nem végzik el időben, továbbá terményeiket elrejtik vagy azokkal feketekezeskedelmet folytatnak. A kulák hamis, rosszindulatú ember, aki rémhírt terjeszt, hogy ezzel kárt okozzon. Az újságcikkek és karikatúrák minden esetben rávilágítanak valós jellemükre és utalást tesznek a velük szemben tanúsítható helyes magatartásra.

A szekció utolsó előadója Horváth Gergely Krisztián, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa volt, előadásának címe: *A kollektivizálás során elkövetett erőszak ábrázolása a hatvanas, hetvenes évek szociográfiáiban*. Annak ellenére, hogy a kollektivizálás tabu-témának számított, az államhatalom kikényszerítette, hogy az irodalom képviselői reagáljanak a változásokra. A korszakban a költők, írók helyzete kettős képet mutat, egyszerre voltak lekötelezettjei és áldozatai a rendszernek. Az előadó számos idézettel szemléltette az erőszak megjelenítésének változatait. Galgóczi Erzsébet a parasztságot képviselte, riportjaiban feltárta többek között a termelőszövetkezetek erőszakos megszervezése során fellépő zsarolási gyakorlatot.

Az erőszak sok helyen szinonima formájában jelenik meg az alkotásokban, a természet (például marhák) ellen elkövetett erőszakoskodások alakjában. Az írók tapasztalatokat saját családjukban szereztek, Csoóri Sándor és Végh Antal is szót ejt arról művében arról, hogy elvették apjától a földet. Márkus István burkoltan ugyan, de éreztetette a téesszésítés erőszakos menetét. Ahogy azt az előadó elmondta, az egyéni kurázsi döntötte el, ki milyen mélységben mer írni az erőszakosságról. Előfordult, hogy orvosi esethez, például szüléshez vagy műtéti beavatkozáshoz hasonlították a kollektivizálást. Annak azonban kevés az esélye, hogy hittek is a párhuzam valóságában.

Az előadásból kitűnt, hogy a korszak íróit, szociográfusait mélyen érintette az államhatalom ezen erőszakossága. Nemtetszésüknek igyekeztek hangot adni, műveikben a magyar vidék valóságát közvetítették a világ felé.

A második szekció levezető elnöke Földváryné Kiss Réka volt. A szekcióban elsőként Őze Sándor, a PPKE BTK Történettudományi Intézet, intézetvezető egyetemi tanára tartotta meg előadását *Fehér Gárda a Dél-Alföldön, 1949–1955* címmel. Az 1948-as évben lényegében befejeződött a kommunista hatalomátvétel, a kizárólagos politikai hatalmat birtokló kommunisták hozzákezdtek a gazdasági hatalom megszerzéséhez. Megindult a mezőgazdaság kollektivizálása, a szövetkezetek létrehozása. A parasztságot sújtó rendeletek sora jelent meg, melyek a szövetkezetesítésről, a beszolgáltatási kötelezettségről, valamint a tanyarendszer felszámolásáról határoztak. A Hódmezővásárhely és Orosháza közötti tanyavilág parasztjainak életét létbizonytalanság jellemezte. Az ebből fakadó elégedetlenség a társadalom széles rétegét érintette. Az elégedetlenség 1949 augusztusára ellenállássá, mozgalommá fejlődött, melyet Blahó János indított el Orosházáról. A Fehér Gárda mozgalom hamarosan kiterjedt az Orosháza és Hódmezővásárhely között fekvő tanyavilág egészére, a tagok létszáma rövidesen több száz főre duzzadt. Blahó János mellett Kovács István fejtett ki jelentős tevékenységet Orosházán. A mozgalomról a belső ellentétek és a besúgók működése miatt az ÁVH egyre több információhoz jutott, így kerülhetett sor Blahó letartóztatására 1950. július 17-én. Az ÁVH a megfelelő információ begyűjtését követően 1950 őszén látott hozzá a mozgalom résztvevőinek begyűjtéséhez. A szervezőket, valamint a legaktívabb tagokat letartóztatták és Hódmezővásárhelyre vitték. A két fővádlott, Blahó János és Kovács István halálbüntetést kapott, a többi vádlottat öt évtől életfogytig terjedő szabadságvesztésre ítélték.

Az 1956-os események hatására a mozgalom új tagokkal kiegészülve heves ellenállásba kezdett, ez azonban rövid életűnek bizonyult. 1963-ban a még börtönben lévő tagok amnesztiát kaptak, közülük többen külföldre emigráltak, a Magyarországon maradt tagok megfigyelése még évtizedekig tartott. A mozgalom közvetlen veszélyt nem jelentett az államhatalomra. A Fehér Gárda mozgalom tanulsága, hogy a legkilátástalanabb helyzet, a terror társadalmi összefogást eredményez.

Őze Sándort Káli Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának igazgató-helyettese követte *Kollektivizálás és társadalmi ellenállás Zalában* című előadásával. A gazdaság szocialista átalakítása, a kollektivizálás nem csak gazdasági expanciónak tekinthető, hanem a helyi mikroközösségek szétbomlásztásának is. A betagolással együtt járó erőszak és megfélemlítés beépült a mindennapokba. Zala megyében a mezőgazdaság kollektivizálása 1948 szeptemberében kezdődött el. A termelőszövetkezeti csoportok (tszcsk-k) birtokba vették a legjobb minőségű termőföldeket.

A téészesítés során az ország vezetése számára nyilvánvalóvá vált, hogy erőszakkal sem tudják néhány év alatt a teljes kolhozosítást megvalósítani. 1953 közepén a Szovjetunióbéli változások hatására reform indult el, ennek eredményeként bizonyos korlátozások mellett lehetővé vált a téészből való kilépés. A kilépési szándék egyre tömegesebb lett. Zala megye földterületeinek 19%-a volt a téész kezelésében, 1954 márciusára ez 14,4%-ra csökkent. Ugyanakkor ugrásszerűen megnőtt mezőgazdasági kiségek iránti kereslet.

Az előadó kiemelte az 1958-as újabb kollektivizálási hullám legtragikusabb eseteit. Az első 1959 őszén, Bakon történt. Egy fiatalember kézigránátot dobott a tanácsülés épületére, ami nem okozott súlyosabb sérülést. 1961 januárjának elején Zalaszentbalázson történt egy másik eset. Vári Antal agronómus összetűzésbe került egy agitáló munkás-örrel, akit állítólag késsel megsebesített. Dulakodás alakult ki, ekkor Vári megszerezte a

munkásor fegyverét, majd a közelben elrejtőzött. A kikerkező rendőröket – akik megközelítették rejtékhelyét – Vári Antal lelőtte. Végül a megérkező rendőri erősítés végzett Vári Antallal. Káli Csaba referátuma végén hangsúlyozta, hogy a belépési nyilatkozat aláírását követően sem szűnt meg a paraszti ellenállás, csak a téesz falai közé szorult.

A soron következő előadó, Farkas Gyöngyi történész-muzeológus, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum munkatársa *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a hosszú ötvenes években Magyarországon* című előadásában a Rákosi-korszak kollektivizálásával szemben megnyilvánuló ellenállás sajátos formáját mutatta be a Szabolcs–Szatmár megyei Nyírcsaholy község példáján keresztül. 1960-ban a nyírcsaholyi asszonyok mások példájából bátorságot merítve szembeszálltak a község kollektivizálását befolyásoló hatalommal. A létrejött tüntetés oka az lehetett, hogy az asszonyok a kollektivizálás során a férfiaktól némileg eltérő tapasztalatokat szereztek. A kampány során a közvetlen erőkörök elsősorban a családfők, azaz a férfiak ellen irányult. Az asszonyok tisztában voltak azzal, hogy férjeik a belépési nyilatkozatot kényszer alatt írták alá. A tüntető asszonyok demonstrációikkal nemcsak a kollektivizálást elrendelő hatalmat akarták befolyásolni, hanem a férfiakat próbálták ilyen módon ösztönözni az ellenállásra. A nők jelenléte a többi tüntetésen kiemelkedő volt, ugyanis felléptek a letartóztatással fenyegetett férjeik védelmében. Eltökéltségüket az a gondolat is erősíthette, hogy a hatalom a nőkkel toleránsabb lesz, a büntetés mértéke enyhébb, mint a férfiaknál. A falusi asszonyok ilyesfajta megmozdulásai egymástól elszigeteltek voltak, de a demonstrációk hírének nagy szerepe lehetett egymás mozgósításában.

A nyírcsaholyi tüntetést néhány asszony kezdeményezte, egyenként vagy csoportokba szerveződve járták be a falut és buzdították a többi asszonyt a tüntetésen való részvétellel. A konfliktus a belépési nyilatkozat visszavonása miatt alakult ki, a tüntetők célja a kollektivizálás előtti állapotok visszaállítása volt.

A szekcióban utolsónként Soós Viktor Attila, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja „*A mezőgazdaság szocialista átszervezése*” és az *egyházak. Az egyházak viszonya a kényszerkollektivizáláshoz egy 1952-es felmérés alapján* című előadását hallgathattuk meg. A paraszti társadalom hagyományosan kötődött az egyházhoz, így a kollektivizálás második hulláma az egyház bázisának számító parasztságot célozta meg. A parasztságot tehát nemcsak életmódjában, hanem vallási életében is támadás érte. A kollektivizálás miatt sokan a városba költözést választották, ez a felekezeti kötődésre is kihatott. 1945–60 között az egyház tagjainak körében megfélemlítés, terror és sorozatos letartóztatások mentek végbe. Ezek következtében a papság igyekezett elkerülni a kollektivizálás kapcsán felmerülő konfrontálódást.

1951-ben felállításra került az egyházak mindennapjait vizsgáló Állami Egyházügyi Hivatal. Az 1962. május-júniusban felmérést végeztek az ország 19 megyéjében és Budapesten. A felmérés összegzése alapján kiderült, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése befolyásolta a papok felfogását, nézetét. A papság tudatában volt annak, hogy megrendült az egyház politikai hatalma. A papok és lelkészek államhatalommal szembeni magatartását háromféle jelzővel lehet jellemezni. A haladók tevékenységét az államhatalom a kollektivizálás elősegítőjének tekintette. Az ingadozók igyekeztek a kollektivizálást az adminisztráció lassításával akadályozni, míg a reakciónak nevezett egyháziak viszont testületileg nem, csak egyénileg tudtak fellépni az államhatalommal szemben.

Az előadó referátuma összefoglalójában elmondta, hogy az 1945 utáni megfélemlítések miatt a papok nyíltan, testületileg nem álltak ki a kollektivizálással szemben. Az államhatalom elszigetelte az ellenállókat, karrierlehetőségre csak a támogató magatartást folytatóknak volt esélye.

Az ebédszüneti utáni harmadik szekció elnöke Ö. Kovács József volt. Az első előadó Galambos István, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti Kutatócsoportjának kutatója volt *Kilépni tilos! Téesztagok kilépési kísérletei, 1953–1956* című referátumával. 1953. július 4-én Nagy Imre meghirdetette az új szakasz politikáját, ennek értelmében csökkenteni kívánták a paraszti terheket, a téeszbe való belépés önkéntességének szigorú betartását és a téeszből való kilépés lehetőségét kínálták. A parasztság ezt országszerte komolyan vette. Az előadó egy konkrétan példán keresztül mutatta be a meghirdetett politikai program hatását. Egy fiatalember úgy gondolta, hogy valóban lehetséges a téeszből való kilépés, így elment a téeszbe és kihúzta annak tábláját a földből. Kilépési szándékát megelőzően a termeléshez használt eszközeit akarta kivenni a szövetkezetből, de a téesz ezt másképp gondolta. A fiatalember falujában mintagazdának számított, így cselekedetét nem nézte jó szemmel a helyi hatalom. Példáján mások is felbuzdultak, ezzel mintegy láncreakciót indított el. Megmozdulását téesz bomlasztónak, államellenes tevékenységnek minősítették.

Az Állami Ellenőrzési Központ 1954-es iratából kiderült, hogy az 1953-as rendeleteket minisztériumi szinten felülbírálták, olyan körrendeletek születtek, amelyek a kiadott rendeletekkel ellentétes tartalmúak voltak. Példán keresztül szemléltette az előadó, hogy a meghirdetett program és a valóság között mekkora is volt a különbség. A parasztság felismerte, hogy a lehető legjobb megoldás a falu és a gazdálkodás elhagyása volt.

Másodikként Czetz Balázs, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárának igazgatója következett *„Vannak olyan emberek, akikkel másképp bántani nem lehet.” Kollektivizálás és erőszak Fejér megyében a forradalmat követően* című előadásával. Az 1956-os forradalom idején felbomlott téeszek gyenge gazdasági és szakmai alapon nyugvó szövetkezetek voltak, melyek nem állták ki az idő próbáját. A helyi vezetés tisztában volt azzal, hogy a parasztság csak kényszer hatására fog a szövetkezeti útra lépni. A Fejér Megyei Termelőszövetkezeti Tanács 1958-ban erre a felismerésre alapozva tervezte meg a megye szövetkezeti szervezésének fokozatos megvalósítását. Ezzel szemben a központi hatalom egy gyors és radikális kollektivizálási kampányba kezdett. A Fejér megyében meginduló 1959-es év végi szervezés rövidesen csaknem 80 termelőszövetkezeti tagközséget eredményezett. 1960 tavaszára az egész megye a szocialista szektorhoz tartozott. Egy év alatt véghezvitték azt, amit korábban nem sikerült elérni. A parasztságot kíméletlen eszközökkel (fizikai bántalmazások, megfélemlítések) kényszerítették a termelőszövetkezetekbe.

A következő előadást Nagy Netta, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti Kutatócsoportjának kutatója tartotta *Alkalmazkodás és megtörés. Paraszti magatartásformák változása a hosszú ötvenes években a homokhátsági falvakban* címmel. 1945–1962 között végbement a hagyományos paraszti társadalom felbomlása, felbomlasztása. A folyamat több szakaszra osztható: 1945–48 között a parasztságot korlátozó intézkedések (beszolgáltatás), 1948–56 között a kommunista hatalom és a paraszti társadalom közötti konfliktus kiéleződése, 1956-ot követően az enyhülő nyomás hatására a „visszaparasztosodás” folyamata. (A fogalmat Valuch Tibor alkotta meg.) A hatalom úgy

tekintett a paraszti társadalomra, mely akadály a rendszer bevezetésének, ugyanis önelátásra, önszervezésre és ellenállásra képes. Tisztában volt tehát azzal, hogy a parasztságot meg kell osztani ahhoz, hogy megtörjön. Ehhez először a jómódú parasztságot kell likvidálni.

A Homokhátság jellemzően ellenálló térség volt, de a lakosok nyíltan nem konfrontálódtak az államhatalommal. A passzív ellenállás mellett döntöttek, mely különböző paraszti magatartásformákban nyilvánult meg: feketekereskedelemben, termény rejtetezésében, feketevágásban. Emellett volt példa a nyílt szembeszegülésre is, de ezek zöme verbális megnyilatkozás volt, csak ritkán volt példa a hatósági közeg elleni erőszakos megmozdulásra. A forradalmat követően eltörölték a kötelező beszolgáltatást, megindult a visszaparasztosodás. A térségben a gyümölcsstermesztés kezdett előtérbe helyeződni, megtakarításaikból a parasztok kisgépeket vásároltak. Ez azonban nem volt önálló gazdálkodás. A kollektivizálás újabb, 1958-as hulláma során a homoki társadalom zömét a termelészövetkezetekbe kényszerítették, a parasztság megtörése végül sikerült, sokan az öngyilkosságba menekültek, mások új alkalmazkodási stratégiákat próbáltak keresni.

A szekció és a konferencia utolsó előadója Csikós Gábor történész, a Károli Gáspár Református Egyetem doktorandusza volt. „*A térszben a fegyelem teljeszen felbomlott.*” *Kollektivizálás a Jászságban, 1959–1965* című előadásában kifejtette, ugyan a kommunista propaganda 1945 után azt hirdette, hogy azé a föld, aki megműveli – a Jászságban ez már 1945 előtt is így volt. A földek ugyanis kisparaszti tulajdonban voltak. A Jászság több településén a helyi földosztó bizottság a földreformot korrupcióval hajtotta végre, tagjai rokonaikat juttatták kedvező pozíciókba. Az 1959-es újabb kollektivizálás alkalmával Jász-Nagykun-Szolnok megye kiemelt fontosságú volt. A jászsági települések közül Jászdózsza esetét emelte ki az előadó, ahol a legnagyobb mértékű (600 fős) lakosságcsökkenés az 1949–1970 közötti időszakban következett be.

Csikós Gábor összefoglalójában elmondta, hogy a kollektivizálás mellett gazdasági érveket sorakoztattak fel. Azonban az esetleges gazdasági sikerekkel szemben ott állnak a kollektivizálás során elszenvedett súlyos kulturális és mentalitásbeli károk.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

TÓTH FERENC

MAGYAR HUSZÁROK FRANCIA FÖLDÖN

HUSSARDS HONGROIS EN FRANCE

TARTALOM

TANULMÁNYOK

P. SZABÓ SÁNDOR	A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében 259
B. SZABÓ JÁNOS – C. TÓTH NORBERT	„Árnyékboksz az árnyéksereggel” – avagy már megint mindenért Szapolyai a hibás. A magyar elit 1526. évi katonai szerepvállalásáról Botlik Richárd új könyve kapcsán 287
KEMÉNY KRISZTIÁN	A második szolnoki ütközet (1849. március 5.) 321

KÖZLEMÉNYEK

MISKOLCZY AMBRUS	A félhold árnyékában – Honvédelem és társadalom-szerveződés Magyarország román határvidékein 351
BAGI ZOLTÁN PÉTER	Adolf von Schwarzenberg, a hadvezér 393
POLGÁR BALÁZS	A „The History of the Turks” leírása az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjáratról..... 417
KRANZIERITZ KÁROLY	Az Osztrák–Magyar Monarchia első tábornok áldozata 438

SZEMLE

STÉPHANE PERRÉON	Vauban, l’arpenteur du pré carré (<i>Tóth Ferenc</i>)..... 465
TÓTH FERENC	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (<i>Polgár Balázs</i>) 468
RAIMONDO MONTECUCCI	Mémoires ou Principes de l’art militaire en général 1712. (<i>Nagy Levente</i>)..... 471
MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (HG.)	Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013 (<i>Lázár Balázs</i>)..... 480
GEORG VON TRAPP	Az utolsó tisztelgésig. Egy osztrák–magyar tengeralattjáró-parancsnok története (<i>Nagy Domokos Imre</i>)..... 485
CSIBI NORBERT – VÉRTESI LÁZÁR (SZERK.)	A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború (<i>Ligeti Dávid</i>) 488
ÚJVÁRY GÁBOR – GÉCZI RÓBERT	Az Elbától Vorkutáig Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on (<i>Kocsis Annamária</i>) 491
STARK TAMÁS	Források a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról (<i>Kiss András</i>) 498
PÁSZTI LÁSZLÓ (FŐSZERK.)	Térképtörténeti Közlemények 1. (<i>Kincses Katalin Mária</i>)..... 502

	KRÓNKA	
KOCSIS ANNAMÁRIA	Görgei Artúr 200 – Emlékkonferencia.....	507
PARÁDI ÁKOS	Beszámoló a „100 éve alakult át a magyar rendvédelmi modell?” című XVIII. magyar közbiztonságtörténeti szimpóziumról	513
KOCSIS ANNAMÁRIA	Sorsfordítás – A paraszti társadalom felszámolása, 1945–1962	518

CONTENTS

STUDIES

SÁNDOR P. SZABÓ	The Battle of Mohi and the Mongol Invasion of Hungary Seen Through Medieval Chinese-Language Sources 259
AMBRUS MISKOLCZY	In the Shadow of the Crescent Moon – The Defence of the Country and Social Structuring at the Wallachian Borders of Hungary 287
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	“Shadowboxing With the Shadow Army”, or It Is Again Szapolyai to Blame For Everything. Reflections on Richárd Botlik’s new book about how the Hungarian elite took military roles in 1526 321
KRISZTIÁN KEMÉNY	The Second Battle at Szolnok (5 March 1849)..... 351

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Adolf von Schwarzenberg As a Military Leader 393
BALÁZS POLGÁR	Description of the 1687 Anti-Ottoman Campaign in Hungary in “The History of the Turks” 417
KÁROLY KRANZIERITZ	The First Victim Among the Generals of the Austro–Hungarian Monarchy 438

REVIEW

STÉPHANE PERRÉON	Vauban, l’arpenteur du pré carré (<i>Ferenc Tóth</i>) 465
FERENC TÓTH	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (<i>Balázs Polgár</i>) 468
RAIMONDO MONTECUCCI	Mémoires ou Principes de l’art militaire en général 1712. (<i>Levente Nagy</i>) 471
MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (HG.)	Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013 (<i>Balázs Lázár</i>) 480
GEORG VON TRAPP	Until the Last Salute. Stories of an Austro–Hungarian Submarine Commander [Az utolsó tisztelegésig. Egy osztrák–magyar tengeralattjáró-parancsnok történetei] (<i>Domokos Imre Nagy</i>) 485
NORBERT CSIBI – LÁZÁR VÉRTESI (ED.)	Walking the Calvary of the World War. The Diocese of Pécs and World War I [A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború] (<i>Dávid Ligeti</i>) 488
GÁBOR ÚJVÁRY – RÓBERT GÉCZI	From the Elbe to Vorkuta. Hungarians and German Hungarians in Soviet POW Camps, in Forced-Labour Camps and in the GULAG [Az Elbától Vorkutáig Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on] (<i>Annamária Kocsis</i>) 491
TAMÁS STARK	Sources of the Deportation of Hungarian Civil Inhabitants After World War II [Források a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról] (<i>András Kiss</i>) 498

LÁSZLÓ PÁSZTI (ED. IN CHIEF.)	Journal of Cartography History 1 (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 502
CHRONICLE	
ANNAMÁRIA KOCSIS	Artúr Görgei 200 – A Commemorative Conference 507
ÁKOS PARÁDI	Report on the 18th Symposium on the History of Hungarian Public Safety Titled “Did the Hungarian Law Enforcement Model Change One Hundred Years Ago?” 513
ANNAMÁRIA KOCSIS	Turning Fate. Elimination of the Hungarian Peasant Society, 1945–1962 518

INHALT

STUDIEN

SÁNDOR P. SZABÓ	Die Schlacht bei Muhi und der Mongolensturm im Licht mittelalterlicher chinesischer Quellen 259
AMBRUS MISKOLCZY	Im Schatten des Halbmondes – Landesverteidigung und gesellschaftliche Organisierung in den ungarischen Gebieten an der Grenze zu Rumänien 287
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	„Schattenboxen mit dem Schattenherr“, oder: Schon wieder trägt Szapolyai die Schuld für alles. Über die militärische Rolle der ungarischen Elite im Jahr 1526 anlässlich des neuen Buches von Richárd Botlik 321
KRISZTIÁN KEMÉNY	Das zweite Gefecht von Szolnok (Sollnock) (5. März 1849) 351

MITTEILUNGEN

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Der Feldherr Adolf von Schwarzenberg 393
BALÁZS POLGÁR	Die Beschreibung des Werks „The History of the Turks“ über den Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1687.. 417
KÁROLY KRANZIERITZ	Das erste Generalsopfer der Österreichisch–Ungarischen Monarchie 438

RUNDSCHAU

STÉPHANE PERRÉON	Vauban, l'arpenteur du pré carré (<i>Ferenc Tóth</i>) 465
FERENC TÓTH	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (<i>Balázs Polgár</i>) 468
RAIMONDO MONTECUCCI	Mémoires ou Principes de l'art militaire en général 1712. (<i>Levente Nagy</i>) 471
MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (HG.)	Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013 (<i>Balázs Lázár</i>) 480
GEORG VON TRAPP	Bis zum letzten Flaggenschuß. Erinnerungen eines österreichischen U-Boots-Kommandanten [Az utolsó tisztelgésig. Egy osztrák–magyar tengeralattjáró-parancsnok története] (<i>Domokos Imre Nagy</i>) 485
NORBERT CSIBI – LÁZÁR VÉRTESI (RED.)	Auf dem Kreuzweg des Weltkrieges. Die Diözese von Pécs (Fünfkirchen) und der Erste Weltkrieg [A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború] (<i>Dávid Ligeti</i>) 488
GÁBOR ÚJVÁRY – RÓBERT GÉCZI	Von der Elbe bis Workuta. Ungarn und Ungarndeutsche in sowjetischer Kriegsgefangenschaft, Zwangsarbeit und im Gulag [Az Elbától Vorkutáig. Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on] (<i>Annamária Kocsis</i>) 491

TAMÁS STARK	Quellen über die Verschleppung der ungarischen Zivilbevölkerung nach dem Zweiten Weltkrieg [Források a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról] (<i>András Kiss</i>) 498
LÁSZLÓ PÁSZTI (CHEFRED.)	Kartografiegeschichtliche Mitteilungen 1 [Térképtörténeti Közlemények 1.] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 502
CHRONIK	
ANNAMÁRIA KOCSIS	Artúr Görgei 200 – Gedenkkonferenz 507
ÁKOS PARÁDI	Bericht über das 18. ungarische Symposium über die Geschichte der öffentlichen Sicherheit mit dem Titel „Änderte sich das ungarische Modell für den Schutz der öffentlichen Ordnung vor 100 Jahren?“ 513
ANNAMÁRIA KOCSIS	Schicksalswende – Die Auflösung der bäuerlichen Gesellschaft, 1945–1962 518

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

SÁNDOR P. SZABÓ	La bataille de Mohi et l'invasion mongole à la lumière de sources médiévales en chinois 259
AMBRUS MISKOLCZY	Dans l'ombre du croissant – Défense et organisation sociale dans la région frontalière roumaine de la Hongrie 287
JÁNOS B. SZABÓ – NORBERT C. TÓTH	« De la boîte fantôme avec une armée fantôme » – ou bien tout est encore la faute de Szapolyai. À propos du nouveau livre de Richárd Botlik – Réflexions sur l'engagement militaire de l'élite hongroise en 1526 321
KRISZTIÁN KEMÉNY	La seconde bataille de Szolnok (5 mars 1849) 351

PUBLICATIONS

ZOLTÁN PÉTER BAGI	Adolf von Schwarzenberg, le chef de guerre 393
BALÁZS POLGÁR	La description de « The History of the Turks » sur la campagne de Hongrie contre les Turcs de 1687 417
KÁROLY KRANZIERITZ	Le premier mort parmi les généraux de la Monarchie austro-hongroise 438

REVUE

STÉPHANE PERRÉON	Vauban, l'arpenteur du pré carré (<i>Ferenc Tóth</i>) 465
FERENC TÓTH	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (<i>Balázs Polgár</i>) 468
RAIMONDO MONTECUCCI	Mémoires ou Principes de l'art militaire en général 1712 (<i>Levente Nagy</i>) 471
MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (HG.)	Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013 (<i>Balázs Lázár</i>) 480
GEORG VON TRAPP	Jusqu'au dernier salut. Récits d'un commandant de sous-marin austro-hongrois [Az utolsó tisztelgésig. Egy osztrák–magyar tengeralattjáró-parancsnok történetei] (<i>Domokos Imre Nagy</i>) 485
NORBERT CSIBI – LÁZÁR VÉRTESI (ED.)	Dans le calvaire de la Première Guerre mondiale. Le diocèse de Pécs et la Grande Guerre [A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború] (<i>Dávid Ligeti</i>) 488
GÁBOR ÚJVÁRY – RÓBERT GÉCZI	D'Elbe à Vorkouta. Des Hongrois et des Allemands de Hongrie en captivité soviétique, aux travaux forcés et au Goulag. [Az Elbától Vorkutáig. Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on] (<i>Annamária Kocsis</i>) 491
TAMÁS STARK	Des sources sur la déportation de la population civile hongroise après la Seconde Guerre mondiale [Források a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról] (<i>András Kiss</i>) 498

LÁSZLÓ PÁSZTI (DIR.)	Revue d'histoire de la cartographie I. [Térképtörténeti Közlemények 1.] (<i>Katalin Mária Kincses</i>) 502
CHRONIQUE	
ANNAMÁRIA KOCSIS	Artúr Görgei 200 – Colloque de commémoration 513
ÁKOS PARÁDI	Compte rendu du 18 ^{ème} symposium sur l'histoire de la sécurité publique hongroise « Le modèle policier hongrois a-t-il été transformé il y a 100 ans ? »
ANNAMÁRIA KOCSIS	Bouleversement social – Destruction de la société paysanne, 1945–1962 518

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ШАНДОР П. САБО	Битва у Мохи и нашествие татар в свете средневековых китайскоязычных источников 259
АМБРУШ МИШКОЛЦИ	Оборона страны и общественная организованность на румынских пограничных областях Венгрии – в тени полумесяца 287
ЯНОШ Б. САБО – НОРБЕРТ Ц. ТОТ	«Теневой бокс с теневой армией» - или опять во всём виноват Запольяи. О военной роли венгерской элиты в 1526-ом году в связи с новой книгой Рихарда Ботлика... 321
КРИСТИАН КЕМЕНЬ	Вторая битва у г. Сольнок (5-ого марта 1849 года) 351

ПУБЛИКАЦИИ

ПЕТЕР ЗОЛТАН БАГИ	Полководец Адольф фон Шварценберг..... 393
БАЛАЖ ПОЛГАР	Описание „История Турков [The History Of The Turks]” о венгерском военном походе против турков в 1687-ом году 417
КАРОЙ КРАНЦИЕРИТЗ	Первая генеральская жертва Австро-Венгерской Монархии. Смерть генерал-лейтенанта Эрнё Фрореих-Сабо 438

ОБЗОР

STÉPHANE PERRÉON	Vauban, l'arpenteur du pré carré (<i>Ференц Тот</i>)..... 465
ФЕРЕНЦ ТОТ	Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine (<i>Балаж Полгар</i>)..... 468
RAIMONDO MONTECUCCI	Mémoires ou Principes de l'art militaire en général 1712. (<i>Левенте Надь</i>) 471
MARTIN HOFBAUER – MARTIN RINK (HG.)	Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen 1813–1913–2013 (<i>Балаж Лазар</i>)..... 480
GEORG VON TRAPP	До последней дани. Рассказы австрийско-венгерского командира подводных лодок [Az utolsó tisztelgésig. Egy osztrák–magyar tengeralattjáró-parancsnok történetei] (<i>Имре Надь Домокош</i>)..... 485
НОРБЕРТ ЧИБИ – ЛАЗАР ВЕРТЕШИ (ИЗД.)	Хождение Голгофы Мировой Войны. Епархия города Печ и Первая Мировая Война [A világháború kálváriáját járva. A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború] (<i>Лигети Давид</i>) 488
ГАБОР УЙВАРИ – РОБЕРТ ГЕЦЗИ	От Эльбы до Воркуты. Венгры и венгерские немцы в советском военном плену, на принудительной работе и на ГУЛАГ-е [Az Elbától Vorkutáig. Magyarok és magyarországi németek szovjet hadifogságban, kényszermunkán és a GULÁG-on] (<i>Аннамария Кочиш</i>) 491

ТАМАШ ШТАРК	Источники о депортации венгерского гражданского населения после Второй Мировой Войны [Források a magyar polgári lakosság második világháború utáni elhurcolásáról] (<i>Андраш Кишиш</i>) 498
ЛАСЛО ПАСТИ (ГЛАВ. РЕД.)	Публикации Истории Карт 1. [Térképtörténeti Közlemények 1.] (<i>Каталин Мария Кинчеш</i>) 502
ХРОНИКА	
АННАМАРИЯ КОЧИШ	200-и летняя годовщина Артура Гёргеи – Мемориальная конференция..... 507
АКОШ ПАРАДИ	Доклад о XVIII-ом венгерском историческом симпозиуме общественной безопасности под названием „100 лет назад преобразовалась венгерская правоохранительная модель?” 513
АННАМАРИЯ КОЧИШ	Переворот судьбы – ликвидация крестьянского общества, 1945–1962 гг. 518

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címleírását közöljük (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknévvel és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emeljük ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztnév- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társ szerzők nevei között nagykötojelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmí Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagykötojelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagyköötjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagyköötjelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2018. január 1.)

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége